

SOCIÁLNÍ PROCESY A OSOBNOST 2020

Sborník příspěvků

18.–20. listopadu 2020

Brno, online konference

<http://www.spao.eu/>

Masarykova univerzita

Brno 2021

SOCIÁLNÍ PROCESY A OSOBNOST 2020

sborník příspěvků z mezinárodní konference

18.–20. listopadu 2020, Brno

Editoři:

Marek Blatný, Petr Květon, Martin Jelínek

Recenzenti:

Jaroslava Dosedlová, Miroslav Filip, Martin Jelínek, Vojtěch Juřík, Veronika Koutná,
Petr Květon, Zuzana Slováčková, Dalibor Vobořil

Organizující instituce:

Psychologický ústav Filozofické fakulty Masarykovy univerzity

Spoločenskovedný ústav CPSV SAV

Ústav experimentálnej psychológie CSPV SAV

Psychologický ústav AV ČR, v.v.i.



© 2021 Masarykova univerzita

ISBN 978-80-210-9912-8

OBSAH

PREFERENCIA COPINGOVÝCH STRATÉGIÍ NA ZÁKLADE PRÍJMU OSOBY	6
Peter Babinčák, Monika Kačmárová	
ČASOVÝ MANAŽMENT CHUDOBNÝCH MATIEK V JEDNORODIČOVSKÝCH RODINÁCH: KVALITATÍVNY VÝSKUM	14
Jaroslava Babjáková	
ODPÚŠŤANIE A POSTTRAUMATICKÝ ROZVOJ ODLIEČENÝCH ONKOLOGICKÝCH PACIENTOV	20
Veronika Boleková, Veronika Chlebcová	
TEMNÁ TRIÁDA AKO PREDIKTOR VNÍMANIA BEZPEČNOSTNEJ HROZBY U RÔZNYCH TYPOV MIGRANTOV	27
Miroslava Bozogánová, Tatiana Pethö	
PRELÍNANIE SA PRÁCE A RODINY V PROSTREDÍ RODINNÉHO PODNIKU.....	33
Denisa Fedáková, Nikoleta Vodová	
OSOBNOSTNÉ PREDIKTORY STRACHU A KONŠPIRÁCIÍ SÚVISIACICH S PANDÉMIOU COVID-19.....	40
Peter Halama, Michal Kohút	
PSYCHOMETRICKÉ CHARAKTERISTIKY DOTAZNÍKA RETIREMENT RESOURCES INVENTORY (RRI) NA SLOVENSKEJ POPULÁCIÍ.....	47
Róbert Hanák, Lukáš Pitel, Veronika Pikáľiová	
PSYCHICKÁ PRACOVNÁ ZÁŤAŽ V RIZIKOVÝCH PROFESIÁCH.....	55
Dominika Havrillová	
FAKTORY OVPLYVŇUJÚCE VÝVOJ POHYBOVÝCH ZRUČNOSTÍ PREDŠKOLSKÝCH DETÍ Z POHĽADU RODIČA, TRÉNERA A UČITEĽKY V MŠ.....	66
Viola Hubáčová Pirová	
KVALITA ŽIVOTA SÚVISIACA SO ZDRAVÍM PACIENTIEK PO LIEČBE RAKOVINY PRSNÍKA.....	73
Veronika Chlebcová, Veronika Boleková	
EMOČNÍ INTELIGENCE A REGULACE EMOCÍ U HETEROSEXUÁLNIČ A HOMOSEXUÁLNIČ JEDINCŮ OBOU POHLAVÍ.....	80
Jakub Jelínek	
FAKTORY POLITICKEJ PARTICIPÁCIE V ČESKEJ REPUBLIKE A NA SLOVENSKU	89
Michal Kentoš, Miroslava Bozogánová, Jana Papcunová	
IRACIONÁLNE PRESVEDČENIA A REZISTENCIA VOČI ZMENE AKO FAKTORY ADAPTÁCIE NA DÔCHODOK.....	98
Jana Kordačová, Peter Halama	
SOUVISLOSTI POSTTRAUMATICKÉHO STRESU A ROZVOJE U BÝVALÝCH DĚTSKÝCH ONKOLOGICKÝCH PACIENTŮ A JEJICH RODIČŮ	104
Veronika Koutná, Marek Blatný, Martin Jelínek, Dalibor Vobořil	

SOUVISLOSTI POSTTRAUMATICKÉHO STRESU A ROZVOJE S KVALITOU ŽIVOTA BÝVALÝCH DĚTSKÝCH ONKOLOGICKÝCH PACIENTŮ	111
Veronika Koutná, Marek Blatný, Martin Jelínek, Dalibor Vobořil	
VZŤAH MEDZI PRAVICOVÝM AUTORITÁRSTVOM A EPISTEMOLOGICKY NEPODLOŽENÝMI PRESVEDČENIAMÍ.....	118
Jakub Lieskovský, Peter Teličák, Patrícia Hájková	
VZŤAHY MEDZI PRACOVNOU SPOKOJNOSŤOU A HODNOTAMI U SLOVENSKÝCH UČITEĽOV V MAĎARSKU	125
Alexander Loziak, Mária Ďurkovská	
VÝVINOVÝ ASPEKT AKO POTENCIÁLNA PRÍČINA ZMIEN ALKOHOLOVÉHO SPRÁVANIA ADOLESCENTOV	132
Zuzana Mičková, Rudolf Fábry	
VLIV MOTIVACE NA VNÍMÁNÍ TRÉNINKOVÉ ZÁTĚŽE U VRCHOLOVÝCH SPORTOVČŮ V TÝMOVÝCH SPORTECH.....	140
Karolína Mynářová	
HATE SPEECH: TEORETICKO-TERMINOLOGICKÉ VYMEDZENIE POJMU, KOMPARÁCIA S PRÍBUZNÝMI TERMÍNMI A PREHLAD INDIKÁTOROV, KTORÉ SA K HEJTOVANIU VIAŽU	148
Jana Papcunová, Michal Kentoš	
PRE-COMPETITIVE ANXIETY AND PRE-MATCH MENTAL PREPARATION IN HOCKEY AND FLOORBALL GOALKEEPERS	156
Lenka Remešová	
KOMPARÁCIA FYZICKÝCH A NEPRIAMYCH FORIEM SEBAPOŠKODZOVANIA Z HĽADISKA MOTIVAČNÝCH A OSOBNOSTNÝCH FAKTOROV V ADOLESCENTOM OBDOBÍ.....	163
Zuzana Rojková, Zuzana Mičková	
EFEKT PÍSMENNÉHO PREJAVENIA FILMOM VYVOLANEJ NEGATÍVNEJ EMÓCIE NA SUBJEKTÍVNY EMOCIONÁLNY STAV	171
Petra Soláriková, Silvia Slobodníková	
ROLA EPISTEMICKÝCH MOTÍVOV V PROCESÉ ZÍSKAVANIA POZNANIA.....	179
Viktória Sunyík, Tomáš Sollár	
KOGNITÍVNY ŠTÝL A PREFERENCIA EMÓCIÍ AKO PREDIKTORY PRE VOĽBU KRAJNE PRAVICOVEJ POLITICKEJ STRANY KOTLEBOVCI – ĽSNS.....	189
Ivana Václavíková, Lucia Gažovičová	
KONŠTRUKTIVÁ VALIDITA DOTAZNÍKA SITUAČNO-MOTIVAČNÝCH FAKTOROV ALKOHOLOVÉHO SPRÁVANIA	197
Marta Vavrová	
OBRAZ PSYCHICKÉ PŘÍPRAVY U KRASOBRUSLAŘŮ.....	205
Dominika Veselá	
STRES A COPINGOVÉ STRATÉGIE U ZDRAVOTNÍCKYCH PRACOVNÍKOV POČAS PRVEJ VLNY PANDÉMIE KORONAVÍRUSU	212
Simona Vytykáčová, Jakub Rajčáni, Petra Soláriková, Igor Brezina	

VYBRANÉ PSYCHOLOGICKÉ ASPEKTY PRACOVNÍ ANGAŽOVANOSTI U STŘEDOŠKOLSKÝCH UČITELŮ	222
Kateřina Wolfová, David Lacko, Zuzana Slováčková	
ORGANIZAČNÍ KLIMA, SOUPEŘÍCÍ HODNOTY A WELL-BEING V PRÁCI	229
Kateřina Zábrowská, Jiří Mudrák, Kateřina Machovcová, Kateřina Cidlinská	

PREFERENCIA COPINGOVÝCH STRATÉGIÍ NA ZÁKLADE PRÍJMU OSOBY

PREFERENCE OF COPING STRATEGIES BASED ON INCOME

Peter Babinčák, Monika Kačmárová

Inštitút psychológie, Filozofická fakulta, Prešovská univerzita v Prešove

peter.babincak@unipo.sk, monika.kacmarova@unipo.sk

Abstrakt

Ekonomický nedostatok chudobných osôb je závažnou skutočnosťou zasahujúcou mnohé oblasti ich fungovania. V našom výskume sme predpokladali, že rozdielny ekonomický status osoby sa prejaví aj v odlišnej preferencii copingových stratégií využívaných chudobnými a nechudobnými osobami. Vzorku účastníkov výskumu tvorilo 608 respondentov, z ktorých 150 bolo do výskumu vybraných na základe nízkeho príjmu, ktorý zodpovedá/neprekračuje hranicu chudoby (do 373 EUR). Copingové stratégie boli zisťované Multidimenzionálnym dotazníkom copingových stratégií COPE (Carver et al., 1989), okrem príjmu osoby a domácnosti sme zisťovali mieru subjektívnej chudoby, sociometrický a socioekonomický status osoby a ďalšie sociodemografické premenné. Predbežné výsledky naznačovali odlišnosti v copingových stratégiách „hľadanie emocionálnej sociálnej opory“, „zameranie sa na emócie a ich prejav“, „náboženstvo“ a „užívanie alkoholu a drog“. Tieto sa však už pri kontrole veku a rodu neprejavili. Ďalšie analýzy boli zamerané na porovnanie rozdielov v copingových stratégiách na základe objektívnych indikátorov (príjem) so subjektívnymi (subjektívna chudoba, sociometrický a socioekonomický status). Výsledky výskumu nepodporili hypotézu odlišných preferencií copingových stratégií založených na ekonomických podmienkach života zisťovaných objektívnymi mierami. Naznačený je efekt sociálneho statusu ako prediktora na problém a na emócie zameraných copingových stratégií.

Kľúčová slova: copingové stratégie; objektívna chudoba; subjektívna chudoba

Abstract

The economic scarcity of the poor is a serious problem affecting many areas of their functioning. We assumed that economic status of a person will also be reflected in different preference for coping strategies used by the poor and non-poor. Sample of this research consisted of 608 respondents, of which 150 were selected on the basis of low income corresponding to the poverty line (up to 373 EUR). Coping strategies were measured by the COPE Inventory (Carver et al., 1989), and in addition to the income of the person and the household, we assessed the degree of subjective poverty, the sociometric and socioeconomic status of the person, and other socio-demographic variables. The preliminary results suggested differences in coping strategies "use of emotional social support", "focus on and venting of emotions", "religious coping", and "substance use". However, these did not appear by the

control of age and gender. Further analyses focused on comparing differences in coping strategies based on objective indicators (income) with subjective ones (subjective poverty, sociometric, and socioeconomic status). The results of the research did not support the hypothesis of different preferences for coping strategies based on economic living conditions ascertained by objective measures, The results supported our hypothesis about different preferences for coping strategies of people living in different economic conditions. The effect of social status as a predictor on the problem and on emotion-oriented coping strategies is indicated.

Key words: coping strategies; objective poverty; subjective poverty

Funding

Príspevok bol podporený projektom APVV na základe zmluvy č. 15-0404 – Psychologické príčiny a psychologické dôsledky chudoby.

Úvod

Ekonomický nedostatok osôb žijúcich pod hranicou chudoby je závažnou skutočnosťou zasahujúcou mnohé oblasti ich fungovania a vyžadujúcou vynaloženie istého úsilia v záujme jej zvládania.

„Hranica rizika chudoby“ je konsenzuálny ukazovateľ, ktorý sa v krajinách EÚ obvykle používa pre hodnotenie/meranie chudoby na základe príjmu osoby; príjem rovný alebo nižší ako 60 % mediánu príjmov príslušnej krajiny je považovaný za indikátor rizika chudoby. Túto hranicu podľa údajov Štatistického úradu SR (EU SILC) za rok 2018 pre jednočlennú domácnosť predstavovala suma 373 Eur na mesiac (Vlačuha & Kováčová, 2019), z ktorej sme vychádzali aj pri stanovovaní „hranice rizika chudoby“ v našom výskumnom súbore. Pri posudzovaní socioekonomickej úrovne osôb je potrebné brať do úvahy tak objektívne ako aj subjektívne ukazovatele. K objektívnym ukazovateľom je zaradzovaný príjem, dosiahnuté vzdelanie a pracovná pozícia a subjektívnym ukazovateľom je posúdenie vlastnej ekonomickej situácie osoby vzhľadom k iným osobám (Navarro-Carillo et al., 2020).

Už začiatkom 80-tych rokov minulého storočia Folkmanova a Lazarus opisovali zvládanie (coping) ako využitie kognitívnych a behaviorálnych stratégií na zvládnutie a reguláciu nárokov, požiadaviek a emócií pri reakcii na záťažovú alebo stresujúcu situáciu (Folkman & Lazarus, 1980). V literatúre sú často uvádzané dve kategórie, a to na problém zamerané a na emócie zamerané copingové stratégie (Baker & Berenbaum, 2007). Na problém zameraný coping, ktorý je definovaný ako behaviorálne a kognitívne úsilie o odstránenie alebo zmiernenie stresujúcich okolností, zahŕňa napríklad aktívny coping a plánovanie. Za menej

efektívny, nie však maladaptívny, je vo všeobecnosti považovaný na emócie zameraný coping, ktorého cieľom je zmeniť emocionálnu odpoveď na stresor a ako príklad možno uviesť ventiláciu emócií, pozitívnu reinterpretáciu, rumináciu či sebaobviňovanie.

Za účelom skúmania copingových stratégií v súvislosti so socioekonomickým statusom osoby boli realizované kvantitatívne (Lever, 2008; Mičková & Kajanová, 2019) aj kvalitatívne výskumy (Lam et al., 2004; Broussard et al., 2012). Mičková a Kajanová (2019) v súvislosti s identifikáciou copingových stratégií u sociálne vylúčených skupín bez ohľadu na pohlavie, vek a vzdelanie zistili, že najčastejšie boli využívané neutrálne stratégie (kam patrí potreba sociálnej opory a vyhýbanie sa) a k najmenej používaným patrili negatívne stratégie (ako únikové tendencie, perseverácia a sebaobviňovanie).

Cieľom nami realizovaného výskumu bolo overiť, či využívanie copingových stratégií súvisí s ekonomickým statusom skúmaných osôb (objektívne chudobné verzus nechudobné osoby).

METÓDA

VÝSKUMNÝ SÚBOR

Výskumnú vzorku tvorilo 608 respondentov (283 mužov, 325 žien) vo veku 18–65 rokov ($M = 40,03$; $SD = 12,82$), z ktorých 150 osôb dosahovalo disponibilný mesačný príjem nižší ako 373 Eur, to znamená pod „hranicou rizika chudoby“. V tejto skupine osôb bola prevaha žien ($n = 135$) a priemerný vek osôb bol 35.69 roka ($SD = 10,73$). Zber údajov realizovala agentúra špecializujúca sa na získavanie dát pre výskumné a marketingové účely.

VÝSKUMNÉ NÁSTROJE

Multidimenzionálnym dotazníkom copingových stratégií COPE (Carver et al., 1989) sme zisťovali mieru využívania 15 copingových stratégií, kde je každá z nich meraná pomocou 4 položiek a 4-bodovej odpovedovej stupnice (1 = nikdy toto nerobím, nesprávam sa tak; 2 = niekedy toto robím, správam sa tak; 3 = dosť často toto robím, správam sa tak; 4 = veľmi často toto robím, správam sa tak). Vzhľadom k nedostačujúcim hodnotám Cronbachovej alfy ($\alpha < 0,70$) v 4 subškálach (prekonávanie konkurujúcich aktivít, sebaovládanie, popieranie a mentálne vypnutie) neboli údaje v týchto subškálach analyzované.

Socioekonomický status (SES) a sociometrický status (SMS) boli zisťované pomocou vizuálnej škály The MacArthur Scale of Subjective Social Status (Adler & Steward, 2007; Giatti et al., 2012). Použitá bola slovenská verzia nástroja, kde mali respondenti na

10-stupňovom rebríku označiť svoju socioekonomickú pozíciu a na ďalšom rebríku svoju spoločenskú pozíciu v porovnaní s ostatnými ľuďmi na Slovensku (Babinčák & Adamkovič, 2016).

Na meranie subjektívnej chudoby bola použitá otázka: „Dá sa vyžiť z toho, v akej ekonomickej situácii sa nachádzate?“ Respondent odpovedá pomocou 4-bodovej odpoveďovej škály (1 = bez ťažkostí, 2 = s určitými ťažkosťami, 3 = ťažko, 4 = veľmi ťažko) (Nygård et al., 2017). Objektívny príjem bol zisťovaný na základe ekvivalentného disponibilného mesačného príjmu respondenta, ktorý sa vypočítal ako podiel ekvivalentného mesačného príjmu domácnosti a ekvivalentnej veľkosti domácnosti (Vlačuha & Kováčová, 2019).

U respondentov sme zisťovali taktiež vek, pohlavie a výšku disponibilného mesačného príjmu domácnosti. Rozdiely medzi chudobnými a nechudobnými v copingových stratégiách sme overovali analýzou variancie bez a s kontrolou kovariátov – veku a rodu. Pre overenie vplyvu ďalších premenných (disponibilného príjmu osoby a domácnosti, subjektívnej chudoby, SES a SMS) na copingové stratégie sme využili regresnú analýzu. V prípade nájdenia signifikantného prediktora copingových stratégií bolo plánované využitie mediačnej analýzy pre stres ako mediátorovú premennú.

VÝSLEDKY

V tabuľke 1 sú uvedené výsledky ANOVA pre jednotlivé copingové stratégie a dichotómiu chudobný/nechudobný na základe hranice chudoby. Signifikantné rozdiely boli zaznamenané pre emocionálnu oporu, prejav emócií, náboženstvo (všade vyššie hodnoty u chudobných), alkohol a drogy (vyššie hodnoty u nechudobných). Akonáhle bol kontrolovaný rod a vek, všetky signifikantné rozdiely sa stratili s výnimkou malého efektu pre subškálu alkohol a drogy.

Skupina chudobných totiž obsahovala významne viac žien (Chi-Square = 106,9***) a mladších osôb ($F = 23,64^{***}$), zdanlivé efekty boli spôsobené týmito nekontrolovanými premennými.

Tabuľka 1

Rozdiely medzi chudobnými a nechudobnými v copingových stratégiách vyhodnocované analýzou variancie s rodom a vekom ako kontrolovanými premennými.

COPE	bez kontroly veku a rodu		s kontrolou veku a rodu	
	F	Partial EtaSquared	F	Partial EtaSquared
Aktívny coping	,046	-	,183	-
Plánovanie	,112	-	,179	-
Inštrumentálna opora	2,156	-	,642	-
Emocionálna opora	6,112*	,010	,985	-
Prejav emócií	9,229**	,015	,054	-
Reinterpretácia	,242	-	,434	-
Akceptácia	,656	-	,020	-
Náboženstvo	16,184***	,026	1,570	-
Behaviorálne vypnutie	1,094	-	,598	-
Alkohol, drogy	10,722**	,017	5,673*	,009
Humor	,622	-	,065	-

V tabuľke 2 sú uvedené regresné modely pre kategorizovanú chudobu, subjektívnu chudobu, disponibilný príjem, SES a SEM ako prediktory, rod a vek ako kontrolované premenná a jednotlivé copingové stratégie ako kritérium.

Tabuľka 2

Zjednodušený výstup regresných analýz pre kategorizovanú chudobu, subjektívnu chudobu, disponibilný príjem jednotlivca a disponibilný príjem domácnosti, SES a SEM ako prediktory, rod a vek ako kontrolované premenná a jednotlivé copingové stratégie ako kritérium (zobrazené sú percentá variancie pre signifikantné prediktory).

COPE	vek	rod	príjem osoby	príjem domácnosť	subjektívna chudoba	SES	SMS
Aktívny coping			0,9*				2,8***
Plánovanie							2,2***
Inštrumentálna opora	1,1**	3,2***					2,8***
Emocionálna opora	2,2***	7,6***					0,9*
Prejav emócií	1,1**	5,8***					
Reinterpretácia		0,7*				2,0***	
Akceptácia		0,9*					
Náboženstvo		7,2***					
Behaviorálne vypnutie					1,1**	2,2***	
Alkohol, drogy	0,7*	1,9**					
Humor	2,1***	2,0***			0,6*		

Poznámka: *p < ,05; **p < ,01; ***p < ,001; SES – socioekonomický status, SMS – sociometrický status.

Okrem rodu a veku, ktoré mali funkciu kontrolovaných premenných sa v regresných modeloch výraznejšie presadil len sociometrický status ako prediktor predovšetkým na problém orientovaných copingových stratégií (aktívny coping, plánovanie, inštrumentálna opora). Socioekonomický status sa v malej miere podieľal len na variancii stratégie pozitívna reinterpretácia a rast (na emócie zameraná copingová stratégia) a bol tiež negatívnym prediktorom behaviorálneho vypnutia (vyhýbacia copingová stratégia). Podiel subjektívnej chudoby na stratégiách behaviorálna chudoba a využívanie humoru bol rovnako zanedbateľný. Disponibilný príjem domácnosti nebol významným prediktorom žiadnej zo skúmaných copingových stratégií.

Predpokladaný mediátorový model vzťahov nebolo možné overovať, pretože pre chudobu a socioekonomické premenné sme pri kontrole rodu a veku nenašli také vzťahy s copingovými stratégiami, u ktorých by malo zmysel testovať mediačný vzťah.

DISKUSIA A ZÁVER

Analýza výsledkov priniesla niekoľko zistení. Skupinu chudobných nemožno zjednodušene porovnávať s nechudobnými. Má viacero špecifik, pre realizovanú analýzu je to vyššie zastúpenie mladších osôb a žien v porovnaní s nechudobnými. Rod a vek ako také zároveň súvisia s preferenciou copingových štýlov (Matud, 2004; Meléndez et al., 2012).

Porovnávanie chudobných a nechudobných na základe politicky či ekonomicky stanovenej hranice chudoby sa pre tento výskum neukázalo ako vhodné. Je potrebné podotknúť, že toto rozdelenie má účel pre národné politiky, nepredstavuje však reálnu deliacu hodnotu dobre diferencujúcu prítomnosť chudoby. Pravdepodobne vhodnejší prístup je pracovať s indikátormi chudoby, ktoré sú pre osobu charakteristické, alebo osobou vyjadrované hodnoty. V našom výskume sme využili subjektívne posúdenie chudoby, sociometrický a socioekonomický status.

Na základe výsledkov možno uvažovať o tom, že sociálny status (presnejšie sociometrický status) predikuje copingové stratégie osoby viac než socioekonomické ukazovatele a socioekonomický status. To je v rozpore s našimi očakávaniami. Interpretácia tohto zistenia sa môže odvíjať od toho, že osobou percipovaný sociálny status je podmienený mnohými premennými, z ktorých ekonomické podmienky života a socioekonomický status (všetky tieto premenné so sociometrickým statusom korelujú) sú len jedny z mnohých komponentov podieľajúcich sa na sebapecpcii osoby na sociálnom rebríčku. A teda nie ekonomické podmienky života, v ktorých sa osoba nachádza, majú vplyv na stratégie zvládania problémov. Väčšmi sa na týchto stratégiách podieľa osobou vnímané spoločenské postavenie,

ktoré je čiastočne utvárané aj tým, ako vníma ekonomické podmienky svojho života. Je nutné podotknúť to, že interpretácie sa zakladajú na veľmi malých efektoch, celkovo dáta nepodporujú predpoklady, s ktorými autori do výskumu vstupovali.

Pôvodne predpokladaný teoretický model vzťahov → chudoba spôsobuje preferenciu odlišných zvládacích stratégií a tento vzťah je do určitej miery sprostredkovaný stresom (stav chudoby vedie k prežívaniu stresu a stres súvisí s preferenciou copingových stratégií) nemá podporu v dátach, keďže sme neidentifikovali ani len vzťah medzi chudobou a copingom.

Jednou z premenných zaradených medzi prediktory v regresných modeloch bola subjektívna chudoba. Očakávali sme, že ako subjektívna výpoveď o vlastnej chudobe by mohla v porovnaní s objektívnymi ukazovateľmi ekonomickej situácie lepšie predikovať závislé premenné, ktoré boli tiež subjektívnej povahy. Podľa výsledkov však chudoba, či už objektívne alebo subjektívne vyjadrená, nesúvisí so zvládacími stratégiami. Alternatívne vysvetlenie môže byť založené na validite škály. Vyjadrenie miery ťažkostí s vyžitím osoby môže reprezentovať odlišnú charakteristiku osoby než subjektívne vyjadrenia stavu (chudoby) osoby.

LITERATÚRA

- Adler, N., & Stewart, J. (2007). *The MacArthur Scale of Subjective Social Status*. Retrieved from <http://www.macses.ucsf.edu/research/psychosocial/subjective.php>
- Babinčák, P., & Adamkovič, M. (2016). Socioekonomický verzus sociometrický status. Porovnanie možností a vlastností merania týchto konštruktov vizuálnou škálou. In L. Pitel (Ed.), *Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie Sociálne procesy a osobnosť 2016* (s. 14–21). Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie.
- Baker, J. P., & Berenbaum, H. (2007). Emotional approach and problem-focused coping: A comparison of potentially adaptive strategies. *Cognition & Emotion*, 21, 95–118.
- Broussard, C. A., Joseph, A. L., & Thompson, M. (2012). Stressors and Coping Strategies Used by Single Mothers Living in Poverty. *Affilia*, 27, 190–204.
- Carver, C. S., Scheier, M. F., & Weintraub, J. K. (1989). Assessing coping strategies: A theoretically based approach. *Journal of Personality and Social Psychology*, 56, 267–283.
- Folkman, S., & Lazarus, R. S. (1980). An analysis of coping in a middle-aged community sample. *Journal of Health and Social Behavior*, 21, 219–239.
- Giatti, L., do Valle Camelo, L., Rodrigues, J. F. C., & Barreto, S. M. (2012). Reliability of the MacArthur scale of subjective social status – Brazilian Longitudinal Study of Adult Health (ELSA-Brasil), *BMC Public Health*, 12, 1096.
- Lam, C. M., Lam, M. C., Shek, D. T., & Tang, V. M. (2004). Coping with economic disadvantage. A qualitative study of Chinese adolescents from low-income families. *International Journal of Adolescent Medicine and Health*, 16, 343–357.
- Lever, J. P. (2008). Poverty, stressful events, and coping strategies. *The Spanish Journal of Poverty*, 11, 228–249.
- Matud, M. P. (2004). Gender differences in stress and coping styles. *Personality and Individual Differences*, 37, 1401–1415.
- Meléndez, J. C., Mayordomo, T., Sancho, P., & Tomás, J. M. (2012). *Coping Strategies: Gender Differences and Development throughout Life Span*. *The Spanish Journal of Psychology*, 15, 1089–1098.
- Mičková, B., & Kajanová, A. (2019). Copingové stratégie u sociálne vyloučených. *Psychológia a její kontexty*, 10, 59–65.

- Navarro-Carrillo, G., Alonso-Ferres, M., Moya, M., & Valor-Segura, I. (2020). Socioeconomic Status and Psychological Well-Being: Revisiting the Role of Subjective Socioeconomic Status. *Frontiers in Psychology*, 11.
- Nygård, M., Härtull, C., Wentjärvi, A. & Jungerstam, S. (2017). Poverty and old age in Scandinavia: a problem of gendered injustice? Evidence from the GERDA survey in Finland and Sweden. *Social Indicators Research*, 132, 681–698.
- Vlačuha, R., & Kováčová, Y. (2019). *UE SILC 2018. Indikátory chudoby a sociálneho vylúčenia*. Bratislava: Štatistický úrad SR.

ČASOVÝ MANAŽMENT CHUDOBNÝCH MATIEK V JEDNORODIČOVSKÝCH RODINÁCH: KVALITATÍVNY VÝSKUM

TIME MANAGEMENT OF POOR MOTHER IN ONE-PARENT FAMILIES: A QUALITATIVE STUDY

Jaroslava Babjaková

Inštitút psychológie, Filozofická fakulta, Prešovská univerzita v Prešove

jarkababjakova@gmail.com, jaroslava.babjakova@unipo.sk

Abstrakt

Štúdia sa zaoberá časovým manažmentom chudobných matiek v jednorodičovských rodinách, ktoré žijú v meste na východnom Slovensku a sú klientkami organizácie zaoberajúcej sa pomocou chudobným. Výskumný súbor pozostával z 8 respondentiek vo veku 30–55 rokov. Boli realizované pološtruktúrované rozhovory a k ich analýze bola použitá metóda trsov. Analýza poukázala na to, že bežný deň týchto matiek saturujú aktivity, ktoré je možné na základe ich výpovedí rozdeliť do troch hlavných celkov: 1. ranná rutina (budíček, ranná hygiena, káva/raňajky, príprava detí do školy, odchod s deťmi do školy, odchod do práce), 2. čas pracovnej doby (práca, v prípade zamestnaných respondentiek), 3. aktivity po práci a večer (starostlivosť o domácnosť, príprava jedla, dielne, pomoc iným, čas s rodinou/kamarátkou, príprava detí do školy, sledovanie televízie, čítanie, lúštenie križoviek, hrania hier na mobile, prechádzky, nákup). V príspevku sú výsledky podrobnejšie analyzované a získané výsledky sú diskutované.

Kľúčové slová: časový manažment; chudoba; matky v jednorodičovských rodinách

Abstract

The study deals with time management of poor mothers in one-parent families who live in the city in eastern Slovakia and are clients of an organization engaged in helping the poor. The research sample consisted of 8 respondents aged 30–55. Semi-structured interviews were conducted and clustering was used to analyze them. The analysis was showed that a standard day of these mothers is saturated with activities, which can be divided into three main units based on their statements: 1. morning routine activities (wake-up call, morning hygiene, coffee/breakfast, preparing children for school, leaving with children for school, leaving for work), 2. working time (work, in the case of employed respondents), 3. afternoon activities after work and evening (home care, food preparation, workshops, helping others, time with family/friend, preparing children for school, watching TV, reading, solving crossword puzzles, playing mobile games, walking, shopping). The results are analyzed in more detail in the paper, and the obtained results are discussed

Key words: time management; poverty; mothers in one-parent families

Funding

Tento výskum je súčasťou riešenia projektu APVV-15-0404 (Psychologické príčiny a psychologické dôsledky chudoby).

Úvod

Podľa Claessens, van Eerde, Rutte a Roe (2007, p. 262) časový manažment môžeme definovať aj ako „správanie, ktorého cieľom je dosiahnuť efektívne využívanie času počas vykonávania na cieľ zameraných aktivít“. Materstvo v jednorodičovskej rodine („lone motherhood“) chápeme ako nenormatívny typ rodičovstva vyskytujúci sa vo zvyšujúcom sa počte žien spolu so zníženými príjmami a zvýšenom vystavení stresu (Struffolino & Bernardi, 2017). Medzi kritéria pre vymedzenie matky v jednorodičovskej rodine patrí manželský status a prítomnosť mladšieho dieťaťa ako 18 rokov v spoločnej domácnosti (Licher et al., 2004), nemať partnera alebo druhu prítomného v domácnosti a zároveň mať dieťa, s ktorým matka žije a za ktoré nesie každodennú zodpovednosť a starostlivosť (Ogunsiji & Wilkes, 2005) alebo z hľadiska manželského stavu ide o vydaté ženy, ktorých manžel absentuje, vdovy, rozvedené, separované alebo nikdy nevydaté a nekohabitujúce (Kendig & Bianchi, 2008). V slovenskej a českej odbornej psychologickkej literatúre nie je venovaná pozornosť skúmaniu časového manažmentu chudobných matiek v jednorodičovských rodinách. Výskum v zahraničí sa venoval starostlivosti o deti či tráveniu času s deťmi (Brandon & Hofferth, 2003; Jabs et al., 2007; Kendig & Bianchi, 2008; Hepburn 2018), prípadne pracovnému rozvrhu rodičov (Hepburn, 2018) či manažovaniu rodinného a pracovného života (Son & Bauer, 2010). Z konkrétnych aktivít počas dňa chudobných matiek v jednorodičovských rodinách sa jednalo o aktivity spojené so starostlivosťou o domácnosť ako je čistenie, upratovanie, pranie, varenie, ďalej socializačné aktivity ako rozprávanie sa a navštevovanie a tiež pitie alkoholu či prácu najčastejšie ako predavačky (Zulu, 2017). Čo sa týka manažovania rodinného a pracovného života Son a Bauer (2010) zistili, že matky sa snažia využívať ich limitované zdroje a adaptovať stratégie pre kombinovanie rodinného a pracovného života. Vzhľadom k ich zamestnaniu za najväčšie bariéry boli pokladané starostlivosť o dieťa a rôzne neočakávané rodinné záležitosti. Matkám pomáhala pri skĺbení ich pracovného a rodinného života pomoc od rodinných príslušníkov alebo vedúcich (Son & Bauer, 2010). Prežívanie nedostatku času zaznamenali Jabs et al. (2007) najviac u nízko príjmových matiek v jednorodičovských rodinách a tiež matiek, ktoré boli samé zodpovedné za starostlivosť o dieťa, ale aj matky s deťmi v predškolskom veku a tie matky s neflexibilným pracovným časom, ktorý bol v rozpore s rodinným časom ako napr.

práca v noci (Jabs et al., 2007). Podľa Brandon a Hofferth (2003) matky v jednorodičovských rodinách kompenzujú absenciu partnera využívaním príbuzných pri starostlivosti o deti viac ako matky z rodín s dvoma rodičmi, a to aj z finančných dôvodov.

Cieľom tohto výskumu bolo preskúmať, získať vhl'ad do časového manažmentu, chudobných matiek v jednorodičovských rodinách žijúcich v meste na východnom Slovensku, ktoré sú klientkami organizácie zaoberajúcej sa pomocou chudobným v ich životnej situácii, a teda zistiť aké aktivity saturujú bežný deň týchto matiek.

METÓDA

K preskúmaniu nami zvolenej témy sme použili kvalitatívnu metodológiu a k výberu výskumného súboru bola použitá metóda zámerného výberu. Respondentky podpísali informovaný súhlas za účelom dodržania etiky výskumu ako uvádza Vacek (2004) a v súlade s odporúčaním Miovského (2006) sme vykonali anonymizovanie údajov označením respondentiek A, B, C, D, E, F G, H. Boli realizované pološtruktúrované rozhovory a zaznamenávané ako audionahrávky, čo podľa Miovského (2006) predstavuje proces fixácie kvalitatívnych dát.

Výskumný súbor pozostával z 8 respondentiek vo veku 30 až 55 rokov, ktoré boli ochotné zapojiť sa do výskumu a spĺňali nami stanovené kritériá, teda boli chudobné (boli klientkami organizácie poskytujúcej pomoc chudobným) a boli matkami v jednorodičovských rodinách (nikdy nevydaté, tj. slobodné, rozvedené, vdovy alebo vydaté, no nežijúce s manželom; nekohabitujúce; žijúce s dieťaťom, o ktoré sa starajú v jednej domácnosti vo veku do 18 rokov prípadne aj so starším) a žili v meste na východnom Slovensku. Respondentky sa starali buď o svoje deti vo veku do 18 rokov (A, B, D), alebo o svoje deti vo veku 18 rokov a menej, ale pritom už mali aj staršie deti, ktoré boli samostatné (E, G) či o svoje dieťa odkázané na ich starostlivosť napriek tomu, že mali viac ako 18 rokov, a pritom sa tieto matky starali aj o ich dieťa, tj. vnúča (C, F, H). Z hľadiska rodinného stavu sa jednalo o slobodné, nikdy nevydaté matky (A, D), rozvedené respondentky (B, E), vdovy (C, G, H) a jednu vydatú respondentku, ale nežijúcu s manželom (F).

Pri spracovaní údajov bola použitá transkripcia v súlade s odporúčaním Miovského (2006) a analýzu údajov sme vykonali pomocou metódy vytvárania trsov (clustering), ktorá podľa Čermáka a Štepaníkovej (1998) môže slúžiť k hierarchizácii.

VÝSLEDKY A DISKUSIA

Na základe analýzy sme identifikovali tri oblasti, a to rannú rutinu a opis celého dňa v skratke, prácu a následne čas po práci, ktoré tvorili logickú štruktúru dňa. Pri opise rannej rutiny sme zaznamenali činnosti ako je budíček, ranná hygiena, káva, čaj, raňajky, následne nachystanie detí do školy a odprevaženie detí do školy a odchod do práce. A: „Najprv idem na wecko, umyjem si zuby, umyjem sa, osprchujem, dám si kávu, dáme si raňajky s deťmi, medzitým som zobudila aj tie deti hej, no a potom vychystáme sa a odchádzame z bytu, sedem, ja odchádzam sedem, sedem pätnásť, sedem dvadsať a deti za mnou okolo sedem tridsať.“ Pri opise celého dňa v skratke respondentky opisovali nasledujúcu štruktúru: ranná rutina, práca, starostlivosť o deti/domáce úlohy s deťmi, iné aktivity ako napr. pomoc iným alebo angažovanie sa a spánok.

Z hľadiska momentálnej pracovnej aktivity, ktorá tvorila druhú časť dňa mali respondentky rozličný pracovný status. Dve respondentky (A, B) pracovali na aktivačných prácach 4 hodiny denne. Zamestnané boli v našom výskumnom súbore štyri respondentky (D, E, F, C). Dve respondentky (G, H) boli nezamestnané, pričom dôvod ich pracovného statusu sa líšil, respondentka G kvôli vlastnej chorobe a respondentka H kvôli starostlivosti o dcéru. Spokojnosť s prácou vyjadrili zamestnané respondentky (F, D) napríklad respondentka F: „Ja veľmi som spokojná, konečne mám robotu, čo je máme veľmi dobrého vedúceho...“. Na druhej strane nespokojnosť vyjadrili respondentky kvôli nezáujmu o daný typ práce, konkrétne E: „Nebaví ma, neviem sa nájsť.“ či kvôli nízkemu platovému ohodnoteniu a nestabilite práce, a to u respondentiek z aktivačných prác ako sa vyjadrila respondentka B: „No nooo jaaa ja som zatiaľ spokojná ale ešte to není ono, ja by som chcela stále robotu a lepšiu, toto je môj cieľ, toto by som chcela dosiahnuť.“ Podobne Zulu (2017) zaradil prácu medzi jednu z aktivít, ktorou sa zaoberajú chudobné matky v jednorodičovských rodinách. Nezamestnaná respondentka G si hľadala prácu, no respondentka H nemohla kvôli starostlivosti o dcéru. Son a Bauer (2010) podobne identifikovali starostlivosť o dieťa ako bariéru k zamestnaniu sa chudobnej matky v jednorodičovskej rodine. Medzi ďalšie prekážky zaradili Son a Bauer (2010) neočakávané rodinné záležitosti, ktoré neboli identifikované v našom výskume. Naproti tomu v našom výskume sme zaznamenali vnímanie nasledujúcich bariér pri hľadaní si zamestnania: diskrimináciu na základe etnickej príslušnosti, potrebu známostí, chýbajúci internet, pretrvávajúci nezáujem zamestnávateľov či starostlivosť o dcéru. Napríklad respondentka E: „Ale medzi vami bielymi treba veľký boj sa presadiť...“. Medzi bariéry zaradil diskrimináciu aj Dill (1998). Alebo respondentka A: „Hej hej a teraz, čo mi dali cez úrad práce

mi dali, aby som poslala s mailovou adresou do jednej práce, ale nemám doma internet, takže neviem jak to urobím...“.

Treťou identifikovanou oblasťou bol čas po práci, ktorý tvorila iná práca ako práca v práci (starostlivosť o domácnosť, príprava jedla, dielne, pomoc iným), aktivity spojené s rodinou a deťmi (čas trávený s nimi a príprava detí do školy) a oddych (sledovanie televízie, čítanie, lúštenie krížoviek, hranie hier na mobile, prechádzky či nákup). V rámci starostlivosti o domácnosti uviedla napríklad respondentka D: „Bežné domáce práce, nákup, pranie, starostlivosť o dieťa, o seba a o domácnosť.“ Jedlo a príprava jedla figurovala vo výpovediach respondentiek, napríklad A: „No takže prídu deti medzitým navarím obed hej čo je napríklad niekedy sa pýtam detičiek, čo si dáme na obed alebo deň predtým hej.“ Podobne aj Zulu (2017) identifikoval aktivity spojené so starostlivosťou o domácnosť či už šlo o varenie, pranie alebo upratovanie. Účasť na dielnach, v organizáciu od ktorej dostávajú pomoc alebo participácia na týchto činnostiach uviedli všetky respondentky, a to v rozsahu raz do týždňa (A, B, E, F, G, H), alebo samostatne doma (C, D) podľa ich časových možností. Bola zaznamenaná aj pomoc iným, H: „Chodíme pozrieť aj moju mamu, lebo už je stará, 81 rokov má, chodíme sa spýtať či nepotrebuje nejakú pomoc, alebo tak.“ Podobne socializačné aktivity (rozprávanie, navštevovanie) zistil u matiek Zulu (2017). Príprava s deťmi do školy bola taktiež súčasťou dňa ako uviedla aj respondentka H: „Pozeráme doma do tašky, úlohy, žiacku knižku pozerám, keď nestihnú dačo v družine napísať píšeme spolu doma, učíme sa doma...“. Hepburn (2018) a tiež Brandon a Hofferth (2003) v rámci starostlivosti o deti zistili pomoc blízkych a rodiny, čo nebolo zaznamenané u respondentiek v našom výskume. Mohlo by to súvisieť s rodinnými vzťahmi matiek s ostatnými členmi rodiny alebo aj so vzdialenosťou ich bydlísk, čo by bolo potrebné overiť. V rámci oddychu respondentky uviedli niekoľko voľnočasových aktivít, ktorých výber by mohol súvisieť aj s finančnou nenáročnosťou pre ich realizáciu. Zaznamenali sme napríklad pozeranie televízie, H: „Televízor popozeráme, ja rada pozerám televízor“. Ďalej čítanie kníh sa taktiež vyskytovalo napríklad u respondentky E: „...dokážem prečítať jedným hltom za dva dni je hotová celá kniha“. Medzi ďalšie aktivity popoludní patrilo aj lúštenie krížoviek, hranie hier na mobile, ale aj prechádzky či nákup, no bolo zaznamenané aj strákanie času na oddych. D: „Nemám čas na relaxáciu, šak ja chodím spať o jedenástej, o pol dvanástej“. Z hľadiska náročnosti zosúladenia a zvládnutia aktivít počas dňa sme zaznamenali na jednej strane ich zvládnuteľnosť A: „Nie, nie, nie, ja to v pohode zvládam, nič také náročné na práci, takže ja to...“, na druhej strane respondentka C uviedla: „To je strašne náročné...“. Nejednoznačne sa vyjadrila respondentka F. F: „No tak niekedy sa to stíha, ale niekedy moc aj nie...“. Jabs et al. (2007) zistil nedostatok času u matiek s deťmi v predškolskom veku a u tých

s neflexibilnou pracovnou dobou, avšak v našom výskume sme nezistili výlučnosť vnímania dostatku či nedostatku času resp. stíhania všetkých aktivít počas dňa vzhľadom k pracovnému statusu, alebo pracovnej dobe respondentiek.

Medzi limity tohto výskumu môžeme zaradiť nemožnosť zovšeobecnenia výsledkov na všetky chudobné matky v jednorodičovských rodinách. Budúci výskum by sa mohol zamerať aj na matky v jednorodičovských rodinách žijúcich na dedinách či tie, ktoré nepoberajú pomoc od organizácii. Za prínos tohto výskumu považujeme prvotný vhľad do tejto doteraz nepreskúmanej problematiky u špecifickej skupiny respondentiek v rámci výskumu na Slovensku.

LITERATÚRA

- Brandon, P. D., & Hofferth, S. L. (2003). Determinants of out-of-school childcare arrangements among children in single-mother and two-parent families. *Social Science Research*, 32, 129–147.
- Claessens, B. J. C., van Eerde, W., Rutte, Ch. G., & Roe, R. A. (2007). A review of the time management literature. *Personal Review*, 36(2), 255–276.
- Čermák, I., & Štěpaníková, I. (1998). Kontrola validity dat v kvalitativním psychologickém výzkumu. *Československá psychologie*, 42(1), 50–62.
- Dill, B. T. (1998). A better life for me and my children: Low-income single mothers' struggle for self-sufficiency in the rural south. *Journal of comparative family studies*, 29(2), 419–428.
- Hepburn, P. (2018). Parental work schedules and child-care arrangements in low-income families. *Journal of Marriage and Family*, 80, 1187–1209.
- Jabs, J., Devine, C. M., Bisogni, C. A., Farrell, T. J., Jastran, M. & Wethington, E. (2007). Trying to find the quickest way: Employed mothers' constructions of time for food. *Journal of Nutrition Education and Behavior*, 39(1), 18–25.
- Kendig, S. K., & Bianchi, S. M. (2008). Single, cohabitating, and married mothers' time with children. *Journal of Marriage and Family*, 70, 1228–1240.
- Lichter, D. T., Batson, Ch. D., & Brown, J. B. (2004). Welfare reform and marriage promotion: The marital expectations and desires of single and cohabiting mothers. *Social service review*, 38, 2–25.
- Miovský, M. (2006). *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. Praha: Praha Grada Publishing, a.s.
- Ogunsiji, O., & Wilkes, L. (2005). Managing family life while studying: Single mothers' lived experience of being students in a nursing program. *Contemporary nurse*, 18(1–2), 108–123.
- Son, S., & Bauer, J. W. (2010). Employed rural, low-income, single mothers' family and work over time. *Journal of family and economic issues*, 31, 107–120.
- Struffolino, E., & Bernardi, L. (2017). *Vulnerability of lone mothers over the life course in Switzerland*. Retrieved 10.3.2019, from https://www.livesnccr.ch/sites/default/files/pdf/publication/lives_wp_60_struffolino_et_al_2017.pdf.
- Vacek, J. (2004). Prožitek akutní intoxikace konopnými drogami. In Miovský, M., Čermák, I., & Řehan, V. (Eds.). *Kvalitativní přístup a metody ve vědách o člověku III. (165–176)*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- Zulu, H. T. (2017). *A study to explore single mother's experiences in raising their children in Chibolya, Zambia*. Oslo and Akershus University college of applied sciences.

ODPÚŠŤANIE A POSTTRAUMATICKÝ ROZVOJ ODLIEČENÝCH ONKOLOGICKÝCH PACIENTOV

FORGIVENESS AND POSTTRAUMATIC GROWTH IN CANCER SURVIVORS

Veronika Boleková, Veronika Chlebcová

Ústav klinickej psychológie, Fakulta psychológie, Paneurópska vysoká škola

veronika.bolekova@paneurouni.com, xchlebcova@is.paneurouni.com

Abstrakt

Cieľom príspevku je priblížiť výsledky výskumu, ktorý sa zaoberal posttraumatickým rozvojom a odpúšťaním v klinickej populácii odliečených onkologických pacientov. Výskumný súbor tvorilo 99 odliečených pacientov vo veku 37–85 rokov ($M = 62,74$; $SD = 9,84$). Úroveň posttraumatického rozvoja bola meraná Dotazníkom posttraumatického rozvoja v oblastiach porozumenie životu, nové možnosti, spirituálna zmena, silné stránky a vzťahy s ostatnými. Mieru odpúšťania sebe, iným a situácii sme zisťovali prostredníctvom Heartlandskej škály odpúšťania. Zistili sme slabé až stredne silné vzťahy odpúšťania iným ľuďom s celkovou mierou posttraumatického rozvoja, ako aj so skóre v dimenziách nové možnosti a vzťahy s inými. Prostredníctvom klastrovej analýzy sme identifikovali štyri empirické typy odliečených onkologických pacientov. Najviac zastúpenou kategóriou bola skupina pacientov charakterizovaná kladnými hodnotami v dimenziách posttraumatického rozvoja a zároveň zápornými hodnotami v dimenziách odpúšťania.

Kľúčové slová: posttraumatický rozvoj, odpúšťanie, onkologické ochorenie, odliečení onkologickí pacienti

Abstract

Presented research focuses on posttraumatic growth and forgiveness in the clinical population of cancer survivors. The research sample consisted of 99 cancer survivors aged 37–85 years ($M = 62.74$; $SD = 9.84$). The level of posttraumatic growth was measured by the Posttraumatic Growth Inventory in five areas: Appreciation of Life, Life Possibilities, Spirituality, Personal Strength, and Changes in Relationships. We measured the level of Forgiveness of Self, Others, and Situations by the Heartland Forgiveness Scale. We found weak to moderate relationships between Forgiveness of Others with the overall level of posttraumatic growth, as well as with scores in the dimensions of Life Possibilities and Changes in Relationships. By using cluster analysis, we identified four empirical types of cancer survivors. The most represented category was the group of patients characterized by positive values in the dimensions of posttraumatic growth and negative values in the dimensions of forgiveness.

Keywords: posttraumatic growth, forgiveness, cancer, cancer survivors

Grantová podpora

GA/3/2019 Prediktory posttraumatického rozvoja u odliečených onkologických pacientov.

Úvod

Vývoj nových chemoterapeutík a možností liečby vedie v súčasnosti k zníženej úmrtnosti pacientov s rakovinou a tiež k poklesu recidívy ochorenia. Práve v dôsledku zvyšujúceho sa počtu pacientov, ktorí v minulosti úspešne absolvovali liečbu onkologického ochorenia, sa v posledných dvoch desaťročiach venuje zvýšená pozornosť kvalite života odliečených pacientov. Tá je v mnohých prípadoch narušená negatívnym emočným prežívaním, vyčerpanosťou či oslabením kognitívnych funkcií. Posun v oblasti onkopsychológie však nastáva aj v odklone od jednostranného zamerania sa na negatívne dopady onkologických ochorení na psychiku pacienta. Pozornosť sa čoraz viac začína venovať posttraumatickému rozvoju odliečených onkologických pacientov a jeho rôznych korelátov. V prezentovanom výskume sa zameriavame na vzťah posttraumatického rozvoja a odpúšťania.

Odpúšťanie je proces, ktorý spočíva v transformácii negatívnych reakcií na vinníka alebo krivdu v neutrálne alebo pozitívne reakcie. Prebieha na kognitívnej, behaviorálnej a emocionálnej úrovni (Thompson et al., 2005). V procese odpúšťania si jednotlivec uvedomí, že zažil krivdu a bolo s ním nespravodlivo zaobchádzané, no rozhodne sa zanechať hnev a zášť (Enright a Fitzgibbons, 2015). V prezentovanom výskume sa zameriavame na trojkomponentový model odpúšťania, ktorý rozlišuje nielen odpúšťanie iným, ale tiež odpúšťanie situácii a odpúšťanie sebe (Thompson et al., 2005). Uvedené dimenzie skúmame vo vzťahu k posttraumatickému rozvoju u odliečených onkologických pacientov. Vychádzame z definície posttraumatického rozvoja ako pozitívnej zmeny v prežívaní a správaní v dôsledku prežitia traumatickej udalosti, v rámci ktorej dochádza k reinterpretácii seba a svojho miesta vo svete (Tedeschi et al., 1998). Zmeny v dôsledku traumatickej udalosti sledujeme v troch oblastiach: seba-percepcia (prežívajúci vs. obeť, sebadôvera, zraniteľnosť), medziľudské vzťahy (sebahodnotenie a emocionálna expresivita, súcít a dávanie iným) a životná filozofia, ktorá zahŕňa priority a hodnotu života, existenciálne témy a vnímanie zmyslu, spirituálny rozvoj či múdrosť (Tedeschi et al., 1998; Tedeschi a Calhoun, 2004).

Vzťahu opísaných psychologických konštruktov sa venovali Hafindar et al. (2012), ktorí u obetí etnického konfliktu v Acehu zistili súvis odpúšťania iným s posttraumatickým rozvojom. Martinčeková a Klatt (2017) taktiež konštatovali silný vzťah odpustenia

a posttraumatického rozvoja u matiek po strate dieťaťa. Empirická evidencia tohto vzťahu v špecifickej populácii odliečených pacientov, u ktorých traumatickú, negatívne nabitú udalosť predstavuje onkologické ochorenie, nie je k dispozícii. Cieľom prezentovaného výskumu bolo preto zistiť, či existuje vzťah medzi posttraumatickým rozvojom a odpúšťaním v klinickej populácii odliečených onkologických pacientov (VO1) a ako sú charakterizované empirické typy participantov vytvorené na základe úrovne posttraumatického rozvoja a odpúšťania (VO2).

METÓDY

VÝBEROVÝ SÚBOR

Výberový súbor bol tvorený 99 odliečenými onkologickými pacientmi (89 žien a 10 mužov), ktorí spĺňali nasledovné inklúzne kritériá výberu: vek nad 18 rokov, prekonané onkologické ochorenie, stabilizovaný stav, resp. ukončenie akútnej fázy, t.j. chirurgickej liečby, chemoterapie a rádioterapie. Na základe exklúzyčných kritérií (doba od ukončenia liečby < 6 mesiacov, neuvedený údaj o čase od ukončenia liečby) bolo z pôvodného výskumného výberu (N = 130) vylúčených 31 participantov.

Participantmi boli pacienti absolvujúci kúpeľnú liečbu vo vybraných zariadeniach (Bardejovské Kúpele, Kúpele Lúčky, Kúpele Bojnice), klienti pomáhajúcich organizácií a členovia svojpomocných skupín (OZ Amazonky, OZ Venuše, Klub Venuše, OZ Nie rakovine, OZ Noktua, Liga proti rakovine) a tiež pacienti oslovení so žiadosťou o účasť vo výskume prostredníctvom zaslania odkazu na online verziu dotazníka. Vek participantov sa pohyboval v rozmedzí 37 až 85 rokov (M = 62,74; SD = 9,84). Čas od ukončenia liečby bol 6 až 396 mesiacov (Mdn = 15; IQR = 18). Najčastejšie zastúpené diagnózy boli rakovina prsníka (63 %), nasledovali rakovina hrubého čreva (7,2 %) a kože (4,5 %).

METÓDY MERANIA A ANALÝZY DÁT

Dotazník posttraumatického rozvoja (Tedeschi a Calhoun, 1996) obsahuje 21 položiek a umožňuje merať posttraumatický rozvoj v piatich oblastiach: porozumenie životu ($\alpha = 0,822$), nové možnosti ($\alpha = 0,881$), vzťahy s ostatnými ($\alpha = 0,912$), silné stránky jednotlivca ($\alpha = 0,817$) a spirituálna zmena ($\alpha = 0,848$). Hodnota koeficienta vnútornej konzistencie pre celý dotazník v prezentovanom výskume bola $\alpha = 0,956$.

Úroveň odpúšťania sme merali prostredníctvom 18 položiek Heartlandskej škály odpúšťania (Thompson et al., 2005, v preklade: Chlebcová a Greškovičová, 2019). Hodnota

Cronbachovho koeficienta ($\alpha = 0,391$ pre odpúšťanie sebe, $\alpha = 0,574$ pre odpúšťanie iným, $\alpha = 0,483$ pre odpúšťanie situácii a $\alpha = 0,691$ pre celkové odpúšťanie) poukazuje na nízku vnútornú konzistenciu položiek dotazníka.

Silu vzťahov medzi premennými sme vyjadrili koeficientom poradovej korelácie. Prostredníctvom zoskupovacej metódy K-means sme vytvorili 4 typy tak, aby prípady vo vnútri skupín boli čo najhomogénnejšie a naopak, aby sa skupiny medzi sebou maximálne odlišovali. Výpočet vzdialeností medzi participantmi vychádzal z klasickej Euklidovskej metriky.

VÝSLEDKY

Opisnú štatistiku korigovaných sumačných indexov v dimenziách posttraumatického rozvoja, ako aj celkového skóre v dotazníku uvádzame v Tabuľke 1. Distribúcia dát je záporne zošíkmená, empirické rozpätie celkového skóre nadobúda hodnoty 4–105 (Mdn = 73,50; IQR = 26). V Heartlandskej škále odpúšťania (Tabuľka 2) bolo mediánové skóre Mdn = 78 (IQR = 13,50).

Tabuľka 1

Opisná štatistika skóre v Dotazníku posttraumatického rozvoja.

	Vzťahy s ostatnými	Silné stránky jednotlivca	Spirituálna zmena	Nové možnosti	Porozumenie životu	Celkové skóre	
Priemer	3,34	3,27	2,99	2,95	3,70	69,21	
Medián	3,57	3,25	3,00	3,00	4,00	73,50	
SD	1,08	1,04	1,48	1,21	1,15	21,48	
Šikmosť	-0,83	-0,68	-0,47	-0,33	-1,22	-0,94	
Špicatosť	0,39	0,54	-0,84	-0,45	1,53	0,87	
Minimum T/E	0/0	0/0	0/0	0/0	0/0	0/4	
Maximum E/T	5/5	5/5	5/5	5/5	5/5	105/105	
Percentily	25	2,75	2,75	2,00	2,20	3,33	59,00
	50	3,57	3,25	3,00	3,00	4,00	73,50
	75	4,11	4,00	4,00	4,00	4,67	85,00

Pozn. T/E – teoretické/empirické minimum; E/T – empirické/teoretické maximum.

Tabuľka 2

Opisná štatistika Heartlandskej škály odpúšťania.

	Odpúšťanie sebe	Odpúšťanie iným	Odpúšťanie situácii	Odpúšťanie
Priemer	24,59	27,66	27,66	79,92
Medián	24,50	27,00	26,00	78,00
SD	3,95	5,34	4,56	10,49
Šikmosť	0,12	0,16	0,81	0,96
Špicatosť	4,06	-0,22	0,65	1,48
Minimum T/E	6/10	6/15	6/19	18/60
Maximum E/T	40/42	42/42	42/42	118/126
Percentily				
25	23,00	24,00	24,00	72,25
50	24,50	27,00	26,00	78,00
75	26,00	31,00	30,00	85,75

Pozn. T/E – teoretické/empirické minimum; E/T – empirické/teoretické maximum.

Odpúšťanie iným ľuďom stredne silno koreluje so vzťahmi s ostatnými ($r_s = 0,332$; $p < 0,01$), slabo s percepciou nových možností ($r_s = 0,218$; $p < 0,05$) a s celkovým skóre posttraumatického rozvoja ($r_s = 0,287$; $p < 0,01$). Vzťahy medzi posttraumatickým rozvojom, odpúšťaním sebe a situácii boli z hľadiska vecnej významnosti slabé alebo zanedbateľné (Tabuľka 3).

Tabuľka 3

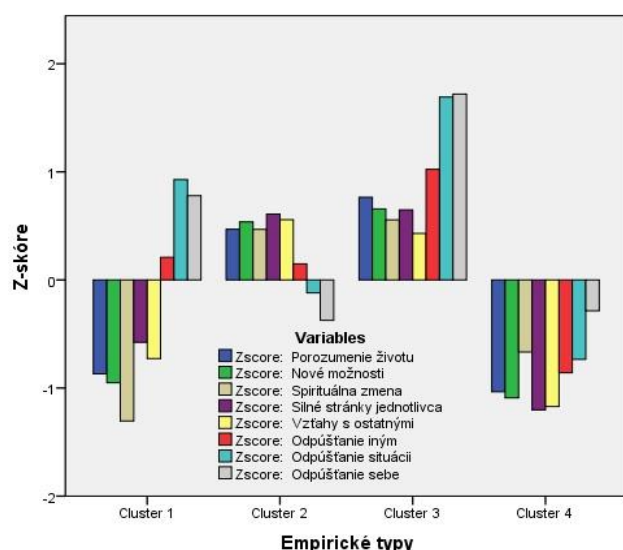
Sila vzťahu medzi posttraumatickým rozvojom a odpúšťaním.

	Odpúšťanie sebe	Odpúšťanie iným	Odpúšťanie situácii	Odpúšťanie
Posttraumatický rozvoj	-0,080	0,287**	0,103	0,157
Porozumenie životu	-0,084	0,187	0,184	0,125
Nové možnosti	-0,006	0,218*	0,134	0,169
Spirituálna zmena	-0,197	0,162	0,043	0,012
Silné stránky jednotlivca	0,078	0,188	0,154	0,195
Vzťahy s ostatnými	-0,113	0,332**	0,127	0,187

Pozn. * $p < 0,05$; ** $p < 0,01$.

Prostredníctvom klastrovej analýzy sme na základe štandardizovaného skóre skúmaných premenných identifikovali štyri navzájom odlišiteľné ($p < 0,01$) empirické typy odliečených onkologických pacientov. V prvom type bolo zoskupených 9 participantov s nízkou mierou posttraumatického rozvoja a s kladnými hodnotami v dimenziách odpúšťania. Najvyšší počet participantov ($N = 44$) charakterizujú kladné, avšak pomerne nevýrazné hodnoty

v dimenziách posttraumatického rozvoja a súčasne nevýrazné záporné hodnoty Z-skóre v škálach odpúšťania, s výnimkou odpúšťania iným. Kladné hodnoty nadobúdali obidve skúmané premenné v treťom type (N = 8). Posledný typ, v ktorom bolo zoskupených 13 odliečených onkologických pacientov, je jeho „opakom“ – t.j. hodnoty Z-skóre nadobúdajú záporné hodnoty (Graf 1).



Graf 1

Empirické typy odliečených onkologických pacientov.

DISKUSIA

Odpúšťanie iným ľuďom je charakteristické pochopením jednotlivca pre chyby iných, snahou vidieť ich ako dobrých ľudí a nepokračovať v ich trestaní, ak urobili niečo zlé alebo mu ublížili. Táto charakteristika podľa našich zistení súvisí s indikátormi vzťahovej dimenzie posttraumatického rozvoja (súcit s druhými, prijímanie ich potrieb, pocit blízkosti), ako aj s vnímaním nových možností (potreba zmeny, objavenie nových záujmov, príležitostí či životnej cesty). Zistenia o vzťahu odpúšťania iným ľuďom s celkovou mierou posttraumatického rozvoja (VO1) sú v súlade so závermi indonézskej štúdie obetí etnického a náboženského konfliktu (Hafindar et al., 2012). Na rozdiel od štúdie slovenských smútiacich matiek (Martinčeková a Klatt, 2017) však z hľadiska vecnej signifikancie boli zistené vzťahy slabé až stredne silné. Vzťahy medzi odpúšťaním sebe, odpúšťaním situácii a posttraumatickým rozvojom boli zanedbateľné.

Na variabilitu skúmaných premenných v súbore onkologických pacientov poukazuje aj prezentovaná empirická typológia, v rámci ktorej sme vytvorili štyri odlišné typy z hľadiska miery skúmaných premenných. Najviac zastúpenou kategóriou bola skupina pacientov charakterizovaná kladnými hodnotami v dimenziách posttraumatického rozvoja a zároveň zápornými hodnotami v dimenziách odpúšťania (VO2). Prezentovanú typológiu navrhujeme empiricky verifikovať v ďalšom výskume. Inšpiráciu pre ďalšie skúmanie ponúkajú aj Witvliet et al. (2004), ktorí zistili, že neschopnosť odpúšťať súvisí s depresiou a symptómami posttraumatickej stresovej poruchy u veteránov. Replika uvedeného výskumu v populácii onkologických pacientov by mohla priniesť ďalšie zaujímavé zistenia. Za dôležité tiež považujeme ďalšie overovanie psychometrických charakteristík a prípadnú reformuláciu výrokov Heartlandskej škály odpúšťania, v ktorej viaceré položky (napr. *Učiť sa zo zlých vecí, ktoré som urobil/a, mi pomáha sa s nimi vyrovnáť; Hoci sa najskôr cítim zle, keď niečo pokazím, časom sa viem uvoľniť*) slabo korelujú so zvyškom škály. Uvedené zistenia je preto potrebné interpretovať s ohľadom na limity metódy, ako aj obmedzenia nepravdepodobnostného výberu participantov.

LITERATÚRA

- Enright, R. D., & Fitzgibbons, R. P. (2015). *Forgiveness Therapy* (2nd ed.). American Psychological Association.
- Friedman, L.C., Barber, C.R., Chang, J., Tham, Y.L., Kalidas, M., Rimawi, M.F., Dulay, M.F., & Elledge, R. (2010). Self-blame, Self-forgiveness, and Spirituality in Breast Cancer Survivors in Public Sector Setting. *Journal of Cancer Education*, 25, 343–348. <https://doi.org/10.1007/s13187-010-00483>
- Hafindar, H., Chang, H. L., & Lin, H. (2012). Forgiveness as a Mediator for the Relationships between Spirituality and Posttraumatic Growth in Aceh Conflict Victims, Indonesia. *International Journal of Social Science and Humanity*, 2(3), 237–241.
- Chlebcová, V., & Greškovičová, K. (2019). *Heartlandská škála odpúšťania – slovenský preklad*. <https://static1.squarespace.com/static/562403d2e4b0a77217f38772/t/5d9662097c28cc599496f09b/1570136586294/HFS-Slovak.pdf>.
- Martinčeková, L., & Klatt, J. (2017). Mothers' Grief, Forgiveness, and Posttraumatic Growth after the Loss of a Child. *Omega – Journal of Death and Dying*, 75(3), 248–265. doi: 10.1177/0030222816652803
- Thompson, L. Y., Snyder, C. R., Hoffman, L., Michael, S. T., Rasmussen, H. N., Billings, L. S., Heinze, L., Neufeld, J. E., Shorey, H. S., Roberts, J. C., & Roberts, D. E. (2005). Dispositional forgiveness of self, others, and situations. *Journal of Personality*, 73, 313–359.
- Tedeschi, R. G., & Calhoun, L. G. (1996). The Posttraumatic Growth Inventory: Meaning the Positive Legacy of Trauma. *Journal of Traumatic Stress*, 9(3), 455–471.
- Tedeschi, R. G. & Calhoun, L. G. (2004). Posttraumatic Growth: Conceptual Foundations and Empirical Evidence. *Psychological Inquiry*, 15(1), 1–18. doi: 10.1207/s15327965pli1501_01
- Tedeschi, R. G., Park, C. L., & Calhoun, L. G. (1998). Posttraumatic Growth: Conceptual Issues. In R. G. Tedeschi, C. L. Park & L. G. Calhoun (Eds.) *Posttraumatic Growth: Positive Changes in the Aftermath of Crisis* (1st ed., pp. 1–22). Lawrence Erlbaum Associates.
- Witvliet, C. V. O., Phipps, K. A., Feldman, M. E., & Beckham, J. C. (2004). Posttraumatic Mental and Physical Health Correlates of Forgiveness and Religions Coping in Military Veterans. *Journals of Traumatic Stress*, 17, 269–273.

TEMNÁ TRIÁDA AKO PREDIKTOR VNÍMANIA BEZPEČNOSTNEJ HROZBY U RÔZNYCH TYPOV MIGRANTOV

DARK TRIAD AS PREDICTOR OF PERCEPTION OF SAFETY THREAT AMONG DIFFERENT TYPES OF MIGRANTS

Miroslava Bozogánová, Tatiana Pethö

Spoločenskovedný ústav Centra spoločenských a psychologických vied SAV, Košice

bozoganova@saske.sk, petho@saske.sk

Abstrakt

Cieľom výskumnej štúdie bolo zistiť, do akej miery ovplyvňujú machiavelizmus, narcizmus a psychopatizmus úroveň vnímania bezpečnostnej hrozby, ktorú vnímajú respondenti pri príchode ľudí z iných krajín na Slovensko. Výskumnú vzorku tvorilo 1001 respondentov (49 % mužov) vo veku 17 až 75 rokov ($M = 44,81$; $SD = 14,92$), pričom bola použitá experimentálna metodika vinetácie (EVM) a respondenti boli rozdelení do 2 experimentálnych a jednej kontrolnej skupiny, pričom každá vineta popisovala iný typ migranta. Vo výskume bol použitý dotazník Temnej triády od Jonesa a Paulhusa (2014), ktorý meral osobnostné črty (psychopatiu, narcizmus a machiavelizmus). Druhou výskumnou metodikou bola Bezpečnostná hrozba od Landmanna, Gaschlera a Rohmanna (2019), ktorej položky boli modifikované pre výskumné účely. Vo výskume bolo zistené, že signifikantnými prediktormi bezpečnostnej hrozby pre jednotlivé typy skúmaných migrantov sú machiavelizmus a vek.

Kľúčové slová: temná triáda, bezpečnostná hrozba, migranti, vinetácia

English abstract

The aim of the research study was to find out the extent to which machiavellianism, narcissism and psychopathy influence the level of perception of the safety threat perceived by respondents when people from other countries arrive in Slovakia. The research sample consisted of 1001 respondents (49% men) aged 17 to 75 years ($M=44.81$; $SD=14.92$), using an experimental vignette methodology (EVM) and the respondents were divided into 2 experimental and one control groups, each vignette describing a different type of migrant. The research used a Dark Triad questionnaire by Jones and Paulhus (2014), which measured personality traits (psychopathy, narcissism and machiavellianism). The second research methodology was Safety threat from Landmann, Gaschler and Rohmann (2019), whose items were modified for research purposes. Research results showed that machiavellianism and age are significant predictors of the safety threat to the different types of migrants.

Key words: dark triad, safety threat, migrants, vignette

Grantová podpora

Tento výskum bol podporený grantom VEGA 2/0068/19 Postoje voči migrantom v sociálno-psychologických kontextoch.

TEORETICKÉ VÝCHODISKÁ

Podľa dát Organizácie spojených národov (OSN) v Európe stúpol od roku 2000 do roku 2019 počet medzinárodných migrantov o 3,2 %. Na Slovensku stúpol počas tohto časového obdobia počet medzinárodných migrantov o 1,2 % (UN, 2019). Názory na migrantov v Slovenskej republike sú do veľkej miery negatívne, čo potvrdil aj výsledky Eurobarometra 88,2 (2017) – vid' Bozogánová, 2020. V rámci príspevku nás zaujímalo, do akej miery predikujú machiavelizmus, psychopatia a narcizmus vnímanie bezpečnostnej hrozby u rôznych typov prichádzajúcich migrantov u slovenských respondentov.

Podľa teórie integrovaných hrozieb (Stephan & Renfro, 2002), migrácia vyvoláva dve rôzne typy hrozieb: obavy z kultúrnych rozdielov (t.j. symbolická hrozba) a obavy z konkrétnych negatívnych dôsledkov migrácie ako napr. finančné obtiaže (t.j. realistická hrozba). Predchádzajúce výskumy v súvislosti s migráciou sú zamerané najmä na jednu dimenziu hrozby zahrňujúci symbolické ohrozenie, realistické ohrozenie, ohrozenie bezpečnosti a/alebo zdravia (napr. Yitmen & Verkuyten, 2018). Sústredili sme sa na bezpečnostnú hrozbu. Cottrell a Neuberg (2005) uvádzajú, že bezpečnostná hrozba môže byť vnímaná ako existenciálne nebezpečenstvo o svoj život alebo o život členov skupiny a tým pádom vyvoláva strach.

Temná triáda zahŕňajúca psychopatiu, machiavelizmus, a narcizmus, predstavuje súbor spoločensky averzívnych a subklinických maladaptívnych osobnostných charakteristík.

- Machiavelizmus predstavuje náchylnosť k chladnému, sebeckému manipulovaniu a využívaniu druhých ľudí, cynickým pohľadom na život a medziludské vzťahy.
- Narcizmus charakterizuje mieru neprimerane pozitívneho sebaobrazu, exhibicionizmus a vyžadované potvrdzovanie výnimočnosti vlastnej osoby okolím, pocitmi grandióznosti, ako aj devalvácia ostatných.
- Psychopatia vyjadruje všeobecne protispoločenské správanie, zlomyseľnosť voči druhým ľuďom a spoločnosti všeobecne, nízka miera empatie, bezcitnosť a manipulatívne správanie (Jones & Paulhus, 2014; Heretik, Fronc & Šrol, 2018; Malesza, Osraszewski, & Buchner, 2019). Anderson a Cheers (2017) vo svojom výskume potvrdili vplyv machiavelizmu na explicitné postoje k migrantom.

METÓDA

CIEĽ

Cieľom príspevku bolo zistiť, do akej miery ovplyvňujú machiavelizmus, narcizmus a psychopatizmus úroveň vnímania bezpečnostnej hrozby, ktorú vnímajú respondenti pri príchode ľudí z iných krajín na Slovensko.

VÝSKUMNÝ SÚBOR

Bola použitá experimentálna metodika vinetácie (EVM) s jednoduchým experimentálnym dizajnom – dôvod príchodu na Slovensko bol manipulovaný. Respondenti boli náhodne pridelení k jednej z troch rôznych vinetácií. Výskumnú vzorku tvorilo 1001 respondentov (49 % mužov) vo veku 17 až 75 rokov ($M = 44,81$; $SD = 14,92$). Každá vineta popisuje iný typ migranta podľa dôvodov príchodu na Slovensko, pričom slovo „migrant“ bolo vynechané, aby sa predišlo predsudkom. Kontrolná skupina (ďalej KS, všeobecný popis ľudí prichádzajúcich na Slovensko, dôvod nebol zverejnený) – 334 respondentov (51,2 % mužov), skupina 1 (ďalej E1, ľudia prichádzajúci za prácou/štúdiom) – 335 respondentov (47,5 % mužov); a skupina 2 (ďalej E2, ľudia prichádzajúci kvôli hrozbe vo svojej domovskej krajine) – 332 respondentov (48,2 % mužov). Údaje boli zbierané online formou panelového zberu v Slovenskej republike s ambíciou získať reprezentatívnu vzorku respondentov.

METODIKA

Dotazník Temnej triády meria tri osobnostné črty Temnej triády – psychopatiu (Cronbachova $\alpha = ,773$), narcizmus (Cronbachova $\alpha = ,666$) a machiavelizmus (Cronbachova $\alpha = ,634$). Tieto črty charakterizujú ľudí na základe miery ich manipulatívneho správania a bezcitnosti, ktorými dosahujú svoj prospech bez ohľadu na to, aké dôsledky to prinesie iným osobám (Jones & Paulhus, 2014; Heretik, Fronc & Šrol, 2018). Každá osobnostná črta bola meraná desiatimi položkami na päťbodovej škále, kde 1 = silný súhlas a 5 = silný nesúhlas.

Bezpečnostná hrozba (Landmann, Gaschler & Rohmann, 2019) bola meraná tromi položkami na osembodovej škále, kde 0 = vôbec nesúhlasím a 7 = úplne súhlasím (Cronbachova $\alpha = ,953$). Použité položky boli modifikované pre použitie vo výskume (Landmann, Gaschler & Rohmann, 2019). Znenie položiek uvádzame tu:

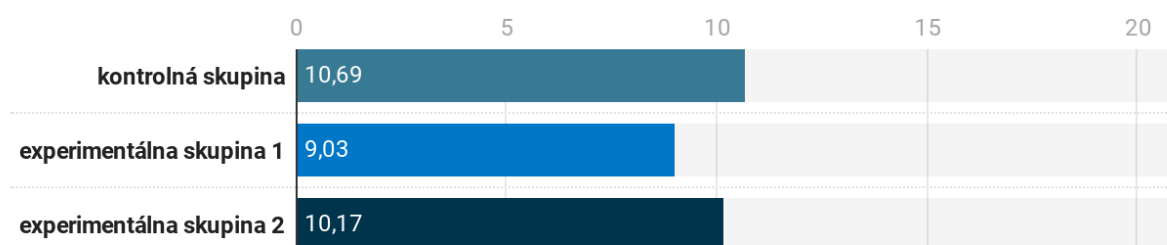
- Ľudia z iných krajín, ktorí tu žijú, ohrozujú bezpečnosť na Slovensku.

- Príchod ľudí z iných krajín vedie na Slovensku k zvýšeniu počtu trestných činov.
- Príchod ľudí z iných krajín vedie k zvýšeniu počtu násilných činov na Slovensku.

VÝSLEDKY

V prvom rade sme analyzovali, či medzi jednotlivými skupinami (KS, E1, E2) existujú rozdiely vo vnímaní bezpečnostnej hrozby vzhľadom k migrantom. Použili sme jednovchodovú analýzu rozptylu. Priemerné hodnoty odpovedí sú znázornené v grafe 1.

Bezpečnostná hrozba



Vytvorené pomocou Datawrapper

Graf 1

Komparácia jednotlivých skupín vzhľadom na bezpečnostnú hrozbu.

Zistili sme existenciu štatisticky významných rozdielov ($F(2,998) = 6,386$; $p = ,002$; $\eta^2 = ,013$) so slabým efektom. Na základe post-hoc testu (Tukey) sa preukázali rozdiely medzi KS (všeobecná definícia prichádzajúcich ľudí do krajiny) a E1 (ľudia prichádzajúci za prácou/štúdiom) a medzi E1 a E2 (ľudia prichádzajúci kvôli hrozbe vo svojej domovskej krajine). Respondenti vnímajú migrantov prichádzajúcich za prácou/štúdiom ($M = 9,033$; $SD = 5,722$) ako nižšiu bezpečnostnú hrozbu ako migrantov v KS ($M = 10,686$; $SD = 6,356$) so slabým efektom (Cohen's $d = ,273$). Respondenti vnímajú migrantov prichádzajúcich z iných krajín kvôli hrozbe v domovskej krajine ($M = 10,166$, $SD = 6,255$) ako väčšiu bezpečnostnú hrozbu vzhľadom k migrantom prichádzajúcim za prácou a štúdiom ($M = 9,033$; $SD = 5,722$). Preukázal sa slabý efekt (Cohen's $d = -,189$).

Zaujímalo nás, ako faktory temnej triády – machiavelizmus, narcizmus a psychopatia, predikujú vnímanie bezpečnostnej hrozby v KS, E1 a E2, kontrolné premenné – rod a vek. Použili sme lineárnu regresiu (metóda Enter). Podmienky pre použitie danej metódy boli splnené (normalita, extrémne prípady, lineárny vzťah medzi škálami temnej triády

a bezpečnostnou hrozbou, homoscedasticita, veľkosť výskumného súboru, počtu prediktorov) (Field, 2018). Všetky regresné modely boli signifikantné – KS: $F(5, 333) = 5,118$; $p < ,001$; E1: $F(5, 334) = 11,096$; $p < ,001$; E2: $F(5, 331) = 8,468$; $p < ,001$. V tabuľke 1 sú uvedené jednotlivé regresné modely.

Tabuľka 1

Faktory temnej triády ako prediktory bezpečnostnej hrozby.

	Kontrolná skupina			Experimentálna skupina 1			Experimentálna skupina 2		
Premenná	Beta	b	SEb	Beta	b	SEb	Beta	b	SEb
rod	,429	,039	,807	-,662	-,058	,678	,653	,052	,723
vek	,076	,182**	,026	,082	,210**	,023	,085	,202**	,024
machiavelizmus	,174	,125*	,082	,244	,194**	,077	,334	,251**	,079
narcizmus	,101	,077	,074	-,088	-,067	,075	,110	,078	,080
psychopatizmus	,146	,126*	,073	,172	,168**	,065	,066	,056	,074
R ²		,072			,144			,115	

Pozn. * $p < ,05$; ** $p < ,01$

Zistili sme, že signifikantnými prediktormi bezpečnostnej hrozby pre všetky typy skúmaných migrantov sú machiavelizmus a vek, pri všeobecnej definícii migrácie (KS) a pracovnej/študijnej migrácii (E1) aj psychopatizmus. Jednotlivé modely vysvetľujú 7,2 %–14,4 % variancie vnímanej bezpečnostnej hrozby.

DISKUSIA

Vnímaná bezpečnostná hrozba je na vyššej úrovni, keď hovoríme o ľuďoch prichádzajúcich z iných krajín kvôli hrozbe v domovskej krajine. Zaujímavým zistením je, že medzi všeobecnou definíciou migrantov a definíciou migrantov prichádzajúcich kvôli ohrozeniu v krajine sa vo vnímanej bezpečnostnej hrozbe nepreukázal rozdiel. Vysvetlením by mohlo byť, že slovenskí respondenti si pod migrantom predstavujú človeka prichádzajúceho zo zón, kde vládnu konflikty a vojna.

V rámci realizovaného výskumu bolo zistené, že machiavelizmus je významným prediktorom vnímanej bezpečnostnej hrozby vzhľadom k rôznym typom migrantom, čo vo svojom výskume v kontexte explicitných postojov k migrantom potvrdili aj autori Anderson a Cheers (2017). Konkrétne môže byť machiavelizmus významným prediktorom vzhľadom na vykorisťovateľské správanie. Autori (Batson, et al., 1997; Carnahan & McFarland, 2007) definujú machiavelizmus ako „najtemnejšiu“ alebo najviac zlomyseľnú osobnostnú charakteristiku z temnej triády, ktorá vedie k vykorisťovateľskému správaniu, ktoré je možné

charakterizovať ako protispoločenské, ale je tiež spojená s faktormi, ktoré vo vysokej miere predikujú predsudky (vrátane vyššej úrovne orientácie na sociálnu dominanciu a nižšiu úroveň empatie vo vzťahu k druhým).

Ďalšiu výskumnú orientáciu týkajúcu sa osobnostných charakteristík temnej triády a bezpečnostnej hrozby vo vzťahu k migrantom je možné rozšíriť aj o explicitné skúmanie sociálnej dominancie a empatie, ktoré vo významnej miere súvisia s vnímaním migrantom nielen v globálnych súvislostiach.

LITERATÚRA

- Batson, C. D., Polycarpou, M. P., Harmon-Jones, E., Imhoff, H. J., Mitchener, E. C., Bednar, L. L., & Highberger, L. (1997). Empathy and attitudes: Can feeling for a member of a stigmatized group improve feeling toward the group? *Journal of Personality and Social Psychology*, 72, 105–118. DOI: 10.1037/0022-3514.72.1.105.
- Bozogáňová, M. (2020). The opinions of the slovak population on immigrants based on Eurobarometer data. *Človek a spoločnosť*, 23(1), 45–57. DOI: /10.31577/cas.2020.01.568
- Carnahan, T., & McFarland, S. (2007). Revisiting the Stanford Prison Experiment: Could participant self-selection have led to the cruelty? *Personality and Social Psychology Bulletin*, 33, 603–614. DOI: 10.1177/0146167206292689
- Cottrell, C. A., & Neuberg, S. L. (2005). Different emotional reactions to different groups: A sociofunctional threat-based approach to “prejudice”. *Journal of Personality and Social Psychology*, 88, 770–789. DOI: 10.1037/0022-3514.88.5.770
- Heretik, A., Fronc, A., & Šrol, J. (2018). Vzťah temperamentu, charakteru a temnej triády osobnosti. *Sociálne procesy a osobnosť*. Brno: Psychologický ústav AV ČR, v.v.i.. 106–111.
- Jones, D., & Paulhus, D. L. (2014). Introducing the Short Dark Triad (SD3): A Brief Measure of Dark Triad Personality Traits. *Assessment*, 21(28), 28–41. DOI:10.1177/1073191113514105.
- Landmann, H., Gaschler, R., & Rohmann, A. (2019). What is threatening about refugees? Identifying different types of threat and their association with emotional responses and attitudes towards refugee migration. *European Journal of Social Psychology*, 49(7), 1401–1420. DOI: 10.1002/ejsp.2593
- Malesza, M., Osraszewski, P., & Buchner, S. (2019) The Adaptation of the Short Dark Triad Personality Measure –Psychometric Properties of a German Sample. *Current Psychology*. 38, 855–864. DOI 10.1007/s12144-017-9662-0
- Stephan, W. G., & Renfro, C. L. (2002). The role of threat in intergroup relations. In D. M. Mackie, & E. R. Smith (Eds.), *From prejudice to intergroup emotions: Differentiated reactions to social groups* (pp. 191–207). New York, NY: Psychology Press.
- United Nations (2019). Department of Economic and Social Affairs, Population Division (2019). *International Migrant Stock 2019*. Available at www.unmigration.org.
- Yitmen, Ş., & Verkuyten, M. (2018). Positive and negative behavioural intentions towards refugees in Turkey: The roles of national identification, threat, and humanitarian concern. *Journal of Community & Applied Social Psychology*, 28, 230–243. DOI: 10.1002/casp.2354

PRELÍNANIE SA PRÁCE A RODINY V PROSTREDÍ RODINNÉHO PODNIKU

WORK-FAMILY SPILLOVER IN FAMILY BUSINESSES

Denisa Fedáková¹, Nikoleta Vodová

¹*Centrum spoločenských a psychologických vied SAV*

dfedak@saske.sk

Abstrakt

Rodinné podniky predstavujú unikátny zdroj pre štúdiu pracovno-rodinnej problematiky, pretože v nich nevyhnutne dochádza prelínaniu sa pracovnej a rodinnej oblasti. O prelínaní sa práce a rodiny („Work-family spill-over“) hovoríme vtedy, keď nálady, napätie, emócie a správanie z jednej oblasti sú prenášané do oblasti druhej. Príspevok má za cieľ prostredníctvom kvalitatívneho prístupu identifikovať pozitívne (obohacovanie) a negatívne (konflikty) formy pracovno-rodinného prelínania. Bolo uskutočnených 11 hĺbkových rozhovorov so 6 majiteľmi a 5 majiteľkami malých rodinných podnikov z rôznych oblastí podnikania. Vo všetkých rodinných podnikoch boli do podnikania zapojené manželské dvojice a ďalší členovia rodiny. Obsahová analýza bola zameraná na identifikovanie i) prelínania/oddeľovania práce a rodiny a ii) výskytu pracovno-rodinných konfliktov a obohacovania. Príspevok tiež približuje stratégie zvládania pracovno-rodinných konfliktov, ktoré boli uvádzané respondentmi.

Kľúčové slová: prelínanie sa práce a rodiny; konflikty; obohacovanie; rodinný podnik

English abstract

Family businesses creates an unique source for researching work-family issues due to the direct spillover between work and family domain. Work-family spillover occurs when moods, demands, emotions and behaviour from one domain are transferred to other domain. The paper aims to identify positive (enrichment) and negative (conflict) forms of work-family spillover with the qualitative approach applied. 11 in-depth interviews were performed with small family business owners (6 males and 5 females). The family businesses were from various areas of industry and in all of them there were spousal ownership and participation of other family members. Content analysis was focused at identification of i) work-family spillover and separation and ii) presence of work-family conflict and enrichment. The paper also presents strategies of coping with work-family conflicts that were reported by respondents.

Key words: work-family spillover; conflicts; enrichment; family business

Úvod

Rodinné podniky reprezentujú osobitnú kategóriu organizácií, v ktorých dochádza k prirodzenému akcentovaniu pracovného a rodinným prostredia. Ako uvádza Smyrniotis a kol. (2015) štúdium rodinných podnikov ponúka jedinečnú príležitosť na zisťovanie toho, ako aspekty práce vplývajú na rodinný život a naopak. Navyše, rodinné podniky umožňujú nahliadnuť do vzorcov pracovno-rodinných vzťahov, ktoré sú často poznačené multiplikáciou prelínaním rolí (Beehr, Drexler & Faulkner, 1997). Rodinné podniky v našej štúdii zastupujú firmy, ktorých majiteľmi sú manželské dvojice, ide o malé podniky (do 10 zamestnancov), s dobou pôsobenia na trhu 10–30 rokov a pôsobiace v rozličných sektoroch priemyslu (výroba nábytku, cestovný ruch, pneuservis, reštaurácie, výroba okien) v Košickom kraji.

Prelínanie sa medzi prácou a rodinou (work-family spillover) prináša dva odlišné rámce dôsledkov (Grzywacz a kol., 2002) : Negatívne prelínanie sa medzi prácou a rodinou (Konflikt alebo narušenie) a Pozitívne prelínanie sa medzi prácou a rodinou (Obohacovanie).

V štúdii sme si vytýčili viacero cieľov:

1. Popísať percepciu prelínania sa/resp. možnosti oddelenia práce (podnikania) a rodiny.
2. Identifikovať formy a) vnímaných konfliktov medzi prácou a rodinou; b) vnímaného obohacovania sa práce a rodiny
3. Popísať stratégie riešenia/zvládania pracovno-rodinných konfliktov

METÓDA

Príspevok má za cieľ prostredníctvom kvalitatívneho prístupu identifikovať pozitívne (obohacovanie) a negatívne (konflikty) formy pracovno-rodinného prelínania sa. Bolo uskutočnených 11 hĺbkových rozhovorov so 6 majiteľmi a 5 majiteľkami malých rodinných podnikov (do 20 zamestnancov) z rôznych oblastí podnikania (IT, cestovný ruch, pneuservis, stolárstvo, gastronómia) v období mesiacov január a február 2020. Rozhovory prebiehali individuálne počas vopred dohodnutých stretnutí na základe telefonickkej alebo elektronickej komunikácie. Rozhovor sa týkal viacerých významných tém zo sféry rodinného podnikania a trval 40–70 minút. Respondenti boli oslovení adresne, na základe osobných kontaktov autoriek. Rozhovory boli po súhlase respondentov nahrávané a ich následné prepisy boli predmetom obsahovej analýzy.

VÝSLEDKY

Splnenie prvého cieľa tejto štúdie sme realizovali prostredníctvom výskumnej otázky: Je možné oddeliť rodinu a podnikanie? Na základe získaných odpovedí respondentov a respondentiek sme identifikovali faktory, ktoré opýtaní vnímajú ako významné pri oddeľovaní/prelínaní sa práce a rodinného života. Dominujúcou reakciou opýtaných bola odpoveď : „Nedá sa to“; „Nie je to možné“...oddeliť prácu od rodiny v rodinnom podnikaní. Vzápätí sa však pokúšali vysvetliť dôvody, pre ktoré je dôležité pokúšať sa aj o to oddelenie. Tým, že v mnohých prípadoch je pracovné prostredie identické s rodinným, t.j. rodinná firma je umiestnená v priestoroch domu, kde rodina žije; už samotné prostredie navádza k neustálemu prelínaniu sa pracovného a rodinného života (kategória Hranica/e). Psychohygienický aspekt a potreba odpútania sa od práce, naopak, navádzajú k oddeľovaniu domén práce a rodiny (kategória Vnútoraná potreba). Niekedy sú to iní aktéri (kategória Deti), ktorí poukážu na to, že v danej chvíli sa podnikateľ mení na rodiča; inokedy sú to rodinné/pracovné povinnosti, ktoré určujú „oddelenie“ domén práce a rodiny (kategórie Okolnosti a Voľný čas/Víkend). Identifikované kategórie dôvodov, pre ktoré je/nie je možné oddeliť prácu (podnikanie) od rodiny zobrazuje tabuľka 1.

Tabuľka 1

Identifikované kategórie pre otázku: Je možné oddeliť rodinu a podnikanie?

Kategória	Výrok
HRANICA/E	„Hlavne to závisí od toho ako oddeliť...fyzicky/priestorovo? duševne? časovo?“ (M)
VNÚTORNÁ POREBA	„Mal som potrebu to oddeľovať a sám som sa musel veľa naučiť kvôli rodine, aj kvôli sebe...a nechať tú prácu bokom, aj keď je doma.“ (M)
DETI	„...ten život vlastne beží doma aj rodinný a ja som povedzme v práci, a deti vedia že som doma, tak oni vedia že kedykoľvek môžu prísť a naraz z tej práce som doma.“ (Ž)
OKOLNOSTI	„...je čas kedy sa musím venovať rodne, pretože to rodina potrebuje a alebo naopak práci, lebo to práca potrebuje...takže to musím zladať.“ (M)
VOĽNÝ ČAS; VÍKEND	„...napríklad v nedeľu, hej. Obed, porozprávame sa, čo sa deje, čo máte vy nové, čo máme my. Pochválime sa a tak ďalej. Teraz máme vnúťatá potešíme sa a tak ďalej. No a v pondelok ideme, dnes porada a už normálne fungujeme ako pracovne.“ (M)
JE TO V HLAVE. NEDÁ SA TO ODDELIŤ	„Nie, určite nie. Ako z nášho hľadiska, ako keď ja sa na to pozriem, tak určite nie, To furt tam ako sa objaví dačo z tej rodiny v tom podnikaní. A zase opačne.“ (Ž)
MUSÍ SA TO ODDELIŤ	„To sa musí oddeliť. To nevieme takto fungovať potom. Lebo potom nevieme, že kedy je rodina, kedy je práca.“ (M)

Pozn. (M) muž; (Ž) žena.

Pre splnenie cieľa 2a sme analyzovali obsah odpovedí respondentov, ktorý súvisel s popisom foriem negatívneho prelínania sa práce a rodiny. Výsledné kategórie zobrazuje tabuľka 2. Vo výpovediach opýtaných prevažovali vnímané konflikty v smere z práce do rodiny, t.j., že pracovné okolnosti negatívne zasahovali do rodinného prostredia. V tomto smere boli identifikovanými kategóriami konfliktu *Množstvo práce* a *Finančná neistota*. Vnímaný konflikt povinností z rodiny a ich zasahovanie do práce reportovali vo väčšej miere ženy. Kategóriami konfliktu smerujúceho z rodiny do práce boli *Rodinné/partnerské hádky*, *Starostlivosť o domácnosť* a *Starostlivosť o deti*. Respondenti k tejto téme pridávali aj vyjadrenia o tom, že konflikty medzi doménami práce a rodiny, sú prítomné všeobecne, a že sa nevzťahujú iba ku rodinnému podnikaniu.

Tabuľka 2

Identifikované formy vnímaných konfliktov (negatívneho prelínania sa) medzi prácou a rodinou.

Kategória	Výrok
MNOŽSTVO PRÁCE:	„človek donesie prácu so sebou aj domov. Ten problém sa nevyrieši sám. Treba ho riešiť, keď nejaký vznikne a často sa práca rieši aj doma. Nedá sa to odlúčiť úplne.“ (M)
FINANČNÁ NEISTOTA:	„Určite keď vidíme, že nemáme na výplaty, tak ťažko sa my budeme tváriť, že sme šťastná rodina, keď vieme, že na výplaty nemáme. Čiže nedá sa to úplne ako, by som povedal, odstrihnúť.“ (M)
RODINNÉ/PARTNERSKÉ HÁDKY	„To aj zamestnanci samozrejme vidia. Lebo poviem príklad. Keď máme aj my konflikt s manželkou alebo so synom a ráno prídem do práce, tak už koncentrácia na tú prácu nie je taká.“ (M)
STAROSTLIVOSŤ O DOMÁCNOSŤ	„Prídem domov a nikto mi nič nepomôže. Si myslím, že to je úplne normálne. To má každá žena, ktorá pracuje a stará sa aj o domácnosť.“ (Ž)
STAROSTLIVOSŤ O DETI	„...pretože viem už čo by som chcela urobiť ale viac menej nemôžem, lebo malá dcérka, lebo krúžky, alebo iné povinnosti, ktoré sú v ten moment neposunutelné a dôležitejšie, a viem že už som mala byť v tej práci už polhodinu.“ (Ž)

Pozn. (M) muž; (Ž) žena.

Pre splnenie cieľa 2b sme zamerali na obsah odpovedí respondentov a respondentiek, ktorý súvisel s popisom foriem pozitívneho prelínania sa práce a rodiny. Identifikované kategórie sú zaznamenané v tabuľke 3. Zaujímavým poznatkom bolo, že respondentom a respondentkám sa dal ťažko špecifikovať smer obohacovania (či z rodiny do práce alebo z práce do rodiny) a vnímali ho ako cyklus v kruhu. Napr. kultúru rodinného podniku a jeho hodnoty (kategória Prenos hodnôt) si tvorili sami na základe osobných hodnôt (kategória Osobný prínos) a kultúra podniku potom opätovne ovplyvňovala naladenie rodinných vzťahov (kategória Posilňovanie rodinných/partnerských vzťahov). Ďalšou identifikovanou kategóriou

obohacovania medzi prácou a rodinou bolo vytváranie pracovných príležitostí pre členov rodiny (kategória Možnosť uplatnenia sa pre ďalšiu generáciu). Medzi formy pozitívneho prelínania sa práce a rodiny opýtaní ešte zaradovali rozšírenie sociálnych kontaktov (kategória Sociálny kapitál) a voľnosť pri rozhodovaní sa a pri zosúladovaní práce a rodiny (kategória Flexibilita a autonómia).

Tabuľka 3

Identifikované formy vnímaného obohacovania (pozitívneho prelínania sa) medzi prácou a rodinou.

Kategória	Výrok
OSOBNÝ PRÍNOS	„...každopádne, každý tam si vnesie tú svoju osobnosť a tým, že sme tak dlho spolu mi to príde tak, že to tak vzájomne vyladené, vieme čo od koho čakať, takže toto je veľmi dobré v tomto smere.“ (Ž)
POSILŇOVANIE RODINÝCH/PARTNERSKÝCH VZŤAHOV	„Manžel vie, že keď potrebuje, tak ja ho podržím. Ja viem, že keď potrebujem, že už nevládzem, tak stále jeden pre druhého sme tu. A vieme lepšie pochopiť tie problémy, lebo sme v tej jednej firme.“ (Ž)
PRENOS HODNÔT	„Z rodiny do práce ja myslím že práve tá úcta a rešpekt je to, akú my máme medzi sebou akoby firemnú kultúru.“ (M)
MOŽNOSŤ UPLATNENIA SA PRE ĎALŠIU GENERÁCIU	„...že aj ten syn nešiel momentálne do sveta, takže je doma a baví ho to a aj do budúcnosti.“ (Ž)
SOCIÁLNY KAPITÁL	„...že koľko ľudí sme spoznali. Zmenilo sa aj portfólio ľudí, s ktorými sme sa stretávali.“ (M)
FLEXIBILITA A AUTONÓMIA	„Stále je to naviazané na rodinu, hej že mohli sme si ten čas zorganizovať tak, aby sme si to mohli zosúladiť jedno s druhým.“ (Ž)

Pozn. (M) muž; (Ž) žena.

Splnenie tretieho cieľa tejto štúdie sme realizovali prostredníctvom výskumnej otázky: Aké stratégie a postupy uplatňujete pri riešení konfliktov medzi oblasťami práce a rodiny? Na základe získaných odpovedí respondentov a respondentiek sme identifikovali niekoľko používaných stratégií, ktoré sú uvedené v tabuľke 4. Pri riešení pracovno-rodinných konfliktov sa opýtaní odvolávali na kontext a ten predstavovala dlhoročná a osvedčená spolupráca založená na vzájomnej dôvere, dobre fungujúce pracovné vzťahy a rodinná opora. Prostredie a atmosféra v rodinných podnikoch bolo vnímané ako prajné pre riešenie konfliktov. Medzi stratégiami riešenia konfliktov medzi prácou a rodinou dominovalo rozprávanie sa o problémoch/konfliktoch/ťažkostiach (kategória Komunikácia) a priame pomenovanie ťažkostí (kategória Aktívny prístup). Viacerí opýtaní hovorili o ad-hoc reakciách, t.j voľba stratégie na základe daných okolností (kategória Spontánna reakcia).

Tabuľka 4

Identifikované stratégie riešenia/zvládania pracovno-rodinných konfliktov.

Kategória	Výrok
KOMUNIKÁCIA	„...stratégia je rozprávať o tom, že fakt o tom, to sa preberie z každej strany a vlastne, o tých tlakoch a skúmame príčiny.“ (Ž)
AKTÍVNY PRÍSTUP	„Nezametať konflikty pod koberec. Problémy sú na to, aby sa riešili. A toto nie sú také problémy, ktoré by boli neriešiteľné.“ (Ž)
SPONTÁNNÁ REAKCIA	„No, asi nemám žiadnu stratégiu. Treba to rozdýchať, skrátka uvedomiť si, povedať sám sebe, že dobre... ten postup nejaký sám pre seba.“ (M)

Pozn. (M) muž; (Ž) žena

ZÁVER

Zistenia štúdie potvrdzujú špecifickosť dynamiky vzťahov a prelínania sa domén práce a rodiny v rodinnom podnikaní. Výstupy z rozhovorov indikujú, že teória hraníc medzi doménami (Voydanoff, 2005; Clark, 2000) dostáva v perspektíve rodinného podniku nové náhľady spôsobené predovšetkým priepustnosťou hraníc (či až splynutím a neoddeliteľnosťou domén). Prítomnosť procesov pozitívneho aj negatívneho prelínania sa práce a rodiny v prostredí rodinného podniku akcentujú význam exploračie ich intenzity a frekvencie. Niektoré výskumy v tomto smere už poukázali na to, že prežívanie pracovno-rodinných konfliktov manažérmi rodinných firiem má menej negatívnych dôsledkov v porovnaní s manažérmi „nerodinných“ firiem (Carr & Hmieleski, 2015). Záverom by sme chceli poukázať na to, že poznatky na tému prelínania sa práce a rodiny v prostredí rodinného podniku vytvárajú ideálnu základňu pre štúdium ďalších psychologických konceptov, akými sú pripútanie sa k práci/rodine, ale aj psychohygienicky potrebné odpútanie sa.

LITERATÚRA

- Beehr, T.A., Drexler, Jr., J.A., & Faulkner, S. (1997). Working in Small Family Businesses: Empirical Comparisons to Non-Family Businesses. *Journal of Organizational Behavior*, 18(3), 297–312.
- Carr, J. C., & Hmieleski, K. M. (2015). Article Commentary: Differences in the Outcomes of Work and Family Conflict between Family– and Nonfamily Businesses: An Examination of Business Founders. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 39(6), 1413–1432. doi:10.1111/etap.12174
- Clark, S. C. (2000). Work/Family Border Theory: A New Theory of Work/Family Balance. *Human Relations*, 53(6), 747–770. doi:10.1177/0018726700536001
- Grzywacz, J.G., Almeida, D.M. and McDonald, D.A. (2002), Work–Family Spillover and Daily Reports of Work and Family Stress in the Adult Labor Force. *Family Relations*, 51: 28–36. doi:10.1111/j.1741-3729.2002.00028.x

- Smyrnios, K.X., Romano, C.A., Tanewski, G.A., Karofsky, P.I., Millen, R. and Yilmaz, M.R. (2003), Work-Family Conflict: A Study of American and Australian Family Businesses. *Family Business Review*, 16: 35-51. doi:10.1111/j.1741-6248.2003.00035.x
- Voydanoff, P. (2005). Consequences of Boundary-Spanning Demands and Resources for Work-to-Family Conflict and Perceived Stress. *Journal of Occupational Health Psychology*, 10(4), 491–503. doi:10.1037/1076-8998.10.4.491

OSOBNOSTNÉ PREDIKTORY STRACHU A KONŠPIRÁCIÍ SÚVISIACICH S PANDÉMIOU COVID-19

PERSONALITY PREDICTORS OF FEAR AND CONSPIRACIES RELATED TO COVID-19 PANDEMIC

Peter Halama¹, Michal Kohút²

¹*Centrum spoločenských a psychologických vied SAV, Bratislava,*

²*Filozofická fakulta Trnavskej univerzity, Trnava*

peter.halama@savba.sk, michal.kohut@truni.sk

Abstrakt

Príspevok sa zameriava na otázku, či osobnostné črty veľkej päťky predikujú emocionálnu reakciu na pandémiu COVID-19 a mieru akceptácie konšpirácií súvisiacich s pandémiou. Výskumu v marci 2020 sa zúčastnilo 280 respondentov (160 mužov, 120 žien, priemerný vek 47,2 roka) u ktorých boli dostupné údaje o osobnostných črtách zbierané dotazníkom BFI-2 (Halama et al., 2020) približne 11 mesiacov ako aj 17 mesiacov pred pandémiou. V aktuálnom zbere počas pandémie bola použitá Škála strachu z COVID-19 (Ahorsu et al., 2020), a originálna škála konšpirácií súvisiacich s pandémiou COVID-19. Analýza prostredníctvom viacnásobnej lineárnej regresie ukázala, že prediktorom strachu z pandémie COVID-19 je negatívna emocionalita. Prediktorom konšpirácií súvisiacimi s COVID-19 je extravergia. Moderačná analýza ukázala interakciu extravenzie a strachu z COVID-19 pri predikcii konšpirácií, najvyššiu mieru príklonu ku konšpiráciám mali introvertované osoby, ktoré zároveň prežívali vysoký strach z COVID-19.

Kľúčová slova: COVID-19; osobnostné črty; konšpirácie

Abstract

The paper focuses on the question whether Big Five personality traits predict an emotional response to the COVID-19 pandemic and the degree of acceptance of pandemic-related conspiracies. The survey in March 2020 involved 280 respondents (160 men, 120 women, mean age 47.2 years) for whom personality trait data were collected by the BFI-2 questionnaire (Halama et al., 2020) for approximately 11 months as well as 17 months before the pandemic. The Fear of COVID-19 Scale (Ahorsu et al., 2020) and the original COVID-19 pandemic-related conspiracy scale were used in the data collection during the pandemic. Analysis by multiple linear regression showed that negative emotionality was predictor of COVID-19 fear. The predictor of COVID-19 conspiracies was extraversion. The moderation analysis showed the interaction of extraversion and fear of COVID-19 in the prediction of conspiracies, the highest rate of conspiracies was found in introverted persons, who also experienced high fear of about COVID-19.

Key words: COVID-19; personality traits; conspiracies

Grantová podpora

Táto práca bola podporovaná Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-16-0153. Podporu tejto práce poskytla aj vedecká agentúra VEGA č. 1/0363/18.

Úvod

Celosvetová pandémia ochorenia COVID-19 spôsobená vírusom SARS-CoV-2 priniesla pre ľudí novú situáciu, s ktorou je nutné sa vysporadúvať. Viacerí psychológovia poukázali na individuálne rozdiely v reakcii na pandemickú situáciu a na osobnostné faktory v pozadí týchto rozdielov (napr. Aschwanden et al., in press). Z osobnostných charakteristík sú najmä osobnostné črty Veľkej päťky, u ktorých bolo pred pandémiou preukázané, že robustným a replikovateľným spôsobom predikujú širokú škálu správania a reakcií v rôznych životných situáciách (Soto, 2019) a teda sa dá očakávať, že budú hrať rolu aj v špecifickej situácii pandémie.

V tejto štúdii sa zaoberáme dvomi aspektami reakcie na pandémiu COVID-19, a to strachom z pandémie a konšpiráciami súvisiacimi s pandémiou. Čo sa týka strachu, situácia pandémie prináša viaceré veci, ktoré môžu byť zdrojom úzkostnej reakcie (okrem ohrozenia zdravia, aj ekonomické ohrozenie). Aj keď sa v súvislosti s piatimi veľkými črtami dá predpokladať najmä silný efekt neuroticizmu, nedávne výskumy zamerané na predikciu emocionálnych reakcií na pandémiu, ukazujú, že väčšie obavy z pandémie okrem tých s vyšším neuroticizmom, majú aj ľudia s vyššou extravertiou a nižšou prívetivosťou a svedomitosťou (napr. Aschwanden et al., in press).

V našej štúdii sa zaoberáme aj príklonom k špecifickým konšpiráciám súvisiacim s pandémiou COVID-19. Historicky boli obdobia nákaz a pandémie vždy sprevádzané zvýšenou mierou príklonu ku konšpiráciám (Panzcová, 2017). Súhlas s konšpiráciami môže byť ovplyvnený množstvom faktorov na úrovni jednotlivca či spoločnosti vrátane osobnostných charakteristík (prehľad pozri v Halama, 2019). Aj keď predchádzajúce metaanalýzy poukazujú na obmedzenú kapacitu osobnostných črt predikovať mieru konšpirácií (Goreis, Voracek, 2019), niektoré nepublikované výskumy v období pandémie COVID-19 naznačujú slabý ale pozitívny efekt extravenzie (Lazarevic et al., 2020).

Predmetom tejto štúdie je otázka, či osobnostné črty Veľkej päťky dokážu predikovať emocionálnu reakciu na pandémiu COVID-19, špecificky strach z pandémie ako aj príklon ku

konšpiráciám súvisiacich s pandémiou. Ako špeciálny prínos našej štúdie vidíme v tom, že využívame longitudinálny dizajn čerpajúci z dát zozbieraných za účelom validizácie dotazníka BFI-2 v období pred pandémiou. Tiež sme sa zamerali na možnú interakciu osobnostných črt s úzkosťou pri predikcii akceptácie konšpirácií súvisiacich s pandémiou COVID-19.

METÓDA VÝSKUMU

VÝSKUMNÝ SÚBOR A ZBER DÁT

Výskumu sa zúčastnilo 280 respondentov (z toho 160 mužov, 120 žien) s priemerným vekom 47,2 roka. Respondenti boli oslovení v marci počas prevej vlny pandémie cez online panel prieskumnej agentúry, pričom oslovení boli tí participanti, ktorí participovali v predchádzajúcom longitudinálnom výskume zameranom na slovenskú adaptáciu dotazníka BFI-2. O každom respondentovi sme takto získali údaje z troch zberov, konkrétne sebahodnotenie osobnostných charakteristík 17 mesiacov a 11 mesiacov pred vypuknutím pandémie, a údaje o reakcii na pandémiu v marci 2020. Participanti dostali za svoju účasť vo výskume malú vecnú odmenu od prieskumnej agentúry.

MERACIE NÁSTROJE

Na meranie osobnostných črt bol použitý revidovaný Inventár Veľkej päťky BFI-2 (Soto, John, 2017), slovenská verzia Halama et al. (2020), ktorý meria päť veľkých osobnostných črt – extravergia, prívetivosť, svedomitosť, negatívna emocionalita a otvorenosť. Dotazník meria aj tri facety pre každú z uvedených črt, tie sme však v našej analýze nepoužili. Má 60 položiek s odpoveďovým formátom 5 bodovej škály Likertovho typu. Dotazník v slovenčine vykazuje primerané psychometrické charakteristiky (Halama, et al., 2020).

Na meranie strachu z pandémie COVID-19 bola použitá Škála strachu z COVID-19 (Ahorsu et al., in press). Ide o škálu, ktorá meria strach z prebiehajúcej pandémie, 10 položkami s odpoveďami na päťbodovej škále Likertovho typu, príklad položky *Veľmi sa bojím koronavírusu COVID-19*. Škála na našom súbore vykazovala vysokú vnútornú konzistenciu zisťovanú McDonaldovou $\omega = 0,908$.

Na meranie príklonu ku konšpiráciám bola použitá originálna 5-položková Škála konšpirácií COVID-19, ktorá bola zostrojená na základe identifikácie najčastejších konšpirácií súvisiacich s pandémiou COVID-19 v médiách. Príklady položiek sú *Koronavírus rozšírili zámerne určité skupiny ľudí s cieľom finančne na tom profitovať* alebo *Koronavírus bol*

zostrojený zámerne ako biologická zbraň. Respondenti vyjadrovali súhlas na 5 bodovej škále Likertovho typu. Škála mala vysokú vnútornú konzistenciu ($\omega = 0,945$).

ŠTATISTICKÉ PROCEDÚRY

Na identifikáciu predikcie bola použitá viacnásobná lineárna regresná analýza s osobnostnými charakteristikami ako prediktormi a strachom z COVID-19 a konšpiráciami súvisiacimi s COVID-19 ako závislými premennými. Na overenie interakcií medzi osobnostnými charakteristikami a strachom z COVID-19 pri predikcii konšpirácií súvisiacimi s COVID-19 bola použitá moderačná analýza s použitím viacnásobnej regresnej analýzy prostredníctvom SPSS makra Process (Hayes, 2017).

VÝSLEDKY

Viacnásobná regresná analýza osobnostných črt na strach z COVID-19 a konšpirácie súvisiace s COVID-19 (Tabuľka 1) ukázala, že signifikantnými prediktormi sú dve črty. Strach z pandémie COVID-19 bol predikovaný negatívnou emocionalitou (platí pre oba predpandemické časové momenty) a čiastočne aj extravertiou (platí pre črty merané 17 mesiacov pred pandemiou). Príklon ku konšpiráciám bol signifikantne predikovaný extravertiou (platí pre oba predpandemické časové momenty). Na doplnenie regresnej analýzy sme vypočítali Pearsonovu koreláciu medzi strachom z COVID-19 a príklonom ku konšpiráciám. Zistili sme štatisticky významný, slabý pozitívny vzťah ($r = 0,19$; $p < 0,01$).

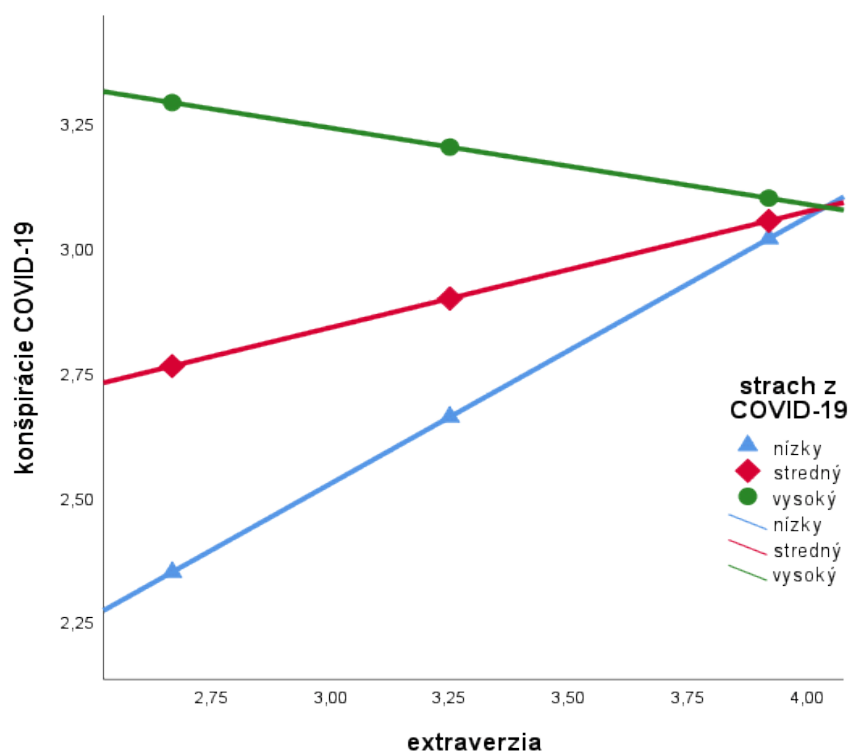
V ďalšom kroku nás zaujímalo, či dochádza k interakcii medzi osobnostnými črtami a aktuálnou úzkosťou z pandémie pri predikcii príklonu ku konšpiráciám COVID-19. Keďže jediným signifikantným prediktorom konšpirácií bola extravergia, realizovali sme moderačnú analýzu iba s touto črtou, pričom súhlas s konšpiráciami bol v modeli stanovený ako závislá premenná, extravergia ako prediktor a strach z pandémie ako moderátor. V prvom kroku vstupovali do regresnej rovnice ako prediktory extravergia a strach z pandémie, v druhom kroku bola pridaná interakčná premenná. Výsledky ukázali, že jej pridanie signifikantne zvýšilo mieru predikcie konšpirácií o 3,2 % ($\Delta R^2 = 0,032$; $F_{(1, 276)} = 9,66$; $p = 0,002$), a teda prediktor a moderátor spolu interagujú pri predikcii súhlasu s konšpiráciami. Na obrázku 1 je interakčný graf s regresnými priamkami pre skupiny 1 SD pod priemerom, 1 SD nad priemerom a priemernú skupinu podľa úrovne strachu z COVID-19. Analýza tohto grafu ukázala, že u extravertovaných osôb sa miera súhlasu s konšpiráciami nelíši vzhľadom na úroveň strachu, avšak u osôb s nízkou extravertiou je súhlas s konšpiráciami výrazne vyšší u osôb s vysokou mierou strachu z COVID-19.

Tabuľka 1

Viacnásobná regresná analýza osobnostných črt na strach z COVID-19 a konšpirácie súvisiace s COVID-19.

	BFI-2 pred 17 mesiacmi		BFI-2 pred 11 mesiacmi	
	Strach z COVID-19	Konšpirácie COVID-19	Strach z COVID-19	Konšpirácie COVID-19
Extraverzia	0,182	0,209	0,075	0,183
Prívetivosť	0,036	-0,066	0,032	-0,069
Svedomitosť	0,072	0,074	0,040	0,074
Negatívna emocionálnosť	0,422	0,109	0,324	0,109
Otvorenosť	-0,076	-0,049	0,015	-0,049
R²	0,033	0,122	0,028	0,074

Pozn. Hodnoty vyjadrujú štandardizované β koeficienty. Hodnoty označené kurzívou boli signifikantné pri $p < 0,05$ a tučným pri $p < 0,01$.

**Obrázok 1**

Interakcia extravenzie a strachu z COVID-19 pri predikcii konšpirácií súvisiacich s COVID-19.

DISKUSIA A ZÁVERY

Výsledky regresnej analýzy potvrdili predpoklad, že miera strachu z pandémie COVID-19 je predikovaná negatívnou emocionalitou. Tento výsledok neprekvapil, pretože negatívna emocionalita je črta, ktorá v sebe zahŕňa tendenciu vnímať intenzívnejšie potenciálne hrozby (Soto, John, 2017). Naše výsledky z longitudinálneho výskumu potvrdzujú, že tento efekt je možné považovať za relatívne časovo stabilný. Slabým signifikantným prediktorom strachu z COVID-19 sa ukázala aj extravergia, avšak meraná iba v čase 17 mesiacov pred pandemiou. Možno uvažovať o efekte kontaktu s inými ľuďmi, ako facilitátorovi úzkosti z COVID-19, avšak tento výsledok treba vzhľadom na veľkosť efektu a nekonzistentnosť zovšeobecňovať opatrne.

Extravergia sa však ukázala byť konzistentným prediktorom súhlasu s konšpiráciami. Aj keď samotný efekt nebol veľmi vysoký, efekt sa ukázal pre obidva zbory (17 aj 11 mesiacov pred pandemiou). Tieto výsledky sú v zhode s niektorými ďalšími štúdiami, ktoré identifikovali slabý pozitívny súvis extravenzie s príklonom ku konšpiráciám (Lazarevic et al., 2020). Dá sa predpokladať, že v pozadí môže byť vyššia miera sociability, ktorá prostredníctvom intenzívnejšej sociálnej interakcie umožňuje dostať sa do kontaktu s novými konšpiráciami a tým zvýšiť pravdepodobnosť súhlasu s nimi. Extroverti tiež môžu mať vyššiu tendenciu ku kolektívne motivovanej kognícii, ktorá prispieva k pocitu skupinovej identity a napomáha aj k skupinovej akceptácii konšpirácií (Krekó, 2015).

Moderačná analýza zase poukázala na fakt, že aj u introvertov môže dochádzať k akceptácii konšpiračných presvedčení, najmä keď je prítomný vysoký strach z pandémie. Domnievame sa, že v tomto prípade môže ísť o prežívanie blízke schizotypovej osobnosti, ktorej súvis s konšpiračným myslením bol preukázaný opakovane (prehľad výskumov pozri v Halama, 2019).

Limitáciou našej štúdie je výskumný súbor, ktorý bol regrutovaný online a teda ľudia s obmedzeným online prístupom neboli zahrnutí v primeranej miere, čo mohlo ovplyvniť výsledky. Zber dát sa udial v marci, teda prvý mesiac pandémie, výsledky v neskorších obdobiach by mohli byť iné. Napriek uvedeným obmedzeniam považujeme výsledky našej štúdie za prínosné pre poznanie toho, ako sa osobnostné črty môžu podieľať na prežívaní a správaní počas pandémie COVID-19.

LITERATÚRA

- Ahorsu, D. K., Lin, C. Y., Imani, V., Saffari, M., Griffiths, M. D., & Pakpour, A. H. (in press). The fear of COVID-19 scale: development and initial validation. *International Journal of Mental Health and Addiction*.
- Aschwanden, D., Strickhouser, J. E., Sesker, A. A., Lee, J. H., Luchetti, M., Stephan, Y., ... & Terracciano, A. (in press). Psychological and behavioural responses to Coronavirus disease 2019: The role of personality. *European Journal of Personality*.
- Goreis, A., & Voracek, M. (2019). A systematic review and meta-analysis of psychological research on conspiracy beliefs: Field characteristics, measurement instruments, and associations with personality traits. *Frontiers in Psychology*, 10, 205.
- Halama, P. (2019) Psychologické súvislosti konšpiračných teórií. *Československá psychologie*, 63, 3, 312–324.
- Halama, P., Kohút, M., Soto, C. J., & John, O. P. (2020). Slovak adaptation of the Big Five Inventory (BFI-2): Psychometric properties and initial validation. *Studia Psychologica*, 62, 74–87.
- Hayes, A. F. (2017). *Introduction to mediation, moderation, and conditional process analysis: A regression-based approach*. Guilford Publications.
- Krekó P. (2015). Conspiracy theory as motivated collective cognition. In: Bilewicz M., Cichocka A., Soral W., (Eds.) *The Psychology of Conspiracy* (pp. 62–76). London: Routledge.
- Lazarevic, L. B., Purić, D., Teovanovic, P., Knezevic, G., Lukic, P., & Zupan, Z. (2020, June 22). *What drives us to be (ir)responsible for our health during the COVID-19 pandemic? The role of personality, thinking styles and conspiracy mentality*. <https://doi.org/10.17605/OSF.IO/9NJP3>
- Panczová, Z. (2017) *Konšpiračné teórie: témy, historické kontexty a argumentačné stratégie*. Bratislava: Veda, 2017.
- Soto, C. J. (2019). How replicable are links between personality traits and consequential life outcomes? The Life Outcomes of Personality Replication Project. *Psychological Science*, 30(5), 711–727.
- Soto, C. J. & John, O. (2017). The next Big Five Inventory (BFI-2): Developing and assessing a hierarchical model with 15 facets to enhance bandwidth, fidelity, and predictive power. *Journal of Personality and Social Psychology*, 113(1), 117–143.

PSYCHOMETRICKÉ CHARAKTERISTIKY DOTAZNÍKA RETIREMENT RESOURCES INVENTORY (RRI) NA SLOVENSKEJ POPULÁCI

PSYCHOMETRIC CHARACTERISTICS OF THE RETIREMENT RESOURCES INVENTORY (RRI) IN THE SLOVAK POPULATION

Hanák Róbert¹, Lukáš Pitel^{1,2}, Veronika Pikáľiová³

¹ *Ústav experimentálnej psychológie, Centrum spoločenských a psychologických vied SAV*

² *Hull York Medical School, University of Hull, Kingston upon Hull, Spojené kráľovstvo*

³ *Ústav aplikovanej psychológie, Fakulta sociálnych a ekonomických vied, Univerzita*

Komenského, Bratislava

robahanak@gmail.com

Abstrakt

Na meranie zvládania prechodu do dôchodku a psychologického prežívania života na dôchodku bolo vo svete vyvinutých viacero dotazníkov, ktoré však neboli na slovenskej populácii doteraz validizované, ba ani skúmané. Cieľom článku je prezentovať vybrané psychometrické charakteristiky pôvodne austrálskeho dotazníka RRI (Retirement resources inventory) na slovenskej populácii na vzorke 91 respondentov získaných zberom vo forme papier a pero. Pri porovnávaní s výsledkami predošlých štúdií s RRI sme identifikovali viaceré psychometrické odlišnosti. Faktorová štruktúra dotazníka u slovenskej populácie i v rámci iných krajín vykazuje výrazné rozdiely. Konštruktová validita v našej vzorke, v porovnaní s inými výskumami, ukazuje taktiež značnú heterogenitu. Preto dotazník RRI odporúčame skôr ako určitý informačný nástroj, upozorňujúc na jeho psychometrické limity.

Kľúčové slová: Retirement resources inventory; RRI; psychometrické vlastnosti; zdroje na dôchodku

Abstract

Several questionnaires have been developed in order to measure the management of the transition to retirement and the psychological experience of life in retirement. These, however, have not yet been validated (and, in most cases, not even explored) in the Slovak population. The aim of the article is to present selected psychometric characteristics of the RRI (Retirement resources inventory), a questionnaire developed in Australia, in the Slovak population on a sample of 91 respondents obtained by pen-and-paper data collection. When comparing with the results of the original study, as well as other foreign studies, we identified several psychometric differences. The factor structure of the questionnaire in the Slovak population and in other countries shows substantial differences. The construct validity in our sample, compared to other studies, also shows considerable heterogeneity. Therefore, we recommend the use of the RRI only as a certain screening tool, pointing out its psychometric limitations.

Key words: Retirement resources inventory; psychometric characteristics; retirement resources

Grantová podpora

Tento príspevok vznikol za podpory grantu Ministerstva školstva, vedy, výskumu a športu Slovenskej republiky VEGA č. 2/0048/18.

Úvod

Už prvé sumarizačné štúdie preukázali, že odchod do dôchodku je významnou životnou udalosťou, ktorá má rozsiahle dopady na život jednotlivca (Floyd a kol., 1992). Táto životná zmena generuje pozitívne i negatívne dopady, ktoré môžeme identifikovať v rôznych životných oblastiach, napr. ekonomickej, sociálnej, psychologickej, pracovnej, zdravotnej a v iných. Prechod na dôchodok vo väčšine prípadov vedie k zníženiu mesačného príjmu, k obmedzeniu až strate pracovných sociálnych vzťahov (Hawash, Khalil, 2017), k postupnému zhoršovaniu zdravotného stavu (Wang, 2007) a až k zmene osobnej identity (Floyd a kol., 1992). Tieto potenciálne negatívne dopady môžu mať následne dopad na celkový well-being jednotlivca. Aby boli dopady prechodu človeka na dôchodok čo najnižšie, a teda čo najmenej ovplyvňovali celkový well-being, v odbornej komunite sa diskutujú rôzne koncepty, politiky a návrhy riešení. Jeden z nich je koncept zdrojov na dôchodku, ktorý rozpracoval kolektív Wanga, Henkensa a van Solingeovej (2011) vo forme dynamického modelu založeného na zdrojoch (resource-based dynamic model). Vychádzali z predchádzajúcich štúdií, skúmajúcich zdroje v krízových situáciách (Hobfoll, 2002, 2011). Zdroje na dôchodku (retirement resources) je koncept vychádzajúci z predpokladu, že rôzne typy zdrojov, ktoré má človek k dispozícii, mu napomáhajú lepšie zvládnuť prechod na dôchodok, adaptáciu a následne celkový well-being na dôchodku (Wang, Shi, 2014; Topa, Pra, 2018). Tieto predpoklady empiricky potvrdil Yeung a Zhou, (2017) ako aj Leungová a Earlová (2012). Čím je zdrojov viac a sú vo viacerých oblastiach, tým sú vplyvy pozitívnejšie a súčasne sú negatívne dopady v menšom rozsahu.

Autorský kolektív Wanga Henkensa a van Solingeovej (2011) vytvoril model zdrojov, ktorý rozdeľoval zdroje do viacerých relatívne nezávislých skupín: zdroje fyzické, finančné, sociálne, emočné a motivačné. Leungová a Earlová (2012) prevzali tieto teoretické predpoklady a na ich základe vytvorili dotazník Retirement Resources Inventory (ďalej „RRI“), ktorý mal merať všetkých šesť typov zdrojov. Na každý zo zdrojov vytvorili samostatné položky. Autorky dotazníka ho overili na vzorke 267 austrálskych respondentov,

čo je pomerne malý počet. Už v originálnej štúdii sa šesťfaktorová štruktúra nepotvrdila a mnohé položky sýtili iné faktory, než sa očakávalo. Tento problém vyriešili Leungová a Earlová (2012) tak, že z pôvodného počtu šiestich predpokladaných faktorov vytvorili tri faktory zlúčením do skupiny s názvom RT1 (emočné, kognitívne, motivačné), do skupiny RT2 (sociálne) a do skupiny RT3 (fyzické a finančné). Nasledujúce štúdie zistili u RRI rozdielny počet faktorov. Walsh (2014) zistil na americkej vzorke ($N = 270$) dokonca 10 faktorov, Amorim a França (2019) na brazílskej vzorke ($N = 1002$) päť faktorov, Topa a Pra (2018) šesť faktorov na španielskej vzorke ($N = 455$).

Podľa našich najlepších vedomostí nie je na Slovensku dostupná vedecká publikácia, v ktorej by boli uvedené psychometrické výsledky z testovania a overovania dotazníka RRI. Pritom austrálski respondenti pochádzajú z prostredia značne odlišného od toho nášho politicky, ekonomicky, kultúrne i sociálne. Tieto odlišnosti je potrebné brať do úvahy pri prekladoch a adaptáciách dotazníkov, týkajúcich sa dôchodku (Rafalski, Noone, O'Loughlin, de Andrade, 2017, Wang, Shi, 2014).

Pomerne malá vzorka v originálnej štúdii, odlišnosť Austrálie a Slovenska, relatívne slabé používanie daného dotazníka v odbornej komunite, generuje otázky o jeho praktickej aplikovateľnosti v našich podmienkach. Na to, aby mohol byť dotazník prakticky aplikovateľný v odlišnej krajine, je potrebné overiť jeho validitu, reliabilitu a vnútornú štruktúru na novej populácii. Preto cieľom predkladaného článku je prezentovať vybrané psychometrické charakteristiky dotazníka RRI na slovenskej populácii. Ide o pilotnú štúdiu, ktorá má v základných psychometrických charakteristikách opísať predmetný dotazník a byť aj úvodom k rozsiahlejšej validizačnej štúdii.

METÓDA

VZORKA

91 slovenských dôchodcov ($M = 75,22$ rokov, $SD = 7,07$ roka) vyplnilo nižšie uvedenú batériu dotazníkov. Priemerný počet ich rokov na dôchodku bol 16,45 roka, so štandardnou odchýlkou 8,40 rokov. Dôchodcovia pochádzali z Bratislavy ($n = 60$), Hurbanova ($n = 20$), a Martina ($n = 11$). Dotazníky dôchodcovia vyplňali vo formáte papier-pero. Predkladaný článok je rozšírením výsledkov publikovaných v rámci diplomovej práce spoluautorky Pikálieovej (2019).

MATERIÁL

Použité dotazníky boli nasledovné: Retirement resources invenotry (RRI, Leungová a Earlová, 2012), Interný Locus of Control, Externý Locus of Control (Lumpkinova krátka škála lokusu kontroly, Lumpkin, 1985), Adaptácia na dôchodok (Health Retirement Project, Wells, 2006), Spokojnosť na dôchodku (Retirement Satisfaction Inventory, Floyd a kol., 1992).

Z dôvodu úspory miesta budeme priestor venovať len dotazníku RRI. Pozostáva z 35 položiek a v predkladanom výskume boli použité všetky, plus kontrolná otázka zaradená pod číslom 15, ktorá overovala, či respondenti odpovedajú náhodne alebo nie.

VÝSLEDKY

Priemerné skóre jednotlivých škál dotazníka RRI boli nasledovné: mentálne zdroje $M = 49,39$; $SD = 7,4$, sociálne zdroje $M = 29,53$; $SD = 5,62$, fyzické zdroje $M = 20,93$; $SD = 4,14$.

Pri meraní validity dotazníka RRI sme sa zamerali na konštruktovú validitu a porovnali sme dotazník RRI s inými dotazníkmi. Konštruktová validita sa skladá z konvergentnej a diskriminačnej validity. Pri konvergentnej validite sme predpokladali, že dotazník RRI bude súvisieť s konštruktami ako adaptabilita na dôchodok a spokojnosť na dôchodku. Ako vidíme v tabuľke č. 1 sumárne dôchodkové zdroje sú v stredne silnom a štatisticky významnom vzťahu so škálami *Adaptácia na dôchodok* a škálou *Spokojnosť na dôchodku*.

Tabuľka 1

Korelácie medzi skúmanými premennými. V zátvorkách uvádzame Cronbachove alfy pre jednotlivé škály, resp. subškály.

PREMENNÉ	1	2	3	4	5	6	7	8	9
1 Vek									
2 Interný LK	-,20	(,59)							
3 Externý LK	,09	-,12	(,55)						
4 Mentálne zdroje	-,18	,20	-,22*	(,85)					
5 Sociálne zdroje	-,34***	,17	,11	,48**	(,79)				
6 Fyzické zdroje	-,35***	,26*	-,32**	,40***	,40***	(,72)			
7 Dôchodkové zdroje (RRI skóre spolu)	-,35***	,25*	-,18	,86**	,79**	,69**	(,89)		
8 Adaptácia na dôchodok	-,01	,21*	-,36***	,31**	,20	,45***	,39***	(,81)	
9 Spokojnosť na dôchodku	-,12	,23*	-,33**	,33**	,29*	,70***	,48***	,51***	(,77)

Poznámka: * $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$.

Cronbachova alfa celého dotazníka je rovná 0,89, u jednotlivých dimenzií sa pohybuje v intervale od 0,72 po 0,85. Preto reliabilitu dotazníka RRI môžeme považovať za celkovo dobrú.

Tabuľka 2

Faktorové záťaž a komunality pre každú z otázok dotazníka RRI.

	Faktory				Komunality
	1	2	3	4	
RRI01	0,02	0,14	0,58	-0,14	0,63
RRI02r	0,14	0,25	0,46	-0,03	0,71
RRI03r	0,07	0,27	0,20	-0,19	0,85
RRI04	0,37	0,39	0,15	-0,45	0,48
RRI05	0,26	0,20	0,48	0,12	0,65
RRI06	0,20	-0,01	0,81	0,05	0,31
RRI07	0,01	0,01	0,57	0,03	0,67
RRI08	-0,16	0,15	0,42	0,03	0,78
RRI09	0,30	0,59	0,27	-0,05	0,48
RRI10	-0,09	0,50	0,11	-0,01	0,73
RRI11	0,34	0,63	0,24	0,09	0,43
RRI12	0,31	0,58	0,12	0,09	0,54
RRI13	-0,08	0,54	-0,06	0,05	0,69
RRI14	0,25	0,66	0,06	0,00	0,50
RRI15	0,13	0,31	0,25	0,52	0,56
RRI16	0,20	0,34	0,06	0,57	0,52
RRI17	-0,09	0,12	0,00	0,64	0,57
RRI18	0,46	0,42	0,30	0,25	0,47
RRI19	0,64	0,36	0,15	0,08	0,44
RRI20	0,61	0,28	0,16	0,34	0,41
RRI21	0,59	0,13	0,20	0,09	0,58
RRI22r	0,13	0,33	0,26	0,09	0,80
RRI23	0,16	0,05	0,28	0,11	0,88
RRI24r	-0,06	0,20	0,02	-0,41	0,79
RRI25	0,43	0,28	-0,36	-0,26	0,55
RRI26	0,58	0,14	0,01	-0,03	0,65
RRI27	0,70	0,01	0,19	0,05	0,47
RRI28	0,65	0,21	0,21	-0,11	0,48
RRI29	0,80	0,16	0,00	-0,08	0,32
RRI30	0,82	0,01	-0,04	0,03	0,32
RRI31	0,39	0,05	-0,06	-0,37	0,71
RRI32	0,28	0,05	0,00	-0,09	0,91
RRI33	0,14	0,04	0,28	0,00	0,90
RRI34r	-0,46	0,00	-0,26	-0,15	0,70
RRI35r	0,24	-0,04	0,09	0,02	0,93

Pozn. Faktorové sýtenie väčšie než 0,3 je tučným písmom.

V teoretickej časti sme uviedli, že rôzni autori u dotazníka RRI identifikovali pomerne problematickú vnútornú štruktúru, keďže ani v originálnej štúdii Leungovej a Earlovej (2012) sa nepotvrdilo šesť očakávaných faktorov a súčasne iné autorské kolektívy dospeli taktiež

k rôznemu počtu faktorov. Pri hľadaní odpovede na takýto rozdielny počet faktorov u rôznych výskumných skupín poukazujeme na veľmi odlišný počet respondentov v jednotlivých výskumoch. Field (2013) uvádza pravidlo, že na výsledky faktorovej analýzy potrebujeme minimálne 10 až 15 respondentov na 1 otázku v dotazníku, čo je v našom prípade $35 \cdot 10 = 350$ respondentov. Podľa výsledkov modelovania MacCalluma a kolektívu (1999) na skreslenie výsledkov vplývajú komunality (communalities) a počet identifikovaných faktorov vo väčšej miere než počet respondentov. Ako ideálnu priemernú hodnotu komunalít odporúčajú 0,7 a v tom prípade môže byť počet respondentov menej než 100. Naše výsledky uvádzame v Tabuľke č. 2. Priemerná hodnota komunalít v našom prípade bola 0,61, avšak identifikovali sme malý počet faktorov s relatívne malým počtom otázok (štyri faktory a 35 otázok). V takomto prípade MacCallum a kolektív (1999) konštatujú, že vzorka okolo 100 respondentov prinesie rovnako relevantné výsledky ako vzorka s väčším počtom respondentov.

Preto sme mohli použiť exploračnú faktorovú analýzu, konkrétne metódu maximum likelihood, Varimax rotáciu. Parciálne testy, ktoré sme použili pri faktorovej analýze boli Bartlettov test sféricity (Bartlett's Test of Sphericity), ktorý bol štatisticky významný $X(595) = 1530; p < 0,001$. Ďalej Kaiser-Mayer-Olkinova miera adekvátnosti výberu (Kaiser-Mayer-Olkin Measure of Sampling Adequacy) bola pre celý dotazník = 0,73, čo sú stredné hodnoty.

Pri exploračnej faktorovej analýze sme spracovali aj celkový model korelácie jednotlivých premenných (Model fit). Z teoretických matematických východísk modelu je dané, že ak je tento signifikantný, potom jednotlivé otázky v dotazníku korelujú voľne, a nemôžeme hovoriť o premenných, ktoré by systematicky sýtili jednotlivé faktory. V našom prípade boli výsledky vysoko štatisticky významné Model fit $X(461) = 673; p < 0,001$, s relatívne vyššou hodnotou RMSEA = 0,086. Môžeme preto hovoriť o situácii, kedy jednotlivé otázky z dotazníka korelujú s rôznymi faktormi relatívne náhodným spôsobom, čo potvrdila aj matica faktorového sýtenia (Tabuľka č. 2). Náš výskum identifikoval štyri faktory. Sedem položiek sýtilo dokonca dva faktory súčasne, a preto nevieme určiť, ktoré faktory konkrétne položky vlastne merajú.

DISKUSIA

V tomto článku sme uviedli výsledky pilotnej štúdie, ktorá skúmala psychometrické charakteristiky dotazníka RRI. Hoci sme pracovali s pomerne malou vzorkou $N = 91$, viaceré testovacie štatistiky preukázali, že táto bola dostatočná na to, aby sme mohli z výsledkov robiť relevantné závery (MacCallum a kolektív, 1999).

Na základe našich výsledkov môžeme konštatovať, že čím sú vyššie dôchodkové zdroje, tým je lepšia adaptácia na dôchodok a následne spokojnosť na dôchodku. Aj v originálnej štúdií Leungovej a Earlovej (2012) bol vzájomný vzťah týchto dvoch nástrojov $r = 0,5$, čo je hodnota podobná s našimi výsledkami. Taktiež vzťah medzi RRI a adaptáciou na dôchodok bol v originálnej štúdií ($r = 0,56$) podobný našim výsledkom. K analogickým výsledkom dospeli na americkej vzorke Walsh (2014): zistil vzťahy medzi RRI a RSI ($r = 0,47$), ako aj medzi RRI a RA ($r = 0,471$). Naše výsledky, výsledky originálnej štúdie Leungovej a Earlovej (2012), ako aj výsledky Walsh (2014) sú veľmi podobné dokonca aj vo výške zistených vzájomných korelačných koeficientov.

Dotazník RRI môžeme považovať za dostatočne reliabilný. Z psychometrických charakteristík sa problematická ukázala vnútorná štruktúra dotazníka, kde sme exploračnou faktorovou analýzou zistili, že dotazník sa skladá zo štyroch faktorov namiesto očakávaných šiestich, ktoré predpokladali autorky dotazníka Leungová a Earlová (2012). No počet faktorov nebol jediný problém vnútornej štruktúry dotazníka. Faktorová analýza v našej vzorke ďalej odhalila, že sedem položiek z 35, čo je 20 %, sýti dva faktory súčasne, čo rovnako potvrdil aj celkový model fit. Tieto položky korelujú s rôznymi faktormi zdanlivo náhodným spôsobom. Preto je sporné, ktorý faktor (dôchodkový zdroj) vlastne tieto otázky merajú.

Na základe empirických výsledkov zároveň môžeme konštatovať, že dotazník má dobrú reliabilitu a aj celkovo primeranú konštruktívnu validitu, avšak problematickú vnútornú štruktúru. Preto ho odporúčame skôr ako určitý doplnkový nástroj, ktorý dokáže pomerne dobre odmerať celkové zdroje na dôchodku, no nie rozlíšiť medzi jednotlivými kategóriami zdrojov, ktoré boli pôvodne predpokladané.

LITERATÚRA

- Amorim, S. M., & França, L. H. D. F. P. (2019). Validity Evidence of the Retirement Resources Inventory. *The Spanish journal of psychology*, 22.
- Field, A. (2013). *Discovering statistics using IBM SPSS statistics*. Sage.
- Floyd, F. J., Haynes, S. N., Doll, E. R., Winemiller, D., Lemsky, C., Burgoyne, T. M., ... & Heilman, N. (1992). Assessing retirement satisfaction and perceptions of retirement experiences. *Psychology and Aging*, 7(4), 609.
- Hawash, M., & Khalil, M. (2017). Post-retirement Satisfaction. *Alexandria Scientific Nursing Journal*, 19(2), 103–118.
- Hobfoll, S. E. (2002). Social and psychological resources and adaptation. *Review of general psychology*, 6(4), 307–324.
- Hobfoll, S. E. (2011). Conservation of resources theory: Its implication for stress, health, and resilience.
- Leung, C. S., & Earl, J. K. (2012). Retirement Resources Inventory: Construction, factor structure and psychometric properties. *Journal of Vocational Behavior*, 81(2), 171–182.
- Lumpkin, J. B. (1985). Validity of a Brief Locus of Control Scale For Survey Research. *Psychological Reports*, vol. 52(2) 655–659.

- MacCallum, R. C., Widaman, K. F., Zhang, S., and Hong, S. (1999). Sample size in factor analysis. *Psychological methods*, 4(1), 84–99.
- Pikáľiová, V. (2019). *Vzťah lokusu kontroly a zdrojov na dôchodku so spokojnosťou a adaptáciou na dôchodok*. Diplomová práca. Univerzita Komenského v Bratislave, Fakulta sociálnych a ekonomických vied.
- Rafalski, J. C., Noone, J. H., O'Loughlin, K., & de Andrade, A. L. (2017). Assessing the process of retirement: a cross-cultural review of available measures. *Journal of Cross-Cultural Gerontology*, 32(2), 255–279.
- Topa, G., & Pra, I. (2018). Retirement adjustment quality: optimism and self-efficacy as antecedents of resource accumulation. *Applied Research in Quality of Life*, 13(4), 1015–1035.
- Walsh, D. W., Green, B. C., Holahan, C., Cance, J. D., & Lee, D. (2019). Healthy aging? An evaluation of sport participation as a resource for older adults in retirement. *Journal of Leisure Research*, 50(1), 56–80.
- Wang, M. (2007). Profiling retirees in the retirement transition and adjustment process: Examining the longitudinal change patterns of retirees' psychological well-being. *Journal of applied psychology*, 92(2), 455.
- Wang, M., Henkens, K., & van Solinge, H. (2011). Retirement adjustment: A review of theoretical and empirical advancements. *American Psychologist*, 66(3), 204.
- Wang, M., & Shi, J. (2014). Psychological research on retirement. *Annual review of psychology*, 65, 209–233.
- Wells, Y.; deVaus, D.; Kendig, H.; Quine, S.; Petralia, W. 2006. Healthy retirement project: Technical report, Labtrone University.
- Yeung, D. Y., & Zhou, X. (2017). Planning for retirement: Longitudinal effect on retirement resources and post-retirement well-being. *Frontiers in psychology*, 8, 1300.

PSYCHICKÁ PRACOVNÁ ZÁŤAŽ V RIZIKOVÝCH PROFESIÁCH

PSYCHOLOGICAL WORK DEMANDS IN HIGH-RISK OCCUPATIONS

Dominika Havrillová

Spoločenskovedný ústav CSPV SAV, Košice

Filozofická fakulta UPJŠ, Košice

havrillova@saske.sk

Abstrakt

V posledných rokoch dochádza k výraznému zvyšovaniu intenzity práce, vyššiemu časovému tlaku na plnenie pracovných úloh, či nedostatočnej organizácii práce, ktoré v spojení s nevhodnými psychosociálnymi podmienkami na pracovisku spôsobujú značnú záťaž na psychiku pracovníka. Cieľom tohto príspevku je skúmanie prevalencie duševných porúch v dôsledku pracovnej záťaže vo vybraných rizikových profesiách. Sleduje sa záťaž v práci, záťažové situácie na pracovisku a ich vybrané zdravotné následky, ktorými sú konzumácia alkoholu, prežívanie úzkosti, výskyt depresívnych symptómov a miera syndrómu vyhorenia. Skúmaný súbor tvorilo 203 pracovníkov vykonávajúcich rizikové profesie (muži 78 %, ženy 22 %), pozostávajúcich z policajtov, colníkov a väzenských dozorcov. Príspevok je prínosom pre pochopenie vzťahu medzi pracovnou záťažou a zdravotnými následkami u pracovníkov vo vybraných rizikových profesiách, čo má význam pre praktické využitie poznatkov v rámci prevencie a eliminácie zdrojov pracovnej záťaže.

Kľúčové slová: pracovná záťaž; rizikové profesie; duševné poruchy

Abstract

In recent years, there has been a significant increase in work intensity, higher time pressure to perform work tasks, or insufficient work organization, which in conjunction with inappropriate psychosocial conditions at the workplace cause a significant burden on the worker's mental health. The aim of this paper was to examine the prevalence of mental disorders due to psychological work demands in selected high-risk occupations. Workload, stressful situations at the workplace and their selected health consequences, such as alcohol consumption, anxiety, the occurrence of depressive symptoms and the rate of burnout were measured. The research sample consisted of 203 workers representing high-risk occupations (males 78%, females 22%), consisting of police officers, customs officers and prison guards. The paper contributes to understanding of the relations between work demands and health consequences in selected high-risk occupations, which is important for the practical use of knowledge in the prevention and elimination the sources of workload.

Keywords: psychological work demands; high-risk occupations; mental disorders

TEORETICKÝ ÚVOD

Psychickú záťaž súvisiacu s pracovným prostredím, podmienkami alebo vykonávanou činnosťou v práci možno súhrnne nazvať psychická pracovná záťaž. Kľúčový moment vzniku pracovnej záťaže sa uvádza vnímanie nerovnováhy medzi profesionálnymi požiadavkami, teda nárokmi práce a schopnosťou jedinca vykonávať danú činnosť (Buchancová et al., 2003). Na jej označenie sa používajú aj synonymá pracovný, zamestnanecký, či profesionálny stres. Psychickú pracovnú záťaž môžu prežívať všetci pracovníci, vo všetkých odvetviach a na rôznych úrovniach organizačnej štruktúry. Táto záťaž môže mať za následok zhoršenie zdravotného, či psychického stavu alebo zvýšenú úrazovosť (Beheshtifar & Nazarian, 2013).

Organizácia pre hospodársku spoluprácu a rozvoj (OECD) uskutočnila v rámci 21 európskych štátov v roku 2016 prieskum zameraný na pracovnú záťaž a preťaženie. Najhoršie výsledky z týchto štátov dosiahlo Grécko, kde pracovné zaťaženie vníma až 64 % pracovníkov, naopak, najlepšie výsledky získali škandinávске krajiny, a to Fínsko, kde pracovnú záťaž prežíva len 28 % pracovníkov. Slovensko obsadilo pomerne vysoké, 17. miesto, pracovnú záťaž u nás vnímalo 48 % opýtaných pracovníkov. OECD tieto zistenia vysvetľuje ako výsledok neustálej koncentrácie ľudí na problémy, ktoré sa týkajú najmä práce, financií a emócií (OECD, 2016).

Bedrnová et al. (2015) zdôrazňujú existenciu tzv. exponovaných profesií, ktorými sú profesie odlišujúce sa od ostatných svojou mimoriadnou psychickou náročnosťou. Laicky povedané, ide o rizikové práce spojené s určitým ohrozením zdravia alebo života. Patria k nim bežné profesie, ktoré sú považované za samozrejmé a často automaticky využívané. Zaraďujeme sem lekárov, zdravotné sestry, hasičov, všetkých príslušníkov ozbrojených zložiek (policajtov, vojakov, colníkov) a mnoho ďalších. Práve oni ľuďom často pomáhajú v rôznych rizikových situáciách, niekedy hraničiacich aj so záchranou života.

Cieľom príspevku je skúmanie prevalencie duševných porúch v dôsledku pracovnej záťaže vo vybraných rizikových profesiách, a to u príslušníkov ozbrojených zložiek so zameraním na policajtov, colníkov a väzenských dozorcov. Tieto profesie sú vystavené jedinečnému pracovnému prostrediu a preto je na mieste otázka ako percipujú pracovnú záťaž s dôrazom na duševné zdravie. Sleduje sa záťaž v práci, záťažové situácie na pracovisku a ich vybrané zdravotné následky, ktorými sú konzumácia alkoholu, prežívanie úzkosti, výskyt depresívnych symptómov a miera syndrómu vyhorenia.

V súčasnej dobe možno v spoločnosti sledovať nárast trestnej činnosti, a to v zmysle zvýšenej kriminality a násilných deliktov, drogové mafie, nedovolené ozbrojovanie, pašovanie

tovarov, obchody s ľuďmi a pod. Tieto zmeny majú za následok aj náročnejšie podmienky na výkon služby pracovníkov v ozbrojených zložkách, ktorí zabezpečujú presadzovanie a dozor nad dodržiavaním práva v spoločnosti (Nováková, 2004). Činnosť príslušníkov ozbrojených zložiek je upravená zákonom a príslušnými predpismi. Všetci musia mať určité schopnosti a zručnosti typické pre ich prácu, musia byť vyškolení a odborne pripravení. Pred nástupom do práce sa podrobujú previerkam fyzickej zdatnosti, psychologickému a lekárskeму vyšetreniu. Pre úspešné vykonávanie profesie je potrebná výborná fyzická kondícia, racionálna kontrola a schopnosť vedieť sa rýchlo a správne rozhodnúť aj v stresových situáciách. Dôležité je aj neopomenúť znalosť zákonov (Tallo & Zvalová, 2017).

Príslušníci ozbrojených zložiek musia pri výkone svojej pracovnej činnosti čeliť rôznym záťažovým situáciám. Najčastejšie ide o zdroje záťaže súvisiace s organizačnými charakteristikami práce ako napríklad štýl riadenia, nadmerné množstvo práce, či byrokracia nadmerným papierovaním (Collins & Gibbs, 2003), ako aj práca na zmeny a práca nadčas (Baughman et al., 2014). Ďalšiu významnú skupinu predstavujú zdroje záťaže súvisiace s obsahom pracovnej činnosti, kde možno zaradiť kontakt s páchatel'mi rôznej trestnej činnosti a s tým súvisiaci strach a riziko ohrozenia väzňami v práci väzenských dozorcov (Hutta, 2009), potrebu použitia násilia, či situácie použitia strelnej zbrane (Rivard et al., 2002). Navyše, rovnako časté je aj nedocenenie a nízke ohodnotenie tejto práce, kritika, či posmešky zo strany verejnosti alebo možné pochybenie pracovníka (Nový, 2003). Poslednou skupinou sú zdroje záťaže súvisiace s rodinným a osobným životom. Práca a rodina sú dve samostatné životné oblasti, ktoré navzájom na seba pôsobia a ovplyvňujú sa, na druhej strane sú však ťažko zlučiteľné, čo môže byť zdrojom konfliktov. Rodinný život môže byť narušený rozvrhnutím práce, pracovnými sviatkami, či napätými vzťahmi na pracovisku. Potvrdil sa aj vyšší výskyt domáceho násilia v rodinách príslušníkov ozbrojených zložiek (Miller, 2007).

Dlhodobé pretrvávajúce záťažových situácií v práci postupne vytvára stále silnejší tlak na pracovníka, ktorý sa skôr, či neskôr môže prejaviť. Závisí to však od intenzity a frekvencie pôsobenia zdrojov záťaže. Príspevok sa zameriava na dôsledky záťaže na duševné zdravie skúmaných rizikových profesií. Z psychických problémov v dôsledku dlhodobého pretrvávania záťažových situácií sú v literatúre sledované najmä syndróm vyhorenia (Ahola et al., 2009), depresia (Madsen et al., 2017) a úzkosť (Maran et al., 2015). Gmel a Rehm (2003) k nim pridávajú ešte zvýšenú prevalenciu maladaptívnych spôsobov správania v podobe nadužívania návykových látok, najčastejšie alkoholu.

METÓDA

VÝSKUMNÝ SÚBOR

Skúmaný súbor tvorilo 203 respondentov vykonávajúcich rizikové povolanie, a to príslušníkov ozbrojených zložiek. Z tohto počtu bolo 159 mužov (78 %) a 44 žien (22 %) vo veku od 21 do 57 rokov (priemerný vek 36,21 rokov, štandardná odchýlka 8,03 rokov). Súbor tvorilo 68 policajtov, 70 colníkov a 65 väzenských dozorcov. Išlo o zámerný výber jednotlivých pracovníkov zo skúmaných rizikových povolání. Zber údajov vychádzal z projektu APVV, ktorý sa zaoberá duševným zdravím na pracovisku a posudzovaním zdravotnej spôsobilosti pracovníka.

POUŽITÉ NÁSTROJE

V rámci výskumu bol aplikovaný dotazník vlastnej konštrukcie mapujúci výskyt záťažových situácií, ktoré sa môžu vyskytnúť na pracovisku a zároveň ich následky na pracovníka. Na základe štúdia odbornej literatúry a predošlých uskutočnených zahraničných výskumov bolo vybraných 11 záťažových situácií najčastejšie sa vyskytujúcich na pracovisku a zároveň 8 najčastejších následkov na pracovníka. Následne bola použitá batéria štyroch štandardizovaných dotazníkov. Na posúdenie rizikového užívania alkoholu bol aplikovaný sebakposudzovací dotazník CAGE (Ewing, 1984), na zachytenie anxiety dotazník STAI, a to verziu, ktorá sa vzťahuje k momentálne prežívanému stavu úzkosti (*The State-Trait Anxiety Inventory*; Müllner et al., 1980). Na skrining prítomnosti a závažnosti depresívnych symptómov bola použitá Zungova sebakposudzovacia škála depresie SDS (*Self-Rating Depression Scale*; Zung, 1965) a na zistenie miery vyhorenia dotazník MBI zisťujúci 3 základné faktory vyhorenia, ktorými sú emocionálne vyčerpanie, depersonalizácia a osobné uspokojenie z práce (*Maslach Burnout Inventory*; Maslach & Jackson, 1981).

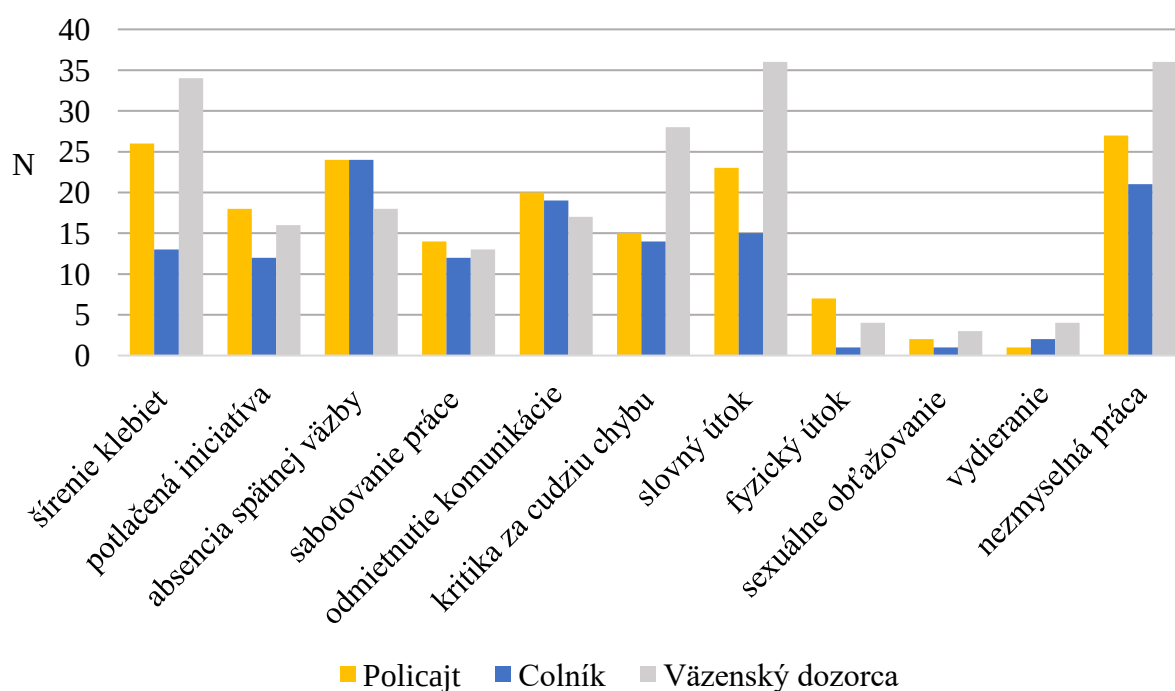
METÓDA ANALÝZY DÁT

Získané údaje boli analyzované v programe IBM SPSS Statistics 20.

VÝSLEDKY

Prvým čiastkovým cieľom bolo zmapovať výskyt najčastejších záťažových situácií vyskytujúcich sa na pracoviskách v skúmaných rizikových profesiách, ako aj ich následkov na pracovníkov. Hodnotenie jednotlivých ponúknutých záťažových situácií pracovníkmi bolo

rôznorodé a ich porovnanie je uvedené v grafickej podobe na grafe 1. Vzhľadom na množstvo záťažových situácií sú uvádzané len prvé tri najčastejšie sa vyskytujúce v každej zo skúmanej profesie. Policajti sa pri výkone svojej profesie najčastejšie stretávali so situáciami, kedy museli vykonávať prácu, ktorá neprináša žiaden úžitok; museli čeliť klebetám, ktoré o nich šírili druhí pracovníci a pomerne často sa vyskytlo aj neposkytovanie hodnotenia a absencia spätnej väzby zo strany nadriadených. V súbore colníkov sa spomedzi záťažových situácií najčastejšie vyskytovali absencia hodnotenia a spätnej väzby od nadriadených, vykonávanie nezmyselnej práce a odmietnutie komunikácie zo strany iného pracovníka. U väzenských dozorcov boli najtypickejšie slovné útoky na osobu dozorca, vykonávanie nezmyselnej práce a šírenie klebiet inými pracovníkmi. Naopak, najnižší výskyt vo všetkých porovnávaných profesiách zhodne získali situácie vydierania, sexuálneho obťažovania a fyzických útokov na osobu pracovníka.

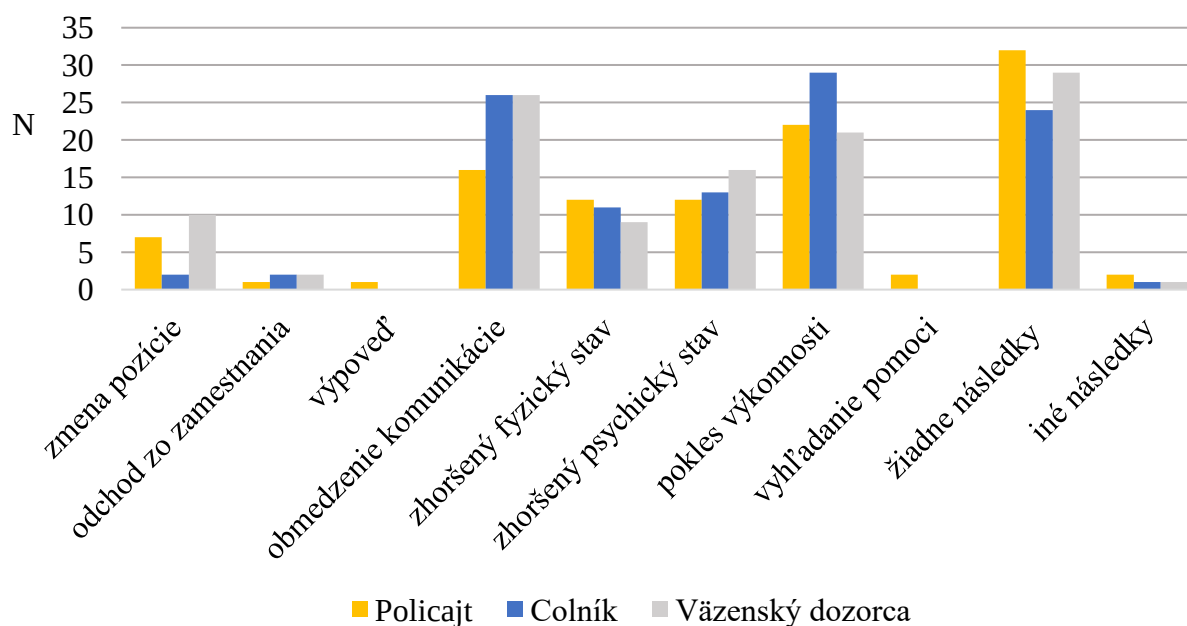


Graf 1

Výskyt záťažových situácií na pracovisku podľa skúmaných profesií.

Následne bol zisťovaný výskyt následkov záťažových situácií na pracovisku v skúmaných profesiách. Hodnotenie ôsmich najčastejších následkov súbormi jednotlivých profesií a ich porovnanie je uvedené v grafickej podobe na grafe 2. Uvádzané sú súhrnné výsledky pre všetky tri súbory rizikových profesií, nakoľko ich výpovede boli veľmi podobné. Vo väčšine prípadov sa ukázalo, že pracovné ťažkosti u pracovníkov nemali žiadne následky. Ak sa už nejaké vyskytli, tak najčastejšie to bolo obmedzenie komunikácie s kolegami, pokles

pracovnej výkonnosti, zhoršenie psychického stavu a zhoršenie fyzického zdravotného stavu. K najmenej častým následkom záťažových situácií skúmaní pracovníci zaradili výpoveď zo strany zamestnávateľa, vyhľadanie odbornej pomoci a odchod zo zamestnania zo strany pracovníka.



Graf 2

Porovnanie následkov záťažových situácií na pracovisku podľa skúmaných profesií.

Ďalšia časť výsledkov je venovaná jednotlivým premenným, ktoré môžu byť zdravotnými následkami psychickej pracovnej záťaže u pracovníkov. Prvou zisťovanou premennou bola konzumácia alkoholu s cieľom posúdiť jeho rizikové užívanie. Výsledky sú uvedené v tabuľke 1, kde možno pozorovať rozdiely v konzumácii alkoholu medzi jednotlivými profesiami. Zo skúmaných súborov úplne abstinovali približne tri štvrtiny policajtov a takmer polovica colníkov a väzenských dozorcov. Sociálnu konzumáciu alkoholu najviac udávala až štvrtina colníkov. Tendencia k abúzu alkoholu sa ukázala najpravdepodobnejšia u pätiny väzenských dozorcov. Problémová konzumácia alkoholu, ktorá predstavuje až podozrenie na možnú závislosť na alkohole, sa ukázala taktiež najvyššia u pätiny väzenských dozorcov.

Tabuľka 1

Užívanie alkoholu podľa dotazníka CAGE.

Typ užívania alkoholu	Policajt		Colník		Väzenský dozorca	
	N	%	N	%	N	%
Abstinencia	52	74	33	51	30	43
Konzumácia	7	10	17	26	12	17
Tendencia k abúzu	5	7	6	9	14	20
Podozrenie na závislosť	4	9	9	14	14	20

Pozn. N = počet.

Ďalej sa ukázalo, že neexistujú štatisticky významné rozdiely v prežívaní úzkosti medzi porovnávanými rizikovými profesiami. V tabuľke 2 možno pozorovať, že o čosi vyššiu úzkosť prežívali colníci oproti policajtom a väzenským dozorcóm. Vo všetkých prípadoch však išlo o skóre nižšie ako 50 bodov, čo predstavuje normálnu úroveň úzkosti.

Štatisticky významné rozdiely medzi porovnávanými profesiami sa nepreukázali ani v prežívaní depresívnych symptómov. Všetky súbory profesií prežívali približne rovnakú úroveň depresívnych symptómov. Vo všetkých prípadoch išlo o skóre nižšie ako 50 bodov, čo predstavuje stav bez depresie.

Tabuľka 2

Rozdiely v prežívaní skúmaných premenných medzi profesiami (One-Way ANOVA)

Skúmaná premenná	Policajt		Colník		Dozorca		ANOVA	
	M	SD	M	SD	M	SD	F	P
Úzkosť	35,9	8,9	38,2	9,5	36,1	9,3	1,281	0,280
Depresia	34,9	7,9	35,3	7,7	35,8	8,0	0,200	0,819
MBI-EE	17,8	10,8	16,5	9,3	15,6	10,7	0,838	0,434
MBI-DP	7,3	6,3	6,5	6,2	10,5	6,9	7,356	0,001
MBI-PA	30,1	8,8	26,1	8,4	24,3	8,8	8,069	0,000

Pozn. M = priemer, SD = štandardná odchýlka, F = kritická hodnota, P = hladina významnosti, EE = emocionálne vyčerpanie, DP = depersonalizácia, PA = osobné uspokojenie.

Poslednou skúmanou premennou boli rozdiely medzi súbormi rizikových profesií v troch faktoroch syndrómu vyhorenia, ktorými sú emocionálne vyčerpanie, depersonalizácia a osobné uspokojenie z práce. Významné rozdiely sa ukázali vo faktoroch depersonalizácie a osobného uspokojenia syndrómu vyhorenia medzi porovnávanými profesiami. Vo faktore emocionálneho vyčerpania významné rozdiely vo vyhorení medzi profesiami neboli potvrdené. Ukázalo sa, že všetci pracovníci dosiahli strednú úroveň vyhorenia vo faktore depersonalizácia, pričom najvyššia tendencia k vyhoreniu v tomto faktore sa ukázala u väzenských dozorcov a najnižšia u colníkov. Vo faktore osobného uspokojenia sa taktiež

ukázali významné rozdiely. Vyššie osobné uspokojenie z práce vykazoval súbor policajtov a naopak najnižšie súbor väzenských dozorcov.

DISKUSIA

Dôsledkami rýchlo meniacich sa spoločenských podmienok sú aj zmeny vo sfére práce. V pracovnom procese dominujú čoraz väčšie nároky na psychické procesy, pri ktorých je výrazne zaťažený nervový systém pracovníka. Cieľom tohto príspevku bolo identifikovať mieru psychickej záťaže vo vybraných rizikových profesiách a porovnať rozdiely v prežívaní psychickej záťaže v súbore troch skupín pracovníkov, ktorými sú policajti, colníci a väzenskí dozorcovia. Pozornosť sa sústredila na prevalenciu najčastejších príčinných záťažových situácií na pracoviskách v skúmaných profesiách, ich následkov, ako aj na vybrané zdravotné parametre pracovníkov v duševnej oblasti, ktorými sú konzumácia alkoholu, prežívanie úzkosti, výskyt depresívnych symptómov a miera syndrómu vyhorenia.

Pri skúmaní výskytu najčastejších záťažových situácií na pracoviskách v skúmaných rizikových profesiách sa najčastejšie vyskytovalo vykonávanie nezmyselnej práce, ktorá neprináša žiaden úžitok, slovné útoky na pracovníkov, či šírenie klebiet inými pracovníkmi. Čo sa týka následkov týchto záťažových situácií, v prevažnej miere nevedli k ničomu. Ak sa už nejaké následky vyskytli, tak najčastejšie to bolo obmedzenie komunikácie s kolegami, pokles pracovnej výkonnosti, ako aj zhoršenie psychického a fyzického zdravotného stavu.

Celkovým rizikovým užívaním alkoholu bol najviac ohrozený súbor väzenských dozorcov, zatiaľ čo vo zvyšných súboroch sa nepreukázala významná početnosť. Možným vysvetlením je práca v uzavretom prostredí väznice, v ktorom dozorcovia prichádzajú do kontaktu s obvinenými a odsúdenými jedincami, ktorí spáchali trestný čin rôznej závažnosti a v dôsledku toho musia títo pracovníci neustále dbať na bezpečnosť seba, ale aj ostatných osôb, teda sú v neustálej maximálnej ostražitosti. Tieto a ďalšie faktory predstavujú zdroj psychickej záťaže, s ktorou sa dozorcovia môžu vyrovnávať práve nadužívaním alkoholu.

Medzi porovnávanými profesiami sa nepreukázali signifikantné rozdiely v aktuálnom prežívaní úzkosti a vo výskyte depresívnych symptómov. Skúmaní pracovníci v čase testovania prežívali normálnu úroveň úzkosti a tiež nevykazovali žiadne depresívne symptómy. Tieto výsledky možno vysvetliť dobrou odolnosťou vybraných pracovníkov na tieto pozície, schopnosťou zvládať náročné situácie, kvalitnou služobnou prípravou, či v neposlednom rade aj možnou dobrou sociálnou oporou.

Isté rozdiely sa však ukázali vo výskyte faktorov syndrómu vyhorenia medzi skúmanými profesiami, a to vo faktore depersonalizácie a osobného uspokojenia z práce.

V depersonalizácii dosiahli pracovníci všetkých troch profesií strednú úroveň vyhorenia, pričom najviac náchylní na vyhorenie v tomto faktore boli väzenskí dozorcovia. Vysoké skóre v tomto faktore, ktoré sa prejavuje odstupom a cynickým postojom voči ostatným možno vysvetliť povahou ich pracovnej činnosti, nakoľko si musia u obvinených a odsúdených získať istú autoritu a vzbudzovať rešpekt. V ďalšom faktore bolo zistené, že vyššie osobné uspokojenie z práce prežíval súbor policajtov a naopak, nižšie uspokojenie sa ukázalo u väzenských dozorcov. Syndróm vyhorenia sa v súčasnej modernej dobe stal vážnym zdravotným problémom, v dôsledku čoho sa Svetová zdravotnícka organizácia (WHO) rozhodla vyhorenie z práce oficiálne zaradiť v rámci 11. revízie Medzinárodnej klasifikácie chorôb (ICD-11) ako chorobu z povolania pod termínom „profesijný syndróm“. Jeho súčasnú definíciu „stav vitálneho vyčerpania“ nahradí „syndróm, ktorý vzniká ako dôsledok chronického stresu na pracovisku, ktorý jedinec nezvláda“ (WHO, 2019).

Podnetom na skúmanie tejto problematiky bol nedostatok publikovaných prác u nás, ktoré sa pri skúmaní záťaže sústreďujú najmä na pomáhajúce profesie ako napríklad učitelia, psychológovia či sociálni pracovníci (Lukáčová & Žiaková, 2018). V prípade ozbrojených zločiek, ide o málo preskúmanú oblasť zdravia týchto pracovníkov a neexistuje dostatok výskumov ako vo svete, tak aj na Slovensku. Príspevok je prínosom pre pochopenie vzťahu medzi psychickou záťažou a zdravotnými následkami u pracovníkov ozbrojených zločiek, čo má veľký význam pre praktické využitie poznatkov v rámci prevencie a eliminácie zdrojov pracovnej záťaže, v dôsledku čoho je možné zlepšiť pracovné podmienky na pracovisku a predchádzať tak duševným ťažkostiam z práce.

Medzi limity tohto príspevku patrí v prvom rade náročný prístup k dátam pracovníkov týchto profesií. Nevýhodou je taktiež rodové rozloženie respondentov, nakoľko výrazne dominuje mužské zastúpenie, čo je však dané povahou ich pracovnej činnosti. Je možné, že nízka prevalencia úzkostných, depresívnych symptómov či konzumácie alkoholu v skúmanom súbore mohla byť spôsobená prežívanou nedôverou a strachom, že sa výsledky z metodík dostanú k nadriadeným a v neposlednom rade aj kvôli obavám zo straty zamestnania. V dôsledku toho respondenti nemuseli uvádzať pravdivé informácie. Pre podrobnejšie analýzy pracovnej záťaže a vplyvu na duševné zdravie by bolo potrebné realizovať opakované merania s odstupom času u týchto pracovníkov. Konkrétnu príčinu zdravotných následkov u pracovníkov však nie je možné úplne odkontrolovať, nakoľko okrem pracovnej záťaže tu môžu pôsobiť aj iné faktory, ako napríklad problémy v osobnom, či rodinnom živote, ktoré môžu stáť v pozadí týchto zdravotných problémov.

Čo sa týka budúcich odporúčaní, v ďalších výskumoch by bolo vhodné porovnať záťaž v práci podľa zaradenia na pracovisku. V súbore policajtov napríklad porovnať radových policajtov z rôznych oddelení ako je poriadková polícia, dopravná polícia, kriminálna polícia a pod., a tiež policajtov zo špeciálnych útvarov (zásahové jednotky, útvar rýchleho nasadenia NAKA). Ďalším námetom by mohlo byť skúmanie psychickej záťaže na pracovisku a jej následkov v závislosti od dĺžky praxe, či pracovného času, ktorý má významný vplyv na udržanie si duševného zdravia pracovníkov. Vhodné by bolo tiež zaradiť do výskumu kontrolnú skupinu, s ktorou by boli rizikové profesie porovnávané.

LITERATÚRA

- Ahola, K., Gould, R., Virtanen, M., Honkonen, T., Aromaa, A., & Lönnqvist, J. (2009). Occupational burnout as a predictor of disability pension: a population-based cohort study. *Occupational and Environmental Medicine*, 66(5), 284–290.
- Baughman, P. et al. (2014). Shift work and health consequences in policing. In J. M. Violanti (Ed), *Dying for the Job: Police Work Exposure and Health* (pp. 73–92). Springfield: Charles C. Thomas Publisher.
- Beheshtifar, M., & Nazarian, R. (2013). Role of Occupational Stress in Organizations. *Interdisciplinary Journal of Contemporary Research in Business*, 4(9), 648–657.
- Bedrnová, E. et al. (2015). *Management osobního rozvoje. Duševní hygiena, sebařízení a efektivní životní styl*. Praha: Management Press.
- Buchancová, J. et al. (2003). *Pracovné lekárstvo a toxikológia*. 1. vydanie. Martin: Osveta.
- Collins, P. A., & Gibbs, A. C. C. (2003). Stress in police officers: A study of the origins, prevalence and severity of stress-related symptoms within a county police force. *Occupational Medicine*, 53(4), 256–264.
- Ewing, J. A. (1984). Detecting alcoholism: The CAGE questionnaire. *JAMA: Journal of the American Medical Association*, 252, 1905–1907.
- Gmel, G., & Rehm, J. (2003). Harmful Alcohol Use. *Alcohol Research and Health*, 27(1), 52–62.
- Hutta, J. (2009). *Zvesti ZVJS*. Bratislava: GR ZVJS.
- Lukáčová, L., & Žiaková, E. (2018). *Rizikové a preventívne faktory syndrómu vyhorenia v pomáhajúcich profesiách*. Košice: UPJŠ.
- Madsen, I. E. et al. (2017). Job strain as a risk factor for clinical depression: systematic review and meta-analysis with additional individual participant data. *Psychological medicine*, 47(8), 1342–1356.
- Maran, A. D., Varetto, A., Zedda, M., & Ieraci, V. (2015). Occupational stress, anxiety and coping strategies in police officers. *Occupational Medicine*, 65(6), 466–473.
- Maslach, CH., & Jackson, S. E. (1981). The measurement of experienced burnout. *Journal of Occupational Behaviour*, 2, 99–113.
- Miller, L. (2007). Police Families: Stresses, Syndromes, and Solutions. *American Journal of Family Therapy*, 35(1), 21–40.
- Müllner, J., Ruisel, I., & Farkaš, G. (1980). *Dotazník na meranie úzkosti a úzkostlivosti*. Bratislava: Psychodiagnostické a didaktické testy, n.p.
- Nováková, M. (2004). Prieskum neurotizácie príslušníkov ZVJS. In *Duševné zdravie príslušníkov Zboru väzenskej a justičnej stráže, obvinených a odsúdených: Zborník referátov* (pp. 75–82). Bratislava: Generálne riaditeľstvo ZVJS.
- Nový, M. (2003). Psychologická pomoc po krízovej udalosti. *Psychologie DNES*, 9(11), 28–30.
- OECD. (2016). Statistical insights: Job strain affects four out of ten European workers. Retrieved from <http://oecdinsights.org/2016/06/21/jobstrain-affects-four-out-of-ten-european-workers/>
- Rivard, J. M., Dietz, P., Martell, D., & Widawski, M. (2002). Acute dissociative responses in law enforcement officers involved in critical shooting incidents: The clinical and forensic implications. *Journal of Forensic Science*, 47(5), 1–8.
- Tallo, A., & Zvalová, A. (2017). *Ochrana policajta*. Bratislava: Akadémia Policajného zboru v Bratislave.

World Health Organisation. (2019). *Burn-out an “occupational phenomenon”*: *International Classification of Diseases*. Retrieved from https://www.who.int/mental_health/evidence-/burn-out/en/

Zung, W. W. (1965). A self-rating depression scale. *Archives of General Psychiatry*, 12, 63–70.

FAKTORY OVPLYVNĚJÍCÍ VÝVOJ POHYBOVÝCH ZRUČNOSTÍ PŘEDŠKOLSKÝCH DĚTÍ Z PŮHLÁDU RODIČA, TRÉNERA A UČITELKY V MŠ

FACTORS INFLUENCING THE DEVELOPMENT OF MOVEMENT SKILLS OF PRESCHOOL CHILDREN FROM THE PERSPECTIVE OF A PARENT, A COACH AND A PRESCHOOL TEACHER

Viola Hubáčová Pirová

Psychologický ústav FF MU, Brno

violapirova@gmail.com

Abstrakt

Cieľom predkladanej štúdie bolo predbežne zmapovať tematické okruhy týkajúce sa rozvoja pohybových zručností predškolských detí, ktoré by mohli byť dôležité pre ich rodičov, učiteľov a športových trénerov. Hlavnou metódou zberu dát boli pološtrukturované rozhovory, ktoré boli doslovne prepísané a analyzované pomocou interpretatívnej fenomenologickej analýzy. Výsledky poukázali na významnosť i aktuálnosť tejto témy pre účastníkov, ale aj na faktory, ktoré pohybový vývoj z ich pohľadu významne ovplyvňujú. Medzi najvýznamnejšie faktory respondenti zaradili vplyv rodičov, aktivity v MŠ, formálnu a obsahovú stránku pohybových aktivít, aktuálny životný štýl spoločnosti a zapojenie príslušných štátnych úradov. Participanti tiež ponúkli odporúčania, ktoré by mohli mať na rozvoj pohybových zručností predškolských detí pozitívny vplyv. Potenciál na zlepšenie aktuálnej situácie vidia v zlepšení komunikácie medzi osobami, ktoré o sa o deti starajú; zaradení systematickej, pravidelnej a vhodnej pohybovej prípravy do osnov MŠ a navýšenie záujmu a podpory zo strany štátu.

Klíčová slova: psychomotorický vývoj, pohybové zručnosti, predškolské deti

Abstract

The presented study aimed to explore thematic areas related to development of movement skills, which could be important for parents, coaches, and teachers of preschool children. The main method of data collection was semi-structured interviews, which were literally transcribed and analysed by interpretative phenomenological analysis. The results pointed out the importance of the topic and revealed the factors that significantly affect movement development. The most important factors were the influence of the parents, activities in the preschool, the content of physical activities, the current lifestyle of society and involvement of relevant state authorities. Participants also offered recommendations that could have a positive impact on motor skill development. For example, they see the potential in improving communication among people caring for children; inclusion of systematic, regular and

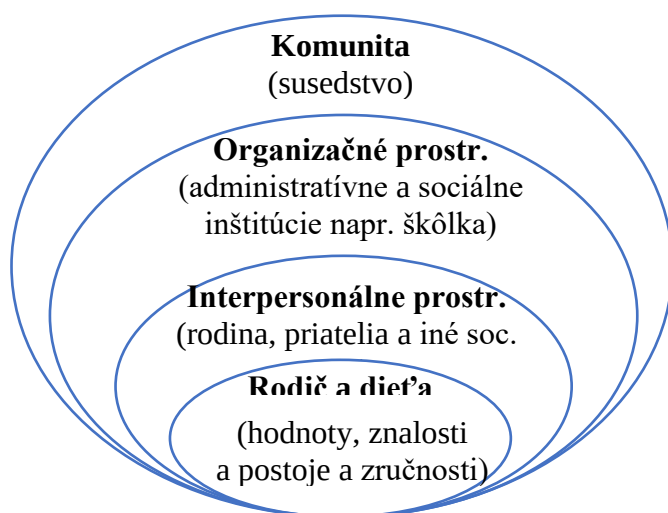
appropriate physical training in the preschool curriculum and increasing interest and support from the state authorities.

Key words: psychomotor development, movement skills, preschool children

Úvod

Vývoj motorických schopností predškolských detí sa v posledných rokoch stáva dôležitou témou medzi laickou i odbornou verejnosťou. Prispieva k tomu uvedenie, že rozvoj pohybových schopností je základným determinantom dobrého kognitívneho, emocionálneho aj sociálneho vývoja (Timmons, Naylor, & Pfeiffer, 2007). Adekvátne pohybové aktivity v detstve pozitívne ovplyvňujú self-esteem, sociálne kontakty (Strauss, Rodzilsky, Burack, & Colin, 2001), zdravý životný štýl (Reilly et al., 2006) či zvládanie vzdelávacieho procesu (Fedewa & Ahn, 2011).

Jedným z najvýznamnejších faktorov, ktorý ovplyvňuje pohybový vývoj dieťaťa je jeho sociálne prostredie. Socioekologický model adaptovaný na pohybové aktivity predškolských detí (Dwyer, Higgs, Hardy, & Baur, 2008) poukazuje na sociálne vrstvy (obr. 1), v ktorých pôsobia rôzne bariéry i facilitátory pohybového správania, ktoré vo veľkej miere ovplyvňujú zdravie jedinca.



Obrázok 1

Socioekologický model adaptovaný na pohybové správanie detí (preložené a prekreslené podľa Dwyer, Higgs, Hardy, & Baur, 2008).

Podľa socioekologického modelu i iných výskumníkov (Certain & Kahn, 2002) sú hlavným faktorom vplyvu na vývoj jedinca rodičia. Práve oni utvárajú prostredie, ktoré vo veľkej miere ovplyvňuje motorický vývoj dieťaťa a jeho zapojenie do pohybových aktivít. Práve ich postoje, pocity a správanie ovplyvňuje zapojenie dieťaťa do pohybových aktivít a rozvoj jeho motorických zručností (Dowda et al., 2011). Športovanie rodičov, poskytovanie materiálnej i logistickej podpory a aktívny životný štýl hrajú pri rozvoji motorických zručností veľkú rolu (Cools, De Martelaer, Samaey, & Andries, 2011).

Na pohybový vývoj dieťaťa má vplyv aj prostredie materskej škôlky (MŠ), ktorú navštevuje (Certain & Kahn, 2002). Podobne ako postoje rodičov, tak aj postoje učiteliek a športových trénerov v MŠ, môžu vo veľkej miere ovplyvňovať zapojenie detí do pohybových činností a samotný rozvoj motorických zručností (Ahnert, Pinquart, & Lamb, 2006). Zahraničné štúdie (Gubbels et al., 2010; 2011) i české štúdie (Miklánková, Sigmund, & Frömel, 2011) poukazujú na to, že prítomnosť detí v MŠ má na pohybové zručnosti detí negatívny vplyv.

Porozumenie postojom a názorom ľudí, ktorí sa o predškolské deti starajú, môže hrať pri rozvoji pohybových zručností veľkú rolu. Faktory, ktoré tieto skupiny vnímajú ako bariéry alebo naopak pomocné činitele, môžu pozitívne ovplyvniť celkový prístup k propagácii pohybových aktivít a vytváraniu intervenčných programov pre rozvoj motorických zručností u predškolských detí.

METODA

Cieľom predkladanej štúdie bolo predbežne zmapovať tematické okruhy týkajúce sa rozvoja pohybových zručností predškolských detí, ktoré by mohli byť dôležité pre ich rodičov, učiteľov a športových trénerov. Potencionálni účastníci boli oslovení emailom z rad rodičov, učiteľov i športových trénerov, ktorí sa zúčastnili iného výskumného projektu týkajúceho sa pohybového vývoja predškolských detí. Z prihlásených dobrovoľníkov boli náhodným spôsobom vybraní traja respondenti. Vybraný športový tréner (muž, 30) je tenisový tréner prvej triedy, ktorý sa okrem tenisu venuje všeobecnej pohybovej príprave detí už v predškolskom veku. Učiteľkou bola skúsená pedagogička (žena, 37), ktorej pracovná agenda zahŕňala aj ponuku mimoškolských aktivít pre ich MŠ a rodičom bola matka dievčaťa (žena, 38), ktorá zhodou okolností túto škôlku navštevovala.

Vzhľadom k cieľu výskumu bol zvolený kvalitatívny design. Hlavnou metódou zberu dát boli pološtruktúrované rozhovory, ktoré boli doslovne prepísané a analyzované pomocou interpretatívnej fenomenologickej analýzy (IPA).

Prvým krokom práce s dátami bola reflexia vlastnej skúsenosti s danou problematikou. Rozhovory prebehli so študentkami pregraduálneho štúdia v českom jazyku, v ktorom boli aj prepísané. Prepísaný text bol vytlačený so širokými okrajmi, pre miesto na poznámky. Proces analýzy prebiehal na každom prípade samostatne, čím sa zachoval idiografický prístup ku každému prípadu. Reč respondentov je označená nasledovne: rodič (R), učiteľ (U) a tréner (T). Za písmenom je uvedené číslo, ktoré označuje reč daného respondenta v časovej postupnosti napr.: (R1 – prvá replika rodiča).

VÝSLEDKY A DISKUSIA

Analýzou rozhovorov boli identifikované 4 hlavné témy a niekoľko podtém. Témy sú vzájomné prepojené, podrobnejšie popísané a doplnené o ilustratívne ukážky z rozhovorov.

Tabuľka 1

Zastúpenie tém v jednotlivých rozhovoroch

	Rodič	Učiteľ	Tréner
Význam témy pohybového rozvoja v živote			
Dôležitosť témy	X	X	X
Dôsledky pohybového režimu na život dieťaťa	X	X	X
Vzťah dieťaťa k pohybu		X	X
Pohybové aktivity dieťaťa	X	X	X
Rodičovská zodpovednosť	X	X	X
Faktory			
Rodičia	X	X	X
Ranná špecializácia		X	X
Aktivita v MŠ	X	X	X
Pohybové programy	X	X	X
Aktuálny životný štýl spoločnosti		X	X
Zapojenie štátu		X	X
Odporúčania			
Informovanosť rodičov a spolupráca	X	X	X
Podpora zo strany štátu		X	X

Význam témy pohybového vývoja predškolských detí sa v predkladanom výskume javí ako veľmi dôležitý. Všetci traja respondenti sa zhodli na tom, že téma je pre nich nie len významná, ale aj osobne dôležitá. Rodič vníma významnosť tejto témy hlavne z dôvodu celkového zdravého fyzického aj sociálneho vývoja svojho dieťaťa. K podobným výsledkom

prišla aj zahraničná štúdia (Dwyer, Higgs, Hardy, & Baur, 2008), v ktorej rodičia popisujú zdravotné, psychologické a sociálne benefity pohybových aktivít svojich detí. Dôležitosť tejto témy vyzdvihuje aj respondentka z rad učiteľov, ktorá popisuje pozitívne vplyvy pohybových aktivít aj na ostatné oblasti života ako je napríklad vývoj reči. U2: „...*téma sportu a vôbec psychomotorického vývoje je pro nás pro celou školku aktuální, protože my víme, že to jak to dítě rozhybáme, jak se pohybuje, jak se koordinuje, tak se strašně moc prolne do vývoje řeči do obsahové stránky řeči do artikulace apod...*“

Učitelia považujú rodičov, skôr než samých seba, za primárne zodpovedných za zlepšovanie pohybových zručností svojich detí (Wilke, Opdenakker, Kremers, & Gubbels, 2013). Tieto zistenia sú v súlade s výrokmi učiteľky v tejto štúdii. U7: „*Rodiče, vždycky rodiče zodpovídají i za výchovu, za to co jim dají. Tady se spolu tady jako setkáváme s tím že rodiče nám...Do soukromé školky dá většina rodičů dítě, odloží ho, a řekne: 'já jsem zaplatil a vy dělejte všechno. Vychovávejte, naučte, naučte zdravit, naučte jíst, naučte chodit, skákat, všechny sportovní aktivity. Dejte tomu všechno. Já jsem zaplatil.' A přenáší zodpovědnost na nás, já neustále říkám my jsme jenom průvodci výchovou.*“ Zahraničné štúdie poukazujú na podobný trend, kedy rodičia predškolských detí spoliehajú na predškolské zariadenia, aby práve oni zabezpečili, aby boli ich deti dostatočne pohybovo aktívne a zručné (Irwin, He, Sangster Bouck, Tucker, & Pollett, 2005). Učitelia očakávajú, že rodičia pre deti vytvoria prostredie, ktoré podporí pohybovú aktivitu, že budú pre deti pozitívnym vzorom a že budú deti v týchto aktivitách podporovať. Podobne ako v predkladanom výskume tak aj v iných (Tucker, van Zandvoort, Burke, & Irwin, 2011) sa vychovávatelia v MŠ vyjadrujú, že nemôžu byť úspešní pri podpore rozvoja pohybových zručností predškolákov, ak tieto deti nezískajú dostatočnú podporu aj v domácom prostredí. Takéto očakávanie z oboch strán zvyrazňuje dôležitosť vzájomnej spolupráce rodičov a učiteľov pri rozvoji pohybových zručností detí.

Rodičia hrajú v pohybovom vývoji a pri zapojení detí do pohybových aktivít pravdepodobne najvýznamnejšiu rolu (Dowda et al., 2011). Rodičia nepriamo ovplyvňujú fyzickú aktivitu svojich detí modelovým správaním, rodinou podporou i kvalitou predškolského zariadenia, ktoré ich dieťa navštevuje (Dwyer, Higgs, Hardy, & Baur, 2008). Podobne to popisuje aj matka v predkladanom výskume, ktorá hovorí, že samy nie sú s manželom pohybovo aktívni, ale že sa snažia svoje dieťa v športových aktivitách podporovať a poskytujú mu zázemie, kde je možné tieto zručnosti rozvíjať. Spoločné zapojenie do pohybových aktivít, vozenie na športové krúžky i verbálna podpora môžu zvyšovať zapojenie dieťaťa do pohybových aktivít (Cools et al., 2011).

V posledných rokoch sa navyšuje čas, ktorý trávajú deti v rôznych predškolských zariadeniach (Ahnert et al., 2006), čím sa navyšuje vplyv tohto prostredia na celkový vývoj dieťaťa (Certain & Kahn, 2002). Výskumy poukazujú na to, že účasť dieťaťa v predškolských zariadeniach má na jeho pohybové aktivity neblahý vplyv, ako napr. vyššia tendencia trpieť obezitou, väčšina aktivít v MŠ je sedavého charakteru (Gubbels et al., 2010) a že práve pobyt v MŠ je z pohľadu pohybovej aktivity pre predškolské deti najmenej efektívna časť dňa (Miklánková, Górný, & Klimešová, 2016). To má pravdepodobne dôsledok na nedostatočne rozvinuté základné pohybové zručnosti predškolákov (Kokštejn, Musálek, Šťastný, & Golas, 2017). Učiteľka z výskumu je presvedčená, že služby, ktoré poskytuje ich súkromná MŠ škôlka sú oproti iným predškolským zariadeniam nadštandardné. V iných MŠ sa ale cvičí s deťmi v triedach, v rovnakom oblečení, len niekoľko minút behom dňa a len v rámci tzv. pohybových chvíľok, čo podľa jej slov nie je dostatočne časovo ani obsahovo. Sama vníma, že škôlky nie sú dostatočne vybavené, nemajú telocvične ani vhodné pomôcky, pretože na takéto vybavenie nie sú financie. S podobnými bariérami sa stretávajú aj učitelia v zahraničí, ktorí popisujú, že priestory na pohybové aktivity nie sú vhodné (Tucker, van Zandvoort, Burke, & Irwin, 2011) a sú často preplnené hračkami či iným materiálom (Wilke et al., 2013). Aj napriek bariéram sú práve predškolské zariadenia jednou z foriem, ktorá by pri správnom prístupe, mohla rodičom pomôcť pri rozvoji pohybových zručností ich detí. Pravidelné vzdelávanie učiteliek a rodičov, vzájomné informovanie o prograse, či príprava spoločných pohybových aktivít rodičov s deťmi by mohlo mať pozitívny dopad na zlepšovanie základných pohybových zručností predškolských detí (O'Connor, Jago, & Baranowski, 2009).

Respondenti sa zhodli na tom, že v predškolskom veku je dôležité rozvíjať základné pohybové zručnosti a poskytovať dieťaťu veľkú škálu pohybových aktivít. Všetci sa vymedzili voči rannej špecializácii detí a zameraním dieťaťa na jeden šport. Vedecká oblasť je naklonená k tomu, že v detstve je vhodnejšie využívať diverzifikáciu pohybových aktivít (Baker, Cobley, & Fraser-Thomas, 2009).

Ďalšou bariérou, ktorú často respondentka–učiteľka v rozhovoroch spomínala bola nedostatočná podpora štátu a malé ukotvenie pohybovej prípravy predškolákov v rámcových vzdelávacích programov (RVP). Logickým krokom by bolo zavedenie systematickej pohybovej prípravy do osnov MŠ a pohybové vzdelávanie pre osoby starajúce sa o tieto deti (Wilke et al., 2013).

Pohľady respondentov na aktuálnu situáciu sú v súlade s českým výskumom, ktorý tiež zdôrazňoval dôležitosť prehlbovania aktívneho záujmu o pohybové aktivity predškolských detí. Miklánková a kolegovia (2011) veria, že práve vhodný a systematický prístup k pohybovej

príprave u predškolských detí, môže tvoriť dobrý základ na ďalší rozvoj týchto schopností v priebehu ZŠ.

LITERATÚRA

- Ahnert, L., Piquart, M., & Lamb, M. E. (2006). Security of children's relationships with nonparental care providers: A meta-analysis. *Child Development*, 77(3), 664–679.
- Baker, J., Cobley, S., & Fraser-Thomas, J. (2009). What do we know about early sport specialization? Not much!. *High ability studies*, 20(1), 77–89.
- Certain, L. K., & Kahn, R. S. (2002). Prevalence, correlates, and trajectory of television viewing among infants and toddlers. *Pediatrics*, 109(4), 634–642.
- Cools, W., De Martelaer, K., Samaey, C., & Andries, C. (2011). Fundamental movement skill performance of preschool children in relation to family context. *Journal of Sports Sciences*, 29(7), 649–660.
- Dowda, M., Pfeiffer, K. A., Brown, W. H., Mitchell, J. A., Byun, W., & Pate, R. R. (2011). Parental and environmental correlates of physical activity of children attending preschool. *Archives of Pediatrics and Adolescent Medicine*, 165(10), 939–944.
- Dwyer, G. M., Higgs, J., Hardy, L. L., & Baur, L. A. (2008). What do parents and preschool staff tell us about young children's physical activity: a qualitative study. *International Journal of Behavioral Nutrition and Physical Activity*, 5(1), 66.
- Fedewa, A. L., & Ahn, S. (2011). The effects of physical activity and physical fitness on children's achievement and cognitive outcomes: a meta-analysis. *Research Quarterly for Exercise and Sport*, 82(3), 521–535.
- Gubbels, J. S., Kremers, S. P. J., Stafleu, A., Dagnelie, P. C., De Vries, N. K., Van Buuren, S., & Thijs, C. (2010). Child-care use and the association with body mass index and overweight in children from 7 months to 2 years of age. *International Journal of Obesity*, 34(10), 1480–1486.
- Gubbels, Jessica S., Kremers, S. P. J., van Kann, D. H. H., Stafleu, A., Candel, M. J. J. M., Dagnelie, P. C., ... de Vries, N. K. (2011). Interaction Between Physical Environment, Social Environment, and Child Characteristics in Determining Physical Activity at Child Care. *Health Psychology*, 30(1), 84.
- Irwin, J. D., He, M., Sangster Bouck, L. M., Tucker, P., & Pollett, G. L. (2005). Preschoolers' physical activity behaviours: Parent's perspectives. *Canadian Journal of Public Health*, 96(4), 299–303.
- Kokštejn, J., Musálek, M., Šťastný, P., & Golas, A. (2017). Fundamental motor skills of Czech children at the end of the preschool period. *Acta Gymnica*, 47(4), 193–200.
- Miklánková, L., Górný, M., & Klimešová, I. (2016). The relationship between the family's socio-economic status and physical activity level of preschool children. *Trends Sport Sci.*, 23, 193–202.
- Miklánková, L., Sigmund, E., & Frömel, K. (2011). Dítě v předškolním věku a jeho pohybový režim. *Nezávislý odborný časopis pro interdisciplinární výzkum v pedagogice, s ohledem na pedagogiku, speciální pedagogiku a didaktiky oborů*, 78–88.
- O'Connor, T. M., Jago, R., & Baranowski, T. (2009). Engaging Parents to Increase Youth Physical Activity. *American Journal of Preventive Medicine*, 37(2), 141–149.
- Reilly, J. J., Kelly, L., Montgomery, C., Williamson, A., Fisher, A., McColl, J. H., ... Grant, S. (2006). Physical activity to prevent obesity in young children: Cluster randomised controlled trial. *British Medical Journal*, 333(7577), 1041.
- Strauss, R. S., Rodzilsky, D., Burack, G., & Colin, M. (2001). Psychosocial correlates of physical activity in healthy children. *Archives of Pediatrics and Adolescent Medicine*, 155(8), 897.
- Timmons, B. W., Naylor, P. J., & Pfeiffer, K. A. (2007). Physical activity for preschool children – how much and how? *Applied Physiology, Nutrition, and Metabolism*, 32(S2E), 122–134.
- Tucker, P., van Zandvoort, M. M., Burke, S. M., & Irwin, J. D. (2011). The influence of parents and the home environment on preschoolers' physical activity behaviours: A qualitative investigation of childcare providers' perspectives. *BMC public health*, 11(1), 1–7.
- Wilke, S., Opdenakker, C., Kremers, S. P. J., & Gubbels, J. S. (2013). Factors influencing childcare workers' promotion of physical activity in children aged 0–4 years: a qualitative study. *Early Years*, 33(3), 226–238.

KVALITA ŽIVOTA SÚVISIACA SO ZDRAVÍM PACIENTIEK PO LIEČBE RAKOVINY PRSNÍKA

HEALTH-RELATED QUALITY OF LIFE IN BREAST CANCER SURVIVORS

Veronika Chlebcová, Veronika Boleková

Ústav klinickej psychológie, Fakulta psychológie, Paneurópska vysoká škola

veronika.chlebcova@paneurouni.com, veronika.bolekova@paneurouni.com

Abstrakt

Príspevok sa zaoberá kvalitou života pacientiek po liečbe rakoviny prsníka vo vzťahu k vybraným klinickým ukazovateľom. Výskumný súbor tvorilo 114 odliečených pacientiek v dobe od ukončenia poslednej liečby v rozpätí 1–396 mesiacov (Mdn = 18; IQR = 34,50). Kvalita života spojená so zdravím bola meraná dotazníkom SF-36 v doménach fyzické fungovanie, obmedzenie fyzického zdravia, emočné problémy, vitalita, emočný well-being, sociálne fungovanie, telesná bolesť a všeobecné zdravie. Nižšiu úroveň kvality života vo všetkých skúmaných oblastiach s výnimkou všeobecného zdravia sme zistili u pacientiek, ktoré v minulosti absolvovali chemoterapiu v porovnaní s iným druhom liečby ($d = 0,45–0,64$). Rozdiely v doménach fyzické fungovanie, obmedzenie fyzického zdravia, vitalita, emočný wellbeing, sociálne fungovanie, telesná bolesť sme tiež zistili v neprospech pacientiek s komorbidným ochorením v anamnéze ($d = 0,32–0,72$) a u pacientiek s výskytom neskorých následkov liečby ($d = 0,26–0,70$). Úroveň kvality života v jednotlivých oblastiach nesúvisí s dobou od ukončenia liečby. Jej mieru nediferencuje prítomnosť recidívy, výskyt nádorových ochorení v rodine, ani využívanie služieb pomáhajúcich a patientskych organizácií.

Kľúčové slová: rakovina prsníka, odliečení onkologickí pacienti, kvalita života spojená so zdravím

Abstract

Presented research focuses on the quality of life in breast cancer survivors in relationship to selected clinical markers. The research sample consisted of 114 breast cancer survivors. The time since the end of treatment was 1–396 months (Mdn = 18; IQR = 34.50). Health-related quality of life was measured by the SF-36 questionnaire in the domains of physical functioning, role limitations due to physical health, role limitations due to emotional problems, energy/fatigue, emotional well-being, social functioning, pain, and general health. We found a lower level of quality of life in all measured areas, except for general health, in patients who had received chemotherapy compared to another type of treatment ($d = 0.45–0.64$). Differences in the domains of physical functioning, role limitations due to physical health, energy/fatigue, emotional well-being, social functioning, pain were also found to the detriment of patients with a comorbid disease in the anamnesis ($d = 0.32–0.72$) and patients who experienced the late effects of treatment ($d = 0.26–0.70$). The level of quality of life in all of the domains is not

related to the time since the end of treatment. Its rate is not differentiated either by the presence of relapse, the family history of cancer, or the use of the services of support and patients organizations.

Keywords: breast cancer, cancer survivors, health-related quality of life

Grantová podpora

GA/3/2019 Prediktory posttraumatického rozvoja u odliečených onkologických pacientov

Úvod

Rakovina prsníka je na Slovensku u žien najčastejším onkologickým ochorením (Globocan, 2018). Problémy súvisiace s liečbou alebo samotným onkologickým ochorením ovplyvňujú v rôznej miere kvalitu života pacientiek aj po ukončení liečby. Kvalita života súvisí s vnímaním aktuálnej situácie, v ktorej sa človek nachádza a tiež s prostredím, v ktorom sa vyvíja (Romero et al., 2013). Svetová zdravotnícka organizácia ju definuje ako „*vnímanie jednotlivcov a ich postavenie v živote v kontexte kultúrnych a hodnotových systémov, v ktorých žijú a vo vzťahu k ich cieľom, očakávaniam, štandardom a záujmom*“ (1996, s. 5).

V úrovni kvality života spojennej so zdravím zohrávajú dôležitú úlohu biologické, psychologické, sociálne, kultúrne aj etnické faktory (Mareš a Marešová, 2008). Shih et al. (2006) napríklad zistili malé rozdiely vo fungovaní ako súčasti kvality života vzhľadom na typ a štádium onkologického ochorenia. Autori ďalej zistili, že nižšiu úroveň mali pacienti, ktorí absolvovali chirurgickú liečbu spoločne s chemoterapiou. Cieľom prezentovaného výskumu bolo preskúmať rozdiely v úrovni kvality života spojennej so zdravím pacientiek po liečbe rakoviny prsníka v závislosti od vybraných klinických ukazovateľov. V komparačných výskumných otázkach sme sa pýtali, či úroveň kvality života diferencuje výskyt komorbidít (VO1), absolvovanie chemoterapie (VO2), prítomnosť recidívy v anamnéze (VO3), výskyt neskorých následkov liečby (VO4), využívanie patientskych a pomáhajúcich organizácií (VO5) a výskyt nádorových ochorení v rodine (VO6). Korelačná výskumná otázka bola zameraná na vzťah kvality života odliečených pacientiek a doby od ukončenia liečby (VO7).

METÓDY

VÝBEROVÝ SÚBOR

Výskumný súbor tvorilo 114 pacientiek po liečbe rakoviny prsníka vo veku 33 až 85 rokov ($M = 56,19$; $SD = 11,26$). Čas od ukončenia liečby sa pohyboval v rozmedzí 1 až 369 mesiacov ($Mdn = 18$; $IQR = 34,50$). Vo výskumnom súbore boli zastúpené aj pacientky s komorbidným onkologickým ochorením (9,60 %) a s recidívou onkologického ochorenia v anamnéze (8,80 %). V rámci liečby podstúpilo 78 pacientiek (68,40 %) chemoterapiu. O neskorých následkoch liečby referovalo 62 žien (54,40 %). Z celkového počtu participantiek sa u 82 (71,90 %) vyskytli nádorové ochorenia v rodine. Približne polovica odliečených pacientiek (50,90 %) v minulosti vyhľadala pomoc alebo aktuálne využíva služby pomáhajúcich a patientskych organizácií. Participantky boli oslovené so žiadosťou o účasť vo výskume prostredníctvom online dotazníka alebo im bol dotazník administrovaný osobne v rámci zberu dát v kúpeľných zariadeniach, svojpomocných skupinách a pomáhajúcich organizáciách.

NÁSTROJE ZBERU A ANALÝZY DÁT

Krátka škála pre hodnotenie zdravotného stavu SF-36 (Ware, Sherbourne, 1992) je 36-položkový dotazník umožňujúci hodnotenie kvality života spojenej so zdravím v klinickej populácii pacientov s rôznymi ochoreniami v ôsmich oblastiach: fyzické fungovanie ($\alpha = ,875$), obmedzenia fyzického zdravia ($\alpha = ,842$), emočné problémy ($\alpha = ,902$), vitalita ($\alpha = ,915$), emočný well-being ($\alpha = ,870$), sociálne fungovanie ($\alpha = ,888$), telesná bolesť ($\alpha = ,912$) a všeobecné subjektívne hodnotené zdravie ($\alpha = ,823$). Teoretické rozpätie v jednotlivých dimenziách je 0–100 bodov. Vyššie skóre je interpretované ako vyššia úroveň kvality života (t.j. vyššia miera napr. vitality či well-beingu, avšak nižšia úroveň bolesti, obmedzení fyzického zdravia či emočných problémov).

Štatistická významnosť rozdielov v úrovni jednotlivých sumačných indexov kvality života bola zisťovaná prostredníctvom Mann-Whitney U testu. Vzhľadom na obmedzenia nepravdepodobnostného spôsobu výberu a málopočetné zastúpenie participantov vo viacerých kategóriách uprednostňujeme konštatovanie vecnej významnosti rozdielov vyjadrenej koeficientom Cohenovo d . Silu vzťahu medzi premennými sme vyčíslili Spearmanovým koeficientom poradovej korelácie.

VÝSLEDKY

Výsledky komparačných analýz poukazujú na rozdiely v doménach fyzické fungovanie, obmedzenie fyzického zdravia, vitalita, emočný well-being, sociálne fungovanie a telesná bolesť v neprospech pacientiek s komorbidným ochorením v anamnéze ($d = ,596$ až $d = ,821$). Nižšiu úroveň kvality života vo všetkých skúmaných oblastiach s výnimkou všeobecného zdravia sme zistili u pacientiek, ktoré v minulosti absolvovali chemoterapiu v porovnaní s tými, ktoré tento druh liečby nepodstúpili ($d = ,446$ až $d = ,642$). Rozdiely považujeme za stredne veľké (Tab. 1).

Z hľadiska vecnej významnosti tiež považujeme za signifikantné rozdiely vo viacerých oblastiach kvality života (obmedzenie fyzického zdravia, emočné problémy, vitalita, emočný well-being, sociálne fungovanie, telesná bolesť) medzi participantkami v závislosti od výskytu neskorých následkov liečby. V uvedených oblastiach sme zistili nižšiu úroveň u odliečených onkologických pacientiek referujúcich o prítomnosti následkov absolvovanej liečby (Tab. 2).

Úroveň kvality života v jednotlivých oblastiach málo alebo zanedbateľne diferencuje prítomnosť recidívy, výskyt nádorových ochorení v rodine a využívanie služieb pomáhajúcich a patientskych organizácií. Kvalita života nesúvisí s dobou od ukončenia liečby (Tab. 3).

Tabuľka 1

Rozdiely v úrovni kvality života spojenej so zdravím (Mdn) v závislosti od vybraných klinických ukazovateľov – komorbidita, chemoterapia, recidíva.

	1	2	3	4	5	6	7	8
Komorbidita								
áno	63,33	7,50	33,33	37,50	56,00	45,83	35,00	43,75
nie	73,82	25,00	75,00	50,68	67,79	65,53	56,25	50,65
p	,039	,038	,367	,027	,030	,015	,021	,222
d	,596	,620	,322	,625	,603	,718	,821	,399
Chemoterapia								
áno	68,75	17,86	64,58	44,33	63,78	58,87	53,40	50,28
nie	78,33	50,00	86,42	56,11	73,71	72,92	70,36	49,09
p	,029	,012	,015	,001	,005	,017	,010	,427
d	,446	,552	,487	,642	,566	,515	,552	,206
Recidíva								
áno	62,50	21,43	70,00	53,33	73,33	70,83	59,17	45,00
nie	72,63	22,69	72,58	48,69	66,32	62,18	55,79	50,43
p	,248	,958	,458	,469	,353	,368	,944	,461
d	,494	,002	,211	,262	,308	,315	,030	,262

Pozn. 1 Fyzické fungovanie; 2 Obmedzenie fyzického zdravia; 3 Emočné problémy; 4 Vitalita; 5 Emočný well-being; 6 Sociálne fungovanie; 7 Telesná bolesť; 8 Všeobecné zdravie.

Tabuľka 2

Rozdiely v úrovni kvality života spojenej so zdravím (Mdn) v závislosti od vybraných klinických ukazovateľov – výskyt neskorých následkov liečby, využívanie služieb pomáhajúcich a patientskych organizácií, výskyt nádorových ochorení v rodine.

	1	2	3	4	5	6	7	8
<i>Neskoré následky liečby</i>								
áno	68,46	17,93	53,85	41,82	62,00	58,65	51,82	47,08
nie	76,00	40,00	84,21	53,75	70,91	70,00	66,25	52,14
p	,155	,036	,010	,001	,001	,031	,019	,055
d	,259	,492	,495	,672	,701	,449	,463	,386
<i>Využívanie pomáhajúcich organizácií</i>								
áno	70,56	16,88	53,33	46,92	65,67	58,52	55,94	48,93
nie	75,00	27,27	80,00	49,29	64,00	65,63	56,43	53,75
p	,826	,154	,068	,371	,337	,288	,955	,292
d	,083	,257	,378	,254	,319	,255	,023	,294
<i>Nádorové ochorenia v rodine</i>								
áno	71,43	19,74	72,22	47,50	67,08	62,08	55,18	48,53
nie	76,67	52,78	80,00	55,00	67,00	69,64	67,50	54,17
p	,341	,141	,483	,386	,779	,338	,161	,233
d	,199	,399	,154	,132	,009	,198	,300	,257

Pozn. 1 Fyzické fungovanie; 2 Obmedzenie fyzického zdravia; 3 Emocné problémy; 4 Vitalita; 5 Emocný well-being; 6 Sociálne fungovanie; 7 Telesná bolesť; 8 Všeobecné zdravie.

Tabuľka 3

Vzťah medzi dobou od ukončenia liečby a kvalitou života spojenou so zdravím.

		1	2	3	4	5	6	7	8
<i>Doba od ukončenia liečby</i>	r_s	,003	,106	,051	-,011	-,121	,033	-,070	-,183
	p	,975	,274	,600	,908	,210	,739	,469	,059

Pozn. 1 Fyzické fungovanie; 2 Obmedzenie fyzického zdravia; 3 Emocné problémy; 4 Vitalita; 5 Emocný well-being; 6 Sociálne fungovanie; 7 Telesná bolesť; 8 Všeobecné zdravie.

DISKUSIA

Pacientky s rakovinou prsníka majú oproti zdravej populácii nižšiu kvalitu života, a to najmä v oblasti fyzického fungovania (Obročníková et al., 2017). Shih et al. (2006) uvádzajú zníženú kvalitu života v oblasti fungovania obzvlášť u tých onkologických pacientov, ktorí absolvovali chirurgickú liečbu v kombinácii s chemoterapeutickou. V prezentovanom výskume sme zistili nižšiu úroveň kvality života vo všetkých skúmaných oblastiach s výnimkou všeobecného zdravia u pacientiek, ktoré v minulosti absolvovali chemoterapiu v porovnaní

s pacientkami, ktoré absolvovali iný druh liečby. Vo výskume kvality života pacientiek s rakovinou prsníka v liečbe Tamoxifenom (hormonálna liečba) v porovnaní s placebo skupinou zistili Day et al. (1999), že spôsobuje gynekologické a sexuálne problémy. Zároveň však množstvo týchto príznakov nemá vplyv na kvalitu života v oblastiach fyzického a emocionálneho well-beingu.

Rozdiely v doménach fyzické fungovanie, obmedzenie fyzického zdravia, vitalita, emočný well-being, sociálne fungovanie a telesná bolesť sme zistili v neprospech pacientiek s komorbidným ochorením v anamnéze. Nižšie skóre v jednotlivých doménach kvality života spojenej so zdravím získali pacientky, u ktorých sa vyskytli neskoré následky liečby. U pacientiek s rakovinou prsníka sa vyskytujú špecifické problémy spojené s lymfedémom hornej končatiny, mastektómiou (Mardiak et al., 2012) a sexuálne problémy (Varela et al., 2011). Tieto problémy môžu negatívne ovplyvňovať viaceré oblasti kvality života.

V súčasnosti sledujeme na Slovensku rozrastajúce sa služby pomáhajúcich organizácií pre pacientov a ich blízkych (Chlebcová, 2019). V tomto kontexte považujeme za zaujímavé zistenie, že využívanie služieb pomáhajúcich a patientskych organizácií nediferencuje mieru kvality života. Na základe uvedeného zistenia formulujeme ako budúci zámer podrobnejšie výskumné zmapovanie tejto oblasti. Z komunikácie s pacientkami však sledujeme fenomén, že kontakt s komunitou pacientov je pre ne významný v určitých fázach liečby a „survivorshipu“, no v iných môže mať aj negatívny vplyv na psychické prežívanie pacientiek. Mieru kvality života nediferencuje prítomnosť recidívy ani výskyt nádorových ochorení v rodine. Úroveň kvality života v jednotlivých oblastiach nesúvisí s dobou od ukončenia liečby.

Za prínos prezentovaného exploračného výskumu považujeme zmapovanie kvality života súvisiacej so zdravím v kontexte vybraných klinických ukazovateľov u pacientiek po ukončení liečby. Uvedené zistenia môžu byť podkladom pre formuláciu hypotéz v ďalšom výskume s obdobným zameraním. Za limity výskumu považujeme najmä variabilitu v dĺžke od ukončenia liečby, obmedzenia spojené s výberom participantov, ako aj neúplnosť údajov a vyplnených položiek v administrovanom dotazníku.

Ľudia po prežití traumy vo forme vážneho ochorenia môžu hodnotiť svoju kvalitu ako lepšiu v porovnaní s obdobím pred ochorením. Mareš a Marešová (2008) opisujú tzv. paradox pozitívnych dôsledkov prekonanej traumy, ktorý dáva do súvisu s posttraumatickým rozvojom od Tedeschiho et al. (1998). Priestor pre ďalší výskum vidíme preto v empirickom skúmaní vzťahu kvality života a posttraumatického rozvoja, v realizovaní longitudinálneho merania kvality života súvisiacej so zdravím od fázy diagnostikovania po dlhodobé sledovanie

po ukončení liečby, ako aj v komparácii úrovne kvality života v klinickej skupine a v referenčnej skupine žien bez onkologického ochorenia.

LITERATÚRA

- Day, R., Gana, P. A., Constantino, J. P., Cronin, W. M., Wickerham, D. L., & Fisher, B. (1999). Health-Related Quality of Life and Tamoxifen in Breast Cancer Prevention: A Report From the National Surgical Adjuvant Breast and Bowel Project P-1 Study. *Journal of Clinical Oncology*, 17(9), 2659–2669.
- Globocan. (2018). Globocan. <http://globocan.iarc.fr/Pages/online.aspx>
- Chlebcová, V. (2019). Možnosti podpory onkologických pacientov v kontexte pomáhajúcich organizácií na Slovensku. In P. Vansač, P. Czarnecki & M. Popovičová (Eds.), *Nevyhnutnosť dlhodobej sociálno-zdravotnej starostlivosti v Slovenskej republike 2018. Zborník príspevkov z konferencie*. Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce Sv. Alžbety.
- Mareš, J., & Marešová, J. (2008). Paradoxy kvality života, ktorá souvisí se zdravím (HRQoL). In O. Řehulková, E. Řehulka, M. Blatný & J. Mareš (Eds.), *Kvalita života v souvislostech zdraví a nemoci* (1st ed., pp. 6–15). MSD.
- Mardiak, J., Mego, M., Palacka, P., Rajec, J., Lišková, Š., & Chovanec, M. (2012). *Karcinóm prsníka*. Univerzita Komenského, Lekárska fakulta.
- Obročníková, A., Hudáková, A., & Jaselská, M. (2017). Quality of life in women with breastcancer. *Mafanet Journal*, 5(2), 54–61. <https://mj.mefanet.cz/mj-20170425>
- Romero, M., Vivas-Consuelo, D., & Alvis-Guzman, N. (2013). Is health Related Quality of Life (HRQoL) a valid indicator for health systems evaluation? *SpringerPlus*, 2(664), 1–7. doi: 10.1186/2193-1801-2-664
- Shih, Y. T., Wang, X. Sh., Cantor, S. B., & Cleeland, Ch. S. (2006). The association between symptom burdens and utility in Chinese cancer patients. *Quality of Life Research*, 15, 1427–1438. doi: 10.1007/s11136-006-0011-2
- Svetová zdravotnícka organizácia (1996). WHOQOL –BREF. *Introduction, administration, scoring and generic version of the assessment*.
- Tedeschi, R. G., Park, C. L., & Calhoun, L. G. (1998). Posttraumatic Growth: Conceptual Issues. In R. G. Tedeschi, C. L. Park & L. G. Calhoun (Eds.) *Posttraumatic Growth: Positive Changes in the Aftermath of Crisis* (1st ed., pp. 1–22). LAWRENCE ERLBAUM ASSOCIATES.
- Varela, V. S., Nelson, Ch. J. & Bober, Sj. L. (2011). Sexual problems. In V. T. DeVita, T. S. Lawrence & S. A. Rosenberg (Eds.). *Cancer: principles & practice of oncology* (9th ed., pp. 2456–2466). Wolters Kluwer Health, Lippincott Williams & Wilkins.
- Ware, J.E., & Sherbourne, C.D. (1992). The MOS 36-item short-form health survey (SF-36). Conceptual framework and item selection. *Medical Care*, 30(6), 473–483.

EMOČNÍ INTELIGENCE A REGULACE EMOCÍ U HETEROSEXUÁLNÍCH A HOMOSEXUÁLNÍCH JEDINCŮ OBOU POHLAVÍ

EMOTIONAL INTELLIGENCE AND EMOTION REGULATION AMONG HETEROSEXUALS AND HOMOSEXUALS OF BOTH SEXES

Jakub Jelínek

Katedra psychologie, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy

jakub.jelinek.88@seznam.cz

Abstrakt

Cílem studie bylo primárně prozkoumat neprobádané možné rozdíly v emoční inteligenci (EI) u homosexuálních a heterosexuálních jedinců, sekundárně pak replikovat souvislost schopnostní EI s intelektem a s rysovou EI, stejně jako vyšší úroveň EI u žen ve srovnání s muži. 184 respondentů (81 homosexuálních) vyplnilo metody měřící schopnostní (MSCEIT) a rysovou (SEIS) EI a kognitivní intelekt (VMT). Signifikantní rozdíly v průměrných hodnotách EI mezi homosexuály a heterosexuály nebyly prokázány. V dílčí složce EI, regulaci emocí, homosexuální respondenti, zejména muži, skórovali výše, nicméně dvoufaktorová ANOVA naznačila, že hlavní efekt sexuální orientace k signifikanci pouze inklinoval: $F(1, 176) = 3,396$, $p = 0,067$. Byl replikován slabý vztah mezi rysovou a schopnostní EI ($r = 0,28$; $p < 0,01$) a také mezi schopnostní EI a intelektem ($r = 0,15$; $p < 0,05$). Jak rysová, tak schopností EI pozitivně souvisely se vzděláním a bydlištěm. Ženy skórovaly výše než muži v EI, rozdíl nicméně nedosahoval statistické významnosti. Limity studie jsou velikost vzorku, nenáhodný způsob jeho výběru (snowball sampling) a homogenost vzorku co do věku respondentů.

Klíčová slova: Schopnostní emoční inteligence; rysová emoční inteligence; regulace emocí; sexuální orientace.

Abstract

The purpose of this study was to examine the possible individual differences in emotional intelligence (EI) among the groups of homosexual and heterosexual respondents. The study focused also on the replication of low correlation between ability EI and cognitive intelligence and trait EI. Another purpose was to replicate that women score higher in EI compared to men. 184 individuals (out of whom 81 homosexuals) completed measures of ability (MSCEIT) and trait (SEIS) EI, and cognitive intelligence test (VMT). Significant differences in the EI mean scores were not discovered between homosexuals and heterosexuals. Homosexuals, out of whom especially men, scored higher in emotion regulation. However, the two-way ANOVA discovered that the main effect for sexual orientation merely inclined the significance: $F(1, 176) = 3,396$, $p = 0,067$. The low correlations between ability and trait EI ($r = 0,28$;

$p < 0,01$) and between ability EI and cognitive intelligence ($r = 0,15$; $p < 0,05$) were replicated. Both ability and trait EI correlated with education and residence of participants. Women scored higher than men in EI but the difference was not significant. The study is limited by the sample size, nonprobability sampling (snowball sampling) and age homogeneity of respondents.

Key words: Ability emotional intelligence; trait emotional intelligence; emotion regulation; sexual orientation.

Grantová podpora

Tato publikace byla vydána s finanční podporou grantu poskytnutého GA UK č. 616218, s názvem Emoční inteligence, regulace emocí a jejich difference u osob obou pohlaví a osob s různou sexuální orientací, řešeného na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy.

Úvod

Emoční inteligence (EI) je jako stále relativně nový konstrukt předmětem rozsáhlého psychologického výzkumu v různých oblastech. Zkoumány byly např. individuální difference v úrovni EI, souvislost EI s pracovními a manažerskými schopnostmi (Schutte & Loi, 2014), se spokojeností v manželství (Eslami, Hasanzadeh, & Jamshidi, 2014) nebo s fyzickým a psychickým zdravím (Schutte et al., 2007). Salovey & Mayer (1990) jako první zavedli do psychologické terminologie pojem EI a spatřovali v něm sadu schopností – vnímání emocí, porozumění emocím, jejich využití (pro usměrňování chování a myšlení) a regulaci emocí (Mayer & Salovey, 1997).

Po etablování konstruktů se rozvinula diskuse, které charakteristiky pod EI zahrnovat a vzniklo více modelů EI. Mezi ty stěžejní patří právě model Saloveye a Mayera (1990) a dále Bar-Ona (2006) či Golemana (2000), jenž svým bestsellerem EI velmi zpopularizoval a zdůrazňoval její důležitost v životě člověka, a to i nad význam klasické kognitivní inteligence, což se stalo předmětem kritiky.

S rozmachem teorií EI se vývoj metod pro její měření rozrůžňoval a vedl k tomu, že se začala rozlišovat tzv. rysová a schopnostní EI (Petrides & Furnham, 2001). První zmíněná se měří posuzovacími dotazníky (popisuje behaviorální dispozice), druhá naopak výkonostními testy (EI jako schopnost jedince). Obě větve souvisejí dle dosavadních studií jen málo (Brannick et al., 2009) a výzkumy též naznačují, že zatímco schopnostní EI souvisí s kognitivním intelektem či abstraktním uvažováním (Mayer, Caruso, & Salovey, 1999), rysová koreluje s pětifaktorovým modelem osobnosti (Warwick & Nettelbeck, 2004).

Základní výzkum EI poskytl za tři dekády důkazy o různých inter-individuálních rozdílech v úrovni EI. Bylo např. zjištěno, že EI je vyšší u žen (Ciarrochi, Chan, & Caputi,

2000), dále s vyšším věkem (Van Rooy, Alonso, & Viswesvaran, 2005) či že její úroveň kladně souvisí s androgynií a s interakčním efektem pohlaví a androgynie (Ardolino, 2013; Guastello & Guastello, 2003). Přes řadu těchto poznatků nejsou známy důkazy, zda existují podobné rozdíly mezi různě sexuálně orientovanými osobami, ani u schopnostní, ani u rysové EI. Cílem této studie je proto nahlédnout téma EI z pohledu tzv. LGBTQ psychologie se specifickým zaměřením na homosexuální a heterosexuální jedince a prozkoumat, zda jsou tyto dvě skupiny podobné v EI či mezi nimi existuje rozdíl, a tím učinit první krok v neprozkoumané oblasti.

Důvodem výzkumného záměru je i v současnosti zdůrazňovaná potřeba psychologického výzkumu zabývajícího se rozličnými otázkami u jedinců tzv. ne-heterosexuálních. Někdy se hovoří v tomto ohledu o speciální subdisciplíně, tzv. LGBTQ psychologii (lesby, gayové, bisexuálové, transgender a queer jedinci), kterou např. Clarke, Ellis, Peel, & Riggs (2010) charakterizují jako větev oboru usilující o větší prosazení legitimacy výzkumu cílícího na osoby ne-heterosexuální a beroucí v potaz perspektivu životních zkušeností LGBTQ osob. Dle autorů se tím stává znalostní základna oboru komplexnější a může i snižovat předsudečnost a diskriminaci těchto osob. Ta ani v dnešní době není ojedinělá a dokládá to např. nedávný výzkum českého veřejného ochránce práv z roku 2019 (dostupný z: www.ochrance.cz/diskriminace/vyzkum/).

S postupující změnou názorů ohledně homosexuality, která byla v minulosti považována za určitou patologii, se objevovaly první výzkumy zahrnující ne-heterosexuální jedince (např. téma postojů heterosexuálů k homosexuálům, sexuální identity dětí leseb, bisexuální orientace, aj.), celkově je ovšem podobně cílících studií i dnes jen málo a vznikají většinou v západních zemích (Clarke et al., 2010). I proto je účelem této studie obohatit výzkumné pole novým pohledem a explarovat oblast EI optikou zmíněné LGBTQ psychologie, v tomto případě s užším zaměřením na respondenty homosexuální. Dílčím cílem je také replikovat zjištění o slabém vztahu schopnostní EI s intelektem a rysovou EI.

METODA

SOUBOR A PROCEDURA

Celkový počet participantů byl 190. Respondenti byli osloveni s nabídkou účasti ve výzkumu prostřednictvím internetu, s ohledem na specifičnost souboru (sexuální orientace) byl výběr nenáhodný, dán kombinací samovýběru a metodou lavinové koule. Motivací bylo obdržení výsledků z testování EI. Sběr probíhal od prosince 2018 do srpna 2019. Data byla zpracována v programu SPSS 25.

Administrace diagnostické baterie proběhla při osobním setkání s hlavním řešitelem projektu nebo se zaškoleným spolupracovníkem. Obsahem byly demografické ukazatele a tři nástroje (dva vyplněny všemi respondenty, třetí byl dobrovolný). Během administrace 2 respondenti odstoupili od účasti z důvodu časové náročnosti. 4 protokoly byly vyhodnoceny jako nevalidní a odstraněny. Analýzy proběhly tedy na vzorku 184 osob (v dílčích analýzách jsou počty o jednotky odlišné, pakliže se nepodařilo zajistit u probanda validní hodnotu pro některou proměnnou). Průměrný věk činil $m = 24,1$ let ($s = 6,84$), s variačním rozpětím od 17 do 59 (2 respondenti věk neuvedli). Vzorek čítal 98 žen (40 homosexuálních) a 86 mužů (41 homosexuálních). Mezi průměrným věkem žen ($m = 23,3$; $s = 5,7$) a mužů ($m = 25,1$; $s = 7,9$) nebyl zjištěn významný rozdíl ($t = -1,8$; $p > 0,05$).

NÁSTROJE

MSCEIT – v českém prostředí adaptovaný test schopnostní EI, vystavený na teoretickém základě čtyř složek (Mayer & Salovey, 1997), pro které poskytuje skóry stejně jako pro celkovou EI. Manuál české verze udává excelentní hodnotu reliability pro celkový skór (nad 0,9) a uspokojivou pro dílčí složky (0,8 a více). Jsou podány též důkazy o prediktivní a diskriminační validitě (Humpolíček & Slezáčková, 2012).

VMT – česká adaptace inteligenčního testu z roku 2002 měřícího obecnou inteligenci, g-faktor. Test má časově omezenou dobu administrace (25 minut). Čítá 24 položek podobných klasickým Ravenovým úlohám. Proband vybírá jednu správnou odpověď z několika možností. Manuál uvádí údaje o dostatečných hodnotách reliability a o ukazatelích validity – korelace s IST a testem Ravena (Klose, Černochová, & Král, 2002).

SEIS – škála rysové EI, vytvořena Schutte et al. (1998) a navržena podle modelu EI Saloveye a Mayera. Ve studii byla využita novější verze škály se 41 položkami (Austin et al., 2004). Respondent vyjadřuje míru svého souhlasu na pětibodové Likertově škále. Vnitřní konzistence je velmi dobrá, dosahuje hodnot od 0,84 po 0,9 (Schutte et al., 1998; Austin et al., 2004). Autoři povolují volné užívání pro výzkum a klinické účely, Baumgartner & Molčanová (2009) ji převeďli do českého a slovenského jazyka (přeložená verze poskytnuta doc. Baumgartnerem). V tomto výzkumu dosáhla reliabilita (Cronbachovo α a split-half) velmi dobré úrovně 0,86.

Demografické ukazatele – Dalšími zjišťovanými údaji byly dosažené vzdělání (možnosti „základní“, „střední“, „střední s maturitou“ a „vysokoškolské“), bydliště („město“ a „venkov“), pohlaví, věk a subjektivní posouzení celkového zdravotního stavu na pětibodové škále.

VÝSLEDKY

Tabulka 1 uvádí přehled interkorelací mezi schopnostní a rysovou EI, intelektem a demografickými proměnnými. Potvrdil se slabý vztah schopností a rysové EI ($r = 0,281$; $p < 0,01$), stejně jako souvislost kognitivního intelektu se schopnostní EI ($r = 0,148$; $p = 0,049$).

Tabulka 1

Vzájemné korelace mezi schopnostní a rysovou EI, intelektem a demografickými proměnnými.

		Bydliště	Věk	Zdravotní stav	MSCEIT	VMT	SEIS
Vzdělání	r	,243**	,574**	-,070	,294**	,043	,148
	N	184	182	184	178	184	175
Bydliště	r		,119	-,009	,241**	,069	,171*
	N		182	184	178	184	175
Věk	r			,116	,081	-,059	,029
	N			182	176	182	173
Zdravotní stav	r				-,011	-,098	,076
	N				178	184	175
MSCEIT	r					,148*	,281**
	N					178	169
VMT	r						-,165*
	N						175

Pozn. ** $p < 0,01$ * $p < 0,05$; MSCEIT – Test schopnostní emoční inteligence; VMT – Vídeňský maticový test inteligence; SEIS – Škála rysové emoční inteligence.

Zajímavým zjištěním je kladná souvislost EI s místem, odkud respondent pocházel, a s jeho vzděláním. S vyšší úrovní obou typů EI je tak spjato bydliště ve městech a v případě schopnostní EI i vyšší vzdělání. Za zmínku stojí také poněkud neočekávaný slabý a negativní vztah rysové EI s intelektem ($r = -0,165$; $p = 0,03$). Korelace se zdravotním stavem byly navzdory očekávání nevýznamné, pravděpodobně vlivem nízké variability této proměnné (většina respondentů mladší a hodnotící se jako zdraví).

Interkorelace mezi schopnostní EI a jejími složkami poskytuje tabulka č. 2. Potvrdily se vzájemné vztahy všech dimenzí nástroje MSCEIT s celkovou úrovní schopnostní EI, s nejsilnějším vztahem u dimenze využití emocí. Překvapivé se v tomto ohledu zdají být nesouvztažné hodnoty vnímání emocí s porozuměním emocím a také vnímání emocí s regulací emocí, které v původní adaptované verzi vykazovaly sice nízké, avšak statisticky významné hodnoty, což však může být dáno i značně menší velikostí výzkumného vzorku této studie. Na druhou stranu tyto výsledky mohou dávat podporu pro rozdělení domén do nadřazených faktorů strategické emoční inteligence a emoční inteligence založené na zkušenosti.

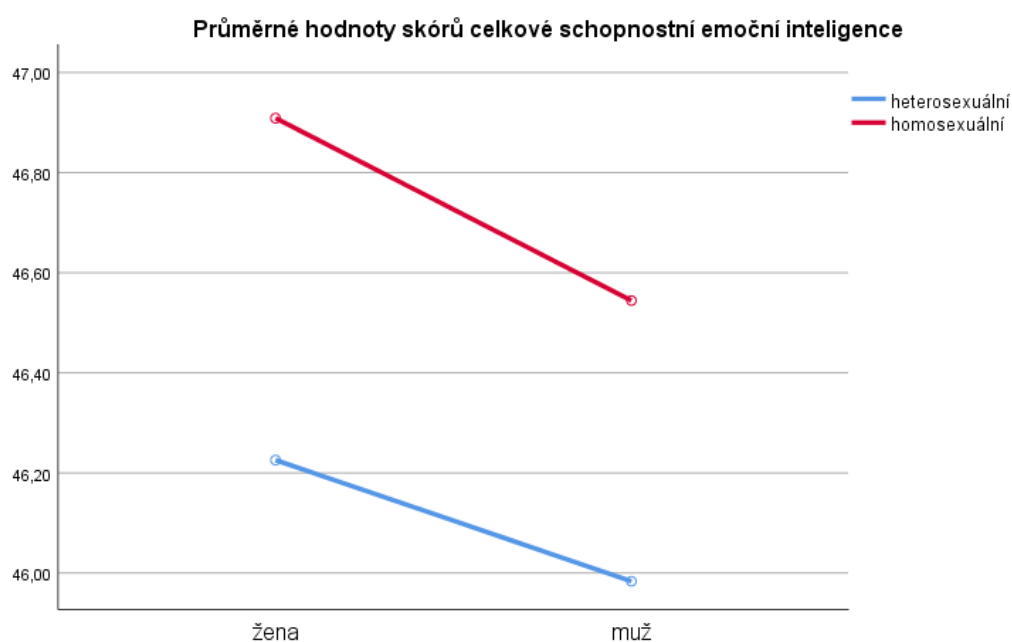
Tabulka 2

Vzájemné korelace mezi celkovou schopností EI a jednotlivými složkami MSCEIT (N = 174).

	Vnímaní emocí	Využití emocí	Porozumění emocím	Regulace emocí
MSCEIT celkem	,611**	,727**	,662**	,535**
Vnímaní emocí		,408**	,070	,035
Využití emocí			,218**	,234**
Porozumění emocím				,285**

Pozn. ** p < 0,01 * p < 0,05.

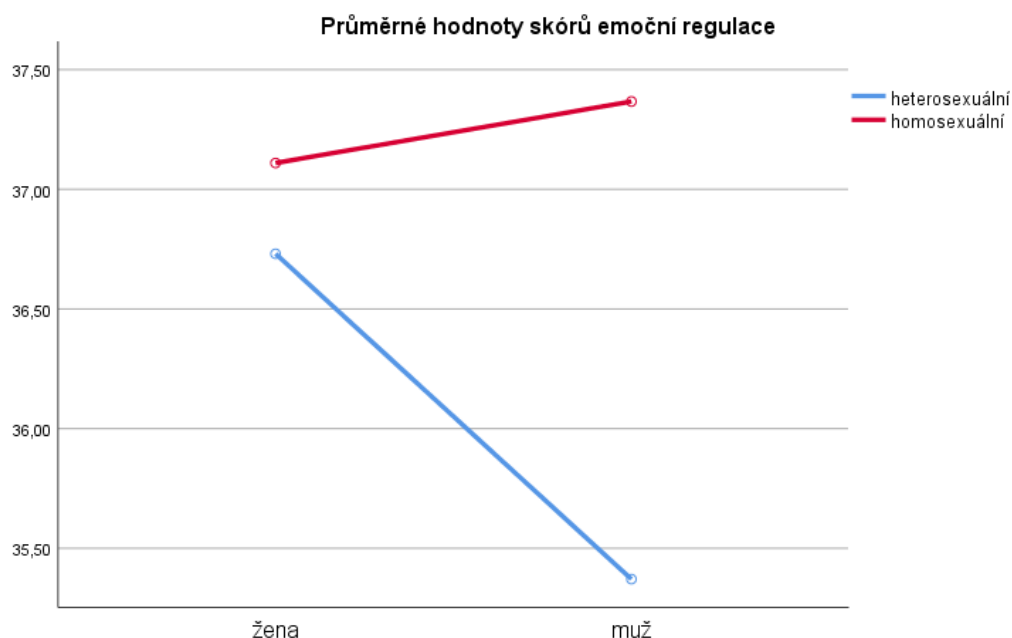
Dvoufaktorová ANOVA byla použita pro analýzu rozdílů průměrných skóre EI mezi pohlavími a odlišně sexuálně orientovanými respondenty. Normálního rozdělení skóre EI bylo ověřeno testem Kolmogorova-Smirnova: $D(178) = 0,063$, $p > 0,05$. Ženy oproti mužům a homosexuálové oproti heterosexuálům sice dosahují vyšších průměrů ve schopnosti EI, avšak analýza variance neprokázala signifikanci interakčního efektu mezi pohlavím a sexuální orientací, $F(1, 174) = 0,012$; $p = 0,91$, a nevýznamné byly i oba hlavní efekty. Přehledněji zobrazuje průměry jednotlivých skupin v EI graf č. 1.

**Graf 1**

Průměrné skóre schopnosti EI homosexuálů a heterosexuálů obou pohlaví.

Obdobná struktura průměrů byla zaznamenána i v případě emoční regulace – homosexuálové (zejména muži) opět skórovali v průměru výše než heterosexuálové, jak

znázorňuje graf č. 2. ANOVA opět nepotvrdila signifikanci interakčního efektu pohlaví a sexuální orientace, $F(1,176) = 1,573$; $p = 0,2$. Ke statistické významnosti v tomto případě nicméně inklinoval vliv hlavního efektu sexuální orientace, $F(1,176) = 3,396$; $p = 0,067$.



Graf 2

Průměrné skóre emoční regulace homosexuálů a heterosexuálů obou pohlaví.

Analýzami hodnot rysové EI bylo zjištěno, že ženy měly o pár jednotek vyšší průměrné hodnoty ($m = 158,7$; $s = 15,4$ pro heterosexuální a $m = 159$; $s = 13,5$ pro homosexuální ženy) než muži ($m = 156,5$; $s = 18,3$ u heterosexuálních a $m = 154,1$; $s = 17,5$ u homosexuálních mužů), celkově však nebyly mezi jednotlivými skupinami nalezeny signifikantní rozdíly.

DISKUZE

Hlavní cíl studie bylo prozkoumat, zda existují rozdíly v EI mezi homosexuálními a heterosexuálními jedinci. Výzkumná otázka vznikla na podkladě absence těchto informací – existují doklady o tom, že úroveň EI je odlišná mezi ženami a muži (Ciarrochi, Chan, & Caputi, 2000), zdravými a nemocnými (Schutte et al., 2007) či staršími a mladšími (Van Rooy, Alonso, & Viswesvaran, 2005), avšak nejsou doklady o existenci či neexistenci diferencí v EI mezi homosexuály a heterosexuály. Cíl byl naplněn – rozdíl v EI mezi homosexuály a heterosexuály v tomto výzkumu nebyl statisticky prokázán. Homosexuální ženy a muži sice dosahovali vyšších skóre, avšak ani v případě celkové emoční inteligence, ani u emoční regulace nebyly

rozdíly významné. Výsledek značí, že tyto skupiny se mezi sebou v těchto proměnných neliší, jsou si podobné, čímž není nalezena podpora pro původní předpoklad, který vycházel z teorie menšinového stresu Meyera (2003), podle které by mohla mít homosexuální menšina výraznější potřebu se vyrovnávat se stresovými faktory a menšinovou orientací, tedy i potřebu více regulovat emoce. Ukázalo se však, že skupiny většinově i menšinově sexuálně orientovaných jedinců jsou si podobné. Je možné, že určitým způsobem může ve zjištěném výsledku sehrávat roli věk respondentů v tomto výzkumu, kdy většina z nich byla spíše mladšího věku, a dá se očekávat, že tudíž vyrůstala ve společnosti více přijímací odlišnost sexuální orientace, než jak tomu bylo dříve v minulosti. Další výzkumy s více heterogenním vzorkem co do věku probandů by mohly tyto aspekty ověřit. Alternativním vysvětlením může být také to, že sexuální orientace sama o sobě jednoduše nemá vliv na úroveň emoční inteligence.

Replikována byla zjištění o slabé korelaci rysové a schopnostní EI, čímž je studie ve shodě např. s Brannick et al. (2009). Naproti tomu rozdíly v EI mezi pohlavími a relativní výhoda žen oproti mužům prokazovaná v minulosti různými studii (např. Schutte et al., 1998; Ciarrochi, Chan, & Caputi, 2000) stávajícím výzkumem replikována nebyla. Ženy sice skórovaly výše v rysové EI, rozdíly ovšem k signifikanci pouze inklinovaly. Ve schopnostní EI byly průměry žen a mužů téměř totožné. Jako možná vysvětlení se nabízí využívání odlišných metod (nebo jejich verzí) měřících EI napříč různými studii či to, že v souborech různých výzkumů téměř vždy převažují ženy, zatímco v tomto byla proporce vyrovnaná.

Předpoklad souvislosti schopnostní EI s intelektem, který navrhli Petrides & Furnham (2001), byl výzkumem podpořen. Výsledek je v rozporu se studií autorů Ciarrochi, Chan, & Caputi (2000), na druhou stranu Mayer, Caruso, & Salovey (1999) kladný vztah mezi těmito proměnnými našli. Jejich výzkum zakomponoval verbální složky intelektu, zatímco Ciarrochi, Chan, & Caputi (2000) využili metody s minimální verbální složkou. Je tedy otázkou, nakolik může být posouzení EI závislé na verbálních aspektech. Diskrepance se objevily při analýze EI mezi mladšími a staršími jedinci. Van Rooy, Alonso, & Viswesvaran (2005) prokázali kladný vztah věku a EI, tato studie nikoli. Pravděpodobným vysvětlením je dominující počet mladších respondentů, což znemožňovalo rozdíly relevantně posoudit.

Mezi limity studie lze uvést sebeposouzení u rysové EI a s tím spjatý vliv možné sociální desirability. Data byla nicméně získána i pro schopnostní EI, kde nelze příliš záměrně zkreslit výsledek. K otázkám týkajícím se emoční regulace byla využita pouze schopnostně koncipovaná metoda (díleční složka MSCEIT) a absentovala škála, která by popisovala typické chování v řízení emocí. Budoucí studie by mohly proto stávající doplnit o sebeposuzování

regulace emocí, stejně jako o další proměnné, které nebyly zahrnuty, např. osobnostní charakteristiky nebo zkušenosti s diskriminací. Další omezení lze spatřovat ve způsobu výběru vzorku, který byl nenáhodný (metoda lavinové koule), avšak s ohledem na cílovou skupinu respondentů vyhodnocen jako nejpraktičtější.

LITERATURA

- Ardolino, A. (2013). The impact of sex, gender role orientation, and extroversion on emotional and social intelligence. *College of St. Elizabeth Journal of the Behavioral Sciences*, 1–32.
- Austin, E. J., Saklofske, D. H., Huang, S. H. S., & McKenney, D. (2004). Measurement of trait emotional intelligence: testing and cross-validating a modified version of Schutte et al.'s (1998) measure. *Personality and Individual Differences*, 36, 555–562.
- Bar-On, R. (2006). The Bar-On model of emotional-social intelligence (ESI). *Psicothema*, 18, 13–25.
- Baumgartner, F., & Molčanová, Z. (2009). *SEIS*. Nepublikovaný český překlad škály.
- Brannick, M. T., Wahi, M. M., Arce, M., Johnson HA., Nazian, S., & Goldin, S. B. (2009). Comparison of trait and ability measures of emotional intelligence in medical students. *Medical Education*, 43, 1062–1068.
- Ciarrochi, J., Chan, A., & Caputi, P. (2000). A critical evaluation of the emotional intelligence construct. *Personality and Individual Differences*, 29, 539–561.
- Clarke, V., Ellis, S. J., Peel, E., & Riggs, D. W. (2010). *Lesbian, gay, bisexual, trans and queer psychology: An introduction*. New York: Cambridge University Press.
- Eslami, A. A., Hasanzadeh, A., & Jamshidi, F. (2014). The relationship between emotional intelligence health and marital satisfaction: a comparative study. *Journal of Education and Health Promotion*, 3, 24.
- Goleman, D. (2000). *Práce s emoční inteligencí: jak odstartovat úspěšnou kariéru*. Praha: Columbus.
- Guastello, D., & Guastello, S. (2003). Androgyny, gender role behavior, and emotional intelligence among college students and their parents. *Sex Roles*, 49, 663–673.
- Humpolíček, P., & Slezáčková, A. (2012). *MSCEIT – Test emoční inteligence*. Praha: Testcentrum.
- Klose, J., Černochová, D., & Král, P. (2002). *Vídeňský maticový test*. Praha: Testcentrum.
- Mayer, J. D., Caruso, D. R., & Salovey, P. (1999). Emotional intelligence meets traditional standards for an intelligence. *Intelligence*, 27(4), 267–298.
- Mayer, J. D., & Salovey, P. (1997). What is emotional intelligence? In: P. Salovey, & D. Sluyter (Eds.), *Emotional development and emotional intelligence: Educational implications*. (pp. 3–31). New York: Basic Books.
- Meyer, I. H. (2000). Prejudice, social stress, and mental health in lesbian, gay, and bisexual populations: Conceptual issues and research evidence. *Psychological Bulletin*, 129(5), 674–697.
- Petrides, K. V., & Furnham, A. (2001). Trait emotional intelligence: psychometric investigation with reference to established trait taxonomies. *European Journal of Personality*, 15, 425–448.
- Salovey, P., & Mayer, J. D. (1990). Emotional intelligence. *Imagination, Cognition, and Personality*, 9, 185–211.
- Schutte, N. S., & Loi, N. M. (2014). Connections between emotional intelligence and workplace flourishing. *Personality and Individual Differences*, 66, 134–139.
- Schutte, N. S., Malouff, J. M., Hall, L. E., Haggerty, D. J., Cooper, J. T., & Golden, C. J. et al. (1998). Development and validation of a measure of emotional intelligence. *Personality and Individual Differences*, 25, 167–177.
- Schutte, N. S., Malouff, J. M., Thorsteinsson, E. B., Bhullar, N., & Rooke, S. E. (2007). A meta-analytic investigation of the relationship between emotional intelligence and health. *Personality and Individual Differences*, 42, 921–933.
- Van Rooy, D. L., Alonso, A., & Viswesvaran, C. (2005). Group differences in emotional intelligence scores: theoretical and practical implications. *Personality and Individual Differences*, 38, 689–700.
- Warwick, J., & Nettelbeck, T. (2004). Emotional intelligence is...? *Personality and Individual Differences*, 37, 1091–1100.

FAKTORY POLITICKEJ PARTICIPÁCIE V ČESKEJ REPUBLIKE A NA SLOVENSKU

POLITICAL PARTICIPATION IN THE CZECH REPUBLIC AND SLOVAKIA

Michal Kentoš¹, Miroslava Bozogánová², Jana Papcunová³

¹ *Spoločenskovedný ústav Centra spoločenských a psychologických vied SAV, Košice*

² *Fakulta humanitných a prírodných vied PU, Prešov,* ³ *Spoločenskovedný ústav Centra spoločenských a psychologických vied SAV, Filozofická fakulta UPJŠ*

kentos@saske.sk, miroslava.bozoganova@unipo.sk, jpapcunova@saske.sk

Abstrakt

Prezentovaná štúdia skúma dve základné dimenzie politickej participácie, t.j. inštitucionálnej a neinštitucionálnej angažovanosti obyvateľov Českej republiky a Slovenska v politike. Inštitucionálna participácia sa viaže na tradičné formy angažovanosti – kontaktovanie politikov, práca pre politickú stranu, pomoc v kampani a pod. Netradičné formy politickej participácie predstavujú účasť na demonštráciách, podpísanie petície, alebo bojkotovanie produktov. Analyzované dáta sú výsledkom projektu Európska sociálna sonda 9. kolo (2018–2019). Vzorku tvorilo 2383 respondentov z Českej republiky a 1080 respondentov zo Slovenska. Regresné modely oboch foriem politickej participácie potvrdili odlišnú štruktúru v jednotlivých krajinách. Politickú participáciu v ČR sýtili najmä záujem o politiku, vek a politická sebaúčinnosť. Slovenské výsledky potvrdili významnosť záujmu o politiku, vzdelania a postojov k migrantov vo vzťahu k politickej participácii.

Kľúčové slová: politická participácia, politická sebaúčinnosť Európska sociálna sonda

Abstract

Presented study examines two basic dimensions of political participation institutional and non-institutional engagement of the inhabitants of the Czech Republic and Slovakia in politics. Institutional participation is linked to traditional forms of engagement - contacting politicians, working for a political party, assistance in campaign etc. Non-traditional forms of political participation include participating in demonstrations, signing a petition, or boycotting products. The analyzed data are the result of the project European Social Survey Round 9 (2018–2019). The sample consisted of 2383 respondents from the Czech Republic and 1080 respondents from Slovakia. Regression models of both forms of political participation confirmed the different structure in individual countries. Political participation in the Czech Republic was saturated mainly by interest in politics, age and political self efficacy. The Slovak results confirmed the importance of interest in politics, education and attitudes towards migrants in relation to political participation.

Key words: political participation; political self-efficacy; European social survey

Grantová podpora

Tento výskum bol podporený grantom VEGA 2/0068/19: Postoje voči migrantom v sociálno-psychologických kontextoch.

Úvod

Politická participácia je multidimenzionálny koncept, ktorý možno definovať ako dobrovoľné aktívne zapojenie bežných občanov, zamerané na ovplyvnenie politických výsledkov (Brady, 1999). Základnou podmienkou politickej participácie je vlastná aktivita občanov, na rozdiel od politického konzumerizmu. Sledovanie politických relácií, či čítanie dennej tlače nie je prejavom politickej participácie, ale záujmu o politiku. Doposiaľ nepanuje zhoda ohľadom dimenzií politickej participácie (Ekman & Amna, 2012). Avšak pre potreby jej konceptualizácie a merania sa bežne používa delenie na tradičnú (inštitucionálnu) a netradičnú (neinštitucionálnu) politickú participáciu. Inštitucionálna participácia sa viaže na tradičné formy angažovanosti – kontaktovanie politikov, práca pre politickú stranu, pomoc v kampani a pod. Netradičné formy politickej participácie predstavujú účasť na demonštráciách, podpísanie petície, bojkotovanie produktov a zdieľanie politických obsahov online. Kontinuálny pokles dôvery v politické inštitúcie sa premietol aj do meniacich sa foriem politickej participácie. Čoraz viac občanov sa preto politicky angažuje netradičnou formou (Allen, Birch, 2015). Medzi základné sociodemografické prediktory politickej participácie možno zaradiť rod, vek, vzdelanie a príjem (Gallego, 2007). Ďalšími faktormi sú záujem o politiku, dôvera v inštitúcie (Hooghe & Marien, 2013), interpersonálna dôvera (Bäck & Christensen, 2016), ale aj politická sebaúčinnosť (Vecchione & Caprara, 2009).

Cieľom štúdie bolo zistiť, ktoré prediktory sa podieľajú na vysvetlení politickej participácie v Českej republike a na Slovensku.

METÓDA

VÝSKUMNÝ SÚBOR

Účastníkmi výskumu boli respondenti projektu Európska sociálna sonda 9. kolo v Českej republike a na Slovensku. V oboch krajinách išlo o reprezentatívne výbery z hľadiska veku, rodu vzdelania. Odchýlky od uvedených parametrov boli korigované vážením. Výskumnú vzorku v Českej republike tvorilo 2398 respondentov vo veku 15–90 rokov, z toho 1349 žien ($M = 49,82$; $SD = 18,04$) a 1049 mužov ($M = 48,03$; $SD = 16,88$). Slovenskú vzorku

tvorilo 1083 respondentov vo veku 16–90 rokov, z toho 580 žien ($M = 48,10$; $SD = 18,61$) a 503 mužov ($M = 45,67$; $SD = 17,44$). Údaje boli zbierané formou osobných rozhovorov v mieste bydliska respondenta.

INSTRUMENT

Pre účely výskumu boli použité položky dotazníka projektu Európska sociálna sonda 9. kolo, ktoré boli vo všetkých zúčastnených krajinách identické. Pre lepšiu interpretáciu výsledkov boli položky prekódované podľa popisu v texte.

Inštitucionálna politická participácia. Počas posledných 12 mesiacov ste urobili niečo z nasledovných vecí? 1. obrátili ste sa na politika, vládu alebo predstaviteľa miestnej samosprávy? 2. pracovali ste v politickej strane alebo akčnom výbore? 3. pracovali ste v inej organizácii alebo združení? 4. nosili ste odznak alebo vylepili plagát nejakej kampane? Cronbachova $\alpha = ,541$. Škála: 1 = áno a 2 = nie.

Netradičná (neinštitucionálna) politická participácia: Počas posledných 12 mesiacov ste urobili niečo z nasledovných vecí? 1. podpísali ste petíciu? 2. zúčastnili sa ohlásenej verejnej demonstrácie? 3. bojkotovali ste nejaký produkt? 4. uverejnili ste alebo šírili hocičo o politike online, napríklad na blogoch, emailom alebo na sociálnych médiách ako Facebook alebo Twitter? Cronbachova $\alpha = ,591$. Škála: 1 = áno a 2 = nie.

Politická sebaučinnosť. Nakoľko ste presvedčený/á o svojej schopnosti pôsobiť v politike? Škála: 1 = vôbec, 5 = úplne.

Záujem o politiku. Ako veľmi sa zaujímate o politiku? Škála: 1 = vôbec sa nezaujímam, 4 = veľmi sa zaujímam.

Inštitucionálna dôvera. Ako veľmi Vy osobne dôverujete každej z inštitúcií? slovenský parlament, právny systém, polícia, politici, politické strany, Európsky parlament, Organizácia spojených národov (OSN). Škála: 0 = vôbec nedôverujem, 10 = úplne dôverujem.

Postoje k migrantom. Do akej miery myslíte, že by politika mala dovoliť 1. ľuďom rovnakej rasy alebo etnika ako je väčšina obyvateľov krajiny, 2. inej rasy alebo etnika ako je väčšina obyvateľov krajiny, 3. ľuďom z chudobnejších krajín mimo Európy, aby prišli do krajiny a žili tam. Škála: 1 = nedovoliť žiadnym, 4 = dovoliť mnohým.

Postoje k migrácii. 1. Povedali by ste, že je vo všeobecnosti zlé alebo dobré pre slovenskú ekonomiku, keď tu prichádzajú žiť ľudia z iných krajín? 2. kultúrny život na Slovensku je vo všeobecnosti ohrozovaný alebo obohacovaný ľuďmi, ktorí sem prídu žiť

z iných krajín? 3. žije sa tu horšie alebo lepšie preto, že sem prichádzajú ľudia z iných krajín? Škála: 0 = negatívne hodnotenie, 10 = pozitívne hodnotenie.

Sociálna dôvera. 1. Povedali by ste, že väčšine ľudí možno veriť, alebo že sa treba mať na pozore, keď sa jedná s ľuďmi? 2. že väčšina ľudí by sa vás pokúsila využiť, keby mali príležitosť alebo by sa snažili byť čestní? 3. väčšinou sa ľudia snažia pomôcť iným alebo sa väčšinou starajú len o seba? Škála: 0 = negatívne hodnotenie, 10 = pozitívne hodnotenie.

Frekvencia sociálneho kontaktu. Ako často sa stretávate vo voľnom čase s priateľmi, príbuznými či kolegami z práce? Škála: 1 = nikdy, 7 = každý deň.

Religiozita. Ako silno veriaci sa cítite byť? Škála: 0 = vôbec, 10 = veľmi.

VÝSLEDKY

Za účelom identifikácie faktorov politickej participácie v každej z krajín sme uskutočnili regresné analýzy zvlášť pre inštitucionálnu ako aj neinštitucionálnu politickú participáciu pre Českú republiku a Slovensko. Deskriptívne štatistiky uvádzame v tabuľke 1. Pri použití regresných modelov sme rešpektovali podmienky ich použitia (Field, 2017).

Tabuľka 1

Deskriptívne charakteristiky analyzovaných premenných.

	Česká republika		Slovenská republika	
	Priemer	SD	Priemer	SD
Inštitucionálna politická participácia	0,37	0,76	0,22	0,59
Neinštitucionálna politická participácia	0,64	1,00	0,53	0,82
postoje k migrantom	9,08	2,14	8,74	2,33
postoje k migrácii	11,73	6,02	11,74	6,29
sociálna dôvera	15,31	5,67	12,21	6,17
inštitucionálna dôvera (národné inštitúcie)	23,18	10,31	20,11	11,86
inštitucionálna dôvera (nadmárodné inštitúcie)	9,23	4,96	9,59	5,32
rod	0,50	0,50	0,51	0,50
vzdelanie (počet rokov)	13,31	3,15	12,85	3,02
vek	47,62	17,55	46,42	18,10
záujem o politiku	3,06	0,77	2,79	0,80
presvedčenie o schopnosti pôsobiť v politike	1,70	0,88	1,62	0,80
frekvencia sociálneho kontaktu	4,61	1,46	4,70	1,60
intenzita viery	2,25	2,70	5,55	3,19

Inštitucionálna politická participácia

Pre inštitucionálnu politickú participáciu je v oboch krajinách typická relatívne nízka angažovanosť jej občanov. V Českej republike sa inštitucionálne politicky angažuje približne 9 % (0,37) respondentov, na Slovensku je to približne 5 % (0,22).

Výsledky regresných modelov inštitucionálnej politickej participácie sú prezentované v tabuľke 2. V Českej republike koncipovaný model vysvetlil približne 19 % variancie a významnými prediktormi boli pozitívne postoje k migrantom, záujem o politiku, presvedčenia o vlastnej politickej sebaúčinnosti, frekvencia sociálneho kontaktu a absencia religiozity. Na Slovensku paradoxne model vysvetlil len 8 % rozptylu a významnými prediktormi boli vlastná schopnosť pôsobiť v politike a nižší vek respondentov. Nevýznamnými prediktormi boli v tomto kontexte sociálna a inštitucionálna dôvera, postoje k migrácii, rod a vzdelanie.

Tabuľka 2

Regresný model inštitucionálnej politickej participácie

	Inštitucionálna politická participácia									
	Česká republika					Slovensko				
	B	Std. Error	Beta	t	Sig.	B	Std. Error	Beta	t	Sig.
(konštanta)	1,089	,339		3,2117	,001**	,074	,334		,220	,000**
postoje k migrantom	,052	,016	,148	3,271	,001**	,017	,017	,069	1,030	,304
postoje k migrácii	,002	,006	,020	,407	,684	,004	,006	,043	,659	,510
sociálna dôvera	,005	,006	,035	,837	,403	-,001	,005	-,013	-,246	,806
inštitucionálna dôvera (národné inštitúcie)	,003	,004	,040	,713	,476	-,001	,004	-,012	-,170	,865
inštitucionálna dôvera (nadmárodné inštitúcie)	,005	,009	,034	,600	,548	,005	,008	,049	,690	,491
Rod	-,044	,056	-,029	-,776	,438	,037	,062	,032	,602	,548
vzdelanie (počet rokov)	,005	,009	,019	,504	,615	-,016	,010	-,083	-1,585	,114
vek	-,000	,002	-,008	-,204	,839	-,004	,002	-,113	-1,970	,049*
záujem o politiku	,195	,044	,197	4,378	,000**	,051	,042	,070	1,232	,219
presvedčenie o schopnosti pôsobiť v politike	,210	,038	,244	5,583	,000**	,143	,040	,195	3,613	,000**
frekvencia sociálneho kontaktnu	,039	,019	,076	2,033	,042*	-,010	,020	-,027	-,500	,617
intenzita viery	-,023	,011	-,083	-2,189	,029*	-,004	,010	-,024	-,452	,652
R ²			,192					,080		

Tabuľka 3

Regresný model netradičnej politickej participácie

Neinštitucionálna politická participácia										
	Česká republika					Slovensko				
	B	Std. Error	Beta	t	Sig.	B	Std. Error	Beta	t	Sig.
(konštatnta)	2,501	,450		12,207	,000**	7,219	,455		15,864	,000**
postoje k migrantom	,077	,021	,165	3,603	,000**	,047	,023	,132	2,018	,044*
postoje k migrácii	,013	,008	,076	1,551	,122	-,011	,008	-,085	-1,326	,186
sociálna dôvera	,011	,007	,063	1,511	,131	,003	,007	,025	,483	,629
inštitucionálna dôvera (národné inštitúcie)	,009	,006	,097	1,698	,090	,002	,005	,033	,478	,633
inštitucionálna dôvera (nadmárodné inštitúcie)	-,009	,011	-,043	-,754	,451	,007	,011	,043	,626	,532
rod	-,137	,075	-,069	-1,822	,069	,105	,085	,064	1,243	,215
vzdelanie (počet rokov)	-,023	,012	-,073	-1,929	,054	-,030	,014	-,112	-2,198	,029*
vek	,009	,002	,159	3,794	,000**	,002	,003	,050	,896	,371
záujem o politiku	,354	,059	,271	5,964	,000**	,118	,057	,116	2,089	,037*
presvedčenie o schopnosti pôsobiť v politike	,135	,051	,118	2,668	,008**	,091	,054	,089	1,677	,094
frekvencia sociálneho kontaktu	-,039	,026	-,056	-1,494	,136	-,029	,027	-,057	-1,077	,282
intenzita viery	-,013	,014	-,035	-,926	,355	,003	,013	,010	,194	,846
R ²			,119					,182		

Netradičná politická participácia

Celkovo sa v Českej republike netradične angažovalo 15 % respondentov a na Slovensku to bolo 12 % opýtaných. Model netradičnej politickej participácie vysvetlil v Českej republike takmer 12 % rozptylu. Významnými prediktormi netradičnej politickej participácie boli záujem o politiku, postoje k migrantom, vek a politická sebaúčinnosť. Slovenské dáta vysvetlili 18 % variancie. Signifikantnými prediktormi boli postoje k migrantom, nižšie dosiahnuté vzdelanie a záujem o politiku. Naopak ako nevýznamné sa vo vzťahu k politickej participácii postoje k migrácii, sociálna a inštitucionálna dôvera.

DISKUSIA A ZÁVER

Politická participácia v Českej republike a na Slovensku má odlišnú intenzitu ako aj zdroje. Aj napriek tomu, že v Českej republike sa o politiku zaujíma len každý piaty respondent, tradične sa v nej angažuje 9 % a netradične 15 % respondentov, čo zodpovedá európskemu priemeru. Na Slovensku sa naopak o politiku zaujíma viac ako tretina opýtaných, avšak politicky sa zapája iba 5 % (inštitucionálne) resp. 12 % (netradične) respondentov. Slováci sú v tomto kontexte väčšími konzumentmi politiky. Obyvatelia Českej republiky sú naopak politicky aktívnejší. Väčší vplyv na politické rozhodnutia v politickom priestore oboch krajín mali netradičné formy angažovania sa. To potvrdzuje predpoklad o meniacich sa formách politickej participácie (Allen, Birch, 2015).

Odlišné syténie politickej participácie v oboch krajinách nadväzuje na predchádzajúce zistenia. Spoločným menovateľom inštitucionálnej politickej participácie bola politická sebaúčinnosť. K podobným záverom dospeli aj Hooghe, Marien, (2013). V oblasti neinštitucionálnej politickej participácie sa ako významný preukázal záujem o politiku. Vplyv mal čiastočne aj vek a vzdelanie. Celkovo však dominovali skôr netradičné prediktory. Nemenej dôležitým zistením je vzťah medzi postojmi k migrantom a politickou participáciou ako aj súčasná absencia vzťahu postojov k migrácii a politickou participáciou. Uvedené zistenie podporuje predpoklad o ich odlišnej štruktúre.

Obmedzením uvedeného výskumu je použitie binomických škál politickej participácie, čo nepriamo potvrdzujú hodnoty ich vnútornej konzistencie.

LITERATÚRA

Allen, N., & Birch, S. (2015). Process Preferences and British Public Opinion: Citizens' Judgements about Government in an Era of Anti-politics. *Political Studies*, 63(2), 390–411. <https://doi.org/10.1111/1467-9248.12110>

- Bäck, M., & Christensen, H. (2016). When trust matters – A multilevel analysis of the effect of generalized trust on political participation in 25 European democracies. *Journal of Civil Society*, 16, 178–197.
<https://doi.org/10.1080/17448689.2016.1176730>
- Brady, H. E. (1999). Political participation. *Measures of political attitudes*, 2, 737–801.
- Brodie, E., Cowling, E., Nissen, N., Paine, A. E., Jochum, V., & Warburton, D. (2009). Understanding participation: A literature review. *National Council for Voluntary Organisations*.
- Ekman, J., & Amnå, E. (2012). Political participation and civic engagement: Towards a new typology. *Human affairs*, 22(3), 283–300.
- Gallego, A. (2007). Unequal Political Participation in Europe. *International Journal of Sociology*, 37(4), 10–25.
<https://doi.org/10.2753/IJS0020-7659370401>
- Hooghe, M., & Marien, S. (2013). A comparative analysis of the relation between political trust and forms of political participation in Europe. *European Societies*, 15(1), 131–152.
<https://doi.org/10.1080/14616696.2012.692807>
- Vecchione, M., & Caprara, G. V. (2009). Personality determinants of political participation: The contribution of traits and self-efficacy beliefs. *Personality and Individual Differences*, 46(4), 487–492.
<https://doi.org/10.1016/j.paid.2008.11.021>

IRACIONÁLNE PRESVEDČENIA A REZISTENCIA VOČI ZMENE AKO FAKTORY ADAPTÁCIE NA DÔCHODOK

IRRATIONAL BELIEFS AND RESSITENCE TO CHANGE AS FACTORS OF RETIREMENT ADAPTATION

Jana Kordačová, Peter Halama

Ústav experimentálnej psychológie, Centrum spoločenských a psychologických vied, SAV

jana.kordacova@savba.sk, peter.halama@savba.sk

Abstrakt

Cieľom štúdie bolo preskúmať vzťahy medzi mierou iracionálnych presvedčení, rezistenciou voči zmene a adaptáciou na dôchodok. Výskumu sa zúčastnilo 200 dôchodcov s vekovým priemerom 63,35 roka. Participantom boli administrované Škála iracionálnych presvedčení (Kondáš, Kordačová, 2000), Škála rezistencie voči zmene (Oreg, 2003) a Škála adaptácie na dôchodok (Wells et al., 2006). Korelačná analýza ukázala, že všetky dimenzie Škály IPA (Bezmocnosť, Idealizácia, Perfekcionizmus, Externálna vulnerabilita a Negatívne očakávania) korelovali negatívne s mierou adaptácie na dôchodok. Negatívnymi korelátmi adaptácie na dôchodok boli aj dimenzie Vyhľadávanie rutiny, Emočná reakcia na zmenu a Krátkodobé zamerané myslenie zo Škály RTC. Následná viacnásobná regresná analýza ukázala, že jediným nezávislým prediktorom adaptácie na dôchodok sú Negatívne očakávania, pričom model dokáže predikovať takmer pätinu variancie. Výsledky poukazujú na to, že aj kognitívne premenné môžu vysvetliť, prečo sa ľudia na dôchodok adaptujú ťažšie alebo ľahšie.

Kľúčové slová: adaptácia na dôchodok; iracionálne presvedčenia; rezistencia voči zmene

Abstract

The aim of the study was to examine the relationships between irrational beliefs, resistance to change and adaptation to retirement. The research involved 200 retirees with an average age of 63.35 years. Participants were administered the Irrational Beliefs Scale (Kondáš, Kordačová, 2000), Resistance to Change Scale (Oreg, 2003) and the Adaptation to Retirement Scale (Wells et al., 2006). Correlation analysis showed that all dimensions of the IPA Scale (Helplessness, Idealization, Perfectionism, External Vulnerability, and Negative Expectations) correlated negatively with the rate of adaptation to retirement. The dimensions of Routine Seeking, Emotional Reaction to Imposed Change, and Short-Term Focus from the RTC Scale were also negative correlates of retirement adaptation. Subsequent multiple regression analysis showed that IPA and RTC were able to predict nearly one-fifth of the variance of retirement adaptation. The results suggest that even cognitive variables may explain why people adapt to retirement more difficult or easier.

Key words: retirement adaptation; irrational beliefs; resistance to change

Grantová podpora: Štúdia bola podporená Vedeckou grantovou agentúrou VEGA č. 2/0048/18.

Úvod

Rozvoj lekárskej starostlivosti a znižujúca sa pôrodnosť prináša nárast populácie seniorov a dôchodcovia predstavujú nezanedbateľnú časť obyvateľstva, čo si vyžaduje širšiu spoločenskú, ale aj adekvátnu vedecko-výskumnú pozornosť. K dôležitým psychologickým aspektom prežívania dôchodku patrí otázka adaptácie na dôchodok a faktorov, ktoré na takúto adaptáciu vplývajú (van Solinge, 2013). Aj keď z celosvetového hľadiska je téma pomerne dobre skúmaná (prehľad pozri Wang, Henkens, van Solinge, 2011), na Slovensku sa problematike venuje menej priestoru. V tejto štúdii sa sme sa rozhodli zamerať na vybrané činitele adaptácie na dôchodok z oblasti kognitívnych osobnostných charakteristík.

Osobnostné charakteristiky sa vo viacerých výskumoch ukazujú ako významný faktor adaptácie na dôchodok. Predchádzajúce výskumy ukázali, že významnú rolu hrajú najmä osobnostné črty veľkej päťky ako je extravergia, privetivosť a emočná stabilita (Hansson et al., 2020), ako aj tzv. proaktívna osobnosť, čo sú charakteristiky súvisiace s tendenciou aktívne ovplyvňovať a regulovať svoje prostredie (opak pasivity a podriadenosti) (Maurer, Chapman, 2018). Práve v súvislosti s proaktívnou osobnosťou sa dá predpokladať, že je spojená so špecifickými kogníciami, ktoré sú v jej pozadí, napr. presvedčenia o tom, že zmeny sú príležitosťou na rast a pod. To nás doviedlo k myšlienke skúmať, či niektoré špecifické kognitívne charakteristiky môžu súvisieť s mierou adaptácie na dôchodok. Vybrali sme dva kognitívne faktory: prvý – iracionálne presvedčenia (ďalej IrP) – je v kontexte problematiky adaptácie a hlavne dysadaptácie už solídne preštudovaný, oveľa skromejšie však pokiaľ ide o vekovú kategóriu dôchodcov. Druhý faktor – rezistencia voči zmene (ďalej RTC) bol doteraz skúmaný najmä na pôde pracovnej psychológie, avšak výskumne je veľmi dobre aplikovateľný aj v iných oblastiach, napr. pri štúdiu zmien, ktoré súvisia s prechodom ľudí do dôchodku.

Čo sa týka iracionálnych presvedčení, ich povaha dovoľuje očakávať ich významný podiel na kvalite procesu adaptácie na dôchodok, nakoľko IrP sú charakteristické tým, že sú v rozpore s faktami skutočnosti, sú rigidné, bránia dosahovaniu cieľov a sú na pozadí väčšiny emočných problémov (Ellis, 1994). Negatívny dopad IrP a maladaptívnych schém na optimálne fungovanie jednotlivca z domácich autorov podrobnejšie rozoberali najmä v Kondáš, Kordačová (2000), Kordačová (2018) a inde. Dá sa predpokladať, že vysoká miera iracionálnych presvedčení môže narúšať proces adaptácie na dôchodok, a to najmä tým, že bude facilitovať negatívne očakávania a prežívanie zmien.

Za neadaptívnu kogníciu možno pokladať aj rezistenciu voči zmene. RTC sa odborne dlhší čas venuje najmä Oreg (2003, 2013 a i.), ktorý ju považuje za dispozičnú charakteristiku a vymedzuje ju ako tendenciu osoby brániť sa alebo vyhýbať sa zmene, devalvovať zmenu ako takú a vnímať ju averzívne v rôznych kontextoch a typoch zmien. Keďže pri nástupe na dôchodok ide o výraznú životnú zmenu, dá sa predpokladať, že nadmerná tendencia vzdorovať zmene môže predstavovať bariéru priaznivej adaptácie na dôchodok.

Cieľ výskumu

Za hlavný cieľ nášho výskumu sme si stanovili: 1) identifikovať vzťahy medzi dimenziami racionálnych presvedčení a rezistencie voči zmene a adaptáciou na dôchodok, a 2) zistiť, v akej miere uvedené kognitívne premenné spoločne vysvetľujú variabilitu hodnôt adaptácie na dôchodok.

METÓDA

PARTICIPANTI

Výskumný súbor predstavovalo 200 dôchodcov s ukončeným pracovným pomerom, 99 mužov a 101 žien vo veku 60–69 rokov, priemer 63,35 roka. Participanti boli rekrutovaní prostredníctvom online panelu výskumnej agentúry.

MERACIE NÁSTROJE

Škála adaptácie na dôchodok (Retirement Adjustment Scale, Wells et al., 2006) – zachytáva mieru adaptácie na dôchodok prostredníctvom 14 položiek týkajúcich sa aktuálneho prežívania na dôchodku (napr. Užívam si byť na dôchodku).

Škála rezistencie voči zmene RTC (Resistance to Change Scale, Oreg, 2003) – meria dispozičnú odolnosť voči zmene prostredníctvom celkového skóre a 4 faktorov: Vyhľadávanie rutiny, Emočná reakcia na zmenu, Krátkodobé zamerané myslenie a Kognitívna rigidita (napr. Vo všeobecnosti považujem zmeny za negatívnu vec).

Škála iracionálnych presvedčení IPA (Kondáš, Kordačová, 2000) – zachytáva mieru iracionálnych presvedčení Ellisovho typu prostredníctvom celkového skóre a skóre v jednotlivých faktoroch: Bezmocnosť, Idealizácia, Perfekcionizmus, Externálna vulnerabilita a Negatívne očakávania (napr. Všetko zlo treba potlačiť).

VÝSLEDKY

Výsledky ukázali, že tak celkové skóre, ako aj všetky dimenzie Škály iracionálnych presvedčení (Bezmocnosť, Idealizácia, Perfekcionizmus, Externálna vulnerabilita a Negatívne

očakávania) korelovali negatívne s mierou adaptácie na dôchodok (Tab. 1). Negatívnymi korelátmi adaptácie na dôchodok boli aj dimenzie Vyhľadávanie rutiny, Emočné reagovanie a Krátkodobo zamerané myslenie zo Škály rezistencie voči zmene, vrátane celkového skóre RTC.

Signifikantne medzi sebou korelovali aj jednotlivé dimenzie škál IPA a RTC, i keď sledovanie týchto vzťahov nebolo hlavným cieľom nášho výskumu. Zistili sme však početné korelácie najmä medzi dimenziami RTC a negatívnymi očakávaniami (NO) a externálnou vulnerabilitou (EV). Oba tieto faktory iracionality korelovali s vyhľadávaním rutiny (VR), s emočným reagovaním osoby na zmenu (ER) a s krátkodobo zameraným myslením (KZM). S ER a KZM korelovala aj bezmocnosť. Ostatné faktory iracionality súviseli iba s jednou dimenziou RTC: perfekcionizmus s KZM a idealizácia s kognitívnou rigiditou (KR). Podobne na nízkej úrovni korelovala s faktormi iracionality aj dimenzia VR škály RTC (s NO a s EV).

V druhom kroku nás zaujímalo, akú veľkú mieru variability hodnôt adaptácie na dôchodok je možné vysvetliť sledovanými kognitívnymi premennými. Na zodpovedanie uvedenej otázky sme použili viacnásobnú regresnú analýzu s dimenziami IPA a RTC ako prediktormi a adaptáciou na dôchodok ako závislou premennou (Tab. 2). Výsledky ukázali, že uvedené prediktory v regresnom modeli vedeli vysvetliť 18 % variability hodnôt závislej premennej, čo zodpovedá viacnásobnému korelačnému koeficientu 0,43. Avšak čo sa týka jednotlivých prediktorov, v regresnej rovnici bol potlačený korelačný efekt všetkých dimenzií IPA a RCT s výnimkou negatívnych očakávaní, ktoré tak ostali jediným významným prediktorom adaptácie na dôchodok.

Tabuľka 1

Pearsonove korelačné koeficienty medzi adaptáciou na dôchodok, iracionálnymi presvedčeniami a rezistenciou voči zmene

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
1. Adaptácia na dôchodok	----										
2. IPA_ bezmocnosť	-,28**	----									
3. IPA_idealizácia	-,23**	,46**	----								
4. IPA_perfekcionizmus	-,27**	,63**	,57**	----							
5. IPA_ext. vulnerabilita	-,28**	,63**	,57**	,60**	----						
6. IPA_negatívne_očakávania	-,37**	,68**	,42**	,58**	,55**	----					
7. IPA celkové skóre	-,34**	,86**	,73**	,84**	,82**	,79**	----				
8. RTC hľadanie rutiny	-,15	,15	,06	,16	,20*	,21*	,19*	----			
9. RTC emoc. reaktivita	-,25**	,18*	,16	,06	,24**	,27**	,22*	,50**	----		
10. RTC krátkodobé zameranie	-,24**	,25**	,16	,24**	,31**	,31**	,31**	,56**	,67**	----	
11. RTC kognitívna rigidita	-,02	,03	,22**	,14	,11	,09	,14	,28**	,28**	,36**	----
12. RTC celkové skóre	-,23**	,20*	,19*	,20*	,29**	,29**	,29**	,79**	,82**	,86**	,58**

Pozn. * p < .05, ** p < .01.

Tabuľka 2

Viacnásobná lineárna regresná analýza dimenzií iracionálnych presvedčení a rezistencie voči zmene na adaptáciu na dôchodok

	B	SE	β	p
IPA_bezmocnosť	0,04	5,01	,04	,73
IPA_idealizácia	-0,13	0,13	-,08	,43
IPA_perfekcionizmus	-0,13	0,17	-,06	,46
IPA_ext, vulnerabilita	-0,06	0,15	-,03	,78
IPA_negatívne_očakávania	-0,49	0,19	-,25	,011
RTC hľadanie rutiny	0,10	0,97	,09	,912
RTC emoc, reaktivita	-1,57	0,93	-,16	,092
RTC krátkodobé zameranie	-0,55	0,98	-,05	,573
RTC kognitívna rigidita	1,17	0,91	,09	,202
$R^2 = ,18, F = 4,34, p < ,001$				

DISKUSIA A ZÁVERY

Cieľom nášho výskumu bolo overiť, či a ako súvisí adaptácia na dôchodok s rezistenciou voči zmene a s iracionálnym myslením u slovenských dôchodcov, a nakoľko možno adaptáciu na dôchodok predikovať prostredníctvom týchto premenných. Výsledky potvrdili, že tak zvýšená miera iracionálnych presvedčení, ako aj nadmerné vzdorovanie zmene negatívne súvisia s adaptáciou na dôchodok. Výnimku predstavovala v našom výskume absencia vzťahu adaptácie s kognitívnou rigiditou a s vyhľadávaním rutiny, čo je zistenie, ktoré sme nepredpokladali, keďže teoreticky sa dá očakávať, že zvýšená rigidita myslenia v prípade, ak dôchodca čelí nutnej zmene, môže predstavovať adaptačný problém, a analogicky – nadmerný sklon ulpievať na rutine môže byť skôr na prekážku priaznivej adaptácii na dôchodok. Na druhej strane aj iné výskumy (napr. Diedericks, Cilliers, Bezuidenhout, 2019) identifikovali nulový vzťah kognitívnej rigidity s rôznymi aspektami well-beingu. Nedá sa preto vylúčiť, že popri negatívnych dôsledkoch sa rigidita myslenia a vyhľadávanie rutiny za istých okolností môžu aktivovať ako adaptívne copingové stratégie, pomocou ktorých sa jednotliviec snaží zachovať si emočnú rovnováhu tak, že sa kognitívne bráni nežiadúcej zmene overenými a rutinnými spôsobmi reagovania a uvažovania, čo následne vo výskume vedie k nízkym až nulovým koreláciám s premennými súvisiacimi s pozitívnym prežívaním.

Na druhej strane, iracionálne presvedčenia ukázali jednoznačné výsledky, pričom všetky dimenzie IPA korelovali s adaptáciou negatívne na nižšej až strednej úrovni. Výsledky naznačujú, že presvedčenie o vlastnej bezmocnosti, idealizácia si skutočnosti, perfekcionizmus, spoliehanie sa na externé činitele a negatívne očakávania môžu byť blokujúcim faktorom

úspešnej adaptácie na dôchodok, a to najmä tým, že facilitujú prežívanie zmeny ako hrozby (Kondáš, Kordačová, 2000). Regresná analýza ukázala, že vybrané kognitívne premenné dokážu predikovať takmer pätinu variancie úspešnej adaptácie na dôchodok, pričom prím medzi prediktormi hrajú negatívne očakávania, ktoré si ako jediná premenná v regresnej rovnici uchovali signifikantný efekt nevysvetlený ostatnými premennými. Negatívne očakávania sa aj v iných výskumoch ukazujú ako významný faktor zvládania prechodu na dôchodok (Bačová, Halama, 2020), čo vedie k záveru o možnom využití intervencií zameraných na elimináciu negatívnych očakávaní v intervenčných programoch u preddôchodcov.

Za limity nášho výskumu možno považovať nízku reprezentatívnosť výskumnej vzorky (do výskumu sa dostali len počítačovo zdatnejší dôchodcovia s prístupom na internet), pričom na výslednú adaptáciu mohli vplývať aj iné, tu nezisťované činitele. Takisto je limitáciou korelačný dizajn štúdie, ktorý má limitovanú kapacitu odhaľovať kauzálne javy. Napriek tomu si myslíme, že uvedené výsledky poskytujú relevantné informácie v oblasti skúmania kognitívnych súvislostí adaptácie na dôchodok na slovenskej populácii, a môžu byť základom pre ďalšie výskumy.

LITERATÚRA

- Bačová V., Halama, P. (2020). Retirement lifestyle conceptualization and well-being in recent retirees. *Educational Gerontology*, 46, 688–695.
- Diedericks, J.C., Cilliers, F., Bezuidenhout, A. (2019). Resistance to change, work engagement and psychological capital of academics in an open distance learning work environment. *SA Journal of Human Resource Management*, 17(0), a1142.
- Ellis, A. (1994). *Reason and emotion in psychotherapy*. Secaucus, New York: Carol.
- Hansson, I., Henning, G., Buratti, S., Lindwall, M., Kivi, M., Johansson, B., & Berg, A. I. (2020). The role of personality in retirement adjustment: Longitudinal evidence for the effects on life satisfaction. *Journal of Personality*, 88(4), 642–658.
- Kordačová, J. (2018). *Schémy v ľudskom prežívaní. Časť I. Leahyho teória emočných schém a emočnej regulácie*. Olomouc: UP v Olomouci.
- Kondáš, O., Kordačová, J. (2000). *Iracionalita a jej hodnotenie*. Bratislava: STIMUL.
- Maurer, T. J., & Chapman, E. F. (2018). Relationship of proactive personality with life satisfaction during late career and early retirement. *Journal of Career Development*, 45(4), 345–360.
- Oreg, S. (2003). Resistance to change: Developing an individual differences measure. *Journal of Applied Psychology*, 88, 587–604.
- Oreg, S., Michel, A., By, T.B. (Eds.) (2013). *The psychology of organizational change: Viewing change from the employee's perspective*. Cambridge University Press.
- van Solinge, H. (2013). Adjustment to retirement. In M. Wang (Ed), *The Oxford handbook of retirement* (pp. 311–324). Oxford: Oxford University Press.
- Wang, M., Henkens, K., & van Solinge, H. (2011). Retirement adjustment: A review of theoretical and empirical advancements. *American Psychologist*, 66(3), 204–213
- Wells, Y., DE Vaus, D., Kendig, H., Quine, S. & Petralia, W. (2006). *Healthy retirement project: Technical report*. Retrieved from LaTrobe University website: <http://www.latrobe.edu.au/aipca/projects/hrp.pdf>

SOUVISLOSTI POSTTRAUMATICKÉHO STRESU A ROZVOJE U BÝVALÝCH DĚTSKÝCH ONKOLOGICKÝCH PACIENTŮ A JEJICH RODIČŮ

CONNECTIONS OF POSTTRAUMATIC STRESS AND GROWTH IN CHILDHOOD CANCER SURVIVORS AND THEIR PARENTS

Veronika Koutná, Marek Blatný, Martin Jelínek, Dalibor Vobořil

Psychologický ústav AV ČR

koutna@psu.cas.cz, blatny@psu.cas.cz, jelinek@psu.cas.cz, vobo@psu.cas.cz

Abstrakt

Posttraumatický stres (PTS) i rozvoj (PTG) byl popsán u dětských onkologických pacientů i u jejich rodičů. Cílem této studie je analyzovat souvislosti mezi PTS a PTG u dětí a jejich rodičů a zjistit míru shody v posouzení PTG dětí sebesposouzením dítěte a posouzením rodiči. Soubor tvořilo 142 párů bývalých dětských onkologických pacientů a jejich rodičů, kterým byly administrovány metody zjišťující PTS a PTG. Rodiče navíc posoudili i PTG svých dětí. Korelační analýzou jsme zjišťovali vztahy mezi PTS a PTG dětí a rodičů a shodu v sebesposouzení PTG dětmi a posouzení rodiči. Posouzení PTG dětí rodiči koreluje těsněji s PTG rodičů než s PTG udávaným dětmi. Pro PTS a PTG rodičů byl nalezen středně těsný vztah, pro PTS a PTG dětí nikoli. Posouzení PTG dětí rodiči může odrážet spíše jejich vlastní schopnost nalézt v nepříznivé události pozitiva než skutečný PTG jejich dětí. Vzájemný vztah PTS a PTG v kontextu dětské onkologie se může lišit v závislosti na zvoleném souboru (rodiče/děti).

Klíčová slova: posttraumatický stres; posttraumatický rozvoj; dětská onkologie; posouzení rodiči

Abstract

Posttraumatic stress (PTS) and growth (PTG) have been described in both childhood cancer survivors and their parents. This study aims to analyse the parent-child connections in self-reported PTS and PTG as well as the concordance of child self-reported and parent proxy-reported PTG. The sample included 142 parent-child dyads. Both survivors and parents self-reported PTS and PTG. Parents also proxy-reported PTG in their child. Correlations were performed between self-reported measures of PTS and PTG as well as parent proxy-report of PTG in the child. Parent proxy-reports of PTG in their child are more strongly related to parental own PTG than to PTG self-reported by the child. Parental PTS and PTG are correlated, but in survivors, PTS and PTG are not related. Parent proxy-reports of PTG in their child may reflect their own PTG rather than PTG of their child. The relationship between PTG and PTS in the context of childhood cancer differs depending on the reporter (parent/child).

Key words: posttraumatic stress; posttraumatic growth; pediatric oncology; parent proxy-reports

Grantová podpora

Tento článek byl podpořen GAČR (19-06524S).

Úvod

Souvislosti adaptace dětí a rodičů v pediatrické onkologii

Diagnóza onkologického onemocnění v dětství představuje traumatickou událost jak pro dětské pacienty, tak pro jejich rodiče. Psychický stav rodičů a jejich schopnost poskytnout svému dítěti podporu je však zároveň jedním z faktorů ovlivňujících psychosociální adaptaci dítěte na zátěžové situace (Power, 2004). Faktory rodinného prostředí a vztahu dítěte s rodiči byly spojeny s adaptací dětí i v kontextu pediatrické onkologie (Van Schoors et al., 2017).

U dětí po léčbě onkologického onemocnění i u jejich rodičů byl popsán výskyt symptomů posttraumatického stresu (PTS; např. Ozono et al., 2007) i posttraumatického rozvoje (PTG; např. Barakat et al., 2006). Několik studií prokázalo souvislost výskytu PTS u dětí po léčbě onkologického onemocnění s výskytem PTS u jejich rodičů (např. Okado et al., 2016). Míra PTS rodičů (zejména matek) v těchto studiích obvykle pozitivně koreluje s mírou PTS u dětí. Studie zaměřené na souvislost PTG dětí po léčbě onkologického onemocnění a jejich rodičů však prozatím chybí.

Rodiče jako zdroj informací o dítěti

Rodiče nejsou jen důležitými zdroji opory pro své děti v průběhu zvládání onkologického onemocnění, jsou také důležitými zdroji informací. V situacích, kdy je schopnost sebe-posouzení dítěte omezena z důvodu zdravotních komplikací nebo nedostatečné kognitivní zralosti, jsou to právě rodiče, kdo zprostředkovává informace o kvalitě života nebo osobní pohodě svých dětí. Podle některých autorů (např. Eiser & Morse, 2001) by posouzení rodiči spolu s vlastním sebeposouzením dítěte mělo být standardem sledování kvality života dokonce nejen v případech, kdy dítě vlastního sebeposouzení není z různých důvodů schopno. Shoda v posouzení kvality života dětí prostřednictvím sebe-posouzení dětmi a posouzení rodiči však bývá pro různé dimenze kvality života různá. Vyšší míry shody dosahují výpovědi dětí a rodičů u snáze pozorovatelných dimenzí (např. dimenze fyzického fungování) než u hůře pozorovatelných dimenzí (např. emoční a sociální dimenze) (Eiser & Morse, 2001). Celkově

však rodiče často hodnotí kvalitu života svých dětí po léčbě onkologického onemocnění jako horší než děti samotné (Schulte et al., 2016).

Podobně jako v případě kvality života mohou být rodiče zdrojem informací i o míře PTS svého dítěte. Clawson et al. (2013) se zabývali shodou v posouzení PTS prostřednictvím sebe-posouzení onkologicky nemocných dětí a posouzení jejich rodiči. Zjistili, že výpovědi dětí i rodičů se shodují (korelace 0,61) a mezi průměry skóre sebe-posouzení dětí a posouzení rodiči nebyl nalezen statisticky významný rozdíl. S rostoucí mírou symptomů PTS u rodičů samotných byla shoda v posouzení PTS u dětí dokonce ještě těsnější.

V případě PTG mohou být rodiče cenným zdrojem informací o svém dítěti i z metodologických důvodů. Většina aktuálních výzkumů PTG spoléhá při posuzování PTG pouze na sebe-posouzení respondentů, tzn. respondenti sami určují, jestli a do jaké míry se změnili k lepšímu. Věrohodnost takto získaných výsledků je však sporná. Sebe-posouzení PTG totiž nabízí prostor i pro alternativní možnosti vysvětlení udávaných pozitivních změn, podle kterých tyto změny nemusí být skutečné/opravdové. PTG je podle některých autorů pouhou pozitivní iluzí vytvořenou za účelem chránit integritu osobnosti v zátěžové situaci. Přehled teoretických přístupů s rozlišením PTG jako opravdové změny a PTG jako iluze nabízí např. Sumalla et al. (2009).

Jednou z možností, jak zvýšit věrohodnost pozitivních změn udávaných prostřednictvím sebe-posouzení, je využít k potvrzení těchto změn posouzení PTG blízkými lidmi v okolí. V kontextu pediatrie onkologie jsou to tedy opět rodiče, kdo svým posouzením může zvýšit věrohodnost výpovědi dětí. Shoda v posouzení PTG prostřednictvím sebe-posouzení dětmi a posouzení rodiči nebyla dosud podrobněji analyzována. Porovnání sebe-posouzení PTG onkologicky nemocných dětí a posouzení prostřednictvím rodičů provedla prozatím pouze Yaskowich (2002), která mezi posouzení dětmi a rodiči nenašla signifikantní rozdíl.

Cílem této studie je porovnat sebe-posouzení PTG dětmi s posouzením PTG dětí prostřednictvím rodičů s ohledem na PTG samotných rodičů.

METODA

SOUBOR

Do studie bylo zařazeno 142 párů bývalých dětských onkologických pacientů a jejich rodičů. Soubor bývalých pacientů se skládal z 68 (48 %) dívek v průměrném věku 15,82 let ($sd=3,15$) s průměrným odstupem od ukončení léčby 8,19 let ($sd=2,40$). Data byla sebrána v rámci projektu QOLOP (Quality of Life Longitudinal Study of Pediatric Oncology Patients)

na Klinice dětské onkologie Dětské nemocnice FN Brno. Bývalí dětské onkologičtí pacienti i jejich rodiče byli seznámeni s účelem projektu i se způsobem zpracování dat a podepsali informovaný souhlas schválený Etickou komisí FN Brno.

METODY

Sebeposouzení PTG dětí (proměnná „PTG dítě“) bylo zjišťováno dotazníkem Benefit Finding Scale for Children (BFSC; Michel et al., 2009; Phipps et al., 2007). Sebeposouzení PTG u rodičů (proměnná „PTG rodiče“) bylo získáno 21 položkovým dotazníkem Posttraumatic Growth Inventory (Tedeschi & Calhoun, 1996). Rodiče zároveň vyplnili i dotazník BFSC, ve kterém posoudili míru posttraumatického rozvoje v důsledku onkologického onemocnění u svého dítěte (proměnná „PTG dítě/rodiče“).

Posttraumatický stres u dětí (bývalých pacientů) byl zjišťován dotazníkem UCLA PTSD Reaction Index (ve verzi pro DSM-IV; Pynoos et al., 1998). U rodičů byl PTS zjišťován metodou Impact of Event Scale-Revised (Weiss, 2007).

Data byla analyzována pomocí korelací všech sledovaných proměnných a párového porovnání průměrných hodnot PTG dítě a PTG dítě/rodič v programu SPSS 25.

VÝSLEDKY

Tabulka 1 prezentuje výsledky korelací sledovaných proměnných. PTG dítěte posouzený prostřednictvím rodiče (PTG dítě/rodič) koreluje těsněji s PTG samotných rodičů ($r=0,405$) než s PTG udávaným dětmi prostřednictvím sebeposouzení ($r=0,288$). Rodiče s vyšší mírou vlastního PTG vypovídají o vyšší míře PTG u svých dětí. Posouzení PTG dítěte prostřednictvím rodiče také pozitivně koreluje s mírou PTS rodičů. Vyšší míra vlastních symptomů PTS se u rodičů pojí s vyšší mírou PTG přisuzovaného dítěti. Zatímco v případě dětí nebyl nalezen žádný vztah mezi PTG a PTS, v případě rodičů byl mezi PTG a PTS nalezen středně silný pozitivní vztah ($r=0,359$). PTG dítěte dále slabě pozitivně koreluje s PTG i PTS rodičů. Pro PTS dětí nebyl nalezen signifikantní vztah s žádnou ze sledovaných proměnných.

Tabulka 1

Korelace PTS a PTG dětí a rodičů s posouzením PTG dítěte prostřednictvím rodičů

	PTS dítě	PTG rodič	PTS rodič	PTG dítě/rodič
PTG dítě	0,008	0,182*	0,191*	0,288*
PTS dítě	–	0,069	-0,044	-0,105
PTG rodič		–	0,359**	0,405**
PTS rodič			–	0,237**

Pozn. * $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; PTG dítě/rodič: posouzení PTG dítěte prostřednictvím rodičů

Tabulka 2 prezentuje výsledky párového t-testu porovnávajícího rozdíl v průměrných hodnotách PTG udávaného samotnými dětmi a PTG dětí posouzeného prostřednictvím rodičů. Mezi hodnotami byl nalezen statisticky významný rozdíl. Rodiče udávají vyšší míru PTG u svých dětí než děti samotné.

Tabulka 2

Párový t-test rozdílu v posouzení PTG dětmi a rodiči

	M (SD)	
PTG dítě	33,97 (9,71)	$t = 2,23$; $p = 0,028$
PTG dítě/rodič	35,92 (7,20)	

DISKUSE A ZÁVĚR

Korelace posouzení PTG bývalých dětských onkologických pacientů prostřednictvím sebe-posouzení dětí a posouzení rodiči byla v naší studii jen slabě pozitivní a mezi průměry těchto dvou skóre byl nalezen statisticky významný rozdíl. Rodiče se se svými dětmi příliš neshodují v míře PTG u dětí. Toto zjištění je v rozporu s výše citovanou studií Yaskowich (2002), nicméně je v souladu s výsledky výzkumů kvality života, podle kterých je shoda v posouzení mezi dětmi a rodiči výraznější pro snáze pozorovatelné dimenze a slabší pro hůře pozorovatelné dimenze (Eiser & Morse, 2001). Položky dotazníku BFSC (např. onemocnění mi/mému dítěti pomohlo...stát se silnějším člověkem; poznat kdo jsou mí/jeho opravdoví přátelé) sledují změny v oblastech, které nemusí být vnějšimu pozorovateli snadno patrné. Ačkoli shoda v posouzení symptomů posttraumatického stresu byla u onkologicky nemocných dětí a jejich rodičů ve studii Clawson et al. (2013) poměrně silná, lze uvažovat o tom, že symptomy PTS (znovuprožívání, vyhýbavé chování, negativní změny v kognici a emocích, zvýšená reaktivita) mohou být ve srovnání s pozitivními změnami zjišťovanými v dotazníku BFSC pro rodiče snáze patrné, případně pro dítě snáze verbalizovatelné a zprostředkovatelné.

Posouzení PTG dítěte prostřednictvím rodičů těsněji než se sebe-posouzením PTG dětmi koreluje s PTG samotných rodičů. V posouzení PTG dítěte rodiči se tedy může více zrcadlit přínos, který ve své zkušenosti spatřují rodiče, než přínos, který v ní vidí dítě. Tuto možnost je však potřeba dále výzkumně ověřit.

Výsledky naší studie dále poukazují na odlišnou povahu vzájemného vztahu PTS a PTG u dětí a jejich rodičů. Zatímco u dětí žádný vztah mezi PTS a PTG nalezen nebyl, u rodičů byla mezi PTS a PTG nalezena středně silná pozitivní korelace. Ačkoli pro vzájemný vztah PTS a PTG existuje v literatuře několik různých možností (podrobněji viz např. Shakespeare-Finch & Lurie-Beck, 2014), v kontextu pediatrické onkologie bývají PTS a PTG popisovány jako navzájem nezávislé (např. Klosky et al., 2014). Výsledky naší studie však naznačují, že i v rámci stejného typu traumatické události (onkologické onemocnění v dětství) může mít vzájemný vztah PTS a PTG různou podobu v závislosti na konkrétní roli (dítě/pacient vs. rodič/pečovatel).

LITERATURA

- Barakat, L. P., Alderfer, M. A., & Kazak, A. E. (2006). Posttraumatic growth in adolescent survivors of cancer and their mothers and fathers. *Journal of Pediatric Psychology*, 31(4), 413–419. <https://doi.org/10.1093/jpepsy/jsj058>
- Clawson, A. H., Jurbergs, N., Lindwall, J., & Phipps, S. (2013). Concordance of parent proxy report and child self-report of posttraumatic stress in children with cancer and healthy children: influence of parental posttraumatic stress. *Psycho-Oncology*, 22(11), 2593–2600. <https://doi.org/10.1002/pon.3321>
- Eiser, C., & Morse, R. (2001). Can parents rate their child's health-related quality of life? Results of a systematic review. *Quality of Life Research : An International Journal of Quality of Life Aspects of Treatment, Care and Rehabilitation*, 10(4), 347–357. <https://doi.org/10.1023/a:1012253723272>
- Klosky, J. L., Krull, K. R., Kawashima, T., Leisenring, W., Randolph, M. E., Zebrack, B., Stuber, M. L., Robison, L. L., & Phipps, S. (2014). Relations between posttraumatic stress and posttraumatic growth in long-term survivors of childhood cancer: A report from the Childhood Cancer Survivor Study. *Health Psychology*, 33(8), 878–882. <https://doi.org/10.1037/hea0000076>
- Michel, G., Taylor, N., Absolom, K., & Eiser, C. (2009). Benefit finding in survivors of childhood cancer and their parents: Further empirical support for the Benefit Finding Scale for Children. *Child: Care, Health and Development*, 36(1), 123–129. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2214.2009.01034.x>
- Okado, Y., Tillery, R., Howard Sharp, K., Long, A. M., & Phipps, S. (2016). Effects of time since diagnosis on the association between parent and child distress in families with pediatric cancer. *Children's Health Care*, 45(3), 303–322. <https://doi.org/10.1080/02739615.2014.996883>
- Ozono, S., Saeki, T., Mantani, T., Ogata, A., Okamura, H., & Yamawaki, S. (2007). Factors related to posttraumatic stress in adolescent survivors of childhood cancer and their parents. *Supportive Care in Cancer*, 15(3), 309–317. <https://doi.org/10.1007/s00520-006-0139-1>
- Phipps, S., Long, A. M., & Ogden, J. (2007). Benefit Finding Scale for Children: preliminary findings from a childhood cancer population. *Journal of Pediatric Psychology*, 32(10), 1264–1271. <https://doi.org/10.1093/jpepsy/jsl052>
- Power, T. G. (2004). Stress and coping in childhood: The parents' role. *Parenting: Science and Practice*, 4(4), 271–317. https://doi.org/10.1207/s15327922par0404_1
- Pynoos, R., Rodriguez, N., Steinberg, A., Stuber, M., & Frederick, C. (1998). *Scoring Worksheet for UCLA PTSD Index for DSM-IV, Revision 1*. http://www.nctsn.net/org/nctsn_assets/word_docs/assess_tools/ucla_ptsd_index_score.doc

- Schulte, F., Wurz, A., Reynolds, K., Strother, D., & Dewey, D. (2016). Quality of Life in Survivors of Pediatric Cancer and Their Siblings: The Consensus Between Parent-Proxy and Self-Reports. *Pediatric Blood & Cancer*, 63(4), 677–683. <https://doi.org/10.1002/pbc.25868>
- Shakespeare-Finch, J., & Lurie-Beck, J. (2014). A meta-analytic clarification of the relationship between posttraumatic growth and symptoms of posttraumatic distress disorder. *Journal of Anxiety Disorders*, 28(2), 223–229. <https://doi.org/10.1016/j.janxdis.2013.10.005>
- Sumalla, E. C., Ochoa, C., & Blanco, I. (2009). Posttraumatic growth in cancer: Reality or illusion? *Clinical Psychology Review*, 29(1), 24–33. <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2008.09.006>
- Tedeschi, R. G., & Calhoun, L. G. (1996). The Posttraumatic Growth Inventory: Measuring the positive legacy of trauma. *Journal of Traumatic Stress*, 9(3), 455–471. <https://doi.org/10.1007/BF02103658>
- Van Schoors, M., Caes, L., Knoble, N. B., Goubert, L., Verhofstadt, L. L., & Alderfer, M. A. (2017). Systematic review: Associations between family functioning and child adjustment after pediatric cancer diagnosis: A meta-analysis. *Journal of Pediatric Psychology*, 42(1), 6–18. <https://doi.org/10.1093/jpepsy/jsw070>
- Weiss, D. S. (2007). The Impact of Event Scale: Revised. In J. P. Wilson & C. S. Tang (Eds.), *Cross-Cultural Assessment of Psychological Trauma and PTSD* (pp. 219–238). Springer US. https://doi.org/10.1007/978-0-387-70990-1_10
- Yaskowich, K. M. (2002). *Posttraumatic growth in children and adolescents with cancer*. (Doctoral dissertation) University of Calgary.

SOUVISLOSTI POSTTRAUMATICKÉHO STRESU A ROZVOJE S KVALITOU ŽIVOTA BÝVALÝCH DĚTSKÝCH ONKOLOGICKÝCH PACIENTŮ

RELATIONSHIP OF POSTTRAUMATIC STRESS AND GROWTH WITH QUALITY OF LIFE IN CHILDHOOD CANCER SURVIVORS

Veronika Koutná, Marek Blatný, Martin Jelínek, Dalibor Vobořil

Psychologický ústav AV ČR

koutna@psu.cas.cz, blatny@psu.cas.cz, jelinek@psu.cas.cz, vobo@psu.cas.cz

Abstrakt

Onkologické onemocnění v dětství je událost s potenciálem pro výskyt posttraumatické stresové poruchy (PTSD) i posttraumatického rozvoje (PTG). Zatímco PTSD se u bývalých dětských onkologických pacientů vyskytuje vzácně, k PTG v této populaci dochází často. Vztah posttraumatického stresu (PTS) a PTG dosud nebyl jednoznačně prokázán a nejasná zůstává i souvislost PTG s kvalitou života (QOL). Na souboru 188 bývalých dětských onkologických pacientů jsme korelační analýzou zjišťovali souvislosti PTS a PTG se specifickými dimenzemi QOL. U mladší skupiny (do 12 let) QOL korelovala pouze s PTS, souvislost s PTG prokázána nebyla. U starší skupiny (od 13 let) QOL korelovala s PTS i PTG, avšak v případě PTS byly vztahy významně těsnější. Vztah PTS a QOL byl v obou věkových skupinách negativní, vztah PTG a QOL u starší věkové skupiny byl ve všech dimenzích slabě pozitivní. Souvislost PTG s úspěšnou adaptací a dobrou QOL zůstává sporná.

Klíčová slova: posttraumatický stres; posttraumatický rozvoj; kvalita života; dětská onkologie

Abstract

Childhood cancer is an event with the potential for both posttraumatic stress disorder (PTSD) and posttraumatic growth (PTG). While full PTSD is rare in childhood cancer survivors, PTG is common in this population. The relationship between posttraumatic stress (PTS) and PTG has not yet been clearly established, and the relationship between PTG and quality of life (QOL) is unclear. In a group of 188 childhood cancer survivors, we used correlation analysis to determine the relationship of PTS/PTG with specific dimensions of QOL. In the younger group (up to 12 years), the QOL correlated only with PTS, the connection with PTG was not proven. In the older group (from 13 years), QOL correlated with PTS and PTG, but correlations were stronger for PTS. The relationship between PTS and QOL was negative in both groups, the relationships between PTG and QOL in the older group was weakly positive. The relationship of PTG and successful adaptation and good QOL remains questionable.

Key words: posttraumatic stress, posttraumatic growth, quality of life, pediatric oncology

Grantová podpora

Tento článek byl podpořen GAČR (19-06524S).

Úvod

Adaptace bývalých dětských onkologických pacientů

Kvalita života bývalých dětských onkologických pacientů je s výjimkou pacientů s nádory CNS popisována jako srovnatelná s jejich vrstevníky nebo dokonce lepší (Patenaude & Kupst, 2005). Podobně jako kvalita života je i prevalence symptomů posttraumatického stresu (PTS) u bývalých dětských onkologických pacientů srovnatelná s prevalencí PTS v populaci vrstevníků z běžné populace (Howard Sharp et al., 2015). Lze tak hovořit o resilienci nebo dobré schopnosti adaptace dětských onkologických pacientů. Mimo to u většiny z nich dochází také k posttraumatickému rozvoji (PTG) a to nejčastěji v doméně mezilidských vztahů (Gianinazzi et al., 2016).

PTG a celková adaptace v kontextu onkologického onemocnění

PTG u bývalých dětských onkologických pacientů byl spojen s několika demografickými faktory (např. pohlaví a věk), faktory souvisejícími s nemocí (např. závažnost onemocnění, časový odstup od léčby) i s vybranými psychosociálními charakteristikami (např. sociální opora) (Meyerson et al., 2011). Vznikají dokonce studie, které analyzují efektivitu intervencí na podporu PTG (Roepke, 2015). Doposud však nebyla jednoznačně zodpovězena otázka, jaký je adaptivní přínos PTG z hlediska celkové adaptace dětských onkologických pacientů.

Předmětem řady výzkumů byl vzájemný vztah PTS a PTG. Tyto studie přinesly několik protichůdných výsledků. Podle některých autorů je vztah PTS a PTG pozitivní, protože určitá míra PTS je pro výskyt PTG nutná. Podle jiných je vztah naopak negativní, protože PTS výskytu PTG brání. Jiní dospěli k závěru, že vztah mezi PTS a PTG není lineární a že k nejvyšší úrovni PTG dochází při středních hladinách PTS. Další vnímají PTS a PTG jako navzájem nezávislé (podrobněji viz Shakespeare-Finch & Lurie-Beck, 2014). Otázka vzájemného vztahu PTS a PTG proto prozatím nebyla definitivně uzavřena, ale v kontextu pediatrické onkologie se jako nejpravděpodobnější jeví možnost, podle které jsou PTS a PTG nezávislé (Klosky et al., 2014). To potvrzují i naše vlastní analýzy v projektu OQLOP (Koutná et al., 2020).

Na rozdíl od vzájemného vztahu PTS a PTG v dětské onkologii, kde se dosavadní literatura alespoň předběžně přiklání k jedné ze čtyř možných variant, vztahu PTG a kvality života prozatím v populaci dětských onkologických pacientů nebyla věnována dostatečná pozornost.

Souvislost PTS a PTG s kvalitou života

Intuitivně bychom mohli předpokládat, že PTS by měl být spojen s horší (a PTG naopak s lepší) úrovní psychosociální adaptace nebo kvality života. Dosavadní poznatky však vypovídají o tom, že v případě PTG tomu tak být nemusí. Zatímco výskyt PTS a posttraumatické stresové poruchy byl spojen s nižší kvalitou života bývalých dětských onkologických pacientů (např. Meeske et al., 2001), vztah PTG a kvality života v kontextu pediatrie onkologie prozatím zůstává nejasný. Z literatury zaměřené na dospělé onkologické pacienty však vyplývá, že se vztah PTG a kvality života může mít stejně jako vztah PTG a PTS několik podob a může se lišit v závislosti na konkrétní dimenzi kvality života a časovém odstupu od léčby/diagnostikování onemocnění (Bellizzi et al., 2009; Tomich & Helgeson, 2012). V období krátce po diagnostikování onemocnění byl PTG spojen s nižší kvalitou života v psychologických dimenzích. Souvislost PTG s fyzickými dimenzemi v tomto časovém bodě prokázána nebyla, nicméně PTG krátce po diagnostikování predikoval zlepšení ve fyzických dimenzích kvality života o několik měsíců později.

Cílem této studie je porovnat souvislosti PTS a PTG s jednotlivými dimenzemi kvality života bývalých dětských onkologických pacientů s delším časovým odstupem od léčby.

METODA

SOUBOR

Do studie bylo zařazeno celkem 188 (48 % dívek) bývalých dětských pacientů v průměrném věku 17,36 let ($sd=4,19$) s průměrným odstupem od úspěšného ukončení léčby 8,79 let ($sd=2,84$). Data byla sebrána v rámci projektu QOLOP (Quality of Life Longitudinal Study of Pediatric Oncology Patients) na Klinice dětské onkologie Dětské nemocnice FN Brno. Bývalí dětské onkologické pacienty i jejich rodiče byli seznámeni s účelem projektu i se způsobem zpracování dat a svůj souhlas s účastí ve výzkumu potvrdili podpisem informovaného souhlasu schváleného Etickou komisí FN Brno.

METODY

Posttraumatický rozvoj (PTG) byl zjišťován dotazníkem Benefit Finding Scale for Children (Michel et al., 2009; Phipps et al., 2007). Posttraumatický stres (PTS) byl sledován dotazníkem UCLA PTSD Reaction Index (ve verzi pro DSM-IV platné v průběhu přípravy a zahájení realizace sběru dat; Pynoos et al., 1998). Oba dotazníky patří mezi často používané a ověřené metody sledování PTG a PTS u různých populací.

K posouzení kvality života byl použit dotazník Minneapolis-Manchester Quality of Life Scale ve verzi pro děti ve věku 8–12 let (Bhatia et al., 2004) a pro děti starší 13 let (Bhatia et al., 2002). Tento dotazník byl vyvinut specificky pro účely sledování kvality života v kontextu dětské onkologie. Věkové verze se mezi sebou liší v počtu a zaměření jednotlivých subškál. Verze pro mladší děti obsahuje celkem 4 subškály: fyzické symptomy, fyzické fungování, psychologické (emoční fungování) a životní spokojenost. Verze pro starší děti/adolescenty obsahuje 7 subškál: fyzické fungování, psychologické (emoční) fungování, životní spokojenost, kognitivní fungování, spokojenost s tělesným vývojem, sociální fungování a intimní vztahy.

Analýza dat byla provedena pomocí korelací skóre PTS, PTG a jednotlivých dimenzí kvality života zvlášť pro mladší a starší věkovou skupinu v programu SPSS 25.

VÝSLEDKY

Tabulka 1 shrnuje výsledky korelační analýzy PTS a PTG s jednotlivými dimenzemi kvality života dotazníku MMQL pro jednotlivé věkové skupiny. Verze pro mladší děti (8–12 let) byla administrována celkem 48 respondentům, verze pro adolescenty (13 a více let) byla administrována celkem 140 respondentům. V případě mladších dětí PTG nekoreloval s žádnou z dimenzí kvality života. PTS v této skupině koreloval se všemi čtyřmi dimenzemi: vyšší míra symptomů PTS se u mladších dětí pojí s vyšší mírou fyzických symptomů a horší úrovní fyzického fungování, psychologického (emočního) fungování a životní spokojenosti. U starší věkové skupiny byla nalezena souvislost PTG s vyšší životní spokojeností, lepším kognitivním a sociálním fungováním a větší spokojeností v oblasti intimních vztahů. Všechny tyto vztahy však byly spíše slabé ($r \leq 0,2$). Vyšší míra PTS se v této věkové skupině pojí s horší kvalitou života ve všech sledovaných dimenzích. S výjimkou dimenze sociálního fungování a intimních vztahů jsou vztahy PTS a kvality života u adolescentů těsnější než vztahy s kvalitou života s PTG ($r \geq 0,4$).

Tabulka 2

Korelace PTS a PTG s jednotlivými subškálami kvality života.

		Fyzické symptomy	Fyzické fungování	Psychologické (emoční) fungování	Životní spokojenost	Kognitivní fungování	Spokojenost s tělesným vývojem	Sociální fungování	Intimní vztahy
Mladší (8 – 12)	PTG	0,045	0,004	-0,121	0,082				
	PTS	0,324*	-0,509**	-0,580**	-0,590**				
Starší (13+)	PTG		-0,031	-0,002	0,227*	0,192*	0,063	0,203*	0,178*
	PTS		-0,404**	-0,658**	-0,469**	-0,570**	-0,445**	-0,179*	-0,261**

Pozn. *p<0,05; **p<0,01.

DISKUSE A ZÁVĚR

Cílem této studie bylo analyzovat vztah PTS a PTG s kvalitou života bývalých dětských onkologických pacientů a porovnat souvislost PTS/PTG s jednotlivými dimenzemi kvality života u skupiny mladších (8–12 let) a starších (13+ let).

U mladší věkové skupiny nebyly nalezeny žádné signifikantní vztahy PTG se sledovanými dimenzemi kvality života. Oproti tomu PTS v této skupině s kvalitou života koreloval středně těsně v očekávaném směru – vyšší míra PTS souvisí s nižší kvalitou života. Dotazník sledující míru PTG vyžaduje složitější mentální operace a rozvinutější kognitivní schopnosti než dotazník PTS. Lze proto uvažovat o možnosti, že PTG u dětí do 12 let odráží spíše vlastní přesvědčení (iluzi) nebo vedlejší produkt použité metody než opravdové a dlouhotrvající pozitivní změny, které se mohou zrcadlit v lepší kvalitě života. O PTG jako pozitivní iluzi hovoří i někteří další autoři (podrobněji viz Sumalla et al., 2009).

U starší věkové skupiny byla nalezena souvislost PTG s větší životní spokojeností, lepším kognitivním a sociálním fungováním i větší spokojeností v oblasti intimních vztahů. Žádná z nalezených korelací nebyla příliš silná, zároveň však žádná nebyla negativní. Výskyt PTG tedy nutně nemusí být známkou dobré adaptace a kvality života, ale ani známkou problémů v této oblasti. S ohledem na výsledky u mladší skupiny se lze domnívat, že u této věkové skupiny může mít PTG povahu opravdových pozitivních změn, které se mohou promítat v lepší kvalitě života. Ačkoli v naší studii byl vztah PTG s psychologickými dimenzemi kvality života na rozdíl od studií dospělých (např. Bellizzi et al., 2009) pozitivní, podobně jako v těchto studiích jsme nenašli žádný signifikantní vztah PTG s fyzickými dimenzemi. Stejně

jako u mladší skupiny byl i u starších dětí/adolescentů nalezen negativní vztah PTS se všemi dimenzemi kvality života.

Zatímco v případě PTS se na základě našich výsledků můžeme v obou věkových skupinách přiklonit k nepříznivým souvislostem s kvalitou života, v případě PTG vztah s kvalitou života není jednoznačný. U mladších dětí (do 12 let) nebyla prokázána žádná souvislost kvality života a PTG, u starších (od 13 let) sice byly nalezeny pozitivní vazby PTG s některými aspekty kvality života, těsnost těchto vztahů však byla ve srovnání s PTS slabá.

LITERATURA

- Bellizzi, K. M., Wilder Smith, A., Reeve, B. B., Alfano, C. M., Bernstein, L., Meeske, K., Baumgartner, K. B., & Ballard-Barbash, R. (2009). Posttraumatic growth and health-related quality of life in a racially diverse cohort of breast cancer survivors. *Journal of Health and Social Behavior*, 15(4), 615–626. <https://doi.org/10.1177/1359105309356364>
- Bhatia, S., Jenney, M. E. M., Bogue, M. K., Rockwood, T. H., Feusner, J. H., Friedman, D. L., Robison, L. L., & Kane, R. L. (2002). The Minneapolis-Manchester quality of life instrument: Reliability and validity of the adolescent form. *Journal of Clinical Oncology*, 20(24), 4692–4698. <https://doi.org/10.1200/JCO.2002.05.103>
- Bhatia, S., Jenney, M. E. M., Wu, E., Bogue, M. K., Rockwood, T. H., Feusner, J. H., Friedman, D. L., Robison, L. L., & Kane, R. L. (2004). The Minneapolis-Manchester quality of life instrument: Reliability and validity of the youth form. *Journal of Pediatrics*, 145(1), 39–46. <https://doi.org/10.1016/j.jpeds.2004.02.034>
- Gianinazzi, M. E., Rueegg, C. S., Vetsch, J., Lüer, S., Kuehni, C. E., & Michel, G. (2016). Cancer's positive flip side: posttraumatic growth after childhood cancer. *Supportive Care in Cancer*, 24(1), 195–203. <https://doi.org/10.1007/s00520-015-2746-1>
- Howard Sharp, K. M., Rowe, A. E., Russell, K., Long, A., & Phipps, S. (2015). Predictors of psychological functioning in children with cancer: disposition and cumulative life stressors. *Psycho-Oncology*, 24(7), 779–786. <https://doi.org/10.1002/pon.3643>
- Klosky, J. L., Krull, K. R., Kawashima, T., Leisenring, W., Randolph, M. E., Zebrack, B., Stuber, M. L., Robison, L. L., & Phipps, S. (2014). Relations between posttraumatic stress and posttraumatic growth in long-term survivors of childhood cancer: A report from the Childhood Cancer Survivor Study. *Health Psychology*, 33(8), 878–882. <https://doi.org/10.1037/hea0000076>
- Koutná, V., Blatný, M., & Jelínek, M. (2020). Posttraumatic stress and growth in childhood cancer survivors: Considering the pathways for relationship. *Journal of Psychosocial Oncology*, 1–13. <https://doi.org/10.1080/07347332.2020.1789907>
- Meeske, K. A., Ruccione, K., Globe, D. R., & Stuber, M. L. (2001). Posttraumatic stress, quality of life, and psychological distress in young adult survivors of childhood cancer. *Oncol Nurs Forum*, 28(3), 481–489. <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/11338757>
- Meyerson, D. A., Grant, K. E., Carter, J. S., & Kilmer, R. P. (2011). Posttraumatic growth among children and adolescents: A systematic review. *Clinical Psychology Review*, 31(6), 949–964. <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2011.06.003>
- Michel, G., Taylor, N., Absolom, K., & Eiser, C. (2009). Benefit finding in survivors of childhood cancer and their parents: Further empirical support for the Benefit Finding Scale for Children. *Child: Care, Health and Development*, 36(1), 123–129. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2214.2009.01034.x>
- Patenaude, A. F., & Kupst, M. J. (2005). Psychosocial Functioning in Pediatric Cancer. *Journal of Pediatric Psychology*, 30(1), 9–27. <https://doi.org/10.1093/jpepsy/jsi012>
- Phipps, S., Long, A. M., & Ogden, J. (2007). Benefit Finding Scale for Children: preliminary findings from a childhood cancer population. *Journal of Pediatric Psychology*, 32(10), 1264–1271. <https://doi.org/10.1093/jpepsy/jsl052>
- Pynoos, R., Rodriguez, N., Steinberg, A., Stuber, M., & Frederick, C. (1998). *Scoring Worksheet for UCLA PTSD Index for DSM-IV, Revision 1*. http://www.nctsn.net/org/nctsn_assets/word_docs/assess_tools/ucla_ptsd_index_score.doc

- Roepke, A. M. (2015). Psychosocial interventions and posttraumatic growth: A meta-analysis. *Journal of Consulting and Clinical Psychology, 83*(1), 129–142. <https://doi.org/10.1037/a0036872>
- Shakespeare-Finch, J., & Lurie-Beck, J. (2014). A meta-analytic clarification of the relationship between posttraumatic growth and symptoms of posttraumatic distress disorder. *Journal of Anxiety Disorders, 28*(2), 223–229. <https://doi.org/10.1016/j.janxdis.2013.10.005>
- Sumalla, E. C., Ochoa, C., & Blanco, I. (2009). Posttraumatic growth in cancer: Reality or illusion? *Clinical Psychology Review, 29*(1), 24–33. <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2008.09.006>
- Tomich, P. L., & Helgeson, V. S. (2012). Posttraumatic Growth Following Cancer: Links to Quality of Life. *Journal of Traumatic Stress, 25*(5), 567–573. <https://doi.org/10.1002/jts.21738>

VZŤAH MEDZI PRAVICOVÝM AUTORITÁRSTVOM A EPISTEMOLOGICKY NEPODLOŽENÝMI PRESVEDČENIAMI

THE RELATIONSHIP BETWEEN RIGHT-WING AUTHORITARIANISM AND EPISTEMICALLY SUSPECT BELIEFS

Jakub Lieskovský¹, Peter Teličák², Patrícia Hájková³

¹*Ústav experimentálnej psychológie, Centrum spoločenských a psychologických vied SAV,*

²*Ústav experimentálnej psychológie, Centrum spoločenských a psychologických vied SAV,*

³*Ústav aplikovanej psychológie, Fakulta sociálnych a ekonomických vied, Univerzita Komenského v Bratislave*

jakub.lieskovsky@savba.sk

Abstrakt

Viacero štúdií naznačuje, že autoritárstvo je prediktorom podliehania rôznym konšpiračným presvedčeniam, ktoré sú súčasťou epistemologicky nepodložených presvedčení (ENP). Vzťahu autoritárstva k iným druhom ENP, ako napríklad pseudovedecké a paranormálne presvedčenia, sa však v predošlých výskumoch venovala len malá pozornosť. Cieľom príspevku je preskúmať vzťahy medzi pravicovým autoritárstvom a uvedenými typmi ENP. Výskumný súbor tvorilo 107 participantov. Údaje boli získané pomocou Škály epistemologicky nepodložených presvedčení a Altemeyerovho testu pravicového autoritárstva. V súlade s predchádzajúcimi zisteniami konšpiračné presvedčenia štatisticky významne pozitívne korelovali s pravicovým autoritárstvom. Rovnako sme pozorovali aj štatisticky významne pozitívne vzťahy medzi autoritárstvom, pseudovedeckými a paranormálnymi presvedčeniami. Aktuálny výskum naznačuje, že ľudia, ktorí majú sklony k autoritárstvu, taktiež podliehajú vo väčšej miere ENP.

Kľúčové slová: autoritárstvo; konšpirácie; nepodložené presvedčenia

Abstract

The previous research shows that right-wing authoritarianism predicts susceptibility to conspiracy beliefs that are a part of epistemically suspect beliefs (ESB). However, there is a lack of studies measuring authoritarianism in relationship to other two types of ESB – pseudoscientific and paranormal beliefs. The present study aims to examine relationships among right-wing authoritarianism and all three types of ESB. The research sample consisted of 107 participants, who answered items from the Right-Wing Authoritarianism Scale and the Epistemically Suspect Beliefs Scale. In line with the previous research, conspiracy beliefs were significantly positively correlated to right-wing authoritarianism. We also observed significant positive relationships among authoritarianism, pseudoscientific beliefs, and paranormal beliefs. Thus, the current research suggests that people with an inclination to authoritarian personality are also more susceptible to ESB.

Keywords: authoritarianism; conspiracy beliefs; epistemically suspect beliefs

Grantová podpora

Túto prácu podporovala Vedecká Grantová Agentúra MŠVVaŠ SR a SAV (SK) (2/0085/17)

Úvod

Žijeme v dobe, kedy sú vedecké výskumy a inovácie široko dostupné nie len vedeckej komunite, ale aj laickej verejnosti. Aj napriek tomu môžeme pozorovať, že veľké množstvo ľudí zastáva a obhajuje nepodložené presvedčenia, ktoré sú často v priamom rozpore s výsledkami vedeckých výskumov. Podľa štúdie Olivera a Wooda (2014), 37 % opýtaných súhlasilo s tvrdením, že tlak farmaceutických spoločností spôsobuje, že Americká vláda zatajuje prírodné lieky na rakovinu; 20 % súhlasilo, buď s tým, že korporácie bránili zverejneniu dát o tom ako mobilné telefóny spôsobujú rakovinu, alebo s tým, že doktori chcú očkovať deti aj napriek tomu, že vedia aké sú vakcíny nebezpečné. Takéto tvrdenia mnohí autori označujú ako epistemologicky nepodložené presvedčenia (Lobato et al., 2014; Pennycook et al., 2015). Môžeme ich definovať ako presvedčenia, ktoré nie sú v súlade s totalitou poznania v súčasnej vede (Lobato et al., 2014). Takéto tvrdenia sú buď v priamom rozpore s vedeckým konsenzom, alebo nespĺňajú kritérium falzifikovateľnosti a ich pravdivosť tak nie je možné overiť. Existuje veľa rôznych klasifikácií nepodložených presvedčení, my však budeme vychádzať s často používaného trojdimenzionálneho modelu, ktorý tvoria konšpiračné, pseudovedecké a paranormálne presvedčenia (Lobato et al., 2014). Špecifikáciou konšpiračných teórií je, že sa vyznačujú snahou vysvetľovať udalosti sprisahaním mocných ľudí a organizácií, pracujúcich spolu v tajnosti, aby dosiahli svoje ciele (Douglas & Sutton, 2008). Pre pseudovedecké presvedčenia je typické, že ich tvoria tvrdenia a postoje, ktoré sa na základe vonkajších atribútov tvária ako vedecké, ale skryté vnútorné vlastnosti poukazujú na ich nevedeckosť (Martin, 1994). Paranormálne presvedčenia sa aj napriek náročnosti definovania často charakterizujú ako viera vo fyzické, biologické a psychologické javy, ktoré obsahujú ontologické atribúty jednej z ďalších dvoch spomínaných kategórií (Lindeman et al., 2008).

Pravicové autoritárstvo je pojem, ktorý má v sociálnych vedách dlhú históriu. Altemeyer (1996) ho opisuje ako osobnostnú črtu prejavujúcu sa tendenciou podrobovať sa autoritám, útočiť na druhých a tendenciou akceptovať spoločenské konvencie a normy. Tieto charakteristické črty pravicového autoritárstva sa často prejavujú predsudkami a hostilitou voči

minoritným spoločenským skupinám (Altemeyer & Hunsberger, 1992). Ľudia, ktorí skórujú vysoko na škále autoritárstva reagujú citlivo na etnickú, náboženskú a sexuálnu diverzitu a zvyknú reagovať negatívne aj na politikov, politický systém a demokraciu (Van Assche et al., 2019). Autoritárstvo zároveň koreluje s mnohými ďalšími negatívnymi spoločenskými javmi ako napríklad domáce násilie (Blumenstein, 2009), schvaľovanie agresívneho použitia vojenskej sily (Kam & Kinder, 2007) a pod.

Mnohí výskumníci po dlhú dobu predpokladali, že tendencia konšpirovať je charakteristickou črtou autoritárskej osobnosti (Adorno et al., 1950). Môže to byť spôsobené jednak nízkymi kognitívnymi schopnosťami ľudí skórujúcich vysoko na škále autoritárstva, alebo vnímaním hrozby, ktoré je pre nich tiež typické (Richey, 2017). Medzi kognitívne deficity pravicových autoritárov možno zaradiť náchylnosť k nesprávnym záverom, nekritickú akceptáciu nedostatočných dôkazov (Altemeyer, 1998), nižšiu komplexitu myslenia (Hunsberger et al., 1994) a pod. Viacero modernejších výskumov naozaj potvrdzuje, že existuje pozitívna korelácia aj medzi pravicovým autoritárstvom a tendenciou veriť konšpiračným teóriám (Grzesiak-Feldman & Irzycka, 2009; Richey, 2017). Z výskumov vyplýva, že podliehanie konšpiračným teóriám dobre predikuje aj tendenciu veriť iným druhom nepodložených presvedčení (Darwin et al., 2011). Na základe toho teda možno predpokladať, že pravicové autoritárstvo bude signifikantne korelovať aj s inými oblasťami nepodložených presvedčení, nie len s konšpiračnými teóriami.

CIEĽ

Cieľom práce je preskúmať vzťah medzi pravicovo orientovaným autoritárstvom a epistemologicky nepodloženými presvedčeniami. Cieľom je tiež zistiť či aj jednotlivé dimenzie ENP, teda konšpiračné, pseudovedecké a paranormálne presvedčenia pozitívne korelujú s pravicovým autoritárstvom.

METÓDA

VÝSKUMNÝ SÚBOR

Výskumnú vzorku tvorilo 107 participantov, z ktorých 76 (71 %) bolo žien a 31 (29 %) mužov. Participanti boli z rôznych vekových skupín, pričom najpočetnejšou skupinou boli participanti od 18 do 25 rokov (54,2 %). Zber dát bol realizovaný prostredníctvom online dotazníku a regrutácia participantov prebehla formou príležitostného výberu cez anonymné online dotazníky.

POUŽITÉ NÁSTROJE

Škála epistemologicky nepodložených presvedčení (Halama, 2019) pozostáva z 18 položiek s odpoveďami na 5 bodovej škále Likertovho typu, rozdelených do troch dimenzií: konšpiračné presvedčenia (*Farmaceutický priemysel kvôli finančnému zisku z chemoterapie zatajuje existenciu účinného lieku na rakovinu*), pseudovedecké presvedčenia (*Očkovanie ľudom viac zdravotne škodí, ako pomáha*) a paranormálne presvedčenia (*Existencia duchov a strašidiel nie je výmysel, ale má reálny základ*). Vnútoraná konzistencia jednotlivých dimenzií škály je uvádzaná v tabuľke číslo 1.

Altemeyerov test pravcového autoritárstva (Altemeyer, 2006), ktorý upravili pre slovenskú populáciu Čavojová, Ballová Mikušková a Majerník (2015). Test tvorí 22 položiek s ktorými participanti vyjadrujú súhlas alebo nesúhlas na 9 – bodovej škále od silne nesúhlasím (–4) až po silne súhlasím (+4). Príkladom položky je: *Čo naša krajina skutočne potrebuje je silný, odhodlaný vodca, ktorý rozdrví zlo a vráti nás na našu pravú cestu*.

Tabuľka 1

Psychometrické vlastnosti použitých metód.

	Cron. α	McDonald	položky
Konšpiračné presvedčenia	0,70	0,72	6
Pseudovedecké presvedčenia	0,65	0,67	6
Paranormálne presvedčenia	0,84	0,85	6
Autoritárstvo	0,87	0,86	22

ŠTATISTICKÁ ANALÝZA DÁT

Na štatistickú analýzu dát bol použitý software SPSS a Jamovi. Na základe výsledkov z analýzy distribúcie dát bola následne aplikovaná korelačná analýza so Spearmanovými korelačnými koeficientami.

Korelačná analýza

Výsledky korelačnej analýzy uvádzané v tabuľke 2 ukazujú, že úroveň autoritárstva signifikantne, slabo kladne koreluje so všetkými úrovňami epistemicky nepodložených presvedčení.

Tabuľka 2

Spearmanove korelácie medzi skúmanými premennými

	Autoritárstvo
Konšpiračné presvedčenia	0,29**
Pseudovedecké presvedčenia	0,21*
Paranormálne presvedčenia	0,25*

Pozn. * $p < 0,05$; ** $p < 0,01$.

DISKUSIA

Výsledky výskumu indikujú, že existuje slabá pozitívna korelácia medzi pravicovým autoritárstvom a tendenciou veriť konšpiračným teóriám. Tento výsledok je v súlade s prvotnými teóriami o vzťahu týchto premenných (Adorno et al., 1950; Altemeyer, 1998), podobne ako aj väčšinou nových výskumov (napr. Grzesiak-Feldman & Irzycka, 2009; Richey, 2017). Paradoxne však existujú aj výskumy poukazujúce na negatívnu alebo žiadnu koreláciu (McHoskey, 1995). Spomínaná varieta výsledkov môže byť spôsobená aj vnímaním konšpiračných teórií ako unitárneho konštruktu a opomínaním ich rôznorodosti. Výsledky výskumu Wooda a Grey (2019) naznačujú, že zatiaľ čo pravicové autoritárstvo silne korelovalo s konšpiračnými teóriami zameranými proti súčasnému zriadeniu (napr. minoritné skupiny konšpirujúce proti spoločenskému poriadku), korelácie s konšpiračnými teóriami zobrazujúcimi súčasné hlavno prúdové authority ako despotické, skorumpované a pod. (napr. štát ako mocenský nástroj na ovplyvňovanie nevedomej verejnosti) boli iba veľmi slabé. Dôvodom prečo sme v našom výskume našli iba slabý vzťah medzi autoritárstvom a konšpiračnými teóriami tak môže byť práve obsah použitých konšpiračných teórií v teste od Halamu (2019), ktoré zobrazovali súčasné authority prevažne v negatívnom svetle.

Výsledky tiež rozšírili súčasný výskum a poukázali na slabý pozitívny vzťah aj medzi pravicovým autoritárstvom a pseudovedeckými a paranormálnymi presvedčeniami. Tieto výsledky sú v súlade s výskumami poukazujúcimi na súvis pravicového autoritárstva s množstvom kognitívnych deficitov a aspektov, ktoré môžeme označiť ako „kontaminovaný mindware“ (Čavojová et al., 2015). Príklad môže byť súvis s nízkou komplexitou myslenia (Hunsberger et al., 1994), kognitívnymi chybami (Altemeyer, 1998) a náchylosťou robiť nesprávne závery (Altemeyer, 1998).

Výskumná štúdia tak splnila svoj cieľ a preskúmala vzťahy medzi nižšie spomínanými konceptami. Budúci výskum by mal premosťovať limity súčasnej štúdie a zamerať sa na preskúmanie vzťahu ENP a autoritárstva na početnejšej a vyvázenejšej vzorke. Zároveň by mal brať do úvahy limity plynúce z voľby výskumného nástroja, merajúceho nepodložené

presvedčenia. Považujeme za dôležité, brať do úvahy konkrétny obsah konšpiračných, ako aj pseudovedeckých a paranormálnych presvedčení použitých v nástroji. Cieľom budúcich výskumov by mohlo byť aj konkrétne preskúmať, aké typy nepodložených presvedčení sa javia plauzibilnejšie pre pravicových autoritárov.

LITERATÚRA

- Adorno, T. W., Frenkel-Brunswik, E., Levinson, D. J., & Sanford, R. N. (1950). *The authoritarian personality*. New York: Harper and Row.
- Altemeyer, B. (1998). The “other” authoritarian. *Advances in Experimental Social Psychology*, 30, 47–92.
- Altemeyer, B. (2006). The Authoritarians. *Unpublished Manuscript, Department of Psychology, University of Manitoba, Winnipeg, Canada*.
- Altemeyer, B., & Hunsberger, B. E. (1992). Authoritarianism, religious fundamentalism, quest, and prejudice. *International Journal for the Psychology of Religion* 2(2), 113–133. https://doi.org/10.1207/s15327582ijpr0202_5
- Blumenstein, L. (2009). Domestic violence within law enforcement families: The link between traditional police subculture and domestic violence among police. *Graduate Theses and Dissertations*, 64. <http://scholarcommons.usf.edu/etd/1862/>
- Čavojská, V., Mikušková, E. B., & Majerník, M. (2015). Kontaminovaný mindware: typy, otázky a výzvy. In I. Farkaš, M. Tkáč, & J. Rybár (Eds.), *Kognícia a Umelý Život 2015*, 31–37.
- Darwin, H., Neave, N., & Holmes, J. (2011). Belief in conspiracy theories. The role of paranormal belief, paranoid ideation and schizotypy. *Personality and Individual Differences*, 50(8), 1289–1293. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2011.02.027>
- Douglas, K. M., & Sutton, R. M. (2008). The hidden impact of conspiracy theories: Perceived and actual influence of theories surrounding the death of Princess Diana. *Journal of Social Psychology*, 148(2), 210–222. <https://doi.org/10.3200/SOCP.148.2.210-222>
- Grzesiak-Feldman, M., & Irzycka, M. (2009). Right-wing authoritarianism and conspiracy thinking in a Polish sample. *Psychological Reports*, 105(2), 389–393. <https://doi.org/10.2466/PRO.105.2.389-393>
- Halama, P. (2019). Konštrukcia a psychometrické vlastnosti škály epistemologicky nepodložených presvedčení. In I. Piterová, & J. Výrost (Eds.), *Sociálne Procesy a Osobnosť 2018 : Zborník Príspevkov. Košice: Spoločenskovedný Ústav CSPV SAV, 2019*, 124–133.
- Hunsberger, B., Pratt, M., & Pancer, S. M. (1994). Religious Fundamentalism and Integrative Complexity of Thought: A Relationship for Existential Content Only? *Journal for the Scientific Study of Religion*, 33(4), 335. <https://doi.org/10.2307/1386493>
- Kam, C. D., & Kinder, D. R. (2007). Terror and ethnocentrism: Foundations of American support for the war on terrorism. *Journal of Politics*, 69(2), 320–338. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2508.2007.00534.x>
- Lindeman, M., Cederström, S., Simola, P., Simola, A., Ollikainen, S., & Riekk, T. (2008). Sentences with core knowledge violations increase the size of N400 among paranormal believers. *Cortex*, 44(10), 1307–1315. <https://doi.org/10.1016/j.cortex.2007.07.010>
- Lobato, E., Mendoza, J., Sims, V., & Chin, M. (2014). Examining the relationship between conspiracy theories, paranormal beliefs, and pseudoscience acceptance among a university population. *Applied Cognitive Psychology*, 28(5), 617–625. <https://doi.org/10.1002/acp.3042>
- Martin, M. (1994). Pseudoscience, the paranormal, and science education. *Science and Education*, 3(4), 357–371. <https://doi.org/10.1007/BF00488452>
- McHoskey, J. W. (1995). Case Closed? On the John F. Kennedy Assassination: Biased Assimilation of Evidence and Attitude Polarization. *Basic and Applied Social Psychology*, 17(3), 395–409. https://doi.org/10.1207/s15324834bas1703_7
- Oliver, J. E., & Wood, T. (2014). Medical conspiracy theories and health behaviors in the United States. *JAMA Internal Medicine*, 174(5), 817–818. <https://doi.org/10.1001/jamainternmed.2014.190>
- Pennycook, G., Fugelsang, J. A., & Koehler, D. J. (2015). Everyday Consequences of Analytic Thinking. *Current Directions in Psychological Science*, 24(6), 425–432. <https://doi.org/10.1177/0963721415604610>

- Richey, S. (2017). A Birther and a Truther: The Influence of the Authoritarian Personality on Conspiracy Beliefs. *Politics and Policy*, 45(3), 465–485. <https://doi.org/10.1111/polp.12206>
- Van Assche, J., Roets, A., Van Hiel, A., & Dhont, K. (2019). Diverse Reactions to Ethnic Diversity: The Role of Individual Differences in Authoritarianism. *Current Directions in Psychological Science*, 28(6), 523–527. <https://doi.org/10.1177/0963721419857769>
- Wood, M. J., & Gray, D. (2019). Right-wing authoritarianism as a predictor of pro-establishment versus anti-establishment conspiracy theories. *Personality and Individual Differences*, 138(June 2018), 163–166. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2018.09.036>

VZŤAHY MEDZI PRACOVNOU SPOKOJNOSŤOU A HODNOTAMI U SLOVENSKÝCH UČITEĽOV V MAĎARSKU

CORRELATION OF JOB SATISFACTION AND VALUES OF SLOVAK TEACHERS IN HUNGARY

Alexander Loziak, Mária Ďurkovská

Institute of Social Sciences, CSPA SAS, Košice, Slovakia

loziak@saske.sk, durkovska@saske.sk

Abstrakt

Úvod: Pracovná spokojnosť (alebo nespokojnosť) je dôležitou súčasťou celkovej životnej spokojnosti. Obzvlášť dôležitá je v profesii učiteľa, keďže nedostatok pracovnej spokojnosti sa u učiteľov často spája so syndrómom vyhorenia (Skaalvik & Skaalvik, 2009). Cieľom nášho príspevku je odhaliť možné vzťahy medzi pracovnou spokojnosťou a desiatimi hodnotami učiteľov (personálne, etnické, sociálne) učiteľov. Metódy: Dáta boli analyzované pomocou štatistického programu JASP, použitá bola korelačná analýza. Keďže premenné boli merané na intervalovej škále, ich vzájomné vzťahy sme overovali pomocou Pearsonových korelačných koeficientov. Výsledky: Bola zistená prítomnosť korelačných vzťahov medzi položkami pracovnej spokojnosti a položkami zisťujúcimi hodnoty. Tieto korelačné vzťahy sa dajú opísať ako veľmi silné medzi pracovnou spokojnosťou a hodnotami – zamestnanie, sloboda, vzdelanie, zdravie, demokracia, materinský jazyk, rodina, národnosť a majetok. O čosi slabšie korelačné vzťahy boli zaznamenané medzi pracovnou spokojnosťou a hodnotou náboženstvo.

Kľúčové slová: pracovná spokojnosť, hodnoty, učitelia v Maďarsku

Abstract

Introduction: Job (dis)satisfaction is an important part of overall satisfaction with life. It is particularly important in the teaching profession, as the lack of teachers' job satisfaction is often associated with work-related stress and burnout (Skaalvik & Skaalvik, 2009). The aim of this paper is to reveal possible correlations of job satisfaction and the ten (personal, ethnic, social) values of teachers. Methods: The data were analysed in the JASP statistical program, applying correlation analysis. Since the variables were measured on an interval scale, we verified their correlations using Pearson correlation coefficients. Results: We found a correlation between job satisfaction items and the items corresponding to the respective values. These correlations of job satisfaction and the respective values – employment, freedom, education, health, democracy, mother tongue, family, ethnicity and wealth – can be described as very strong. Slightly weaker correlations were noted between job satisfaction and the value of religion.

Keywords: job satisfaction, values, teachers in Hungary

Funding

The article is an output of the VEGA grant no. 2/0012/19 "Reflection of Slovak national education in Hungary in the context of the present and other perspectives of its functioning."

INTRODUCTION

JOB SATISFACTION AND VALUES

Job (dis)satisfaction is an important part of overall satisfaction with life. It is defined as the work-related positive attitudes and feelings of a person – these are important for the success of the organization as a whole (Armstrong & Taylor, 2014). Job satisfaction affects the general quality of life and both of these significantly affect the individuals' work performance. It is particularly important in the teaching profession, as its lack is often associated with work-related stress and burnout. Lower levels of job satisfaction, when combined with stress, may be caused by numerous factors, such as: increased workload, students/pupils having behavioural problems, parent-teacher relationship issues, conflicts with colleagues, lack of support by the school management or insufficient autonomy. Conversely, support, autonomy or positive emotions to students/pupils, parents or colleagues may have a positive effect on job satisfaction and reduce the sensation of stress (Skaalvik & Skaalvik, 2009).

Values are an integral part of our lives. They characterize both individuals and groups – such as nations, institutions or even congregations. The values of social groups represent the goals that the members of these strive to achieve and also justify the activities of the group members and leaders aimed at reaching these goals. The values of individuals (also referred to as personal values) represent a broad category of goals motivating human activity and serving as guiding principles in life. They affect one's preferences and behaviour in a wide range of situations (Sagiv, Roccas & Cieciuch, 2017).

Examination of values and/or value orientations is closely related to the research of the individuals' attitudes and behaviours. Considering the topic of this paper, it is important to note that values are significant building blocks of the individuals' (ethnic) identity (Hutnik, 1992). This is especially true if the individual is a member of a particular minority. In fact, all of us – repeatedly – experience what it is like to belong to a kind of minority (in terms of race, ethnicity, religion, gender, opinion, etc.).

Until now, several studies have addressed the relationship of job satisfaction and values. A study mapping the job satisfaction of nurses points out that values including family, responsibility and loyalty are related to job and salary satisfaction (Prothero et al., 2000).

In turn, a 2016-study, suggests that job satisfaction is significantly influenced by religious values and commitment to one's religion. This study examined job satisfaction of people of different religions – Christianity, Islam or Buddhism (Ghazzawi et al., 2016).

The correlation of values and job satisfaction were also proved in case of the surveyed teachers. Correlations were demonstrated for ten values of Schwartz's theory of basic human values. Thus, values such as power, achievement, tradition or conformity were related to teachers' job satisfaction (Yilmaz & Dilmaç, 2010). Among university teachers, a correlation of job satisfaction and values including personal growth, self-direction, security or benevolence was revealed (Ali & Panatik, 2015).

ETHNIC SLOVAK EDUCATION IN HUNGARY – BASIC DATA

According to the newest research in sociology, most students having a Slovak ethnic background, not attending Slovak schools, lose their ethnicity. In this environment, schools became the decisive factor of preserving Slovak language and culture, as well as the Slovak population in Hungary (Homišínová, 2006; Uhrinová 2008). Currently, the vast majority of Slovak families are not able to pass on (or do so only partially) the linguistic and cultural heritage of their ancestors to their descendants. Students learn the basics of Slovak at school and meet Slovak culture. These first experiences determine their lifelong attitude towards the Slovak minority. The importance and responsibility of ethnic schools and Slovak teachers has now increased enormously.

The operation of the Slovak ethnic school system, as a complex phenomenon, has not yet been fully explored, in most cases, related studies were limited to partial surveys/researches. (Vámos et al., 2004; Tóth, 2005). However, the results of these showed a decisive role in the life of Slovaks in Hungary, and also its critical, endangered current state – see, for example: Tóth (2008), Tuska, 2016; Ďurková & Kentoš (2020).

There were 34 Slovak schools in Hungary in the 2018/2019 school year (1 monolingual, 4 bilingual and 29 schools teaching Slovak as a subject). In the monolingual school (in Budapest), the language of teaching is the ethnic (i.e. Slovak) language. In bilingual schools, 50% of the lessons is being taught in the ethnic language. At schools teaching the ethnic language as a separate subject, students are educated in Hungarian; however, the class schedule also contains Slovak language and literature, along with "Slovak studies", amounting to

5 + 1 lessons per week. In the school year 2018/2019, 3494 pupils studied in these schools. The number of teachers teaching Slovak or in Slovak was 147. (Ďurková & Tuska, 2020).

The aim of this paper is to reveal possible correlations of job satisfaction and the values of Slovak teachers in Hungary.

METHODS

RESEARCH SAMPLE:

The data come from the survey conducted in Hungary in 2019, using a sample of 139 teachers of ethnic schools. Respondents were selected from schools of all three types teaching Slovak, located both in cities and villages. The selection criteria were the employment and the availability of the respondent, regardless of the identification criteria (age, location, gender). The survey sample consisted of 18.7% of men and 88.3% of women. Their average age was 48.7 years (ranging from 24 to 68). 7.3% taught at monolingual schools, 48.2% at bilingual and 43.1% at schools teaching the ethnic language as a separate subject.

METHODS

The following ten values have been selected: 5 personal values (employment, education, health, family, wealth), 3 ethnic values (mother tongue, ethnicity and religion) and 2 social values (freedom, democracy) (Výrost, 2011). To express the respondents' preferences of the presented values, a 7-point scale was used, ranging from 1 (not significant at all) to 7 (very significant). To analyse the correlation of the values and job satisfaction, we used the following: "I am satisfied with my job." Respondents had to choose the appropriate option from a scale; the score was then calculated using a seven-point scale, where 1 = "I don't agree at all" and 7 = "I fully agree".

STATISTICAL ANALYSES

The data were analysed in the JASP statistical program. To find the correlations, we applied correlation analysis. Since the variables were measured on an interval scale, we verified their correlations using Pearson correlation coefficients with the aim to determine whether the correlations are statistically significant

RESULTS

We found a correlation of job satisfaction and the items corresponding to the respective values. The correlation of job satisfaction and the ten examined values has been proven. These correlations of job satisfaction and the respective values – employment, freedom, education, health, democracy, mother tongue, family, ethnicity and wealth – can be described as very strong, since their values range from 1 to 0.7 (Akoglu, 2018). Slightly weaker correlations were noted between job satisfaction and the value of religion, achieving range of 0.7–0.4 values, these can be considered positive and moderate. For the correlations of these values see Table 1.

Table 1

Pearson correlations of job satisfaction and the examined values.

	Employment	Freedom	Education	Health	Democracy	Mother tongue	Family	Ethnicity	Wealth	Religion
Job satisfaction	0,98*	0,97*	0,97*	0,98*	0,96*	0,97*	0,98*	0,97*	0,93*	0,68*

Note. * statistically significant correlations.

DISCUSSION

So far, only a few studies have addressed the possible correlation of job satisfaction and values. Although many studies have shown the impact of working conditions (such as workload or teacher-student-parent relationships) on job satisfaction (Skaalvik & Skaalvik, 2009), the impact of personal and social values has not yet received much attention. Meanwhile, values explain a large part of human motivation, goals and overall behaviour (Sagiv, Roccas & Cieciuch, 2017).

Research on the correlation of job satisfaction and values, for example, concerning the ten values described in Schwartz's theory, has also shown existing correlations (Yilmaz & Dilmaç, 2010). The sample of university teachers revealed correlations of job satisfaction and employment-related values – career growth, self-direction, security or benevolence – (Ali & Panatik, 2015). Our results also show that job satisfaction among Slovak teachers in Hungary significantly correlates with their values.

Significant correlations of job satisfaction and individual values have also been shown by further research. An example is one of the values examined by us: family. A study concluded

on a sample of nurses (Prothero et al., 2000) showed that the family as a value was associated with job satisfaction, specifically salary satisfaction. Our finding of a moderate correlation of job satisfaction and religion has been confirmed by a study examining this correlation on a sample of people of different religions (Ghazzawi et al., 2016). Also, research from 2011 confirmed that religion and spirituality can be important parts of job satisfaction and should not be neglected (Noor & Arif, 2011).

A limitation of our research is that, due to the very specific sample, it is not possible to generalize the findings to the whole population of teachers; however, the primary goal of the data collection was to map the situation in this particular group of teachers.

The benefit of the study is that almost all teachers teaching Slovak or in Slovak (139 out of 147) at ethnic schools in Hungary took part in the survey. In addition, we consider obtaining valuable findings related to teachers' job satisfaction to be a further benefit hereof. Currently, teachers' satisfaction and their overall mental health are important issues affecting the quality of education and thus society as a whole. Last but not least, this paper points out the – relatively – less researched factors of job satisfaction and thus broadens our knowledge concerning the affected phenomenon.

REFERENCES

- Akoglu, H. (2018). User's guide to correlation coefficients. *Turkish Journal of Emergency Medicine*, 18(3), 91–93.
- Ali, N., & Panatik, S. (2015). Work values and job satisfaction among academicians in public and private university. *Journal Kemanusiaan*, 24(2), 43–58.
- Armstrong, M., & Taylor, S. (2014). *Armstrong's handbook of human resource management practice*. London: Kogan Page Publishers.
- Đurkovská, M., & Kentoš, M. (2020). Perspectives of Slovak Ethnic Education in Hungary. In P. Adamec, M. Šimáně, & E. Kovářová (Eds.) *Sborník z mezinárodní konference ICOLLE 2019 : udržitelnost ve vzdělávání: minulost, současnost a budoucnost* (pp. 49–56). Brno: Mendelova univerzita.
- Đurkovská, M., & Tuska, T. (2019). Téma slovenského národnostného školstva v Maďarsku v projektoch Slovenskej akadémie vied a Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku. In M. Đurkovská, & T. Tuska (Eds.) *Reflexia slovenského národnostného školstva v Maďarsku v kontexte súčasnosti a ďalších perspektív jeho fungovania* (pp. 6–18). Košice; Békešská Čaba: SvÚ CSPV SAV; VÚSM.
- Ghazzawi, I., Smith, Y., & Cao, Y. (2016). Faith and job satisfaction: is religion a missing link? *Journal of Organizational Culture, Communications and Conflict*, 20, 1–94.
- Homištinová, M. (2006). *Etnická rodina Slovákov, Chorvátov a Bulharov žijúcich v Maďarsku*. Békešská Čaba: VÚSM.
- Hutnik, N. (1992). *Ethnic minority identity: A social psychological perspective*. Oxford: Clarendon Press.
- Noor, S. & Arif, S. (2011). Achieving Job Satisfaction VIA Workplace Spirituality: Pakistani Doctors in Focus. *European Journal of Social Sciences*, 19(4), 507–515.
- Prothero, M., Marshall, E., Fosbinder D., & Hendrix J. (2000). Personal values and work satisfaction of registered nurses working in hospitals. *Journal of Nursing Scholarship*, 32(1), 81.
- Sagiv, L., Roccas, S., & Ciecuch, J. (2017). Personal values in human life. *Nat Hum Behav*, 1, 630–639. <https://doi.org/10.1038/s41562-017-0185-3>

- Skaalvik, E. M., & Skaalvik, S. (2009). Does school context matter? Relations with teacher burnout and job satisfaction. *Teaching and Teacher Education*, 25(3), 518–524.
- Tóth, A. J. (2005). O slovenskom jazyku v školách v Békešskej župe. In A. Uhrinová, & M. Žiláková (Eds.) *Používanie slovenského jazyka v Békešskej župe* (pp. 182–201). Bekešská Čaba: VÚSM.
- Tóth, A. J. (2008). Szlovák nyelvhasználat az iskolában. In E. Uhrin, & M. Zsilák (Eds.). *A szlovák nyelv magyarországon. Bibliográfia és tanulmányok I* (pp. 244–263). Békecsaba: Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete.
- Tušková, T., & Uhrinová, A. (2018). „Škola by sa len vtedy zachránila...” Príbeh slovenskej národnostnej školy v Tardoši. In M. Zsilák, & T. Tuska (Eds.). *Slovenské inšpirácie z Tardoša 35. interdisciplinárny výskumný tábor Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku* (pp. 161–186). Bekešská Čaba: Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku.
- Uhrinová, A. (2008). Slovenský jazyk v Maďarsku očami používateľov. In A. Uhrinová, & M. Žiláková (Eds.) *Slovenský jazyk v Maďarsku I*. (pp. 92–224). Bekešská Čaba: VÚSM.
- Vámos, A. et al. (2004). Kissebségi népismeret oktatása a nemzetiségi iskolákban I. Új pedagógiai szemle, 9. Dostupné z: <http://folyoiratok.ofi.hu/uj-pedagogiai-szemle/kisebbsegi-nepismeret-oktatasa-a-nemzetisegi-iskolakban-i>
- Výrost, J. (2011). Mother tongue in the values hierarchy of young Slovaks in Hungary. *Človek a spoločnosť [Individual and Society]*, 14(3), 15–27. Online: <http://www.clovekaspolocnost.sk/sk/rocnik-14-rok-2011/3/studie-a-clanky/materinsky-jazyk-v-hierarchii-hodnot-mladych-ludi-slovenskej-narodnosti-v-madarsku/>
- Yilmaz, E., & Dilmaç, B. (2010). An Investigation of Teachers Values and Job Satisfaction. *Elementary Education Online*, 10(1), 302–310.

VÝVINOVÝ ASPEKT AKO POTENCIÁLNA PRÍČINA ZMIEN ALKOHOLOVÉHO SPRÁVANIA ADOLESCENTOV

DEVELOPMENTAL ASPECT AS A POTENTIAL CAUSE OF CHANGES IN ALCOHOL BEHAVIOR IN ADOLESCENTS

Zuzana Mičková¹, Rudolf Fábry²

¹*Katedra psychológie FF UCM v Trnave*, ²*Katedra psychológie FF UCM v Trnave*

zuzana.mickova@ucm.sk, rudolf.fabry@ucm.sk

Abstrakt

V longitudinálnom výskume s pôvodným súborom 250 adolescentných respondentov sa zisťovali zmeny v intenzite konzumácie alkoholu a zmeny situačných či motivačných faktoroch užívania alkoholu v priebehu dvoch rokov s pomocou Dotazníka situačno-motivačných faktorov alkoholového správania (Rojková, Vavrová 2017). Po druhom meraní realizovanom po 2 rokoch bolo spárovaných 93 protokolov od respondentov zúčastnených i prvého merania. Výsledky potvrdili významný nárast konzumácie alkoholu, resp. intenzity pitia u sledovanej skupiny (až u 60 % respondentov), intenzita pitia bola vyjadrená súčinom frekvencie a množstva požívania alkoholu. Analýza motivácie alkoholového správania nepreukázala štatisticky významné zmeny v situačno-motivačných faktoroch pravidelného pitia, avšak ako predikčne významné sa ukázali niektoré konkrétne dôvody experimentovania s alkoholom. Probandi, ktorí udávali ako príčinu experimentovania „vplyv rovesníkov“ a „únik z problémov“ priznávali významný nárast intenzity pitia v druhom meraní, u tých ktorí uvádzali motív „vplyv rodiny“ nárast intenzity požívania alkoholu nebol zaznamenaný.

Kľúčové slová: pravidelné pitie, experimentovanie s alkoholom, situačno-motivačné faktory, adolescencia, vývinový aspekt.

Abstract

In a longitudinal survey with the primary group of 250 adolescent respondents, changes in the intensity of alcohol consumption and changes in situational and motivational factors of alcohol use over two years were identified using the Questionnaire on situation-motivational alcohol behavior factors (Rojková, Vavrová 2017). After the second measurement performed after 2 years 93 protocols were paired from respondents, who also participated in the first measurement. The results confirmed a significant increase in alcohol consumption, respectively, drinking intensity in the observed group (up to 60% of respondents), drinking intensity was expressed by the function of the frequency and amount of alcohol consumption. The analysis of the motivation of alcohol behavior did not show statistically significant changes in the situation-motivational factors of regular drinking, but some specific reasons for experimenting with alcohol proved to be predictively significant. Proband who cited "peer

influence" and "escape from problems" as the cause of the experimentation reported a significant increase in drinking intensity in the second measurement, and for those who reported "family influence" a significant increase in alcohol intensity was not detected.

Key words: Regular drinking, alcohol experimentation, situation-motivational factors, adolescence, developmental factor.

Grantová podpora

Táto práca bola podporená VEGA pod číslom projektu 1/0203/20: Vývoj a šandardizácia skríningovej metodiky na identifikáciu výskytu a rizika problémového užívania legálnych drog u adolescentov.

Úvod

Užívanie alkoholu nesporne predstavuje vážny spoločensko-ekonomický a medicínsky problém. Veková hranica prvých kontaktov s alkoholom sa neustále znižuje a aktívne koexistencia s alkoholom sa stáva štandardným aspektom obdobia adolescencie. Alkoholové správanie u mladistvých je veľmi často spájané s negatívnymi dôsledkami, napr. (Frieese et al., 2011) riadenie motorového vozidla pod vplyvom alkoholu, zranenia (pády, popáleniny, utopenie), delikventné, rizikové sexuálne či iné drogové správanie (Mydlová, Vavrová, 2019). Adolescenti sa neustále hľadajú, snažia sa zistiť, kým vlastne sú a alkohol je pre nich vyhovujúci, aby lepšie a rýchlejšie nadväzovali vzťahy s ostatnými, aby sa jednoduchšie identifikovali so skupinou. Mladí ľudia chcú naplniť svoje túžby, veľmi radi experimentujú a najmä testujú ako odoláva ich hranica vlastných schopností (Göhlert, Kühn, 2001). Dospievajúci sa cítia byť za seba zodpovední a napodobňovať dospelých, alkohol má však negatívne dôsledky pre zdravie nezrelého organizmu (Kolibáš, Novotný, 2007). Významnú rolu v alkoholovom správaní má prvý kontakt s alkoholom, osobitne v mladom veku, výrazný je aj vplyv genetických, psychosociálnych faktorov a konzumácia nadmerného množstva alkoholu v rodine (Skala, Walter, 2013).

Existuje veľa faktorov, ktoré alkoholové správanie podmieňujú a ovplyvňujú, pričom dôraz sa kladie na prostredie a rovesníkov. V odborných zdrojoch sa uvádza, že alkoholové správanie v poslednom roku strednej školy dokáže predikovať alkoholové správanie na vysokej škole (White, Jackson, 2004). Štúdiá z r. 2017 a 2018 na základe medzinárodného protokolu HBSC dokumentuje, že až 59 % mladistvých má osobné skúsenosti s pitím alkoholu vo veku 15 rokov a približne tretina z nich užíva alkohol minimálne raz do mesiaca (Baška, Macková, 2019). Podľa poznatkov Rojkovej a Vavrovej (2020) 74,6 % mladých vo veku 14–15 a 90,3 % vo veku 16–18 rokov má skúsenosť s alkoholom a približne polovica uvádza za posledný

mesiac nárazové pitie. Osobitne psychológia, by sa mala venovať motívom pitia mladistvých a snažiť sa odhaliť kvalitatívne atribúty procesu, či napr. konkrétny motív má efekt napr. na spôsob konzumácie alkoholu, jeho intenzitu alebo frekvenciu. Koncepcia situačno-motivačných faktorov (SMF) je inšpirovaná komplexnou podmienenosťou alkoholového správania. SMF sú rôzne podnety, resp. spúšťacie podnety vedúce k dosiahnutiu priameho kontaktu osoby s drogou. Spôsobujú porušenie zábran u ľudí, ktorí doteraz s drogami v osobnom kontakte neboli. Zaraďujeme sem rôzne okolnosti, pre ktoré je užívanie alkoholu typické (Rojková, 2016). Koncept SMF, predpokladá dva konkrétne druhy alkoholového správania a samostatné SMF: 1. pri experimentovaní (EXP) s alkoholom pôsobia faktory: skupinový (rovesnícky) vplyv, rodinný vplyv, túžba po poznaní nových vecí, únik z problémov; 2. pri pravidelnom pití (PP) sú to faktory: skupinový vplyv, túžba po účinku, únik z problémov.

Je nesporne dôležité zistiť, či vekové zrenie v adolescencii môže podmieňovať pokles (resp. relatívny pokles) užívania alkoholu, resp. naopak, že je bezvýznamné a presadzuje sa napr. motív identifikovať sa so skupinou (ako hlavný vekovo podmienený faktor hlavne experimentovania s alkoholom), prípadne víťazí túžba po novom zážitku, či iný z dôvodov užívania drog u mladistvých (Dimoff, Carper 1994) a percentá mladých konzumentov alkoholu rastú bez ohľadu na skúsenosti a dospievanie. Uvedené otázky sú riešené v aktuálnej štúdii.

CIELE

- Zistiť zmeny v prevalencii pravidelného užívania alkoholu u adolescentov po 2 rokoch.
- Popísať štruktúru SMF PP a identifikovať zmeny v tejto štruktúre po 2 rokoch.
- Overiť nárast intenzity pitia u adolescentov medzi meraniami s odstupom 2 rokov.
- Zistiť, pri ktorom prevládajúcom SMF EXP a prevládajúcom SMF PP u adolescentov dôjde k významnému nárastu intenzity pitia v nasledujúcich 2 rokoch.
- Identifikovať, pri ktorom SMF PP dôjde k najväčšiemu nárastu v intenzite užívania alkoholu.

METÓDA

VÝSKUMNÁ VZORKA

Pôvodnú vzorku tvorilo 250 študentov rôznych typov slovenských stredných škôl. Druhé meranie realizované po 2 rokoch, absolvovalo podstatne menej študentov z pôvodnej vzorky. Po korektnom spárovaní dotazníkov pomocou ID kódov tvorilo súbor 93 respondentov (25 chlapcov, 68 dievčat). Priemerný vek pri prvom meraní bol 15,7 (1. a 2. ročníky). Veľký

úbytok výskumnej vzorky je vysvetlený neumožnením realizácie druhej časti výskumu v jednej pôvodnej škole, neprítomnosťou študentov a pod.

METÓDA ZBERU ÚDAJOV

Na zber údajov bol aplikovaný Dotazník situačno-motivačných faktorov alkoholového správania (verzia pre stredné školy) (Rojková, Vavrová, 2017). Tvorí ho úvodná informatívna oblasť, ktorá okrem demografických údajov a iných aspektov alkoholového správania zisťuje frekvenciu užívania alkoholu za posledný mesiac, bežné množstvo vypitých pohárikov počas príležitosti. Ďalej obsahuje dve oblasti zamerané na situačno-motivačné faktory (SMF) pri experimentovaní s alkoholom (20 pol.): Zvedavosť, Vplyv rovesníkov, Únik z problémov a Vplyv rodiny; pri pravidelnom pití (15 pol.): Vplyv skupiny, Túžba po účinku, Únik z problémov, každý faktor je zisťovaný 5 položkami na 5-stupňovej škále. Na základe najvyššej hodnoty je určený prevládajúci SMF pri experimentovaní (4 varianty) a pri pravidelnom pití (3 varianty), v prípade podobného skóre v dvoch SMF nie je možné určiť, ide o nominálne premenné. Index pitia (intenzita pitia) znamená frekvenciu užívania alkoholu za posledných 30 dní (1–9) vynásobenú množstvom štandardných pohárikov za jednu príležitosť (1–6), dosahuje hodnoty 1–63 bodov. Pravidelné pitie je definované ako aspoň 1-krát za týždeň, experimentovanie znamená prvú skúsenosť s alkoholom. V druhom meraní, ktoré sa uskutočnilo s odstupom dvoch rokov bola použitá totožná metodika, protokoly boli spárované podľa jedinečného ID kódu.

VÝSLEDKY

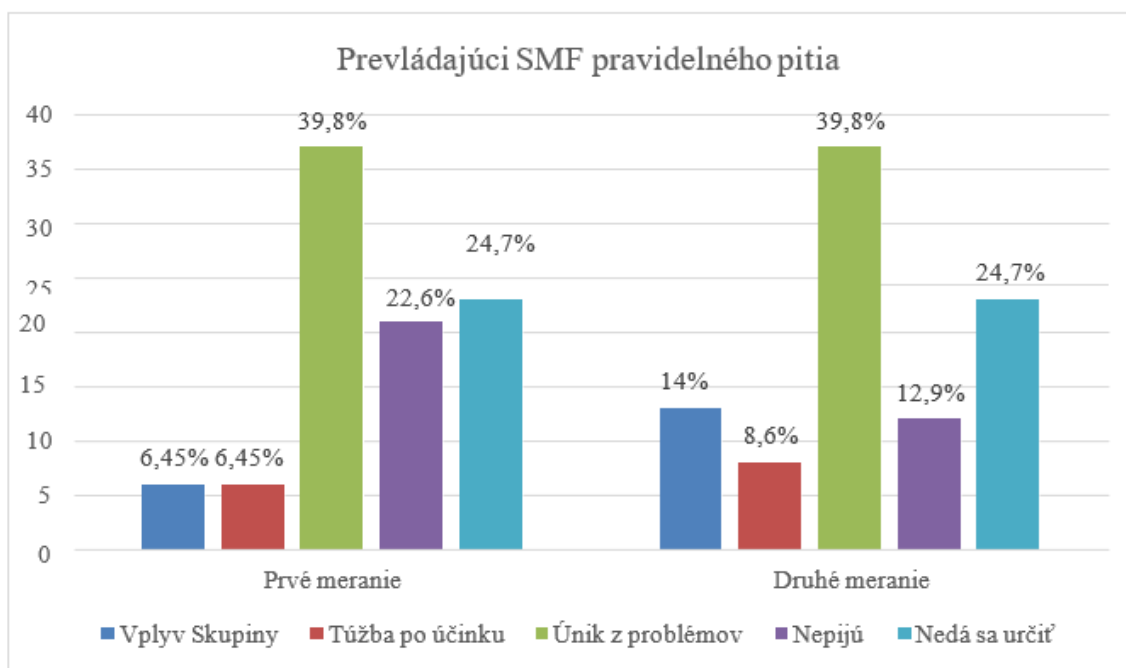
Vzhľadom na charakter príspevku a priestorovú disponibilitu uvádzame deskriptívne údaje o prevalencii uvedieme len heslovite:

- v 1. meraní experimentovalo s alkoholom 94,6 % respondentov (N = 88),
- v 2. meraní experimentovalo s alkoholom 96,8 % (N = 90),
- v 1. meraní pravidelne užívalo alkohol 77,4 % respondentov (N = 72),
- v 2. meraní pravidelne užívalo alkohol 87,1 % (N = 81).

Rozdiely vo výskyte pravidelného pitia boli testované McNemarovým testom, ktorého výsledok ($\text{Sig} < 0,05$) poukázal na štatisticky významný nárast vo výskyte pravidelného pitia medzi prvým a druhým meraním, kedy u 14 % (N = 13) došlo k zahájeniu pravidelného pitia a u 4,3 % (N = 4) k ukončeniu.

V Grafe 1 je zobrazený počet respondentov s jednotlivými prevládajúcimi SMF PP v oboch meraniach. V prvom meraní bol dominantným SMF Vplyv skupiny u 6,45 % vzorky

(N = 6), Túžba po účinku u 6,45 % (N = 6), Únik z problémov u 39,8 % (N = 37). V druhom meraní prevládajúci SMF Vplyv skupiny vykazuje 14 % (N = 13), Túžbu po účinku 8,6 % (N = 8), Únik z problémov 39,8 % (N = 37). Graf taktiež zobrazuje zastúpenie adolescentov bez pravidelného pitia – 22,6 % pri 1. meraní, pričom v druhom meraní to bolo 12,9 %. Prevládajúci faktor nebolo možné určiť (viac SMF rovnako pôsobí) v oboch meraniach u 24,7 % súboru.



Graf 1

Početnosť prevládajúcich faktor pravidelného pitia v 1. a 2. meraní.

Rozdiel v Intenzite pitia medzi 1. a 2. meraním v celom súbore bol testovaný Wilcoxonovým testom. Výsledky (Tabuľka 3) poukazujú na štatisticky významný rozdiel v Intenzite pitia medzi prvým a druhým meraním na hladine štatistickej významnosti Sig. < 0,001. Podľa údajov až 60 % (N = 56) adolescentov v priebehu dvoch rokov zintenzívnilo pitie alkoholu počas obdobia 2 rokov, u 24 % (N = 22) znížil a u 16 % (N = 15) zmena nenastala.

V ďalšom kroku boli testované významnosti rozdielov v Intenzite pitia (1. vs. 2. meranie – Wilcoxonov test) v podskupinách prevládajúceho SMF EXP a tiež v podskupinách podľa prevládajúceho SMF PP. Výsledky uvádzame v Tabuľke 1. Do vyhodnotenia nebola zahrnutá podskupina so SMF Zvedavosť pri experimentovaní, z dôvodu nízkeho zastúpenia (N = 4). Štatisticky významný nárast intenzity pitia (Sig. < 0,05) bol zistený v podskupinách so SMF Vplyv rovesníkov a Únik z problémov a pri viacerých prevládajúcich SMF EXP súčasne.

Rozdiel v intenzite pitia nebol podporený v podskupine s prevládajúcim SMF Vplyv rodiny pri experimentovaní a ani v jednej podskupine podľa prevládajúceho SMF PP.

Tabuľka 2

Výsledky Wilcoxonovho testu: rozdiel medzi prvým a druhým meraním Indexu pitia v podskupinách podľa prevládajúceho SMF pravidelného pitia, podľa prevládajúceho SMF experimentovania s alkoholom.

Index pitia 1. meranie – 2. meranie	Podskupiny s rôznym prevládajúcim SMF						
	SMF pravidelného pitia			SMF experimentovanie			
	Vplyv skupiny	Túžba po účinku	Únik z problémov rovesníkov	Vplyv rodiny	Vplyv z problémov	Únik	Nedá sa určiť
N	71	72	70	12	29	17	25
Z	-1,482	-0,786	-0,813	-2,093	-1,172	-2,133	-2,505
Sig.	0,138	0,432	0,416	0,036	0,241	0,033	0,012

Ako posledné boli testované rozdiely v miere Zmeny v intenzite pitia (medzi 1. a 2. meraním – Tabuľka 2) medzi skupinami s rôznym prevládajúcim SMF PP. Bol použitý Kruskal Wallisov test. Údaje poukazujú na štatisticky nevýznamný rozdiel (Sig. > 0,05), výsledky však naznačujú, že porovnanie prvej skupiny s ostatnými dvoma, by mohlo byť štatisticky významné, keďže priemerné poradie Zmeny v intenzite pitia sú blízke pri SMF Túžba po účinku (31,25) a SMF Únik z problémov (30,53) a s väčším odstupom nižšie pri SMF Vplyv skupiny (25,5).

Tabuľka 3

Výsledky Kruskal Wallisovho testu: rozdiel v miere Zmeny medzi 1. a 2. meraním indexu pitia medzi skupinami s rôznym prevládajúcim SMF pravidelného pitia.

Zmena v indexe pitia (medzi 1. a 2. meraním)	N	Priemerné poradie	Kruskal Wallisov test	
Vplyv skupiny	13	25,5	Chi-kvadrát	0,957
Túžba po účinku	8	31,25	df	2
Únik z problémov	37	30,53	Sig.	0,620
Spolu	58			

Tabuľka 4

Výsledky Wilcoxonovho testu: rozdiel v Indexe pitia medzi 1. a 2. meraním v celom súbore

Index pitia 1 – Index pitia 2 Poradia	N	Priemerné poradie	Wilcoxonov test
Negatívne	22	34,18	Z -3,929
Pozitívne	56	41,59	Sig. ,000
Zhodné	15		
Spolu	93		

DISKUSIA A ZÁVER

Výsledky štúdie podporujú skúsenosti iných autorov (napr. Baška a Macková, 2019) nízkom veku skúsenosti s alkoholom a posúvajú tento jav dokonca do predadolescentného obdobia. Štatistické testovanie potvrdilo vývinový aspekt ako rizikový pre zvýšenie intenzity pitia v adolescencii, aj napriek teoretickému zvažovaniu o stránení sa konzumácie alkoholu na základe zrenia osobnosti. Adolescenti významne zvyšujú intenzitu požívania alkoholu (až 60 % súboru) a rozširuje sa výskyt pravidelnej konzumácie. Jedinec opakuje svoju skúsenosť z akéhokoli'vek dôvodu, vyhľadáva drogu čoraz častejšie alebo sa zameria na väčšie množstvá. Eskalácia alkoholového správania zrejme súvisí aj so sociálnou identifikáciou mladého človeka, ktorá je pre toto vekové obdobie nesmierne dôležitá. Z tohto dôvodu potom môžu takéto správanie pokladať priam za sociálne žiaduce, ak ho vidia všade na vôkol (Orosová, 2003). Takúto úvahu podporujú deskriptívne údaje, kedy sme zaznamenali percentuálny nárast faktora Vplyv skupiny v pozícii rozhodujúceho faktora pravidelného pitia (Graf 1) u respondentov, ktorí medzi meraniami zahájili pravidelné pitie, zatiaľ čo ostatné rozdelenie prevládajúcich SMF PP ostali v rovnakom zastúpení. Je možné konštatovať, že štruktúra SMF PP sa javí stabilná a možné zmeny budú zrejme len prísne individuálne.

Výsledky taktiež ukázali, že nárast pitia sa nelíši vzhľadom na prevládajúci SMF experimentovania, s výnimkou faktora Vplyv rodiny. Prvá skúsenosť s alkoholom v domácom prostredí nesúvisí s nárastom intenzity pitia. Jedným z vysvetlení môže byť, že pri prvej skúsenosti v rodine je vysoká intenzita pitia prítomná už v skoršom veku, preto s odstupom času už významne nevzrastie. V druhom prípade môžeme usudzovať, že skúsenosť s alkoholom v domácom prostredí môže pôsobiť protektívne, a to ak rodina poskytuje pozitívny (spoločenské pitie – napodobňujú ho) alebo negatívny (problematický – vzdorujú mu) vzor. V prípade, že prvotná skúsenosť s alkoholom v rodinnom prostredí zaistí'uje relatívne rozumný prístup k alkoholu je využiteľná, a v budúcnosti by sa možno dali výrazne ovplyvniť poznatky,

prevencia i v spojení s rodiči už na základných školách. Uvedené zistenia sú však v rozpore s väčšinou východísk (napr. Ryan et al., 2011), ktoré nepodporujú stratégie typu podávania alkoholu adolescentom rodičmi ale skôr investovanie času do vytvárania kvalitného vzťahu medzi rodičmi a adolescentmi a komunikovanie o užívaní alkoholu. Domnievame sa, že oba prístupy sa nemusia vylučovať. Pri objasňovaní prípadnej dominancie niektorého so SMF PP pre nárast intenzity pitia bolo zistené, že väčší nárast intenzity pitia sa objavil, ak adolescent pije pod vplyvom túžby po účinku, či pre únik z problémov, pričom skupinové pôsobenie pri pití sa zdá byť menej rizikové pre zintenzívnenie pitia. Túžba po účinku a Únik z problémov sa prelínajú vo svojej vnútornej povahe oproti externej povahe faktora Vplyv skupiny, čo poukazuje na vnútorné motívy ako rizikovejšie pre vznik problémového alkoholového správania. Preverenie faktoru Vplyv rodiny ako protektívneho proti zintenzívneniu alkoholového správania je výzvou pre ďalšie skúmanie.

LITERATÚRA

- Baška, T., & Macková, J. (2019). Užívanie psychoaktívnych látok. In A. Madarasová Gecková (Ed.), *Sociálne determinanty zdravia školákov: HBSC–Slovensko-2017/2018*. Národná správa o zdraví a so zdravím súvisiacom správaní 11, 13 a 15-ročných školákov (pp. 129–161). Košice: ÚVZSR.
- Dimoff, T., & Carper, S. (1994). *Berie vaše dieťa drogy?* Bratislava: Obzor.
- Friese, B., et al. (2011). Drinking behavior and sources of alcohol: differences between Native American and White youths. *Journal of studies on alcohol and drugs*, 72(1), 53–60.
- Göhlert, Ch., & Kühn, F. (2001). *Falošné vedomie. Kompetentne o drogách*. Bratislava: Ikar.
- Kolibáš, E. & Novotný, V. (2007). *Alkohol – Drogy – Závislosti*. Bratislava: UK.
- Mydlová, K., & Vavrová, M. (2019). Analýza rizikových faktorov nárazového pitia a intímnych vzťahov adolescentov s dôrazom na ich rizikové sexuálne správanie. In A. Baranovská (Ed.), *Kondášove dni 2018* (pp. 138–147). Trnava: Katedra psychológie FF UCM.
- Orosová, O. (2003). *Pomoc – Prevencia – Rovesníci alebo „Preventívne nie nepoškodí“*. Košice: UPJŠ.
- Rojková, Z. 2016. *Situačno-motivačné faktory alkoholového správania. Koncept – meranie – overovanie*. Trnava: UCM.
- Rojková, Z., & Vavrová, M. (2017). *Situačno-motivačné faktory alkoholového správania. Metodológia merania a aplikácia v praxi*. Trnava: UCM.
- Rojková, Z., & Vavrová, M. (2020). A description of drug use among adolescents in Slovakia in different age and gender groups. *Technium social sciences journal*, 10, 344–357.
- Ryan, S. M., et al. (2011). Parenting strategies for reducing adolescent alcohol use: a Delphi consensus study. *BMC Public Health*, 11(13), 1–8.
- Skala, K., & Walter, H. (2013). Adolescence and Alcohol: a review of the literature. *Neuropsychiatrie*, 27(4), 202–211.
- White, H. R., & Jackson, K. (2004). Social and Psychological Influences on Emerging Adult Drinking Behavior. *Alcohol Research & Health*, 28(4), 182–190.

VLIV MOTIVACE NA VNÍMÁNÍ TRÉNINKOVÉ ZÁTĚŽE U VRCHOLOVÝCH SPORTOVČŮ V TÝMOVÝCH SPORTECH

MOTIVATION INFLUENCE ON TRAINING LOAD PERCEPTION AMONG ELITE ATHLETES IN TEAM SPORT

Karolína Mynářová

Psychologický ústav, Masarykova univerzita, Brno

456858@mail.muni.cz

Abstrakt

Cílem výzkumné studie bylo nalézt souvislosti mezi motivací dle teorie sebedeterminace a tréninkovou zátěží u vrcholových sportovců v týmových sportech. Výzkumný soubor tvořilo celkem 304 sportovců ve věku 10–19 let ($M = 15,3$; $SD = 2,14$). Výsledky ukázaly statisticky signifikantní vztah mezi mírou amotivace a škálou přetížení ($r = 0,45$; $p < 0,001$), také všechny typy vnitřní motivace vykazovaly slabý, ale signifikantně významný negativní vztah se škálou přetížení (VMV, $r = -0,19$; $p < 0,001$; VMP, $r = -0,23$, $p < 0,001$; VMD, $r = -0,23$, $p < 0,001$). Dále byly nalezeny genderové rozdíly ve vnímání tréninkové zátěže, dívky vykazovaly vyšší přetížení než chlapci ($t(300) = -3,63$, $p < 0,001$, $d = -0,66$). Výsledky přináší nové empirické poznatky, které otvírají prostor pro jejich využití v praxi i další zkoumání této problematiky.

Klíčová slova: motivace; tréninková zátěž; vrcholový sport; týmové sporty

Abstract

The aim of this study was to find contexts between self-determined motivation and training load among elite athletes in team sports. There were 304 participants in the study in the age span between 10–19 years of age ($M = 15,3$, $SD = 2,14$). Results indicated that amotivation and training load correlated positively ($r = 0,45$; $p < 0,001$) and all types of intrinsic motivation correlated negatively (VMV, $r = -0,19$; $p < 0,001$; VMP, $r = -0,23$, $p < 0,001$; VMD, $r = -0,23$, $p < 0,001$). Furthermore we have found gender differences between types of motivation and training load. Girls reported higher level of overload than boys ($t(300) = -3,63$, $p < 0,001$, $d = -0,66$). The results bring new empirical findings and support another approach to study contexts between motivation and training load.

Key words: motivation; training load; top-level sport; team sports

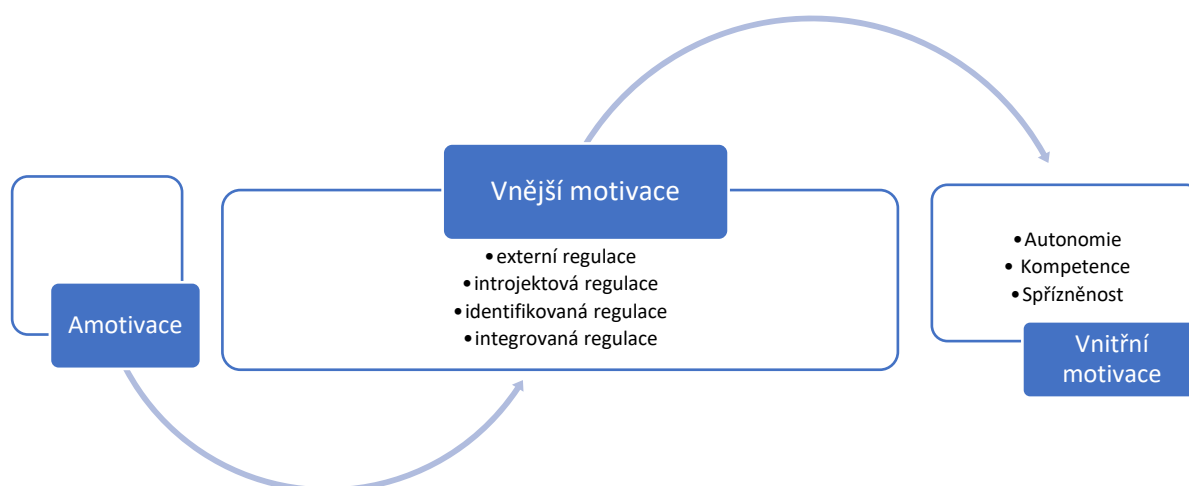
TEORETICKÝ ÚVOD

Vrcholový sport provází řada tréninků a tvrdé každodenní práce, která se často projevuje únavou a tréninkovým přetížením. Tréninková zátěž je součástí tréninkového procesu a bez ní by nedocházelo k navyšování výkonnostní úrovně, nicméně hranice mezi adekvátní a kontraproduktivní zátěží je úzká a značně individuální, proto velmi často dochází k nadměrnému přetěžování sportovců, což může vést k syndromu přetrénování (Faigenbaum, 2009) až ukončení kariéry (Kentta et al. 2001). Kromě fyzických faktorů se na vzniku nadměrného přetížení podílí i faktory psychologické, do kterých nepochybně patří i motivace. Gould et al. (2002) je přesvědčen, že za úspěchem vrcholového sportovce stojí v první řadě funkční motivace. Dle teorie sebe-determinace, která je ve sportu hojně užívaná, by mělo být cílem vedení sportovců k rozvoji vnitřní motivace. Ta se pojí s vyšší kontrolou nad svým výkonem a nižší šancí čelit syndromu přetrénování (Deci & Ryan, 1985).

TEORIE SEBEDETERMINACE

Autoři tohoto modelu pracují s motivací jako se škálou, na jejímž jednom konci figuruje vnitřní motivace, uprostřed nalezneme typy vnější motivace a na druhém konci úplnou absenci motivace, amotivaci. Vnější motivace je rozdělená na čtyři podtypy od nejvíce regulované zvenčí (externí) po nejvíce zvnitřněnou (integrovaná regulace). Externí motivací sportovce může být například vyhnutí se trestu od rodičů; v introjektivní regulaci hrají roli pocity viny a závazku (Deci & Ryan, 2007). Jedná se například o situaci, kdy se chce sportovec zavděčit rodičům za jejich úsilí a podporu ve sportu, který už ale sám vykonávat nechce. Příkladem identifikované regulace je sportování za účelem zdravotních benefitů. Sportovec vykonává sport kvůli hodnotám, které mu daná činnost dává. Závěrem integrovaná regulace je nejvíce zvnitřněný typ vnější motivace. Sportovec sportuje za účelem splnění si svých vytyčených cílů, ale stále se nejedná o sportování z čiré radosti z aktivity, proto i tento podtyp spadá do vnější motivace.

Pro podporu vytváření vnitřní motivace, popřípadě její přeměňování z motivace vnější, slouží podle teorie kognitivního zhodnocení tři potřeby, kterými jsou: potřeba autonomie, kompetence a spřízněnosti. Naplňování těchto potřeb vede k navyšování vnitřní motivace. Na výzkumném poli bylo již nespočetněkrát podloženo, že vnitřní motivace se pojí s vyšším výkonem (Behzandia et al. 2018; Deci a Ryan, 2016; Yeung et al., 2019). Naopak u sportovců s absencí motivace častěji docházelo k úplnému vyčerpání nebo ukončování kariéry (Jordalen et al., 2018; Martinent et al., 2014).



Obrázek 1

Teorie sebeurčení (Modifikováno dle Deci & Ryan 2000).

TRÉNINKOVÁ ZÁTĚŽ

Tréninková zátěž je přirozenou součástí tréninkového procesu a pokud má sportovec dostatečný prostor na regeneraci, organismus se zvládá adaptovat a dochází k navyšování výkonnosti (Lehnert et al., 2010). V opačném případě, zvláště když se přidá tréninkový stres, dochází k pravidelnému přetěžování, které může vést až k syndromu přetrénování (Faigenbaum, 2009), jehož následkem přispějeme spíše k dlouhodobému snížení výkonnosti než jejímu navyšování. Přetížení dělíme dle Meeusen et al. (2013) na: akutní, funkční, nefunkční a syndrom přetrénování. Více informací viz tabulka 1.

Tabulka 1

Přehled typů přetížení (modifikováno dle Meeusen et al., 2013).

	Akutní přetížení	Funkční přepětí	Nefunkční přepětí	Syndrom přetrénování
Délka zotavení	Dny	Dny až týdny	Týdny až měsíce	Měsíce až roky
Výkon	Zlepšení	Dočasný pokles, pak zlepšení	Stagnace, pokles	Pokles

METODA

VÝZKUMNÝ DESIGN A CÍL STUDIE

Cílem studie je zmapovat vztahy mezi typy motivace a mírou přetížení, ke kterému dochází ve vrcholovém sportu stále častěji. Předešlé výzkumy již potvrdily vztah mezi těmito

proměnnými (Jordalen et al., 2018; Lymre et al., 2007; Sarrazin et al., 2002). Naše studie chce rozšířit poznatky zkoumané v této oblasti. K tomuto účelu byl použit kvalitativní design.

POPIS VÝZKUMNÉHO SOUBORU

Celkem bylo nasbíráno 304 dotazníků formou tužka papír. Výzkumný soubor tvořili sportovci (268 mužů a 34 žen) mezi 10–19 lety ($M = 15,3$, $SD = 1,3$), sportující na národní (78,6 %) a mezinárodní úrovni (21,4 %) v různých týmových sportech (fotbal 47 %, hokej 32,6 %, volejbal 10,5 %, basketbal 4,6 %, házená 2,3 % and další sporty 3 %). Před vyplňováním dotazníků byl dospělými účastníky podepsán informovaný souhlas, u nezletilých osob podepisovali souhlas jejich zákonní zástupci. U sběru dat byla vždy přítomna minimálně jedna proškolená osoba.

VÝZKUMNÉ NÁSTROJE

Pro výsledky předkládané studie byla použita výzkumná baterie, která obsahovala informace o sportovcích (věk, pohlaví, sportovní disciplína, počet odtrenovaných tréninků apod.) a dotazníky Profile of Mood states (POMS; Stuchlíková, Man, & Hagtvet, 2005) a Sport motivation scale (SMS; Pelletier et al., 1995).

Dotazník Profile of Mood states se skládá ze zkrácené 37 položkové verze, na které respondent odpovídá pomocí Lickertovy škály od 0 = „vůbec ne“ po 5 = „velmi značně“. Je hojně používán na sportovní poli a považuje se za jeden z nejúčinnějších nástrojů pro detekci míry přetrénování (Kellmann, 2010; Meeusen et al., 2013). Úvodní věta dotazníku zní: „Cítím se (Cítil/a jsem se tento týden).“ Každá položka obsahuje jedno adjektivum, které popisuje aktuální nálady a stavy, které jsou rozděleny do 6 dimenzí (hněv – nepřátelskost, deprese – sklíčenost, zmatečnost – popletenost, vitalita – aktivita, tenze – úzkost, únava – netečnost). Vnitřní konzistence jednotlivých škál se pohybovala v rozmezí 0.73–0.90.

Dotazník Sport motivation scale vychází z teorie sebedeterminace (Deci & Ryan, 1985) a používá se pro zjištění typu motivace. Doprovázející věta dotazníku zní: „Proč se věnuješ svému sportu?“ Na 28 položek odpovídá respondent pomocí Lickertovy škály od 1 = „zcela nesouhlasí“ po 7 = „naprosto souhlasí“. Zjištěné typy motivace se dělí na: Vnitřní motivace – vědět (VMV); Vnitřní motivace – něčeho dosáhnout (MVD); Vnitřní motivace – prožít (VMP); Vnější motivace – identifikace (IDE); Vnější motivace – introjekce (INT); Vnější motivace – externí regulace (EXT); Amotivace (AMO). Byla použita česká verze, jejíž psychometrické

vlastnosti ověřila ve své studii Harbichová (2014). Vnitřní konzistence jednotlivých škál se pohybovala v rozmezí 0,65–0,85.

VÝSLEDKY

V tabulce 2 jsou uvedeny výsledky vztahů mezi jednotlivými typy motivace a škálou přetrénování. Všechny typy vnitřní motivace pozitivně korelovaly se škálou přetrénování (TMD). Signifikantně nejvýznamnější vztah byl nalezen mezi škálou přetrénování a amotivací.

Tabulka 2

Korelace mezi typy motivace a mírou přetrénování měřenou na skále TMD

	AMO	IDE	EXT	INT	VMV	VMP	VMD
	(95% CI)	(95% CI)	(95% CI)	(95% CI)	(95% CI)	(95% CI)	(95% CI)
TMD	0,45** (0,36;0,54)	-0,05 (-0,16;0,07)	-0,06 (-0,17;0,06)	-0,01 (-0,12;0,11)	-0,19** (-0,30;0,08)	-0,23** (-0,33;0,12)	-0,23** (-0,33;0,12)

Pozn. **korelace statisticky signifikantní na hladině významnosti $p < 0,001$.

Dále byly nalezeny genderové rozdíly ve vnímání tréninkové zátěže. Dívky vykazovaly větší míru přetrénování než chlapci. Velké rozdíly, které dokládají vysoké hodnoty Cohenova d , lze pozorovat také u škály vitality a deprese, viz tabulka 3.

Tabulka 3

Výsledky t-testu pro POMS dle pohlaví.

	pohlaví	M	SD	t	df	p	d
TMD	chlapci	40,72	19,33	-3,63	300	<0,001	-0,66
	dívky	53,88	24,10				
Hněv	chlapci	14,41	6,01	-0,18	300	0,871	-0,03
	dívky	14,62	6,94				
Deprese	chlapci	12,42	5,08	-3,10*	37,14	0,004	-0,63
	dívky	16,41	7,32				
Zmatek	chlapci	8,63	3,50	-2,40	300	0,017	-0,44
	dívky	10,21	4,35				
Tenze	chlapci	11,63	4,15	-2,26	300	0,025	-0,41
	dívky	13,35	4,58				
Vitalita	chlapci	19,39	4,12	4,47	300	<0,001	0,81
	dívky	16,03	4,21				
Únava	chlapci	13,02	4,54	-2,21*	38,20	0,033	-0,44
	dívky	15,32	5,86				

Pozn. *nebyl splněn předpoklad homogenity vzorku, k zjištění rozdílu byl použit Welchův test

LIMITY

Za limity této práce považujeme výběr sebe-posuzovacích metod. Sportovci, zvláště ve věku, v jakém byl náš vzorek, mohli odpovídat na základě svých přání na místo toho, jak to ve skutečnosti mají. Mezi další limity patří odlišné podmínky při vyplňování testové baterie. Kvůli nabitému programu sportovců bylo potřeba přizpůsobit místo a podmínky vyplnění, proto někdy docházelo k vyplňování před a jindy po tréninku. Dalším limitem může být odlišné soutěžní období, ve kterém se sportovci nacházeli během vyplňování. V závislosti na odlišné soutěžní disciplíně se lišila i doba soutěžního období napříč sporty. Z metodologických limitů je potřeba zmínit nedostatečnou hodnotu 0.66 vnitřní konzistence u faktoru externí regulace dotazníku SMS, proto je vhodné interpretovat výsledky spojeny s tímto faktorem opatrně. Posledním limitem může být nesrozumitelnost některých adjektiv dotazníku POMS. Respondenti měli problém s porozuměním slov jako je malomyslný, rázný nebo čilý.

DISKUZE

Na základě nalezených výsledků můžeme potvrdit, že motivace má vliv na míru přetížení. Signifikantní vztah mezi amotivací a mírou přetížení alarmuje, že je potřeba u konkrétního sportovce něco změnit a včasná intervence může zamezit opakujícím se epizodám přetrénování, které mohou vést až k vyhoření sportovce (Lemyre et al., 2007) a ukončení sportovní kariéry. Naopak negativní vztahy mezi vnitřní motivací a mírou přetížení potvrzují naši hypotézu, že vnitřně motivovaní jedinci mají větší šanci vyhnout se syndromu přetížení. Jedním z důvodů může být, že sebe-determinovaní jedinci mají vyšší hodnotu sebekontroly (Ryan & Deci, 2000). Autoři Jordalen, Lemyre, Durand – Bush (2019) trefně zmiňují, že samotná externí motivace nemusí být škodlivá a že je téměř nemožné se ji ve vrcholovém sportu vyhnout, nicméně neměla by být jediným hnacím motorem, proč daný sportovec sport vykonává. Externí regulace se může z jakéhokoli důvodu na čas ztratit a v ten moment může docházet ke ztrátě motivace nadále daný sport vykonávat. Pokud se ale bude ve stejné míře vyskytovat složka vnitřní motivace, sportovec pravděpodobně u sportu nadále setrvá a povede se mu aktuální období například neúspěchu lépe překonat.

Motivace je jedním z nejvlivnějších intrapsychických faktorů (Iso-Ahola, 2007), který může pozitivně ovlivňovat výkon sportovce a je nedílnou složkou sportovního výkonu. Posilování vnitřní motivace tak může mít neblahý vliv jak na výkonnost, tak i na životní spokojenost sportovce a stojí za to ji podporovat namísto kladení důrazu jen na fyzickou či technickou stránku sportu, jak je tomu stále velmi často zvykem.

ZÁVĚR

Podpora vnitřní motivace se pojí s pozitivními výsledky jako je navyšování výkonnosti nebo snižování rizik spojených s nadměrným přetížením a stojí za to se tomuto faktoru věnovat. Nové výzkumy v této problematice by se mohly zabývat dalšími faktory, které ovlivňují motivaci a míru přetížení, například způsob vedení trenérů či osobnostní faktory sportovců.

LITERATURA

- Behzadnia, B., Adachi, P. J., Deci, E. L., & Mohammadzadeh, H. (2018). Associations between students' perceptions of physical education teachers' interpersonal styles and students' wellness, knowledge, performance, and intentions to persist at physical activity: A self-determination theory approach. *Psychology of Sport and Exercise*, 39, 10–19.
- Deci, E. L., & Ryan, R. M. (2016). Optimizing students' motivation in the era of testing and pressure: A self-determination theory perspective. In *Building autonomous learners* (pp. 9–29). Springer, Singapore.
- Deci, E. L., & Ryan, R. M. (1985). *Intrinsic motivation and self-determination in human behavior*. New York: Plenum Press.
- Deci, E. L., & Ryan, R. M. (2000). The “what” and “why” of goal pursuits: Human needs and the self-determination of behavior. *Psychological Inquiry*, 11, 227–268.
- Faigenbaum, A. D. (2009). Overtraining in young athletes: How much is too much?. *ACSM's Health & Fitness Journal*, 13(4), 8–13.
- Gould, D., & Dieffenbach, K. (2002). Overtraining, underrecovery, and burnout in sport. Enhancing recovery: Preventing underperformance in athletes, 25–35.
- Harbichová, I. (2014). *Motivace ve sportu: Vztah k celkové sebeúctě a tělesnému sebevnímání*. (Dizertační práce, Univerzita Karlova, Praha, Česká republika).
- Iso-Ahola, S. E. (2007). Intrapersonal and interpersonal factors in athletic performance. *Scandinavian Journal of Medicine & Science in Sports*, 5(4), 191–199. <https://doi.org/10.1111/j.1600-0838.1995.tb00035.x>
- Jordalen, G., Lemyre, P. N., & Durand-Bush, N. (2019). Interplay of motivation and selfregulation throughout the development of elite athletes. *Qualitative Research in Sport, Exercise and Health*, 1–15.
- Jordalen, G., Lemyre, P. N., Solstad, B. E., & Ivarsson, A. (2018). The Role of Self-Control and Motivation on Exhaustion in Youth Athletes: A Longitudinal Perspective. *Frontiers in psychology*, 9, 2449.
- Kellmann, M. (2010). Preventing overtraining in athletes in high-intensity sports and stress/recovery monitoring. *Scandinavian journal of medicine & science in sports*, 20(s2), 95–102.
- Kenttä, G., Hassmén, P., & Raglin, J. S. (2001). Training practices and overtraining syndrome in Swedish age-group athletes. *International journal of sports medicine*, 22(06), 460–465.
- Lemyre, P. N., Roberts, G. C., & Stray-Gundersen, J. (2007). Motivation, overtraining, and burnout: Can self-determined motivation predict overtraining and burnout in elite athletes? *European Journal of Sport Science*, 7(2), 115–126.
- Lehnert, M., Novosad, J., Neuls, F., Langer, F., & Botek, M. (2010). *Trénink kondice ve sportu*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- Martinet, G., Decret, J. C., Guillet-Descas, E., & Isoard-Gautheur, S. (2014). A reciprocal effects model of the temporal ordering of motivation and burnout among youth table tennis players in intensive training settings. *Journal of Sports Sciences*, 32(17), 1648–1658.
- Meeusen, R., Duclos, M., Foster, C., Fry, A., Gleeson, M., Nieman, D., ... & Urhausen, A. (2013). Prevention, diagnosis, and treatment of the overtraining syndrome: joint consensus statement of the European College of Sport Science and the American College of Sports Medicine. *Medicine and science in sports and exercise*, 45(1), 186–205.
- Pelletier, L. G., Fortier, M. S., Vallerand, R. J., Tuson, K. M., Brière, N. M., & Blais, M. R. (1995). Toward a new measure of intrinsic motivation, extrinsic motivation, and amotivation in sports: The Sport Motivation Scale (SMS). *Journal of Sport & Exercise Psychology*, 17, 35–53.

- Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2007). Active human nature. In M. S. Hagger, N. L. D. Chatzisarantis (Eds.), *Intrinsic motivation and self-determination theory in exercise and sport*. (pp. 1–22). *Campaign: Human Kinetics*.
- Stuchlíková, I., Man, F., & Hagtvet, K. (2005). Dotazník k měření afektivních stavů: Konfirmační faktorová analýza krátké české verze. *Československá psychologie*, 49(5), 459–469.
- Yeung, P. S., Ho, C. S. H., Chan, D. W. O., & Chung, K. K. H. (2019). Writing motivation and performance in Chinese children. *Reading and Writing*, 1–23.

HATE SPEECH: TEORETICKO-TERMINOLOGICKÉ VYMEDZENIE POJMU, KOMPARÁCIA S PRÍBUZNÝMI TERMÍNMI A PREHĽAD INDIKÁTOROV, KTORÉ SA K HEJTOVANIU VIAŽU

HATE SPEECH: THEORETICAL-TERMINOLOGICAL FOUNDATIONS, RELATED TERMS AND AN OVERVIEW OF INDICATORS RELATED TO HATE ONLINE

Jana Papcunová¹, Michal Kentoš²

¹ *Spoločenskovedný ústav Centra spoločenských a psychologických vied SAV, Filozofická fakulta UPJŠ*; ² *Spoločenskovedný ústav Centra spoločenských a psychologických vied SAV*

japcunova@saske.sk, kentos@saske.sk

Abstrakt

Hate speech je komplexný fenomén, ktorý je útočný alebo ponižujúci, podnecuje násilie voči skupinám na základe špecifických charakteristík, ako sú fyzický vzhľad, náboženstvo, národný alebo etnický pôvod, sexuálna orientácia, rodová identita alebo iné. V našej štúdii analyzujeme terminologické východiská fenoménu hate speech, a to z pohľadu smerníc Európskej komisie, očami medzinárodných organizácií venujúcich sa menšinám u nás aj vo svete, poskytneme pohľad vedeckej obce v podobe najnovších štúdií v danej téme a tiež pohľad samotných sociálnych sietí (Facebook, YouTube a Twitter), kde sa nenávistné prejavy vyskytujú pravidelne. Pre lepšie porozumenie konceptu uvádzame tiež príbuzné pojmy a ich definície. Vzhľadom na fakt, že doteraz neexistuje jednotná definícia hate speech, v štúdii popisujeme indikátory hate speech, ktoré sme identifikovali v spolupráci s odborníkmi z praxe v oblasti médií, práva, psychológie, sociológie či výskumu etnicity a kultúry ale aj samotnými cudzincami žijúcimi na Slovensku.

Kľúčové slová: hate speech, terminologické východiská, príbuzné pojmy, indikátory

Abstract

Hate speech is a complex phenomenon that is offensive or degrading, inciting violence against groups based on specific characteristics such as physical appearance, religion, national or ethnic origin, sexual orientation, gender identity or others. In our study we will take a closer look at the terminological basis of the phenomenon of hate speech, from the point of view of European Commission directives, through the eyes of international organizations working with minorities in our country and in the world, and we will also provide a view of social networks (Facebook, YouTube, and Twitter), where hate speech occurs regularly. To better understand the concept, we also summarise the related terms and their definitions. Since there is no uniform definition of hate speech so far, in the study we describe hate speech indicators, which we identified in

cooperation with experts from different fields of media, law, psychology, sociology and research of ethnicity and culture, but also with foreigners living in Slovakia.

Key words: hate speech, terminological basis, related terms, indicators of hate speech

Grantová podpora

Tento výskum bol podporený grantom VEGA 2/0068/19: Postoje voči migrantom v sociálno-psychologických kontextoch.

Úvod

Nenávistný prejav, alebo tzv. hate speech predstavuje komplexný pojem, ktorý v ľuďoch evokuje rozmanitý rozsah emócií, názorov a spôsobov ako naň reagovať (Sellar, 2016).

S rozmachom možnosti slobodného prejavu na internete sa trendom stáva skúmanie hate speech online (Rohling, 2017, Chetty & Alathur, 2018). Na potrebu skúmania tohto nežiadúceho prejavu poukazujú aktuálne prieskumy, vyjadrujúce obavy o dnešnú mládež a deti, pretože môžu byť vystavené potenciálne škodlivému obsahu, vyvolávajú závislosť, úzkosť a depresiu. (Eurostat, 2020). Prejavy hate speech nie sú výnimkou ani v našich tzv. postkomunistických krajinách, s nárastom nacionalizmu a s tým súvisiacou krízou identity, kde identita majoritnej spoločnosti je konštruovaná na úkor identity menšín (Pejchal, 2018).

Situácia okolo pandémie koronavírusu poukázala a poukazuje na už existujúce problémy a sociálne napätie v našich krajinách a výrazne sa dotýka aj zraniteľných minoritných skupín. Stereotypy „*Nezodpovední Slováci a nehygienickí Rómovia*“ sa tak objavovali v rétorike ľudí, ktorí šíрили nenávistné prejavy na internete na Slovensku (Open Code for hate free communication, EÚ, 2020)

Naša štúdia sa venuje vymedzeniu pojmu hate speech, jeho porovnaniu s príbuznými termíny a konceptualizácii indikátorov, ktoré vznikli v rámci interdisciplinárnej spolupráce s cieľom sumarizovať jednotlivé aspekty nenávistných prejavov a to formou, ktorá je zrozumiteľná odborníkom v oblasti práva, psychológie, médií, aktivistom či tvorcom zákonov.

TEORETICKO-TERMINOLOGICKÉ VYMEDZENIE POJMU

Existujú tri rôzne druhy definícií nenávistných prejavov, konkrétne 1) právne definície, 2) lexikálne a 3) vedecké. O každom z nich poskytneme stručný prehľad.

- 1) V literatúre nachádzame rôzne zdroje definícií vychádzajúc z medzinárodných, európskych a národných právnych dokumentov i.e. (Článok III (c) Dohovoru o zabránení a trestaní zločinu genocídy, 1948, Článok 20 (2) Medzinárodného paktu o občianskych a politických právach, 1976, Odporúčanie Výboru ministrov Rady Európy č. R 97(20)15, Európska komisia proti rasizmu a intolerancii (ECRI), Všeobecné politické odporúčanie č. 1516, 2015, Čl. 12, Čl.26 Ústavy slovenskej republiky).
- 2) Lexikálne zdroje popisujú nenávistné prejavy ako „verejné prejavy, ktoré vyjadrujú nenávisť alebo povzbudzujú násilie voči osobe alebo skupine na základe rasy, náboženstva, pohlavia alebo sexuálnej orientácie“ (The Cambridge Dictionary), „prejav vyjadrujúci nenávisť voči určitej skupine ľudí“ (Merriam Webster); „reč, ktorá napáda osobu alebo skupinu na základe rasy, náboženstva, pohlavia alebo sexuálnej orientácie“ (Collins Dictionary) a pod.
- 3) Viaceré vedecké štúdie sa venujú definícií hate speech online (Erdosová, 2013, Fortuna & Nunes, 2018, Chetty & Alathur, 2018), ktorých spoločným menovateľom je, že ide o „verejný písomný, verbálny, grafický zvukový alebo audiovizuálny prejav, ktorý podnecuje, rozširuje, propaguje, ospravedlňuje nenávisť voči jednotlivcom alebo skupinám osôb pre ich pohlavie, národnosť, jazyk, náboženstvo, rasu, etnickú príslušnosť, farbu pleti, pôvod, sexuálnu orientáciu, telesné postihnutie, či inú obdobnú charakteristiku“. Doposiaľ však nepanuje vzájomná zhoda ohľadom vymedzenia nenávistných prejavov na internete. (MacAvaney, et.al, 2019).

Mimovládne organizácie pracujúce s menšinami u nás a vo svete (ILGA, Človek v ohrození, Iuventa, DigiQ, Islamská nadácia a pod.) čerpajú pri definovaní nenávistných prejavov z medzinárodných a národných dohovorov, pričom sa orientujú na aplikovanie týchto všeobecne stanovených definícií do praxe vo forme prednášok, seminárov a vypracovaní manuálov (“No hate speech movement“, ILGA Guidelines, “Code against Hate – Hackathon”). Podobne, Európska komisia spolu so spoločnosťami z oblasti informačných technológií, konkrétne Facebook, YouTube, Twitter a Microsoft vypracovali spoločný dokument s názvom „Kódex správania pre boj proti nezákonným nenávistným prejavom na internete“ kde sa zaviazali bojovať s hate speech online. Sociálne siete sa aktívne zapájajú do riešenia problematiky hate speech (Allan, 2017).

PRÍBUZNÉ TERMÍNY

V slovenskom jazyku sa dnes bežne používa anglický pojem hate speech, v našich štúdiách sa stretávame s ekvivalentmi pojmu ako sú *nenávistná reč*, *nenávisťný prejav*, prejav nenávisťi či šírenie nenávisťi. Podobne cyberhate sa voľne prekladá ako *nenávisťný prejav v online prostredí* (Hollá, 2016). Pre upresnenie termínu uvádzame podobné termíny, ktoré sa k hate speech viažu.

Hate crime. Jedná sa o trestnú činnosť z nenávisťi zameranú na ľudí na základe ich predpokladanej či skutočnej príslušnosti k určitej skupine. Môže sa prejavovať formami ako je fyzické a psychické zastrašovanie, vydieranie, škody na majetku, agresia a násilie, znásilňovanie a vraždenie. Dharmapala & McAdams (2005) vo svojej štúdii skúmajú vplyv nenávisťnej reči na trestný čin z nenávisťi, zdôrazňujúc, že zvyšovanie povedomia a sankcií za šírenie nenávisťnej reči má tendenciu odradiť od trestného činu.

Cyberbullying. Agresívny a úmyselný čin zameraný na skupinu a jednotlivca v online priestore, deje sa opakovane, dlhšie obdobie a je zameraný na obeť, ktorá sa nevie sama brániť. Oproti tomu, hate speech je zameraný všeobecnejšie, nie nevyhnutne na konkrétnu osobu.

Flaming, trolling. Jedná sa o nepriateľské, neúctivé a zastrašujúce komentáre v rámci diskusných fór, chatu alebo mailov, ktoré často doprevádzajú urážky, Hate speech sa na rozdiel môžu vyskytnúť v akomkoľvek kontexte.

Extrémizmus. Ideológia spojená s extrémistami, ktorí propagujú násilie, často zamerané na konkrétne skupiny, kde sú tie prezentované ako páchatelia alebo podradné skupiny. Extrémistické diskurzy často používajú hate speech, avšak tieto diskurzy sa zameriavajú aj na ďalšie témy ako napr. nábor nových členov, ovládanie a presviedčanie, demonizácia sociálnych médií na internete.

Príbuzným pojmom ako je *ofenzívna reč*, *agresia*, *provokácia*, *rasizmus*, *sexizmus* sa venujú aj ďalší autori (Fortuna & Nunes, 2018, Waseem, 2018 & Salminen et.al, 2020, Hollá, 2016, Pejchal, 2020, Chvátalová, 2020).

METÓDA A VZORKA

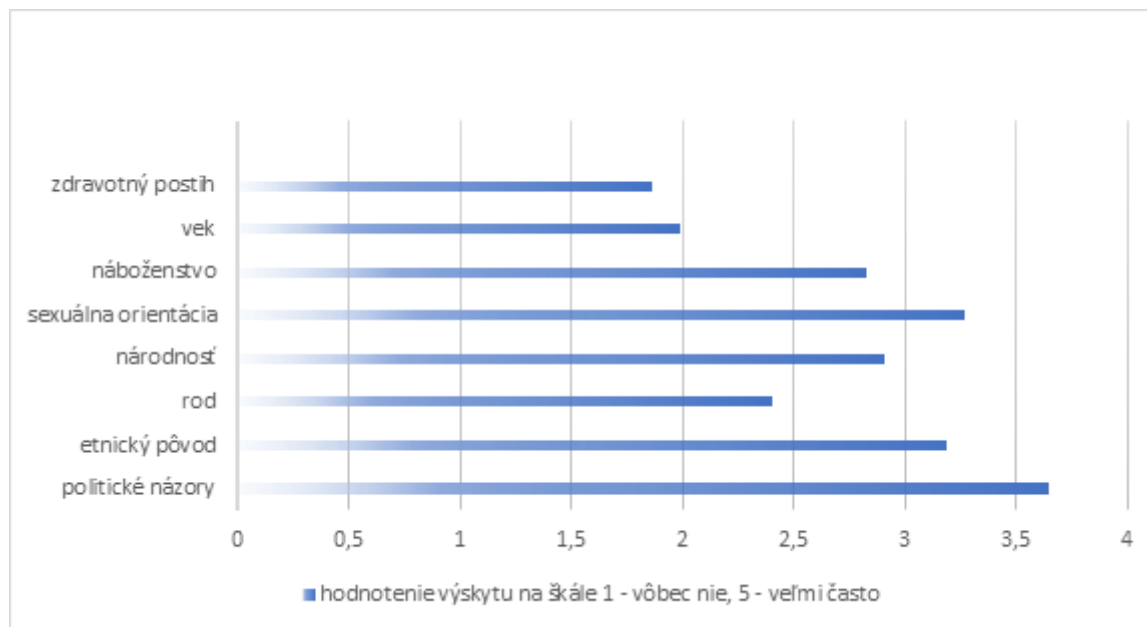
Vo štúdii popisujeme predbežné výsledky výskumu VEGA: „Postoje voči migrantom v sociálno-psychologických kontextoch“. Použitá bola experimentálna metodika vinetácie (EVM) s jednoduchým experimentálnym dizajnom, kde bol dôvod príchodu migrantov na Slovensko manipulovaný. Výskumnú vzorku tvorilo 1001 respondentov (49 % mužov) vo veku

17 až 75 rokov ($M = 44,81$; $SD = 14,92$). Údaje boli zbierané online formou panelového zberu v Slovenskej republike s ambíciou získať reprezentatívnu vzorku respondentov.

V štúdií sa tiež venujeme indikátorom hate speech, ktoré vznikli v rámci fokusových skupín výskumníkov v oblasti sociálnej psychológie a histórie SAV v mesiacoch apríl – máj 2020. V procese diskusií sme svoj zámer ohľadne hate speech zúžili na oblasť nenávistných komentárov v oblasti migrácie. Zoznam indikátorov bol následne zaslaný expertom v oblasti migrácie a utečenectva, médií, IT na Slovensku. Zaznamenali sme celkovo 18 odpovedí, na základe ktorých sme zadefinovali 10 indikátorov hate speech.

VÝSLEDKY

Podľa prieskumu Eurobarometra (2016) zhruba polovica respondentov a respondentiek zaregistrovalo nenávistné prejavy v online priestore, pričom až 16 % respondentov a respondentiek zo Slovenska a 10 % z Čiech odpovedalo, že sa s prípadmi prejavov nenávisť online stretávajú veľmi často. Tieto údaje sú v zhode aj s predbežnými výsledkami výskumu VEGA „Postoje voči migrantom v sociálno-psychologických kontextoch, kde 10,3 % opýtaných v rámci SR odpovedalo, že boli vystavení negatívnej online komunikácii niekoľkokrát ročne a 6,2 % až mnohokrát ročne. Výsledky naznačujú, že online nežiaduca komunikácia je primárne zacielená na iných, kvôli ich politickým názorom, sexuálnej orientácii a etnickému pôvodu.



Graf 1

Objekty negatívnej online komunikácie podľa respondentov a respondentiek, SR. 2020.

Viacere vedecké štúdie (Mathew, 2019, MacAvaney, 2019, Sambaraju, 2020) zdôrazňujú neustále zvyšujúci sa počet nenávistných obsahov online a potrebu skúmať tento negatívny fenomén z pohľadu rôznych vedeckých disciplín. Úspešný boj s nenávistnými prejavmi si totiž vyžaduje správne pochopenie tohto javu z multidisciplinárneho hľadiska. V štúdiu popisujeme koncept indikátorov hate speech, ktoré vznikli v rámci spolupráce s odborníkmi v oblasti azylového a migračného práva (Liga za ľudské práva), sociológie (Centrum pre výskum etnicity a kultúry), médií (SME, DigiQ), IT, sociálnej práce a ochrany ľudských práv ako aj zástupcom menšín na Slovensku (Islamská nadácia Slovensko).

Tabulka 2

List identifikovaných indikátorov hate speech.

<i>Sexistické komentáre.</i> Migrácia je často feministický problém. Takmer polovicu migrantov tvoria ženy a dievčatá (Gender statistics, 2019). Ich negatívne zobrazenie sa často objavuje v médiách, kde migrantky často čelia dvojitej diskriminácii - ako ženy, aj ako migrantky. Sexistické nenávistné komentáre súvisia s prejavmi, ktoré šíria, podnecujú, propagujú alebo ospravedlňujú nenávisť na základe ich rodu, ktorých účelom a dôsledkom je poškodenie dôstojnosti, vytvorenie zastrašujúceho, nepriateľského, ponižujúceho, alebo útočného prostredia.
<i>Rasistické komentáre.</i> Útoky na menšiny, ako na „tradične znevýhodnené skupiny“. Medzi tieto ukazovatele patrí akýkoľvek druh rasistického prejavu, xenofóbia, antisemitizmus, napádanie etnických alebo náboženských skupín, s cieľom podnecovať neznášanlivosť voči národnostnej alebo náboženskej skupine.
<i>Cielené nadávky, vulgarizmy.</i> Priame, explicitné, verbálne alebo neverbálne útoky, urážlivé pomenovania jednotlivca alebo skupiny na základe ich rasy, etnického, národnostného pôvodu, náboženskej príslušnosti alebo iného atribútu.
<i>Popieranie základných ľudských práv.</i> Patrí sem akékoľvek podnecovanie k vylúčeniu alebo segregácii osoby alebo skupiny ľudí, podobne popieranie práva propagovať jazyk a tradície, pokojne sa zhromažďovať atď.
<i>Propagácia násilného a agresívneho správania.</i> Komentáre, ktorých cieľom je podnecovanie alebo u ktorých možno odôvodnene predpokladať, že budú mať za následok podnecovanie ostatných k páchaniu násilných činov. Zahŕňa tiež ospravedlňovanie násilia, negácia a prehliadanie terorizmu.
<i>Problematické hashtagy, prezývky, symboly.</i> napr. „#BanIslam“, „#whoriental“, „#raperefugee #1488“. Týka sa to tiež odvolávania sa na organizáciu s minulosťou páchania trestných činov z nenávisti.
<i>Útoky ad hominem.</i> Ide o osobné útoky na charakter človeka, založené skôr na emóciách a predsudkoch, než na faktoch, logike. Zahŕňa obvinenia z klamstva, ignorácie, hlúposti, povýšenosti.
<i>Negatívna stereotypizácia menšín.</i> Komentáre, ktoré upozorňujú na skutočnosť, že jednotlivec patrí do „tradične znevýhodnenej skupiny“, vyvolávajú samozrejmy a znevažujúci stereotyp o tejto skupine. Podpora pohľadu na minoritu ako podriadenej skupiny.

Texty s dvojzmyselnými výroky, irónia, sarkazmus. Všeobecne negatívne vyhlásenia o menšinách, ich zosmiešňovanie, zastrašovanie, hostilita. Vysmievanie sa konceptu, udalostiam alebo obetiam trestných činov z nenávisti, ktoré nemusia byť v súvislosti s konkrétnou osobou.

Manipulatívne texty/nesprávna interpretácia udalostí. Akékoľvek nesprávne interpretácie vykonané s úmyslom oklamať alebo ublížiť. Popieranie histórie napr. Holokaustu.

Popis indikátorov je tiež reakciou na množstvo definícií nenávistných prejavov na internete a na ich zatiaľ neexistujúci konsenzus. Naším cieľom je fenomén nenávistných prejavov bližšie popísať prostredníctvom indikátorov, ktoré sa k nemu viažu.

ZÁVER A DISKUSIA

V rámci štúdie k téme nenávistných prejavov na internete sme sa venovali jednotlivých definíciám, prevalencii hate speech na Slovensku, príbuzným pojmom a bližšiemu špecifikovaniu hate speech prostredníctvom indikátorov, ktoré sa k nemu viažu. Vychádzajúc zo štúdií, ktoré popisujú všeobecné indikátory nenávistnej či ofenzívnej reči (Pejchal, 2018; Waseem et al., 2017; Zhang et al., 2018) sme tieto rozšírili a konceptualizovali bližšie.

Pri posudzovaní hate speech na internete sa vo všeobecnosti používajú dva základné prístupy. Prvý spočíva vo využívaní softvéru na automatické diagnostikovanie nenávisti na internete (Švec, et. al, 2018), druhý je založený skôr na intuícii a skúsenostiach, spočíva v monitoringu a nahlasovaní konkrétnych prejavov hate speech online za účelom ich odstránenia. Prax ukazuje, že odstránené sú často len obsahy, ktoré porušujú zákon. Mimovládne organizácie vedú aktívny boj s fenoménom online hate, abscentuje však spoľahlivá metóda, ktorá by presnejšie obsahovo popísala jednotlivé indikátory, ktoré robia text nenávistným. V našej interdisciplinárnej spolupráci plánujeme pokračovať aj ďalej, zohľadňujúc tiež pohľad samotných migrantov žijúcich na Slovensku, a to formou kvantitatívneho spracovania výsledkov hodnotenia komentárov s prvkami hate speech odborníkmi ako aj bežnými ľuďmi.

Naše zameranie na oblasť migrácie je jedným z limitov našej štúdie opisujúcej koncept hate speech a v budúcnosti by bolo prínosné rozšíriť zámer aj na iné témy (LGBT, gender, či politické otázky) s cieľom konceptualizovať hate speech univerzálnejšie. Indikátory by sa tak mohli rozšíriť o nenávistné prejavy voči mužom, starším ľuďom, homofobickú či transfobickú nenávistnú reč atď.

Našou štúdiu chceme prispieť k bližšiemu uchopeniu pojmu hate speech, téme stále aktuálnejšej aj vzhľadom na pandémiu, ktorá daný fenomén ešte umocňuje.

LITERATÚRA

- Allan, R. (2017). Hard questions: Who should decide what is hate speech in an online global community. *Facebook Newsroom*, 27.
- Assembly, U. G. (1966). International covenant on civil and political rights. *United Nations, Treaty Series*, 999, 171.
- Assembly, U. G. (1948). *Prevention and punishment of the crime of genocide*, 9 December 1948. A/RES/260.
- Cambridge international dictionary of English. (1995). Cambridge: Cambridge University Press.
- Collins English dictionary. (1994). Glasgow: HarperCollins Publishers.
- Dharmapala, D., & McAdams, R. H. (2005). Words that kill? An economic model of the influence of speech on behavior (with particular reference to hate speech). *The Journal of Legal Studies*, 34(1), 93–136.
- Ecri, E. (2016). General policy recommendation no. 15 on combating hate speech.
- Erdosova, A. (2013). Nenávistný prejav a status obete z pohľadu rozhodovacej činnosti Európskeho súdu pre ľudské práva./Andrea Erdosová. In: Správni právo. ISSN 0139-6005, 51, č. 7(2018), s. 448–460. Lit.
- Eurobarometer, S. 452, Media pluralism and democracy (2016). *European Commission*.
- Eurostat,. 2020. Eurostat. (2020). Being young in Europe today – digital world. Available at: <https://ec.europa.eu/eurostat>
- Fortuna, P., & Nunes, S. (2018). A survey on automatic detection of hate speech in text. *ACM Computing Surveys (CSUR)*, 51(4), 1–30.
- Hollá, K. (2016). Sexting a kyberšikana. *Bratislava: Iris*.
- Hate speech. (2011). In *Merriam-Webster.com*, Retrieved November 8, 2020, from <https://www.merriam-webster.com/dictionary/hatespeech>
- Chvátalová, D. (2020). Problematika tzv. hate speech v kontextu svobody projevu.
- Chetty, N., & Alathur, S. (2018). Hate speech review in the context of online social networks. *Aggression and Violent Behavior*, 40, 108–118. doi:10.1016/j.avb.2018.05.003
- MacAvaney, S., Yao, H. R., Yang, E., Russell, K., Goharian, N., & Frieder, O. (2019). Hate speech detection: Challenges and solutions. *PloS one*, 14(8), e0221152.
- Mathew, B., Saha, P., Tharad, H., Rajgaria, S., Singhanian, P., Maity, S. K., ... & Mukherjee, A. (2019, July). Thou shalt not hate: Countering online hate speech. In *Proceedings of the International AAAI Conference on Web and Social Media* (Vol. 13, pp. 369–380).
- Open Code for hate free communication, European union, 2020, available at https://digiq.sk/wp-content/uploads/2020/10/covid-and-hate-speech_SK1.pdf
- Pejchal V (2018) Hate speech regulation in post-communist countries: Migrant crises in the Czech and Slovak republics. *International Journal for Crime, Justice and Social Democracy* 7(2): 58–74. DOI: 10.5204/ijcjsd.v7i2.500.
- Pejchal, V. (2020). *Hate Speech and Human Rights in Eastern Europe: Legislating for Divergent Values*. Routledge.
- Rohling, S., (2017) The Role of Social Networking in Shaping Hatred: An Exploration into User-Responses to and Influence and Permissibility of Online Hatred Department of Psychology, University of Portsmouth.
- Sambaraju, R., & McVittie, C. (2020). Examining abuse in online media. *Social and Personality Psychology Compass*, 14(3), e12521.
- Sellers, A. (2016). Defining hate speech. *Berkman Klein Center Research Publication*, (2016–20), 16–48.
- Švec, A., Pikuliak, M., Šimko, M., & Bielíková, M. (2018). Improving moderation of online discussions via interpretable neural models. arXiv preprint arXiv:1809.06906.
- Ústava Slovenskej republiky, siedme vydanie. Poradca, s.r.o. ISBN 80-89213-35-9
- World Bank. 2019. The Little Data Book on Gender 2019. World Bank, Washington, DC. © World Bank. <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/31689> License: CC BY 3.0 IGO

PRE-COMPETITIVE ANXIETY AND PRE-MATCH MENTAL PREPARATION IN HOCKEY AND FLOORBALL GOALKEEPERS

Lenka Remešová

Psychologický ústav, Filozofická fakulta Masarykovy univerzity

460009@mail.muni.cz

Abstract

The aim of this study was to map the degree of pre-competitive anxiety and to detect the form of pre-match mental preparation of hockey and floorball goalkeepers playing top-level. This is a pilot study for which a qualitative research was chosen due to the available number of probands meeting the selected criteria. Data were collected through semi-structured interviews, which were subsequently examined by the analysis of frequency and content. The research sample consisted of five ice-hockey and five floorball goalkeepers aged between 18 and 33 (average 24,8). “The results show the existence of a certain degree of the pre-competitive anxiety. More elements (e.g., fear of failure, fear of disappointing others) influencing the degree of pre-competitive anxiety were identified among the floorball goalkeepers compared to ice-hockey goalkeepers.” The results also confirm the positive effect of mental preparation for the game on both groups of respondents. Among the methods of mental preparation, the imagery and goal-setting were the most often used methods across respondents. Where the most important seemed to be partial goals. The findings of this thesis can be used both for further research in this area and can be applied in practice, as they provide valuable insight into an important part of the psychological training of this largely specific target group of top athletes, not only for the goalkeepers themselves, but also for coaches.

Key words: floorball goalkeeper, ice-hockey goalkeeper, mental preparation, pre-competitive anxiety, stress

INTRODUCTION

This research was about goalkeepers – specifically floorball and ice-hockey goalkeepers. Floorball and ice-hockey are team sports, but goalkeepers are able to cause the defeat of a better team, same as the win of a worse team. Goalkeeper is someone who can master the result of the game, but they are not able to master the whole game, because they are separated from the rest of the team during the game (Dryden, 1983).

The pivotal concept of this research was pre-competitive anxiety, which is considered as a mental component of sport performance and according to Hardy, Jones & Gould, 1996 pre-

competitive anxiety is one of the most essential components in the performance. Pre-competitive anxiety is characterized by negative thoughts, self-image, negative self-talk and other factors, which intervene with a performance (Martens, Vealey & Burton, 1990). The aim of every athlete is to limit the pre-competitive anxiety to reach the peak performance. There is a mental preparation, which helps with improving performance, but also development of will, moral qualities etc. There is a lot of internal and external factors that may adversely affect the performance of the athlete (Brewer, 2009). Methods included into this study were visualization, internal speech, breathing – relaxation and goal setting. The aim of this study was to map the degree of pre-competitive anxiety, to detect the form of pre-match mental preparation of hockey and floorball goalkeepers playing on top-level and to determine how top goalkeepers subjectively perceive the influence of mental preparation on the level of pre-competitive anxiety.

METHOD

This was a pilot study for which a qualitative research was chosen due to the available number of probands meeting the selected criteria. Data were collected through semi-structured interviews. Semi-structured interviews allowed to follow up pre-prepared questions and at the same time there was a possibility to supplement the interview with other questions or change the order of questions depending on answers of respondents. The semi-structured interview consisted of twenty questions where the author tried to map and examine in more detail the history of the athlete's sport career, conditions in which the athlete worked at the time of research, preparation for performance – included knowledge and using of mental preparation and subjective experiences associated with performance, such as stress or self-doubts. The length of the interview ranged from 15 to 40 minutes (avg. 23 mins).

SAMPLE

The sample consisted of five ice hockey goalkeepers and five floorball goalkeepers (males) from Czech Republic playing in the highest leagues in Czech Republic, Sweden, Russia and Finland. Age range was 18–33 years old (avg. 24,8 years old).

RESULTS

Data obtained from interviews were processed on the basis of analysis of frequency and the basic level of content analysis. The data that could be quantified were processed on the basis of frequency analysis and subsequently transcribed into a table intended for frequency analysis.

If content meaning appeared in the answers, a simple content analysis was used. Due to the range of the paper, only data from frequency analyzes were presented.

Ice-hockey goalkeepers

All respondents were elite goalkeepers, where four out of five respondents had experiences from national team, some of them had experience from National Hockey League, or were at least drafted by one of the clubs playing in the NHL. During their career they achieved awards such as “The best goalkeeper of the league/Junior World Championship”.

All respondents agreed on the fact, that they have not started their career as goalies, but as defenders or forwards. Three out of five said, that they were doing other sports on a high level when they were younger. All respondents agreed that they have heard about the mental preparation. Three out of five respondents said that one of the main sources of information about mental training was a coach, other sources included articles or a team psychologist. No one from the respondents had a team psychologist in the time of research. Two respondents stated they were involved in mental training in youth categories. As an optimal level of their mind setting for the match for three of them was to stay calm, another respondent said that the important factor for him was to make some pressure on himself. Two respondents out of five stated that visualization and partial goals setting are the most important mental preparation techniques they use before the match. Other techniques used before match were for example breathing, internal speech or concentration. Four respondents out of five agreed on positive effect of mental preparation before the match. Three goalkeepers had some doubts about themselves. Four out of five respondents dealt with failure after the match, for one respondent family worked as a therapy for him. All respondents stated that they had certain rituals that they practiced before each match to feel better. Two respondents stated they experienced a dissatisfaction with their performance, especially during practice. On the question of whether the respondents were afraid of disappointing others, hockey goalkeepers did not perceived the fear.

The final finding was the fact that respondents who were more intensely involved in mental training and consciously used more mental techniques showed a higher degree of doubt and fear of their performance or loss. Despite the fact they were professional athletes none of them had a special individual practice during the season. Another interesting fact was that although they were elite goalkeepers, not all of them had experienced organized mental preparation for the match.

Floorball goalkeepers

All respondents played in Czech highest league in time when data were collected. Four out of five respondents had experiences with national team. One respondent had experiences from playing abroad.

All respondents agreed that they first played as defenders or forwards and they became goalkeepers later. All goalkeepers said that they were doing other sports on high level, most frequently tennis. They also agreed that they have heard about mental preparation where the main source of information was a coach in all respondents. Three respondents stated they did not have a mental coach in time when research data were collected. Two respondents said they focused on mental preparation from youth categories. Three respondents said that their experiences with mental coaches were mainly from the national team. As a main factor of optimal state of mind setting three respondents said being calm and in a good mood.

All respondents said they were using visualization before the match, two respondents added partial goals into techniques used before the match. One respondent stated that he used partial goals to increase his self-confidence. All respondents agreed they felt positive effect of mental preparation. Three goalkeepers said they felt certain level of nervousness before match regularly, but there was a different direction of nervousness. All respondents agreed that they felt doubts about themselves. Two respondents stated they were afraid of disappointing others. All respondents agreed they had individual practices.

The final findings were facts, that floorball goalies used individual practices. Respondents met with mental coaches or sport psychologist mainly in national team. All respondents practiced visualization before matches.

LIMITS

The present study contains several limits that could affect results. The first one was relatively low number of respondents participating in the study. The number was chosen mainly due to focus on top athletes with the target group in the position of goalkeeper. There is not sufficient number of goalkeepers in Czech environment who would meet the criteria for inclusion in the research. It is important to mention the inclusion of only the male population. We believe that the level of pre-competitive anxiety experienced before match could vary between the female and male population. It might be interesting to explore this area in future research. Other limit was a semi-structured interview, which is not a standardized method. Respondents testified only on the subjective feelings, which could reduce the objectivity of

some answers. The second limit connected to semi-structured interview was the content analysis. According to Mioviský (2006), selecting the important content sections by the author can cause a defacement.

DISCUSSION

The aim of this study was to map the degree of pre-competitive anxiety and to detect the form of pre-match mental preparation of hockey and floorball goalkeepers playing top-level. The main intention was to get a deeper insight into the environment of specific conditions of psychological training of top athletes in position of goalkeeper, their subjective perception of pre-competitive anxiety and the evaluation of the impact of mental preparation on their performance. The pilot study was conducted on a research sample of five hockey and five floorball goalkeepers aged between 19 to 33 years old through qualitative research design using semi-structured interviews. The answers brought a number of interesting suggestions especially for application practice, but also for follow-up research in that field.

The first research question focused on monitoring the occurrence of pre-competitive anxiety, which was experienced by top goalkeepers before matches. Hockey goalies confirmed the presence of nervousness before matches but assessed that as a positive factor entering into performance. Some of them perceived the nervousness as limiting when they were younger. In floorball goalkeepers, some respondents stated nervousness was limiting for them or the match was more difficult when they were nervous. According to research (Jones, Hanton & Swain, 1994) professional athletes perceive nervousness as facilitating more often than athletes who are not at the highest level. That fact agrees with our finding where hockey goalkeepers were all professionals while floorball goalkeepers were on a lower level. All respondents from both groups agreed that they had at least one period of life where they felt self-doubts. According to study (Woodman et al., 2010) small doubts can lead to an improvement in performance.

The second research question was dealing with the techniques which were used by top goalkeepers. Respondents stated they used the visualization and partial goals the most. Furthermore, breathing, concentration, internal speech and sleep seemed also important for them. These findings corresponded to the results of Mousavi & Meshkini (2011) research, where visualization was one of the main factors in an athlete's performance. Rogerson & Hrycaiko study (2002) focused on goalkeepers and they found a high efficiency in the use of internal speech, which is also one of the technique respondents used in the present study.

In the third research question the assumptions that mental preparation will have a positive effect on a pre-competitive anxiety have been confirmed. The statements of the

respondents showed that most of them had different approach to performance and they experienced a higher level of pre-competitive anxiety. As a result of being led by the coaches or psychologists, they learnt to approach performance in a different way. Except for one of the respondents, they all confirmed the positive effect of mental preparation on their performance. The same finding was reached by Luiselli, et al. (2004), who studied the impact of a mental training program on junior tennis players.

CONCLUSION

Based on frequency and content analysis, some influences contributing the degree of pre-competitive anxiety were captured. In hockey goalkeepers the most significant factor in their performance was nervousness and self-doubts. Floorball goalkeepers felt in addition fear of loss and fear of disappointment of others (especially teammates). The most frequently used techniques were similar within both research groups – visualization and goals-setting – where the setting of partial goals was the most often performed. All respondents who have experienced mental preparation in their life confirmed its positive effect on their performance.

On the top level, pre-competitive states are getting more and more in the foreground. Greater importance is becoming within individual sports. Team sports are still in the background, especially in the Czech Republic. Goalkeepers are in some ways an individual athlete in team sport, we believe that more attention should be paid to this target group. Results of this study can serve a basis for future research. However, it is also possible to use it in practice for coaches or goalkeepers as an insight in the way of practice of professional goalkeepers.

LITERATURE

- Brewer, B. W. (2009). *Handbook of Sports Medicine and Science: Sport Psychology*. John Wiley & Sons.
- Dryden, K. (1983). *The Game: A Reflective and Thought Provoking Look at a Life in Hockey*. Macmillan Company of Canada
- Hardy, L., Jones, G., & Gould, D. (1996). *Understanding Psychological Preparation for Sport: Theory and Practice of Elite Performers*. Chichester; New York: Wiley.
- Martens, R., Vealey, R. S., & Burton, D. (1990). *Competitive anxiety in sport*. Human kinetics.
- Jones, G., Hanton, S., & Swain, A. (1994). Intensity and interpretation of anxiety symptoms in elite and non-elite sports performers [Online]. *Personality And Individual Differences*, 17(5), 657–663.
[https://doi.org/10.1016/0191-8869\(94\)90138-4](https://doi.org/10.1016/0191-8869(94)90138-4)
- Woodman, T., Akehurst, S., Hardy, L., & Beattie, S. (2010). Self-confidence and performance: A little self-doubt helps [Online]. *Psychology Of Sport And Exercise*, 11(6), 467–470.
<https://doi.org/10.1016/j.psychsport.2010.05.009>
- Mousavi, S. H., & Meshkini, A. (2011). The Effect of Mental Imagery upon the Reduction of Athletes Anxiety during Sport Performance [Online]. *International Journal Of Academic Research In Business And Social Sciences*, 1(3), 342–345.

- Rogerson, L. J., & Hrycaiko, D. W. (2002). Enhancing Competitive Performance of Ice Hockey Goaltenders Using Centering and Self-Talk [Online]. *Journal Of Applied Sport Psychology*, 14(1), 14–26. <https://doi.org/10.1080/10413200209339008>
- Luiselli, G., Reed, D. D., Mamassis, G., & Mamassis, G. (2004). The Effects of a Mental Training Program on Juniors Pre-Competitive Anxiety, Self-Confidence, and Tennis Performance [Online]. *Journal Of Applied Sport Psychology*, 16(2), 118–137. <https://doi.org/10.1080/10413200490437903>

KOMPARÁCIA FYZICKÝCH A NEPRIAMÝCH FORIEM SEBAPOŠKODZOVANIA Z HĽADISKA MOTIVAČNÝCH A OSOBNOSTNÝCH FAKTOROV V ADOLESCENTOM OBDOBÍ

COMPARISON OF PHYSICAL AND INDIRECT FORMS OF SELF-HARM IN TERMS OF MOTIVATIONAL AND PERSONALITY FACTORS IN ADOLESCENCE

Zuzana Rojková, Zuzana Mičková

Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave

zuzana.rojkova@ucm.sk, zuzana.mickova@ucm.sk

Abstrakt

Štúdia sa venuje problematike sebapoškodzovania (SH) a sústreďuje pozornosť na rozdiely v motivačných faktoroch k sebapoškodzovaniu a v osobnostných črtách (neurotizmus, psychotizmus, extravergia) u adolescentov s výskytom fyzických a nepriamych foriem SH. Výskumnú vzorku tvorili adolescenti, u ktorých sa opakovane vyskytlo sebapoškodzovanie, v počte N = 329 (chlapci 31,3 % a dievčatá 68,7 %) vo vekovom rozpätí 12 až 18 rokov, z nich fyzické formy SH boli detekované u 288 (87,5 %) a nepriame formy SH u 41 (12,5 %) jednotlivcov. Na získanie údajov boli použité dotazníkové metodiky: B-JEPI, ISAS, Dotazník sebapoškodzovacieho správania (Self-Harm Inventory, úprava Démuthová, nepubl.). Zistenia poukazujú na vyššiu úroveň psychotizmu u adolescentov s výskytom fyzických foriem sebapoškodzovania, a na signifikantne vyššie hodnoty v motivačných faktoroch pomsta, zabránenie suicídiu a disociácií, starostlivosť o seba, sebatrestanie, regulácia emócií v skupine s výskytom fyzických foriem v porovnaní so skupinou adolescentov s nepriamymi formami sebapoškodzovania.

Kľúčové slová: Sebapoškodzovanie, formy sebapoškodzovania, osobnosť, motivácia

Abstract

The study addresses the issue of self-harm and focuses on the differences in motivational factors for self-harm and personality traits (neuroticism, psychoticism, extraversion) between adolescents with physical and indirect SH. The research sample consisted of adolescents who repeatedly experienced self-harm, in the count of N = 329 (boys 31,3% and girls 68,7%, 12 –18 years), of these, physical forms of SH were detected in 288 (87,5%) and indirect forms of SH in 41 (12,5%) cases. Questionnaire methods: B-JEPI, ISAS, Self-Harm Inventory Questionnaire (edited by Démuthová, unpubl.) were used to obtain data. Findings based on comparative analysis point to higher levels of psychoticism in adolescents with physical forms

of self-harm, overall higher scores in the motivational questionnaire in the presence of physical forms, and significantly higher values in motivational factors of Revenge, Anti-Dissociation, Anti-Suicide, Self-care, Self-punishment and Affect regulation in the group with the occurrence of physical forms in comparison with the group of adolescents with indirect SH forms.

Key words: Self-harm, forms of self-harm, personality, motivation

Grantová podpora

Táto práca bola podporená Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-17-0123.

Úvod

Problematike sebapoškodzovania je v súčasnosti venovaná výrazná pozornosť a odborná literatúra poukazuje na sebapoškodzovanie v prepojení na podporné i rizikové faktory s vývinom sebapoškodzujúceho správania (napr. Beatens et al., 2013; Démuthová, Démuth, 2019, Favazza, 1998; Kriegelová, 2008; Pletznerová, 2009). Podľa Platznerovej (2009) je sebapoškodzovanie komplexné autoagresívne správanie odpovedajúce na stres. Aj keď motivácia k sebapoškodzovaniu predstavuje rôzne pohnútky, podstatným znakom sebapoškodzovania je potreba seba vyjadrenia (Lieberman, 2004, Klonsky, 2007). Facilitátorom potreby seba vyjadrenia u adolescentov predstavujú hormonálne zmeny, ktoré sa podieľajú na emočnej labilitate adolescentov, integrácia silných emočných zážitkov môže i naďalej podliehať impulzivite, sebaovládaniu (Sinha et al., 2007, Sim et al., 2009, Beatens et al., 2013). Vyvolávanie bolesti sebapoškodzovaním má prekryť pocity, ako sú hnev, úzkosť, prázdnota atď. Fyzická bolesť predstavuje spôsob odvrátenia svojej pozornosti od neprijemných pocitov (Röhr, 2015; Koutek, Kocourková, 2003; Kocourková, Koutek, 2005). Okrem vývinových podmienok sa na rozvoji sebapoškodzujúceho správania podieľajú ďalšie faktory, ako percepcia rodinného prostredia, osobnostné charakteristiky, špecifické faktory jedinca vzťahujúce sa k schopnosti zvládania náročných úloh v životných podmienkach jedinca (Sutton, 2007). Najčastejšie formy sebapoškodzovania podľa Klonského (Klonsky, 2007, Klonsky et al. 2003) sú napr. rezanie, pálenie, iné formy sebapoškodzovania uvádza Kriegelová (2008), napr. prejedanie sa, obsesívne čistenie a umývanie, hladovanie, zotrvanie v násilnom vzťahu atď. Motivácia k uvedeným (nepriamym formám) sebapoškodzovania môže podľa autorky (in tamtiež) predstavovať formu krízovej intervencie. Sebapoškodzujúce správanie môže predstavovať psychologickú premennú myšlienok na sebevraždu (Ellis et al. 2016), starostlivosti o seba (Ryan et al., 2009). stratégie na minimalizovania sebapoškodzujúceho

správania napr. pitie alkoholu, fajčenie odmietanie jedla, prejedanie sa a pod. (Benbow, Deacon, 2011).

Ciele

- Zistiť rozdiely v oblastiach motivácie medzi skupinami adolescentov s fyzickými a nepriamymi formami sebapoškodzovania.
- Zistiť rozdiely v osobnostných faktoroch medzi skupinami adolescentov s fyzickými a nepriamymi formami sebapoškodzovania.

METÓDY

Úplný výskumný súbor pozostával z 1138 respondentov, z ktorých bola ďalej v niekoľkých krokoch vyčlenená vzorka 329 (31,3 % chlapcov; 68,7 % dievčat) adolescentov s opakujúcim sa výskytom sebapoškodzovania (SH), s vylúčením respondentov so suicidálnym pokusom, vo vekovom rozpätí 12–18 rokov (AM = 15,5), Fyzické formy SH (porezanie, popálenie, poškrabanie, poranenie, udieranie, búchanie hlavy) boli detekované u 288 (87,5 %) a nepriame formy SH (nespanie, zneužívanie alkoholu, liekov, drog, zničujúce myšlienky, hladovanie a pod.) u 41 (12,5 %) adolescentov finálneho súboru. V štúdií ponímame formy SH ako určité kontinuum podľa náboja závažnosti, kde fyzické formy predchádzajú suicíduu (najväčší náboj). Z toho dôvodu je pozornosť zameraná na diferenciu faktorov pri fyzických formách v porovnaní s nepriamymi formami, preto sme respondentov s výskytom oboch foriem (nepriamej i fyzickej, išlo o 16 respondentov) priradili do skupiny s fyzickou formou SH. Vzhľadom k charakteru (citlivosti) témy nie všetci adolescenti so sebapoškodzovaním vyplnili oblasť dotazníka týkajúcu sa motivácie k SH, čo bolo jedným z krokov redukcie. Zároveň, nie všetci respondenti úplného súboru vyplňali verziu dotazníka obsahujúcu osobnostný dotazník, čo znížilo počet prípadov v skupinách zahrnutých do porovnania osobnostných faktorov (Tab.1).

Na získanie bola použitá dotazníková batéria. Dotazník Self-Harm Inventory (SHI – Sansone et al., 1995, slovenská verzia v úprave od Démuthová, nepubl.) zisťuje formy sebapoškodenia v minulosti a tiež frekvenciu jednotlivých spôsobov sebapoškodenia. Na mapovanie motívov sebapoškodzovania bol použitý dotazník ISAS (Inventory of Statements about Self-injury) (Klonsky 2007). Dotazník mapuje trinásť potenciálnych motívov sebapoškodzovania, zachytených prostredníctvom 39 položiek s trojstupňovou odpoveďovou škálou. Na meranie osobnostných premenných (neuroticizmus, psychotizmus a extravergia) bol použitý dotazník B-JEPI (Eysenck & Eysenck, 1993).

VÝSLEDKY

Na testovanie rozdielov bol použitý Mann-Whitneyho U test. Výsledky porovnania osobnostných faktorov uvádzame v Tab. 1. Vidíme štatisticky významný rozdiel ($p < 0,05$) bol zistený v psychotizme, kde vyššie hodnoty pozorujeme u adolescentov s fyzickou formou sebapoškodzovania.

Tabuľka 5

Výsledky Mann-Whitneyho U testu pre porovnanie osobnostných faktorov medzi skupinami s nepriamou a fyzickou formou sebapoškodzovania

	Formy sebapoškodzovania	N	Priemerné poradie	Mann-Whitneyho U test	
Psychotizmus	Nepriame	41	89,99	U	2828,5
	Fyzické	180	115,79	Z	-2,349
	Spolu	221		p	0,019
Extroverzia	Nepriame	41	114,02	U	3566
	Fyzické	180	110,31	Z	-0,337
	Spolu	221		p	0,736
Neuroticizmus	Nepriame	41	105,24	U	3454
	Fyzické	180	112,31	Z	-0,641
	Spolu	221		p	0,521

V Tab. 2. sú zobrazené výsledky porovnania 13 oblastí motivácie k sebapoškodzovaniu, kde evidujeme významne vyššie hodnoty v skupine s fyzickou formou než s nepriamou formou SH pri motívoch: Regulácia emócií, Sebatrestanie, Zabránenie disociácii, Starostlivosť o seba (všetky $p < 0,01$), Zabránenie suicídu a Pomsta (obe $p < 0,05$).

DISKUSIA A ZÁVERY

V predloženej štúdií bolo zaznamenané, že fyzické formy sebapoškodzovania majú u adolescentov vyššiu frekvenciu a prevalenciu ako (výlučne) nepriame formy sebapoškodzovania (nadmerné užívanie alkoholu, liekov-predávkovanie, zneužívanie nepredpísaných liekov, odmietanie liečenia, nespánie, užívanie laxatív, hladovanie a pod., podobne napr. Démuthová, Démuth, 2019a). Dominantný spôsob sebavyjadrenia predstavujú popálenie, rezanie, búchanie hlavy, udieranie, poškriabanie. Sebarezanie (self – cutting) je jedným zo spôsobov starostlivosti o seba, sebavyjadrením, regulovaním psychického napätia. (aj Favazza, 1998, Suyemoto, 1998). Spoločným menovateľom problémov je vulnerabilita.

Tabuľka 6

Výsledky Mann-Whitneyho U testu pre porovnanie motívov medzi skupinami s nepriamou a fyzickou formou sebapoškodzovania

	Formy sebapoškodzovania	N	Priemerné poradie	Mann- Whitneyho U test	
Regulácia emócií	Nepriame	41	120,65	U	4006
	Fyzické	288	170,59	Z	-3,162
	Spolu	329		p	0,002
Interpersonálne hranice	Nepriame	41	144,62	U	4860
	Fyzické	288	164,39	Z	-1,335
	Spolu	329		p	0,182
Seba-trestanie	Nepriame	41	122,81	U	4092,5
	Fyzické	288	168,09	Z	-2,897
	Spolu	329		p	0,004
Starostlivosť o seba	Nepriame	41	120,43	U	3997
	Fyzické	288	168,98	Z	-3,302
	Spolu	329		p	0,001
Zabránenie disociácií	Nepriame	41	118,9	U	3857
	Fyzické	288	166,82	Z	-3,115
	Spolu	329		p	0,002
Zabránenie suicídu	Nepriame	41	129,9	U	4286
	Fyzické	288	165,86	Z	-2,419
	Spolu	329		p	0,016
Vyhľadávanie vzrušenia	Nepriame	41	149,09	U	5143,5
	Fyzické	288	166,08	Z	-1,254
	Spolu	329		p	0,21
Upevňovanie vzťahov s rovesníkmi	Nepriame	41	155,45	U	5398
	Fyzické	288	165,19	Z	-0,931
	Spolu	329		p	0,352
Interpersonálny vplyv	Nepriame	41	150,63	U	5205
	Fyzické	288	166,43	Z	-1,099
	Spolu	329		p	0,272
Tvrdosť	Nepriame	41	151,88	U	5255
	Fyzické	288	165,13	Z	-0,89
	Spolu	329		p	0,374
Poukázanie na distres	Nepriame	41	148,04	U	5101,5
	Fyzické	288	166,79	Z	-1,202
	Spolu	329		p	0,229
Pomsta	Nepriame	41	140,35	U	4693,5
	Fyzické	288	166,65	Z	-2,028
	Spolu	329		p	0,043
Autonómia	Nepriame	41	139,26	U	4750,5
	Fyzické	288	165,21	Z	-1,918
	Spolu	329		p	0,055

Zvýšená citlivosť i rozdielnosť predstavujú špecifické životné príbehy, situácie, ktoré nesú špecifický potenciál napätia, konfliktu, stresu i frustrácie prejavujúce sa v prežívaní a vnímaní traumatických udalostí, ako napr. odlúčenie, týranie v detstve, problematické správanie (Miller, et al., 2007). Sebapoškodzovanie je spojené so zážitkami, ktoré sú zdrojom napätia a sú spojené najčastejšie s ťažkosťami vo vzťahoch s členmi rodiny, problémami s priateľmi, problémami v škole. Problémy nevznikajú ani tak z dôvodu zvládania emócií ako z dôvodu zlej expresivity emócií (Thomassin et al., 2016). Rozsah problémov si vyžaduje podporné intervenčné i klinické zásahy. Ich indikácia je problematická vzhľadom na aspekt „skrývania“ problému (Hawton, Harriss, 2008). Vznik sebapoškodzovania je determinovaný tiež osobnosťou a jej

charakteristikami. Skúmanie osobnostných faktorov extraverzia, neuroticizmus a psychotizmus prinieslo zistenie že v procese utvárania sebapoškodzujúceho správania má kľúčový význam vyššia úroveň psychotizmu. V inej štúdii (Démuthová, Rojková, 2019) boli pri porovnaní skupín sebapoškodzujúcich so suicidálnym pokusom a bez pokusu zistené rozdiely vo všetkých troch osobnostných faktoroch, a to nižšia extraverzia, vyšší neuroticizmus i psychotizmus u adolescentov s prítomnosťou suicidálneho pokusu. Je možné uvažovať o vyššom psychotizme ako mediátore prechodu od nepriamej k fyzickej forme sebapoškodzovania, ktorá má v sebe rozmer narušenia tela o kombinácii psychotizmu s vyšším neurotizmom ako rizikovej kombinácii pre suicidálny pokus – avšak tieto tézy vyžadujú ďalšie skúmanie. Podľa Favazzu (1998) nemusí byť spojené sebapoškodzujúce správanie s psychopatológiou osobnosti, avšak problémy v emočnom spracovaní životných situácií sa môžu manifestovať špecifickými prejavmi. Emocionálne „sebavyjadrenie“ pri nepriamej forme sebapoškodzovania predstavuje spôsob ako sa vyhnúť konfrontácií s problémami (Chapman et al., 2006). Motívy seba-trestanie a regulácia emócií sú najčastejšími motívmi sebapoškodzovania bez určenia jeho formy (Démuthová, Démuth, 2019b). Ako dominantné motivátory sebapoškodzovania pri fyzickej forme v aktuálnej štúdii boli identifikované motívy: regulácia emócií, seba-trestanie, starostlivosť o seba, zabránenie disociácii, zabránenie suicídu, ktoré sme určili na základe ich významne vyšších hodnôt v skupine s fyzickou formou než v skupine s nepriamou formou sebapoškodzovania. Ostatné motívy štatisticky nevykázali medzi skupinami rozdiely. V žiadnom motíve nebolo zistené vyššie skóre v skupine s nepriamou formou, čo poukazuje na to, že fyzická forma je intenzívnejšou formou sebapoškodzovania, čo sa prejaví všeobecnou tendenciou označovať extrémnejšie hodnoty v položkách týkajúcich sa motivácie. Uvedenú tézu podporujú zistenia Démuthovej a Václavíkovej (2019), kde všetky motivačné oblasti vykazovali vyššie hodnoty v skupine so suicidálnym pokusom v porovnaní so sebapoškodzujúcimi bez pokusu, čo podporuje ponímanie suicída ako extrémnej formy sebapoškodenia (kedy jednotlivec riskuje život). V tomto zmysle je možné považovať fyzickú formu sebapoškodenia, kedy jednotlivec „riskuje“ narušenie, poškodenie svojho tela za medzistupeň medzi nepriamou formou sebapoškodzovania a suicídom, avšak s diferenciou voči nepriamym formám v určitých motivačných oblastiach. Perspektívou do budúcnosti je preskúmať existenciu rozdielov v motivačných faktoroch medzi skupinami adolescentov so suicidálnym pokusom a s fyzickou formou sebapoškodzovania.

LITERATÚRA

- Baetens, I., Claes, L., Hasking, P., Smits, D., Grietens, H., Onghena, P., & Martin, G. (2013). The Relationship Between Parental Expressed Emotions and Non-suicidal Self-injury: The Mediating Roles of Self-criticism and Depression. *Journal of Child and Family Studies*, Dostupné <http://link.springer.com/10.1007/s10826-013-9861-8>.
- Benbow, M., & Deacon, M. (2011). Helping people who self harm to care for their wounds. *Ment Health Pract*, 14, 28–31.
- Chapman, A. L., Gratz, K. L., & Brown, Z. M. (2006). Solving the puzzle of deliberate self-harm: The Experiential Avoidance Model. *Behaviour Research and Therapy*, 44(3), 371–94.
- Démuthová, S. & Démuth, A. (2019a) The Prevalence and Most Frequent Forms of Self-Harm in Adolescents. In: *International Conference on Research in Psychology*. Proceedings. London: Diamond Scientific Publication, 39–51.
- Démuthová, S. & Démuth, A. (2019b). The specificities of the motivation for self-harm in adolescents. In: *ASNet International Multidisciplinary Academic Conference (AIMAC 2019)*. Selangor: Asian Scholars Network, 130–138.
- Démuthová, S. & Rojková, Z. (2019). Špecifiká osobnosti sebapoškodzujúcich sa adolescentov s výskytom suicidálnych pokusov. In *Kondášove dni 2019*. Trnava: FF UCM, 18–25.
- Démuthová, S., Václavíková, I. (2019). Rozdiely v motivácii k sebapoškodzovaniu u adolescentov so suicidálnymi pokusmi a bez nich. In: *Kondášové dni 2019*. Trnava: FF UCM, 26–34.
- Eysenck, H. J. & Eysenck, J. G. B. (1993). *Osobnostný dotazník pre deti B-JEPI*. Psychodiagnostika s.r.o.
- Ellis, T. E., Ruffino, K. A., & Green, K. L. (2016). Implicit Measure of Life/Death Orientation Predicts Response of Suicidal Ideation to Treatment in Psychiatric Inpatients. *Archives of Suicide Research* 20(1), 59–68.
- Favazza, A. R. (1998). The coming of age of self-mutilation. *The Journal of nervous and mental disease*. 186(5), 259–268.
- Hawton, K., Harriss, L. (2008) Deliberate Self-Harm by under-15-year-olds: Characteristics, Trends and Outcome. *Journal of Child Psychol Psychiatry* 49(4), 441–8.
- Klonsky, E. D., Oltmanns, T. F., & Turkheimer, E. (2003). Deliberate self-harm in a nonclinical population: Prevalence and psychological correlates. *The American Journal of Psychiatry*. 160 (8), 1501–1508.
- Klonsky, E. D. (2007). Dotazník ISAS (Inventory of Statements about Self-injury). Dostupné <https://www2.psych.ubc.ca/~klonsky/publications/ISASmeasure.pdf>
- Koutek, J., & Kocourková, J. (2003). *Sebevražedné chování: současné poznatky o suicidalitě a její specifika u dětí a dospívajících*. Praha: Portál.
- Kocourková, J., & Koutek, J. (2005). Spektrum autodestruktivity v adolescenci – rizikové chování, sebepoškodzování, suicidalita. *Psychológia a patopsychológia dieťaťa*, 44(4), 374–379.
- Kriegelová, M. (2008). *Záměrné sebepoškodzování v dětství a adolescenci*. Grada Publishing.
- Lieberman, R. (2004). Understanding and responding to students who self-mutilate. *Principal Leadership*. 4(7), 10–13.
- Miller, R. S., Perlman, D., & Brehm, S. S. (2007). *Intimate relationships* Boston: Mc Graw-Hill.
- Platznerová, A. (2009) *Sebepoškodzování*. Praha: Galén.
- Ryan, A., Wilson, S., Taylor, A., Greenfield, S. (2009). Factors associated with self-care activities among adults in the United Kingdom: A systematic review. *BioMedCentral Public Health*. 9(96), 1–10.
- Röhr, H. P. (2015). *Závislost. Jak ji porozumět a jak ji překonávat*. Praha: Portál.
- Sansone, R. D. and Sansone, L. A., (2010). Measuring self-harm behavior with the Self-Harm Inventory. *Psychiatry*, 74(4), 1–20.
- Sim, L., Adrian, & M., Zeman, J. (2009). Adolescent deliberate self-harm: Linkages to emotion regulation and family emotional climate. *Journal of Research on Adolescence*, 19(1), 75–91.
- Suyemoto, K. L. (1998). The functions of self-mutilation. *Clinical Psychology Review*. 18(5), 531–554.
- Sutton, J. (2007). *Healing the Hurt Within: Understand Self-Injury and Self-Harm, and Heal the Emotional Wounds*. Oxford: How to Books.
- Sinha, J. W., Cnaan, R. A., & Gelles, R. W. (2007). Adolescent risk behaviors and religion: Findings from a national study. *Journal of Adolescence*. 30(2), 231–249.

Thomassin, K., Shaffer, A., Madden, A., Londino, D. L.(2006). Specificity of Childhood Maltreatment and Emotion Deficit in Nonsuicidal Self-Injury in an Inpatient Sampl. *Youth Psychiatry Research* 244, 103–8.

EFEKT PÍSMNÉHO PREJAVENIA FILMOM VYVOLANEJ NEGATÍVNEJ EMÓCIE NA SUBJEKTÍVNY EMOCIONÁLNY STAV

THE EFFECT OF WRITTEN EXPRESSION OF FILM-INDUCED NEGATIVE EMOTION ON SUBJECTIVE EMOTIONAL STATE

Petra Soláriková, Silvia Slobodníková

Katedra psychológie Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

petra.solarikova@uniba.sk, slobodnikova10@uniba.sk

Abstrakt

Prejavovanie emócií písomne či verbálne patrí medzi stratégie emocionálnej regulácie, pričom vplýva pozitívne na subjektívnu osobnú pohodu (Langens & Schüler, 2005). Zatiaľ čo dlhodobé účinky písomného prejavovania emócií boli preukázané ako celkovo pozitívne (Smyth & Helm, 2003), krátkodobé účinky môžu byť dočasne negatívne (Langens & Schüler, 2005). V tomto výskume sme manipulovali s emocionálnym stavom v krátkodobom kontexte experimentu na základe filmom-vyvolanej emócie. Tieto emócie majú krátke trvanie (Kuijsters, Redit, de Ruyter & Heynderickx, 2016) preto sme merali aktuálny emocionálny stav vzápätí po vzhliadnutí videa pomocou seba-hodnotiacej škály. Z rovnakého dôvodu sme merali aktuálny emocionálny stav bezprostredne po písomnej intervencii, ktorá trvala 8–10 minút. Následne sme emocionálny stav sledovali ešte 8 minút (4x, raz za 2 minúty). Experimentu sa zúčastnilo 24 participantov, (ženy N = 12, muži N = 12). V experimentálnej skupine sme ako intervenciu použili metódu písomného prejavovania emócie (Expressive Writing Method), čo bolo porovnávané s písaním o jednoduchom, emocionálne nenáročnom zadaní v kontrolnej skupine v rovnako dlhom čase. V prvom rade sme očakávali, že aktuálne emocionálne naladenie participantov sa zhorší po pozretí videa vyvolávajúceho negatívnu emóciu. V druhom rade sme očakávali, že nálada participantov v experimentálnej skupine bude po intervencii lepšia než v kontrolnej skupine. Prvú hypotézu sme prijali vzhľadom na signifikantné zhoršenie aktuálneho emocionálneho stavu participantov po pozretí videa. Druhú hypotézu sme neprijali, ale našli sme významný rozdiel medzi reakciami na intervenciu písania u žien a mužov. U žien sa preukázala vyššia efektivita „vypísania sa“, u mužov bolo efektívnejšie vyhnutie sa emocionálnemu prežívaniu. Naše výsledky taktiež môžu poukazovať na nové limity využitia filmom vyvolaných emócií vzhľadom na to, že sme ju použili v novom kontexte písomného prejavu.

Kľúčové slová: písomné prejavovanie emócií, prejavovanie emócií a osobná pohoda, filmom vyvolané emócie, prejavovanie a potlačanie emócií.

Abstract

Emotional expression, verbal or written, is a strategy of emotional regulation, and as such proven beneficial to the subjective well-being of a person (Langens & Schüler, 2005). However,

long-term effects of written emotional expression were shown to be positive (Smyth & Helm, 2003), whereas the short-term effects were shown to be negative (Langens & Schöler, 2005). In the current study, we manipulated the emotional state in an experimental situation, based on film-evoked emotion. These emotions tend to have shortterm effects (Kuijsters, Redi, de Ruyter & Heynderickx, 2016), therefore, we measured the current emotional state right after watching the video, using self-assessment, and right after the experimental intervention. The experiment was attended by 24 participants (women N = 12, men N = 12). We used the expressive writing method in the experimental group, in 8–10 minutes time. For the control group, we assessed a simple assignments that were not emotionally challenging. Subsequently, we monitored the emotional state for another 8 minutes (4x, once every 2 minutes). Firstly, we expected the emotional state of all participants to decrease after watching the video. Secondly, we expected the participants in the experimental group to have better average emotional state at the end of the experiment, than the control group.. The first hypothesis was accepted, the emotional state of all participants significantly decreased after the video. We rejected the second hypothesis, but we observed a significant difference in reactions of women and men. For women, the effectiveness of "enrollment" was significantly higher, for men it was significantly more effective to avoid emotional feeling. Our results may also point to new limits on the use of film-evoked emotions, given that we have used it in a new context of written expression.

Keywords: written emotional expression, emotional expression and well-being, film induced emotion, expression and supression of emotion.

Grantová podpora

Štúdia bola podporená grantmi APVV-17-0451 a VEGA 1/0757/19.

Úvod

Pozitívny efekt dlhodobého písomného prejavovania emócií na fyzické zdravie a subjektívnu emocionálnu osobnú pohodu má už seriózne základy (Langens & Schöler, 2005). Písanie o traumatizujúcich či stresujúcich udalostiach emocionálnym spôsobom, môže mať za následok lepšiu schopnosť adaptácie na stres (Langens & Schöler, 2005) a lepšiu schopnosť sebaregulácie (King, 2002). Medzi preukázané pozitívne dôsledky písomného prejavovania emócií, patrí taktiež redukcia symptómov chronických chorôb, menej časté návštevy lekára, podpora imunitného systému, nižšia zábudlivosť a väčší úspech v práci a v škole (Cameron & Overall, 2018). V sociálnom kontexte medzi pozitívne následky patrí napríklad zlepšenie kvality romantických vzťahov (Slatcher & Pennebaker, 2006).

Efekt prejavovania emócií môžeme vysvetliť na základe významu takzvaného „vyrozprávania sa“, ktoré poskytuje možnosť porozumieť stresujúcim zážitkom na základe vytvorenia súvislého rozprávania. Tým môže dôjsť k stavu, že traumatizujúca skúsenosť bude

pre nás zmysluplnejšia (Langens & Schüler, 2005). Hoci písanie o negatívnej situácii môže z krátkodobého hľadiska zapríčiniť zhoršenie, ktoré môže nastať tesne po dopísaní (Langens & Schüler, 2005), s odstupom času je u participantov zaznamenané zlepšenie emocionálnej osobnej pohody (Park & Blumberg, 2002). Ďalším možným vysvetlením efektívnosti písomného prejavu emócie je predpoklad, že expresívne písanie adresuje potlačené myšlienky a fyziologické vnemy prostredníctvom predstáv (Pavlastic et al., 2019).

Veľmi významné v rámci písomného aj verbálneho prejavovania emócií je taktiež dopracovanie sa k novému významu stresujúcej udalosti. Vytvorenie tohto nového významu je kľúčové pre zvýšenie pravdepodobnosti výskytu pozitívnych účinkov písomného prejavu emócií (Langens & Schüler, 2005). Vzťah medzi pozitívnym rastom po traumatickej udalosti a znížením negatívnych príznakov je však zatiaľ nejasný vzhľadom na komplexnosť tohto procesu (Pavlastic et al., 2019).

Cieľom nášho experimentu bolo preskúmať vplyv písomného prejavu filmom vyvolanej emócie na aktuálny subjektívny emocionálny stav v relatívne krátkej experimentálnej situácii. Zaujímalo nás, ako použitie metódy expresívneho písania ovplyvní aktuálne naladenie participantov v experimentálnej skupine v porovnaní s kontrolnou skupinou, konkrétne na siedmich úrovniach testovaných v čase: pretest, video, písanie, čas 2 minúty, 4 minúty, 6 minút a 8 minút po intervencii.

METÓDY

PARTICIPANTI

Experimentu sa zúčastnilo 24 participantov, (ženy $N = 12$, muži $N = 12$). V experimentálnej skupine a v kontrolnej skupine bol rovnaký počet mužov a žien. Priemerný vek participantov bol 25 rokov. Pri výbere participantov sme oslovili participantov spôsobom „word of mouth“ (z nášho besprostredného okolia). Väčšina participantov boli študenti vysokej školy ($N = 15$), niekoľko participantov malo ukončené vysokoškolské vzdelanie ($N = 5$) a stredoškolské vzdelanie ($N = 4$).

METODIKY

Ako stimul vyvolávajúci negatívnu emóciu sme použili video, ktorého obsahom bola scéna z filmu Šindlerov zoznam; konkrétne scénu likvidácie geta v Krakove: https://www.youtube.com/watch?v=_6lrPI1r_9w (Kuijsters et al., 2016).

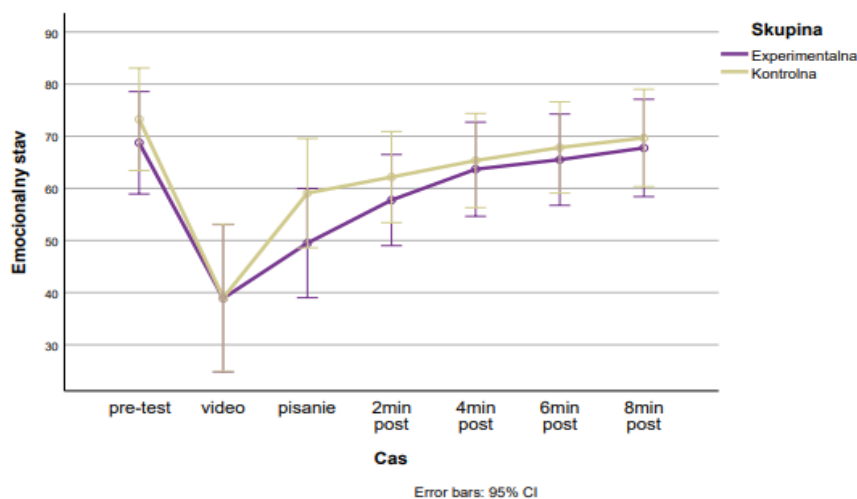
Subjektívny momentálny emocionálny stav sme hodnotili pomocou jednoduchej škály, ktorá bola zostavená z numerických hodnôt označených od 0 do 100. Otázka nad škálou mala nasledujúce znenie: Ako sa práve cítiš? pričom číslo 0 bolo označené: veľmi nepríjemne, a číslo 100 bolo označené: veľmi príjemne. Pri výbere tejto škály sme vychádzali z predošlých štúdií (Kreibig et al., 2007; Marcusson-Clavertz et al., 2019).

Pre písomné prejavenie emócií sme zvolili metódu expresívneho písania (Expressive Writing Method), na základe rozsiahleho využitia tejto metódy a solídnych výzkumných podkladov o jej účinkoch (Langens & Schöler, 2005). V experimentálnej skupine participanti písali o emocionálnom zážitku, ktorý im navodilo video, po dobu 8–10 minút. V kontrolnej skupine participanti písali o nami zvolenej téme, v rovnako dlhom čase ako participanti v experimentálnej skupine. Tieto témy obsahovali jednoduché zadania ako „Moja cesta do práce“, „Môj byt“, „Ako som strávil/a tento víkend“. Tieto témy boli vybrané na základe predošlej štúdie skúmajúcej efektivitu písomného prejavovania emócie, kde boli tieto témy využité v kontrolnej skupine (Smyth & Helm, 2003). Participanti v kontrolnej skupine boli požiadaní, aby v ich eseji písali praktickým spôsobom, nie emocionálnym spôsobom, teda skôr čo sa v ich izbe nachádza alebo čo robili, nie čo to pre nich znamená (Baum & Rude, 2012).

VÝSLEDKY

Pre štatistické spracovanie získaných dát sme použili program IBM SPSS 22. Na analýzu dát sme použili štatistickú metódu 2 (skupina) x 7 (škála) Mixed Design ANOVA. Vnútro-subjektovou premennou bol čas, ktorý sme merali na siedmich úrovniach: pretest, video, písanie, čas 2 min, 4 min., 6 min., a 8 min po intervencii. Medzisubjektovými premennými boli skupina meraná na dvoch leveloch (experimentálna, kontrolná) a rod meraný na dvoch leveloch (muži, ženy).

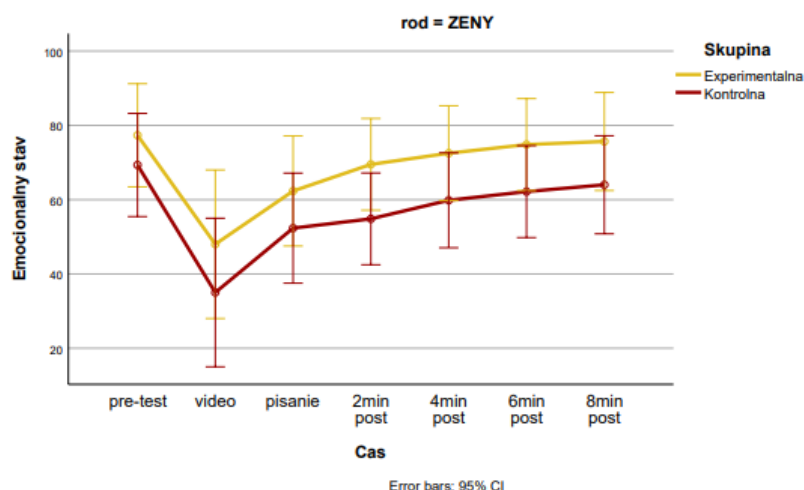
Nenašli sme hlavný efekt skupiny ($F(1, 20) = ,393$, $p = ,538$), z čoho môžeme usúdiť, že experimentálna skupina sa signifikantne nelíšila od kontrolnej skupiny (Graf 1).



Graf 1

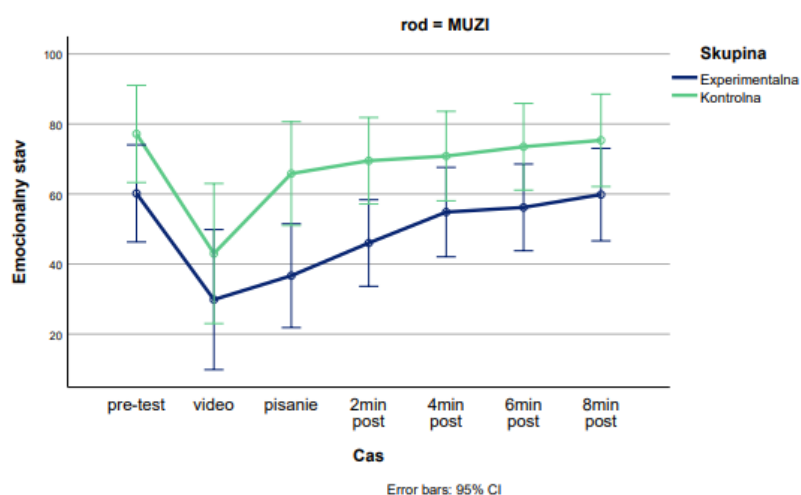
Porovnanie experimentálnej a kontrolnej skupiny podľa emocionálneho stavu vo vzťahu k jednotlivým fázam experimentu

U žien sme našli výrazný rozdiel v 2 minúte po intervencii, medzi experimentálnou a kontrolnou skupinou ($t(10) = 2,595$, $p = ,027$). Konkrétne, ženy v experimentálnej skupine na tejto úrovni merania mali lepšie emocionálne naladenie ako ženy na tej istej úrovni merania v kontrolnej skupine. U mužov sme našli takmer signifikantný rozdiel po intervencii – písanie ($t(9) = -2,125$, $p = ,63$). Na rozdiel od žien, muži mali tendenciu k zhoršeniu nálady v experimentálnej skupine na tejto úrovni merania (po písomnej intervencii) v porovnaní s kontrolnou skupinou. Taktiež sa v 2 minúte po intervencii našiel výrazný rozdiel medzi mužmi a ženami, aj v experimentálnej ($t(10) = 2,280$, $p = ,046$) aj v kontrolnej skupine ($t(9) = -2,257$, $p = ,050$), čo ďalej naznačuje, že ženy a muži mali opačnú tendenciu reakcie na intervenciu písania v experimentálnej aj kontrolnej skupine.



Graf 2

Porovnanie experimentálnej a kontrolnej skupiny podľa emocionálneho stavu vo vzťahu k jednotlivým fázam experimentu u žien



Graf 3

Porovnanie experimentálnej a kontrolnej skupiny podľa emocionálneho stavu vo vzťahu k jednotlivým fázam experimentu u mužov

DISKUSIA

Náš výskum sa od ostatných s podobnou problematikou odlišoval primárne s prejavovaním emócií, ktoré mali pôvod v osobnom živote participantov a kde sa pracovalo s pretrvávajúcimi osobnými negatívnymi a traumatizujúcimi zážitkami po dobu niekoľkých dní až niekoľkých mesiacov (King, 2002; Smyth & Helm, 2003; Langens & Schöler, 2005).

Pomocou zvoleného videa sme úspešne vyvolali negatívny emocionálny stav u všetkých participantov, čím sme podporili poznatky predošlých štúdií o efektivite dlhšieho videa vo vyvolaní negatívnej emócie (Kuijsters et al., 2016).

Intervencia písomného prejavu emócie sa v našom výskume nepreukázala ako úspešná. Toto zistenie by sme mohli vysvetliť nedostatočnou intenzitou a stabilitou filmom vyvolanej emócie. Neúspešnosť našej intervencie by mohla taktiež súvisieť s tým, že participantí veľmi nekonzistentne reportovali prítomnosť pozitívneho prehodnotenia významu negatívneho obsahu videa, čo mohlo zapríčiniť nižšiu efektivitu použitej metódy

Výsledky ďalej ukázali, že v tomto bezprostrednom efekte písomného prejavu negatívnej filmom vyvolanej emócie sa významne líšili ženy a muži. Týmto zistením sme podporili výsledky predošlých štúdií, ktoré stanovili rod ako dôležitý moderátor (Chervonsky & Hunt, 2017). U žien bola intervencia písania výrazne účinnejšia pre zvýšenie aktuálneho subjektívneho emocionálneho stavu bezprostredne po dopísaní než u mužov. U mužov sa naopak bezprostredne po dopísaní prejavila tendencia zhoršenia aktuálneho subjektívneho emocionálneho stavu. Ženy používajú častejšie stratégiu kognitívneho prehodnotenia, pričom muži používajú viac stratégiu potlačania (Rogier et al., 2017). Tieto výsledky sú konzistentné aj s predošlými zisteniami, kedy napríklad štúdie s vyšším počtom ženských participantov demonštrovali horšie dopady na sociálne situácie pri použití potlačania emócií než štúdie s vyšším počtom mužov, s čím sú konzistentné aj rodové role a sociálne očakávania (Chervonsky & Hunt, 2017). Mohli by sme napríklad predpokladať, že muži sa počas detstva naučia skrývať a popierať svoje emócie alebo ich pri najmenšom potláčať a nie s nimi efektívne pracovať (Rogier et al., 2017). Vyššia efektivita potlačenia negatívnej emócie u mužov mohla taktiež súvisieť s vyššou akceptáciou emocionálneho prejavu u žien než u mužov, čo môže ženy taktiež viesť k ochote zaznamenať vyššie miery pozitívnych aj negatívnych emocionálnych stavov (Batz & Tay, 2018).

LITERATÚRA

- Batz, C., & Tay, L. (2018). Gender differences in subjective well-being. In E. Diener, S. Oishi, & L. Tay (Eds.), *Handbook of well-being*. Salt Lake City, UT: DEF Publishers.
- Baum, E. S., & Rude, S. S. (2012). Acceptance-Enhanced Expressive Writing Prevents Symptoms in Participants with Low Initial Depression. *Cognitive Therapy and Research*, 37(1), 35–42.
- Cameron, L. D., & Overall, N. C. (2018). Suppression and expression as distinct emotionregulation processes in daily interactions: Longitudinal and meta-analyses. *Emotion*, 18(4), 465–480.
- Chervonsky, E., & Hunt, C. (2017). Suppression and expression of emotion in social and interpersonal outcomes: A meta-analysis. *Emotion*, 17(4), 669–683.
- King, L. A. (2002). Pain without gain? Expressive writing and selfregulation. In S. J. Lepore & J. Smyth (Eds.), *The writing cure* (pp. 119–134). Washington, DC: American Psychological Association.

- Kuijsters, A., Redi, J., de Ruyter, B., & Heynderickx, I. (2016). Inducing Sadness and Anxiousness through Visual Media: Measurement Techniques and Persistence. *Frontiers in Psychology*, 7.
- Langens, T. A., & Schöler, J. (2005). Written Emotional Expression and Emotional Well-Being: The Moderating Role of Fear of Rejection. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 31(6), 818–830.
- Marcusson-Clavertz, D., Kjell, O. N. E., Persson, S. D., & Cardeña, E. (2019). Online validation of combined mood induction procedures. *PLOS ONE*, 14(6), e0217848.
- Park, C. L., & Blumberg, C. J. (2002). Disclosing trauma through writing: Testing the meaning-making hypothesis. *Cognitive Therapy and Research*, 26, 597–616.
- Pavlicic, J. M., Buchanan, E. M., Maxwell, N. P., Hopke, T. G., & Schulenberg, S. E. (2019). A Meta-Analysis of Expressive Writing on Posttraumatic Stress, Posttraumatic Growth, and Quality of Life. *Review of General Psychology*, 108926801983164.
- Rogier, G., Garofalo, C., & Velotti, P. (2017). Is Emotional Suppression Always Bad? A Matter of Flexibility and Gender Differences. *Current Psychology*.
- Slatcher, R. B., & Pennebaker, J. W. (2006). How Do I Love Thee? Let Me Count the Words. *Psychological Science*, 17(8), 660–664.
- Smyth, J., & Helm, R. (2003). Focused expressive writing as self-help for stress and trauma. *Journal of Clinical Psychology*, 59(2), 227–235.

ROLA EPISTEMICKÝCH MOTÍVOV V PROCESE ZÍSKAVANIA POZNANIA

THE ROLE OF EPISTEMIC MOTIVES IN KNOWLEDGE ACQUISITION

Viktória Sunyík¹, Tomáš Sollár²

¹*Centrum spoločenských a psychologických vied, Ústav experimentálnej psychológie,
Slovenská akadémia vied*

²*Fakulta sociálnych vied a zdravotníctva, Katedra psychologických vied
Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre*

viktoria.sunyik@savba.sk, tsollar@ukf.sk

Abstrakt

Cieľom štúdie bolo zistiť, či existujú významné rozdiely v procese rozhodovania medzi osobami s vysokou potrebou kognitívneho uzavretia ($n = 40$) a osobami s nízkou potrebou kognitívneho uzavretia ($n = 26$) v dvoch typoch situácií. Vek participantov bol od 18 do 58 rokov ($M = 24,95$; $SD = 7,13$). Potrebu kognitívneho uzavretia bola meraná škálou Potreba kognitívneho uzavretia (Need for Cognitive Closure Scale – NFCS, Webster & Kruglanski, 1994; slovenská verzia od Sollár & Adamovová, 2007). V procese rozhodovania sme zisťovali ochotu riskovať kvôli získaniu ďalších informácií, potrebných pre rozhodnutie. Výsledky potvrdili predpoklad o neochote riskovať kvôli zisku ďalších informácií osôb s vysokou potrebou kognitívneho uzavretia v prvej experimentálnej situácii nevyvolávajúcej strach z neplatnosti. V druhej experimentálnej situácii, vyvolávajúcej strach z neplatného rozhodnutia sme rozdiely v procese rozhodovania vzhľadom na potrebu kognitívneho uzavretia nezistili. Výsledky podporujú tvrdenia o vplyve potreby kognitívneho uzavretia na rozhodovanie v rôznych typoch životných situácií.

Kľúčové slová: potreba kognitívneho uzavretia; proces rozhodovania; ochota riskovať

Abstract

The aim of this study was to identify significant differences in decision making between participants with High dispositional need for cognitive closure (NFC) ($n = 40$) and participants with Low dispositional NFC ($n = 26$) in two different types of situations. Participants were in age 18–58 years ($M = 24,95$; $SD = 7,13$). Dispositional need for cognitive closure was measured by Need for Cognitive Closure Scale – NFCS, Webster & Kruglanski, 1994 (slovak version made by Sollár & Adamovová, 2007). We specifically focused on willingness to take a risk to acquire new information. Results support a hypothesis about unwillingness to take a risk to acquire new information for participants with High NFC in the first experimental situation without induced fear of invalidity. In the second experimental situation, which induced a fear of invalidity, we didn't find significant differences between participants according to their NFC. Our results support claims about effect of dispositional NFC on decision making in different types of life situations.

Key words: need for cognitive closure; process of decision making; willingness to take a risk.

Grantová podpora

Výskum je súčasťou projektu 2/0053/21 „Skúmanie nepodložených presvedčení vo vzťahu ku kontroverzným spoločenským otázkam“.

Úvod

Teória tvorby poznania A. W. Kruglanského sa zaoberá ľudskou motiváciu pre procesy zhromažďovania a spracovávania informácií, na základe ktorých sa človek rozhoduje o množstve vecí z bežného (sociálneho) života. V rámci tejto teórie je potreba kognitívneho uzavretia (z angl. need for cognitive closure, ďalej len „NFC“) definovaná ako túžba po akejkoľvek konečnej odpovedi na danú tému a po vyhýbaní sa nejasnosti a nejednoznačnosti (Webster & Kruglanski, 1997). Motiváciu k dosiahnutiu uzavretia možno chápať ako kontinuum, kde na jednej strane je silná potreba uzavretie dosiahnuť a na druhej strane je silná potreba uzavretiu sa vyhnúť (Kruglanski & Webster, 1996). Potreba kognitívneho uzavretia sa môže meniť v závislosti od situácie (Webster & Kruglanski, 1994). Spája sa s vnímanými ziskami alebo stratami, ktoré by uzavretie prinieslo. Uzavretie je výhodné, ak riešenie danej témy je príliš nudné alebo náročné, jednotlivec je unavený, alebo pracuje pod časovým tlakom a takéto situácie potrebuje čo najrýchlejšie ukončiť (Webster & Kruglanski, 1994). Potreba vyhnúť sa uzavretiu môže plynúť z vnímaných nákladov či strát z dosiahnutia uzavretia napríklad, ak jednotlivec vníma isté následky pre neho z chybného uzavretia alebo vníma nevýhody celej činnosti, ktorá k uzavretiu vedie (Webster & Kruglanski, 1994). Vyhnutie sa uzavretiu súvisí s tzv. strachom z neplatnosti (Kruglanski & Webster, 1996). Strach z neplatnosti reprezentuje túžbu vyhnúť sa chybám v úsudku vzhľadom na vnímané straty, ktoré by tieto chyby priniesli (Mayselles & Kruglanski, 1987). Strach z neplatnosti môže byť situačne navodený inštrukciami, ktoré zvyrazňujú dôležitosť danej veci, ktorá je naliehavá, taktiež ak je hodnotená blízkymi osobami alebo hrozia významné straty zo zlého uzavretia. Okrem situačných premenných, ktoré môžu NFC zvyšovať alebo znižovať, Webster & Kruglanski (1994) argumentujú, že táto potreba môže byť chápaná aj ako stabilná osobnostná charakteristika.

Osoby s vysokou NFC sa rozhodujú rýchlo, často na základe svojich stereotypov, podliehajú efektu prvého dojmu, kontrolujú menej dôkazov pred vykonaním rozhodnutia (Roets, 2007). Osoby s nízkou NFC sú charakteristickí preferenciou rozmanitosti, neistoty, pomalým rozhodovaním, flexibilitou v myslení a vysokou toleranciou na nejednoznačnosť

(Calogero et al., 2009). Sú ochotní venovať danej téme toľko času, koľko je potrebné na to, aby mali istotu, že sa rozhodli správne (Kruglanski & Webster, 1996).

Reálne rozhodovanie človeka sa obvykle uskutočňuje v situáciách, ktoré sú nejednoznačné, sú zložité a neprehľadné, neposkytujú vyčerpávajúce informácie a sťažujú bezpečnú orientáciu (Fandelová, 1999). Kognitívnym cieľom posúdenia alternatív nášho rozhodovania je znížiť riziko chybných voľby. Preto sa posúdenie zakladá na informáciách o možnostiach rozhodnutia, pričom tieto informácie by mali byť úplné, relevantné a presné (Bačová, 2012).

Riziko predstavuje voľbu situácie alebo aktivity s vysokou mierou pravdepodobnosti neúspechu alebo straty pričom toto ohrozenie má pre jednotlivca aj určitú hodnotu. Neistota a neurčitosť predstavujú fenomény, keď vieme, že nejaký jav môže nastať, ale nevieme kedy nastane (Sarmány Schuller, 2009).

Dobrovoľné podstúpenie rizika kvôli získaniu ďalších potrebných informácií pre vykonanie rozhodnutia v konkrétnej situácii môže pre osoby s vysokou NFC predstavovať ďalšie úsilie, ktoré by museli vynaložiť, kým by dospeli k rozhodnutiu a môžu ho vnímať aj ako nevýhodné, pretože nemajú istotu, že získajú to, čo potrebujú. Celú situáciu spojenú s vnímaným rizikom môžu hodnotiť ako nejednoznačnú a práve tej sa chcú vyhýbať. Na druhej strane, dobrovoľné podstúpenie rizika kvôli získaniu ďalších informácií môžu osoby s nízkou NFC vnímať ako ďalšiu možnosť, ktorá im môže priniesť dôležité informácie pre vykonanie rozhodnutia.

CIEĽ VÝSKUMU

Cieľom príspevku je zistiť, či osoby klasifikované ako osoby s vysokou a nízkou NFC budú ochotné podstúpiť riziko pri získavaní ďalších informácií, dôležitých pre rozhodnutie v rôznych životných situáciách a to v situácii nevyvolávajúcej strach z neplatnosti (predstavovala situáciu bežného pracovného života) a v situácii, vyvolávajúcej strach z neplatného rozhodnutia (predstavovala naliehavejšiu situáciu z pracovného života).

METÓDY

VÝSKUMNÁ VZORKA

Výskumu sa zúčastnilo spolu 119 participantov vo veku od 18 do 58 rokov (20 mužov, 99 žien, $M = 24,95$; $SD = 7,13$). Zber dát sa uskutočnil online formou. Výber participantov bol príležitostný.

DIZAJN

Experimentálny dizajn: Vytvorili sme kváziexperiment s vnútrosubjektovým plánom, ktorý pozostával z dvoch situácií, v rámci ktorých musel každý participant vykonať rozhodnutie o prijatí/neprijatí fiktívneho kandidáta do práce. Nezávislou premennou bola navodená situácia, ktorá mala dve úrovne: situácia nevyvolávajúca a situácia vyvolávajúca strach z neplatného rozhodnutia. Závislou premennou bol rozhodovací proces, v ktorom sme skúmali ochotu podstúpiť riziko pre zisk ďalších informácií potrebných pre vykonanie rozhodnutia. Rozhodovací proces mal tri úrovne: bez riskovania pre zisk ďalších informácií, s jednonásobným a s dvojnásobným riskovaním pre zisk informácií. Riskovanie bolo spojené so stratou fiktívnych peňazí za kúpu ďalších informácií, potrebných pre konečné rozhodnutie. Každý participant bol vystavený obidvom úrovniam nezávislej premennej jedenkrát a poradie úrovni nezávislej premennej bolo vyvážené.

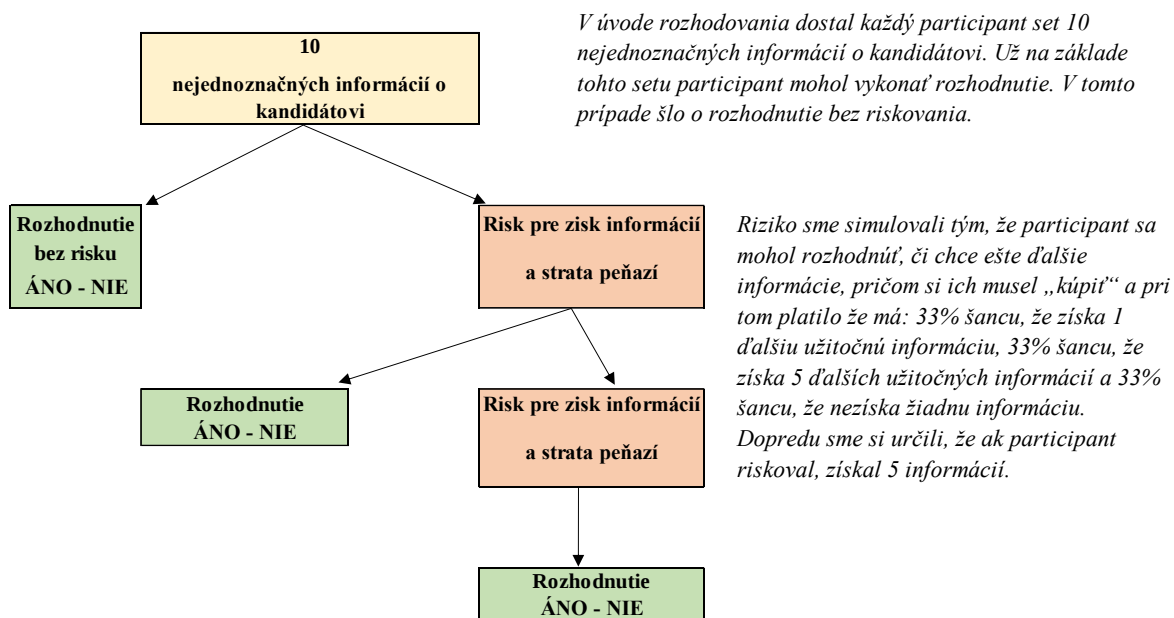
MATERIÁLY

Popis *rozhodovacieho procesu* ilustrujeme v Obrázku 1. Zaznamenávali sme početnosti rozhodovania sa bez riskovania, s jednonásobným riskovaním a dvojnásobným riskovaním.

Potreba kognitívneho uzavretia (Need for Cognitive Closure Scale – NFCS, Webster & Kruglanski, 1994; na slovenskú verziu upravili Sollár & Adamovová, 2007). Škálu tvorí 41 položiek, každá položka je formulovaná ako tvrdenie, participant odpovedá pomocou 6 bodovej stupnice (od 1 = *vôbec nesúhlasím* po 6 = *úplne súhlasím*). McDonaldova omega pre celú škálu bola $\omega = 0,790$. Na základe sumárneho skóre celej škály sme rozdelili participantov do skupín s nízkou ($n = 26$), strednou ($n = 53$) a vysokou ($n = 40$) NFC. Participantov so strednou NFC sme sa rozhodli nezaradiť do ďalšieho analyzovania a pracovali sme len s dvomi extrémnymi skupinami.

V oboch situáciách mal participant vykonať rozhodnutie o prijatí/neprijatí fiktívneho kandidáta na pracovné miesto.

V prvej experimentálnej situácii boli participant uvedení do role posudzovateľa – personalistu, ktorý mal vybrať najvhodnejšieho kandidáta pre prácu manažéra predajne. Situáciu sme navrhli tak, aby vyvoláva dojem bežného, rutinného rozhodovania, bez strachu z neplatného rozhodnutia. Vzhľadom na to, že pri riskovaní išlo o risk spojený so stratou peňazí, tieto peniaze vystupovali ako firemné zdroje, ktoré náš „personalista“ môže využiť, ale aj nemusí. Jeho riskovanie záležalo na jeho vlastnej úvahe.



V druhej experimentálnej situácii participant opäť stáli pred úlohou rozhodnúť sa o prijatí/neprijatí kandidáta na pozíciu manažéra predajne. Zachovali sme informácie o kandidátoch, zachovali sme podmienky rizika a možnosti voľby riskovať alebo neriskovať pri rozhodovaní a zhodné boli aj podmienky ohľadom finančných zdrojov. Zmena však nastala vo vnímaní intenzity situácie. Tá bola navrhnutá tak, aby v participantoch vyvoláva pocit, že sa rozhodujú o dôležitej téme a od ich rozhodnutia závisí ich vlastný prospech. Oni sami si mali predstaviť, že sú na prijímacom pohovore do práce a vybrať kandidáta je ich testom na tomto pohovore. Taktiež dostali inštrukciu, že testová úloha má jedno správne riešenie, na ktoré by mali prísť. Takto sme navodili strach z neplatnosti.

Obrázok 1

Popis rozhodovacej schémy oboch experimentálnych situácií

VÝSLEDKY

Najprv porovnávame ochotu riskovať participantov v rozhodovaní vzhľadom na NFC v situácii bez strachu z neplatnosti. Skúmame dve úrovne rozhodovania: bez riskovania alebo s riskovaním. Ďalej overujeme, či participant s nízkou NFC budú ochotnejší riskovať v procese rozhodovania a získavať ďalšie informácie než participant s vysokou NFC v prvej situácii. Skúmame tri úrovne rozhodovania: bez riskovania, s jednonásobným riskovaním alebo dvojnásobným riskovaním. Výsledky oboch uvádzame v Tabuľke 1.

Tabuľka 1

Porovnanie procesu rozhodovania vzhľadom na NFC v situácii bez vyvolaného strachu z neplatnosti.

1. exp. situácia		Úroveň NFC					
Proces rozhodovania		Nízka	Vysoká	Spolu			
Bez riskovania	n	11	29	40			
	%	27,5	72,5	100			
	AR	-	+				
S riskovaním	n	15	11	26			
	%	57,7	42,3	100	χ^2	df	p
	AR	+	-		6,016	1	0,014
Bez riskovania	n	11	29	40			
	%	27,5	72,5	100			
	AR	-	+				
S 1x riskovaním	n	5	2	7			
	%	71,4	28,6	100			
	AR	0	0				
S 2x riskovaním	n	10	9	19			
	%	52,6	47,4	100	χ^2	df	p
	AR	0	0		6,77	2	0,034

Pozn. Úroveň NFC = úroveň potreby kognitívneho uzavretia, n = početnosti, % = percentá, χ^2 = Pearsonov chí-kvadrát, df = stupne voľnosti, p = hladina významnosti, AR = adjustované rezíduá, ktoré prezentujeme znamienkovou schémou pričom platí, že: -/+ predstavuje signifikanciu $\alpha = 0.05$ a 0 predstavuje štatisticky nevýznamný podiel na heterogenite distribúcií skúmanej premennej.

Na základe výsledku ($p = 0,014$) môžeme konštatovať, že v procese rozhodovania sa bez riskovania a s riskovaním existuje štatisticky významný rozdiel medzi participantmi vzhľadom na NFC ($p < 0,05$). Najväčší rozdiel je v rozhodovaní sa bez riskovania – urobilo tak 72,5 % osôb s vysokou NFC voči 27,5 % participantov s nízkou NFC. Štatisticky rozlíšiteľný rozdiel je aj v procese rozhodovania sa s riskovaním medzi osobami vzhľadom na ich NFC.

Na základe výsledku ($p = 0,034$) konštatujeme, že v procese rozhodovania, kde sme skúmali jeho tri úrovne: bez riskovania, s jednonásobným a s dvojnásobným riskovaním existuje štatisticky významný rozdiel medzi participantmi vzhľadom na ich NFC ($p < 0,05$). Adjustované rezíduá znázornené znamienkovou schémou hovoria o tom, že k rozdielu najviac prispieva iba úroveň „bez riskovania“, rozhodnutie s jednonásobným ani dvojnásobným riskovaním k rozdielu neprispieva.

V ďalšej analýze skúmame ochotu riskovať v rozhodovaní v situácii vyvolávajúcej strach z neplatného rozhodnutia. Skúmame dve úrovne rozhodovania: bez riskovania alebo s riskovaním. Výsledky uvádzame v Tabuľke 2.

Tabuľka 2

Porovnanie procesu rozhodovania vzhľadom na NFC v situácii vyvolávajúcej strach z neplatnosti.

2. exp. situácia		Úroveň NFC					
Proces rozhodovania		Nízka	Vysoká	Spolu			
Bez riskovania	n	15	25	40			
	%	37,5	62,5	100			
	AR	0	0				
S riskovaním	n	11	15	26			
	%	42,3	57,7	100	χ^2	df	p
	AR	0	0		0,153	1	0,696

Pozn. Úroveň NFC = úroveň potreby kognitívneho uzavretia, n = početnosti, % = percentá, χ^2 = Pearsonov chí-kvadrát, df = stupne voľnosti, p = hladina významnosti, AR = adjustované reziduá, ktoré prezentujeme znamienkovou schémou pričom platí, že: 0 predstavuje štatisticky nevýznamný podiel na heterogenite distribúcií skúmanej premennej.

Na základe výsledku ($p = 0,696$) konštatujeme, že v rozhodovaní sa s riskovaním a bez riskovania v situácii vyvolávajúcej strach z neplatnosti neexistuje štatisticky významný rozdiel medzi participantmi vzhľadom na ich NFC.

V poslednej časti analýzy zisťujeme rozdiely v procese rozhodovania vzhľadom na typ situácie samostatne u participantov s vysokou a samostatne u participantov s nízkou NFC. Zisťujeme, či si participant vzhľadom na ich NFC zachovali trend rozhodovania v oboch situáciách. Výsledky uvádzame v Tabuľke 3.

Tabuľka 3

Porovnanie procesu rozhodovania podľa typu experimentálnej situácie participantov s nízkou a vysokou NFC.

Úroveň NFC	Nízka				Vysoká			
	1.exp. situácia		2. exp. situácia		1. exp. situácia		2. exp. situácia	
Proces rozhodovania	Početnosti	%	Početnosti	%	Početnosti	%	Početnosti	%
Bez riskovania	11	42,3	15	57,7	29	72,5	25	62,5
S riskovaním	15	57,7	11	42,3	11	27,5	15	37,5
Spolu	26	100	26	100	40	100	40	100
	McNemarov test	<i>n</i> 26	<i>p</i> 0,125		McNemarov test	<i>n</i> 40	<i>p</i> 0,219	

Pozn. Úroveň NFC = úroveň potreby kognitívneho uzavretia, n = početnosti, % = percentá, p = hladina významnosti.

Na základe výsledku ($p = 0,125$) participantov s nízkou NFC konštatujeme, že v procese rozhodovania vzhľadom na typ experimentálnej situácie neexistujú štatisticky významné rozdiely. Napriek štatistickej nevýznamnosti nás však zaujala zmena v štýle rozhodovania, osoby s nízkou NFC sa v prvej situácii rozhodovali častejšie s riskovaním a v druhej častejšie bez riskovania, čo môže poukazovať na rolu samotnej situácie, než na dispozičnú NFC.

Na základe výsledku ($p = 0,219$) participantov s vysokou NFC konštatujeme, že v procese rozhodovania vzhľadom na typ experimentálnej situácie neexistujú štatisticky významné rozdiely. Osoby s vysokou potrebou kognitívneho uzavretia vykazovali ten istý štýl rozhodovania v oboch situáciách, preferovali rozhodovanie bez riskovania, čo poukazuje na rolu dispozičnej NFC.

DISKUSIA A ZÁVER

Rozhodujeme sa každodenne a tieto rozhodnutia sa väčšinou dejú v nejasných situáciách, resp. v takých, kde nedokážeme so 100% istotou predpokladať následky našich volieb. Cieľom štúdie bolo zistiť, či v takýchto podmienkach rozhodovania zohráva svoju rolu potreba kognitívneho uzavretia.

Osoby s nízkou NFC boli významne ochotnejšie získavať ďalšie informácie než osoby s vysokou NFC v podmienke bez vyvolaného strachu z neplatnosti, teda v situácii, ktorá mala pôsobiť ako bežná pracovná situácia. Tieto výsledky podporujú zistenia predošlých výskumníkov (Kruglanski & Webster, 1996; Fox & Elraz-Shapira, 2005; Roets, 2007; Calogero et al., 2009) o tom, že jednotlivci s vysokou NFC sa rozhodujú rýchlo na základe aj

nejednoznačných informácií a naopak, osoby s nízkou NFC sú ochotní venovať viac kognitívneho úsilia pre vykonanie konečného rozhodnutia.

V situácii vyvolávajúcej strach z neplatného rozhodnutia bol vyvinutý na participantov tlak pomocou inštrukcie, že sa jedná o dôležité rozhodnutie pre ich budúci život. Významné rozdiely vzhľadom na NFC sme nezistili. Z dosiahnutých početností však vieme, že rozhodovací štýl osôb s vysokou NFC ostal zachovaný a väčší počet osôb sa rozhodoval bez riskovania v porovnaní s osobami s nízkou NFC. Rozdiely však nie sú významné, pretože napriek tomu, že tento počet vyšší je, niektorí participantí s vysokou NFC začali v druhej situácii riskovať. Čo taktiež prispelo k nevýznamnosti rozdielov je, že trend rozhodovania participantov s nízkou NFC zachovaný nezostal a prejavil sa vo vyšších početnostiach rozhodovania sa bez riskovania. Preferovali rozhodnutie na základe istých a prvotných informácií. Tieto výsledky poukazujú na to, že silnejší dopad na ochotu získavať informácie mohla mať samotná situácia než dispozičná NFC.

V poslednej časti analýzy sme zisťovali, či napriek zmene charakteru situácie budú osoby s vysokou/nízkou NFC verní svojmu rozhodovaciemu štýlu. Významné rozdiely sme nezistili. Výsledok sa prikláňa k tvrdeniam o vplyve osobnostnej charakteristiky NFC na rozhodovanie sa v rôznych typoch životných situácií. Uzatvárame teda, že naše výsledky sú viac v súlade s tvrdeniami autorov, ktorí sa prikláňajú k vplyvu dispozičnej potreby kognitívneho uzavretia na proces rozhodovania v rôznych typoch životných situácií (Kruglanski & Webster; 1996; Roets, 2007; Calogero et al., 2009; Houghton & Grewal, 2000; Fox & Elraz-Shapira, 2005). Uvedomujeme si však, že jednoznačné prisúdenie vplyvu dispozičnej NFC nie je úplne možné. Napriek štatistickej nevýznamnosti sme zaznamenali zmenu rozhodovacieho štýlu osôb s nízkou NFC v druhej situácii. Taktiež niekoľko (ale nie väčšina) osôb s vysokou NFC zmenila rozhodovanie v druhej situácii. Oba tieto momenty mohli prispieť k nevýznamnosti rozdielov a mohli by poukazovať na rolu iných premenných, ktoré do rozhodovania vstúpili (charakter samotnej situácie, ktorá bola intenzívnejšia ako prvá alebo aj premenné, ktoré sme však neskúmali, ako vplyv emócií na rozhodovanie v podmienkach rizika (Slovic et al., 2004)). Limity nášho výskumu sú veľkosť a zloženie výskumnej vzorky vzhľadom na mieru zovšeobecnenia. Myslíme si, že v danej téme existuje ešte veľa priestoru pre ďalší výskum. Podnetné by bolo podľa nás napríklad zameranie sa na vzťah potreby kognitívneho uzavretia a averzie voči riziku či skúmanie dispozičnej NFC v iných typoch situácií, ktoré si vyžadujú starostlivé posúdenie dostupných informácií, napríklad v téme vlastného zdravia či financií.

LITERATÚRA

- Bačová, V. (2012). Príliš veľa možností: Hľadanie jednoduchosti v komplexnej voľbe. In Bačová, V. (Eds). *Rozhodovanie a usudzovanie III. Aspekty, javy, aplikácie*. Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV Bratislava.
- Calogero, R.M., Bardi, A. & Sutton, R.M. (2009). A need basis for values: Associations between the need for cognitive closure and value priorities. *Personality and Individual Differences* 46 (2), p. 154–159. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2008.09.019>
- Fandelová, E. (1999). *Psychológia rizika a zavádzanie multimediálnych prostriedkov vzdelávania*. 1.vyd. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre.
- Fox, S. & Elraz-Shapira, Y. (2005). Perceived group variability and dispositional need for closure. *Current Psychology* 24(4), 218–230. <https://doi.org/10.1007/s12144-005-1024-7>
- Houghton, D. C., & Grewal, R. (2000). Please, let's get an answer? any answer: Need for consumer cognitive closure. *Psychology and Marketing*, 17(11), 911–934. doi:10.1002/1520-6793(200011)17:11
- Kruglanski, A. W. & Webster, D. M. (1996). Motivated closing of the mind: "Seizing" and "freezing." *Psychological Review*, 103(2), 263–283. doi:10.1037/0033-295x.103.2.263
- Mayseless, O. & Kruglanski, A. W. (1987). What makes you so sure? Effects of epistemic motivations on judgmental confidence. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 39(2), 162–183. doi:10.1016/0749-5978(87)90036-7
- Roets, A. (2007). The need for closure concept disclosed delineating motivation from ability in human decision making. [Dissertation, Faculteit Psychologie en pedagogische wetenschappen, Universiteit Gent] <https://biblio.ugent.be/publication/472444/file/1881054.pdf>
- Sarmány-Schuller, I. (2009). Rozhodovanie ako problém súčasných psychologických výskumov. In IV. Medzinárodná konferencia doktorandov odborov Psychológia a Sociálna práca: Zborník z konferencie (s. 8–12). Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre.
- Slovic, P., Finucane, M.L., Peters, E. & MacGregor, D.G. (2004). Risk as Analysis and Risk as Feelings: Some Thoughts about Affect, Reason, Risk, and Rationality. *Risk Analysis*, 24(2), 311–322. doi:10.1111/j.0272-4332.2004.00433.x
- Sollár, T. & Adamovová, L. (2007). Potreba kognitívnej uzavretosti: teoretické a empirické skúsenosti v slovenských podmienkach. In Humpolíček, P., Svoboda, M. & Blatný, M. (Eds.) *Sociální procesy a osobnost 2007* (s. 392–398). Brno: MSD, spol. s r.o.
- Webster, D. M., & Kruglanski, A. W. (1994). Individual differences in need for cognitive closure. *Journal of Personality and Social Psychology*, 67(6), 1049–1062. doi:10.1037/0022-3514.67.6.1049
- Webster, D. M., & Kruglanski, A. W. (1997). Cognitive and Social Consequences of the Need for Cognitive Closure. *European Review of Social Psychology*, 8(1), 133–173. doi:10.1080/14792779643000100

KOGNITÍVNY ŠTÝL A PREFERENCIA EMÓCIÍ AKO PREDIKTORY PRE VOL'BU KRAJNE PRAVICOVEJ POLITICKEJ STRANY KOTLEBOVCI – ĽSNS

COGNITIVE STYLE AND PREFERENCE OF EMOTIONS AS PREDICTORS FOR THE CHOICE OF THE FAR-RIGHT POLITICAL PARTY KOTLEBOVCI – ĽSNS

Ivana Václaviková, Lucia Gažovičová

FF UCM v Trnave

ivana.vaclavikova@ucm.sk, gazovicova1@ucm.sk

Abstrakt

S ohľadom na úspech politických strán s krajne pravicovou rétorikou (nielen) na slovenskej politickej scéne sa príspevok zameriava na problematiku voličského správania. Cieľom je identifikovať, ktoré z vybraných charakteristík na strane kognície a emocionality predikujú zaradenie do skupiny voličov krajne pravicovej strany Kotlebovci – Ľudová strana Naše Slovensko. Dáta boli získané vo výskumnej vzorke, ktorú tvorilo 381 participantov, 32,8 % mužov a 67,2 % žien priemerného veku 33,43 r. ($SD = 13,01$), prostredníctvom experimentálnych úloh metódy CRT-2 (Thomson & Oppenheimer 2006), zameranej na kognitívnu reflexiu a metódy FAST (Following affective states test, Gasper & Bramesfeld 2006), ktorá zisťuje preferencie emócií pri spracovávaní informácií. Na základe analýzy dát sú vo výsledkoch sumarizované premenné, ktoré sa manifestujú ako významné pre prejavenie sympatie ku strane Kotlebovci – ĽSNS v porovnaní s voličmi ostatných slovenských politických subjektov.

Klíčová slova: voličské správanie, kognitívny štýl, emócie

Abstract

Noting the success of political parties with extreme right-wing rhetoric (not only) on the Slovak political scene, the paper focuses on the issue of voting behavior. The aim is to identify which of the selected characteristics on the side of cognition and emotionality predict the inclusion in the group of voters of the far-right Party Kotlebovci – People's Party Our Slovakia. Data were obtained in a research sample consisting of 381 participants (32.8% men and 67.2% women with an average age of 33.43 years; $SD = 13.01$), through the experimental tasks of the CRT-2 method (Thomson & Oppenheimer 2006), focused on cognitive reflection, and the FAST method (Following affective states test, Gasper & Bramesfeld 2006), which explores the preferences of emotions in information processing. Based on the data analysis, the results summarize variables that manifest themselves as significant for the expression of sympathy for

the Kotlebovci – People's Party Our Slovakia in comparison with voters of other Slovak political subjects.

Key words: voting behaviour, cognitive style, emotions

Grantová podpora

Príspevok vznikol s podporou projektu APVV-17-0128: Komparácia jazykových stratégií pravicového populizmu (Nemecko - Rakúsko - Česko - Slovensko): lexika - texty - diskurzy.

Úvod

Výskumy rôznych vedeckých oblastí ponúkajú mnoho rôznych modelov pre vysvetlenie toho, prečo ľudia sympatizujú s určitou ideológiou, stranou, či kandidátom. Usudzujú na základe faktorov ako socioekonomický status, vplyv skupiny, stranícka identifikácia a mnoho iných, pričom cieľom takýchto modelov je spravidla predikcia hlasovania voličov (Campbell, Converse, Miller & Stokes, 1960). Uvedené charakteristiky na strane voliča ponúkajú spoľahlivú predstavu o tom, ako bude volič pravdepodobne hlasovať, no nie sú až tak efektívne pre vysvetlenie toho, prečo volič hlasuje tak, ako hlasuje (Lau & Redlawsk, 2006). S cieľom objasniť proces rozhodovania je z pozície psychologického výskumu kľúčové, ako voliči spracovávajú získané informácie, teda charakteristiky na strane kognície. Pri formovaní volebného správania a rozhodovania má dôležitú úlohu vzájomná interakcia kognície a emócií (Redlawsk, 2006), pričom volebný rozhodovací proces je sprevádzaný emóciami vo všetkých svojich fázach (Letovanová, 2011). V teóriách politickej psychológie je často zastávaná dichotómia kognície a emócií, teda ich striktné oddeľovanie. Takýto pohľad však nezohľadňuje to, že kognícia a emócie sa pri formovaní volebného správania a rozhodovania vzájomne ovplyvňujú (Brader & Marcus, 2013). Emócie sú taktiež vedome či nevedome prepojené s minulými skúsenosťami a ovplyvňujú rozhodovanie tým, že uprednostňujú určitý typ správania pred iným (Hrbková, 2014).

Výskumný problém a ciele

Na základe predchádzajúceho výskumu v rámci problematiky volebného správania sa domnievame, že medzi ľuďmi s rôznymi politickými preferenciami, konkrétne medzi liberálnymi a konzervatívnymi voličmi, existuje významný rozdiel vo využívaní kognitívnych štýlov (Salvi, Cristofori & Grafman, 2016; Hannikainen, Miller & Cushman, 2017). Vo veci porozumenia procesu voličskej kognície chceme overiť jej prediktívny význam pre voľbu strany s krajne pravicovou orientáciou. Nemenej zásadnou otázkou vo výskume politickej

psychológie je aj úloha emócií vo volebnom rozhodovacom procese. Volič hodnotí prijímané informácie s istým emocionálnym nábojom a následne reaguje, pričom môže tieto či už pozitívne alebo negatívne emócie nasledovať, v zmysle pripustiť si ich, nechá nimi ovplyvniť svoje prežívanie, myslenie a správanie, alebo sa ich bude snažiť ignorovať, teda viac či menej chcieť oddeľovať svoje prežívanie od správania a úsudku (Gasper, & Bramesfeld, 2006). Výskumným problémom je potreba identifikovať existenciu a mieru prediktívneho významu vybraných konštruktov na strane kognície a emocionality pre voľbu krajne pravicovej politickej strany Kotlebovci – ĽSNS, a preto si formulujeme nasledovnú výskumnú otázku:

VO: Majú premenné na strane kognície a emocionality prediktívny význam pre sympatizovanie s politickými subjektmi?

METÓDA

VÝSKUMNÁ VZORKA

Základným kritériom pre zaradenie participantov do výskumu bol fakt, že vyjadrili sympatie k politickým stranám vo voľbách v roku 2020, prípadne, že vyjadrili nezáujem o politiku a politické témy alebo sa označili ako „nevoliči“. Bolo teda možné ich na základe uvedeného kritéria kategorizovať, pričom s ohľadom na cieľ výskumu sme sa zameriavali na voličov najzastúpenejších politických strán, ktorých frekvenciu uvádzame v Tabuľke 1. Výskumný súbor tvorilo 381 participantov, z toho 32,8 % mužov a 67,2 % žien, ich priemerný vek bol 33,43 (SD=13,01).

Tabuľka 1

Kategorizácia na základe sympatií ku konkrétnemu politickému subjektu

	Počet	%
SMER – SD	36	9,4
OLANO – NOVA	55	14,4
SaS	41	10,8
SME RODINA	36	9,4
Kotlebovci – ĽSNS	38	10,0
PS – SPOLU	62	16,3
ZA ĽUDÍ	40	10,5
Nevoliči	34	8,9
Nezáujem o politiku	39	10,2
SPOLU	381	100

VÝSKUMNÉ METÓDY

V úvode použitého súboru testových metód sme zisťovali základné sociodemografické údaje a otázku voličských preferencií voči politickým subjektom kandidujúcim v parlamentných voľbách do NR SR 2020. Pre zisťovanie kognitívnych štýlov bola využitá metóda testu kognitívnej reflexie (CRT-2) (Thomson, Oppenheimer, 2016) navrhnutá s ohľadom na teóriu duálnych procesov. Umožňuje rozlíšiť využívanie kognitívnych štýlov, konkrétne intuitívneho heuristického systému 1 a racionálneho systému 2. Posúdenie preferencií pri spracovávaní informácií boli zisťované Dotazníkom nasledovania afektívnych stavov (FAST) (Gasper, Bramesfeld, 2006). Dotazník hodnotí viacero dimenzií nasledujúcich pocitov: nasledovanie alebo ignorovanie pozitívnych a negatívnych pocitov. Dotazník pozostáva zo 16 položiek využívajúcich 7-bodové hodnotenie (1 = úplne nesúhlasím až 7 = úplne súhlasím).

VÝSLEDKY

VO: Majú premenné na strane kognície a emocionality prediktívny význam pre sympatizovanie s politickými subjektmi?

Tabulka 2

Výsledok explorovania VO1: Multinomiálna logistická regresná analýza.

Kotlebovci–ĽSNS		B	S.E.	Sig.	Lower	Upper
	Skóre kognitívnej reflexie	0,517	0,250	0,039	1,027	2,738
OEANO–NOVA	Nasledovanie negatívneho	0,167	0,047	0,000	1,182	1,077
	Ignorovanie pozitívneho	-0,146	0,052	0,005	0,781	0,957
SaS	Skóre kognitívnej reflexie	0,644	0,278	0,020	1,105	3,280
	Nasledovanie negatívneho	0,148	0,052	0,004	1,048	1,283
	Skóre kognitívnej reflexie	0,528	0,245	0,031	1,048	2,741
PS–SPOLU	Nasledovanie negatívneho	0,127	0,047	0,006	1,037	1,244
	Ignorovanie pozitívneho	-0,125	0,051	0,014	0,799	0,975
ZA ĽUDÍ	Nasledovanie negatívneho	0,103	0,050	0,037	1,006	1,222
	Ignorovanie pozitívneho	-0,175	0,056	0,002	0,752	0,937

Kotlebovci–ĽSNS		B	S.E.	Sig.	Lower	Upper
Nevoliči	Nasledovanie pozitívneho	0,172	0,080	0,031	1,016	1,389
Nemajú záujem o politiku	Nasledovanie negatívneho	0,109	0,050	0,028	1,012	1,229
	Ignorovanie pozitívneho	-0,145	0,055	0,009	0,777	0,964

Pri overovaní miery prediktívneho významu jednotlivých faktorov na strane kognície a emocionality bola vykonávaná multinomiálna logistická regresná analýza (Tabuľka 2), kde referenčnou skupinou bola skupina voličov strany Kotlebovci – ĽSNS v porovnaní s voličmi ostatných politických subjektov. Prostredníctvom multinomiálnej logistickej regresnej analýzy bola overovaná rôzna úroveň prediktívneho významu kognitívnych a emocionálnych charakteristík pre pravdepodobnosť sympatizovania s rôznymi politickými subjektmi.

Vo využitom modeli regresnej analýzy sa predikované hodnoty od hodnôt analyzovaného modelu významne nelíšia ($p > 0,05$), model je teda vhodný a zároveň významne znižuje percento nevysvetlenej variancie ($\chi^2 = 177,466$; $df = 88$; $p < 0,001$). Identifikované prediktory dokážu vysvetliť od 37,9 % (Cox & Snell) do 38,4 % (Nagelkerke) variancie. Ako prediktívne pre zaradenie do referenčnej skupiny voličov strany Kotlebovci – ĽSNS oproti voličov ostatných politických subjektov, prípadne nevoličov alebo občanov nezaujímajúcich sa o politické dianie, sa ukazujú premenné intuitívny, heuristický kognitívny štýl a viaceré dimenzie preferencií emócií pri spracovávaní informácií.

DISKUSIA

V analýze prediktívneho významu premenných na strane kognície a emocionality pre voľbu extrémne pravicovej strany Kotlebovci – ĽSNS v porovnaní s voličmi ostatných politických subjektov sa ako významné v ukázal využívaný kognitívny štýl a postoj k informáciám s emocionálnym nábojom, konkrétne postoj nasledovania negatívneho, nasledovania pozitívneho a ignorovanie pozitívneho. Voliči liberálnych politických subjektov sa v našej výskumnej vzorke profilujú ako jedinci s vyššou reflexivitou pri riešení kognitívnych úloh, ktorá predikuje ich správne riešenie oproti voličov konzervatívnych strán kam zaraďujeme aj voličov strany Kotlebovci – ĽSNS. Naopak voliči konzervatívnych strán sa ukazujú ako jednotlivci častejšie využívajúci intuitívny, impulzívny, heuristický kognitívny systém, ktorý je výrazne prepojený so skreslenými úsudkami. Tieto závery sa zhodujú so závermi autorov Bernabel a Oliveira (2017), ktorí zistili že liberálne nastavení jedinci sú viac otvorení pri zaoberaní sa novými informáciami a problémami než konzervatívni voliči.

Zároveň potvrdili svoj predpoklad, že konzervatívci a liberáli majú rôzne kognitívne schopnosti, a že tieto schopnosti sa uplatňujú rovnako v nepolitických ako politických oblastiach. Takéto nastavenie u liberálov môže poukazovať na ich tendenciu riešiť problémy pomalou premyslenou analýzou, ktorá je typická pre vyššie skóre v kognitívnej reflexivite, a u konzervatívcov tendenciu k rýchlym a jasným, avšak až rigidným, nesprávnym odpovediam, pričom tieto zistenia korešpondujú s predchádzajúcim výskumom v tejto oblasti (Salvi, Cristofori & Grafman, 2016). Využívanie impulzívneho, intuitívneho kognitívneho štýlu tiež súvisí s vytváraním predsudkov (Evans, 2008; Kahneman, 2019) v rôznych oblastiach a s vyššou mierou odmietania vedeckých informácií, ktoré je aj v aktuálnej situácii pandémie COVID-19 typické pre sympatizantov strany Kotlebovci ĽSNS (Jurkovič, Čavojová & Brezina, 2019). Na základe štatistík zloženia voličov v parlamentných voľbách 2016 (Gyárgfášová & Slosiarik, 2016) a voľbách 2020 (Gyárgfášová & Slosiarik, 2020) sme videli výraznú podporu vysokoškolsky vzdelaných občanov u strán s liberálnou a centristickou ideológiou, ktorí sa zároveň profilovali ako jednotlivci častejšie využívajúci racionálny kognitívny štýl. Zo zahraničných výskumov (Frederick, 2005; Thomson, & Oppenheimer, 2016) vieme, že využívanie tohto štýlu významne súviselo s akademickým výkonom a vyšším príjmom, čo korešponduje so zložením slovenských elektorátov parlamentných strán v posledných dvoch volebných obdobiach (Gyárgfášová & Slosiarik, 2016; Gyárgfášová & Slosiarik, 2020).

Výskum liberálnych a konzervatívnych voličov v zahraničí (Carraro, Castelli & Negri, 2016; Mills et al., 2016) tiež poukázal aj na vzťah medzi politickou ideológiou a asymetriou v spracovávaní emócií a následným zapamätaním si informácií s emocionálnym nábojom. V tomto ohľade to boli najmä konzervatívni voliči v porovnaní s liberálmi, ktorí mali tendenciu vážnejšie posudzovať a pamätať si negatívne informácie oproti pozitívnym. V rámci emocionálnych preferencií pri spracovaní informácií s ohľadom na výsledky analýzy prediktívneho významu sa konzervatívni voliči v našom výskumnom súbore ukazujú ako jednotlivci s tendenciou pozitívnym pocitom a správam nepodliehať, možno ich až ignorovať. Zároveň slovenskí liberálni voliči v porovnaní s konzervatívnymi sa negatívnym pocitom a informáciám nevyhýbali, skôr je ich cieľom tieto pocity a informácie nasledovať, posudzovať ich vážnejšie. Uvedené výsledky nie sú totožné s predchádzajúcimi výskumnými zisteniami v zahraničí, avšak nemusia byť v rozpore, nakoľko boli testované ďalšie nezávislé dimenzie ignorovanie negatívneho a nasledovanie pozitívneho (Gasper, Bramesfeld, 2006).

Zdá sa však, že zistenia na strane emocionality súvisia s využívaným kognitívnym štýlom. Heuristický kognitívny štýl využívaný najmä konzervatívnymi voličmi môže dokresľovať výsledky ich nastavenia ignorovať pozitívne informácie, ktoré sa na prvý pohľad

môžu zdať ako zdanlivé riskantné odmeny. Z výskumu vyplýva, že využívanie uvedeného štýlu v intertemporálnej voľbe vedie k nadmernej averzii voči riziku a teda skôr k istým riešeniam, preto preferovali okamžitú menšiu odmenu pred neskoršou väčšou odmenou (Cheng & Janssen, 2019). U liberálnych voličov môže ich tendencia pri riešení problémov postupovať pomalou premyslenou analýzou súvisieť s dôslednejším posudzovaním negatívneho, nakoľko sa zameriavajú skôr na dlhodobejšie dôsledky. Nezodpovedanou otázkou však zostáva, čo konzervatívny a liberálny volič považuje za pozitívne a čo za negatívne. Ako konkrétne sa jeho vnímanie prejavuje v správani?

Najvýraznejšiu tendenciu ignorovať pozitívne či už emócie alebo informácie sme explorovali u voličov strany Kotlebovci – ĽSNS, ktorých štýl politiky je podobne najviac poháňaný poukazovaním na domnelé hrozby a s tým súvisiacim hľadaním „nepriateľov“. S ohľadom na takéto nastavenie voči informáciám je prirodzene ťažšie brať do úvahy a zameriavať sa na pozitívne správy s vnímaním dekadentnej a ohrozenej spoločnosti.

LITERATURA

- Bernabel, R. T., & Oliverira, A. (2017). Conservatism and liberalism predict performance in two nonideological cognitive tasks. *Politics Life Sci*, 36(2), 49–59. doi: 10.1017/pls.2017.17
- Brader, T., & Marcus, G. E. (2013). Emotion and Political Psychology. In L. Huddy, D. Sears, and J. Levy (Eds.), *The Oxford Handbook of Political Psychology* (2nd ed.) (pp. 165–204). New York: Oxford University Press.
- Campbell, A., Converse, P., Miller, W., & Stokes, D. (1960). *The American Voter*. Chicago: University of Chicago Press.
- Carraro, L., Castelli, L., & Negri, P. (2016). The Hand in Motion of Liberals and Conservatives Reveals the Differential Processing of Positive and Negative Information. *Acta Psychologica*, 168, 78–84.
- Cheng, J., & Janssen, C. (2019). The Relationship between an Alternative Form of Cognitive Reflection Test and Intertemporal Choice. *Studia Psychologica*, 61(2), 86–98. doi: 10.21909/sp.2019.02.774
- Evans, J. St. B. T. (2008). Dual-processing accounts of reasoning, judgment and social cognition. *Annual Review of Psychology*, 59, 255–278. doi: 10.1146/annurev.psych.59.103006.093629
- Frederick, S. (2005). Cognitive reflection and decision making. *Journal of Economic Perspectives*, 19(4), 25–42. doi: 10.1257/089533005775196732
- Gasper, K., & Bramesfeld, K. D. (2006). Should I follow my feelings? How individual differences in following feelings influence affective well-being, experience, and responsiveness. *Journal of Research in Personality*, 40, 986–1014.
- Gyárfášová, O., & Slosiarik, M. (2016). Voľby do NR SR 2016: Čo charakterizovalo voličov. *Working Papers in Sociology*, 1. Retrieved January 14 from http://www.sociologia.sav.sk/pdf/Working_Papers_in_Sociology_012016.pdf
- Gyárfášová, O., & Slosiarik, M. (2020). Kto a ako volil vo voľbách 2020 – kde bralo voličov OĽaNO a kto volil Smer. *Denník N*. Retrieved June 3 from <https://dennikn.sk/1788029/kto-a-ako-volil-vo-volbach-2020-kde-bralo-volicov-olano-a-kto-volil-smer/>
- Hannikainen, I. R., Miller, R. M., & Cushman, F. A. (2017). Act Versus Impact: Conservatives and Liberals Exhibit Different Structural Emphases in Moral Judgment. *Ratio*, 30 (4). 462–493.
- Hrbková, L. (2014). Emocionálny volič: stav studia emocií v politológii. *Acta Politologica*, 6 (1), 39–55.
- Jurkovič, M., Čavojová, V., & Brezina, I. (2019). *Prečo ľudia veria nezmyslom*. Bratislava: Premedia.
- Kahneman, D. (2019). *Myslenie rýchle a pomalé*. Bratislava: Aktuell.

- Lau, R., & Redlawsk, D. (2006). *How Voters Decide: Information Processing in Election Campaigns* (Cambridge Studies in Public Opinion and Political Psychology). Cambridge: Cambridge University Press. doi: 10.1017/CBO9780511791048
- Letovanová, E. (2011). Strategické rozhodovanie. In V. Bačová (Eds.) *Rozhodovanie a usudzovanie II*. Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV.
- Mills, M., Gonzales, F. J., Giuseffi, K., Sievert, B., Smith, K. B., Hibbing J. R., & Dodd, M. D. (2016). Political conservatism predicts asymmetries in emotional scene memory. *Behavioral Brain Research*, 306, 84–90. doi: 10.1016/j.bbr.2016.03.025
- Redlawsk, D. (2006). *Feeling politics: Emotion in political information processing*. New York: Palgrave Macmillan.
- Salvi, C., Cristofori, I., & Grafman, J. (2016). The Politics of Insight. *Quarterly journal of experimental psychology*, 69(6), 1–19, doi: 10.1080/17470218.2015.1136338
- Thomson, K. S., & Oppenheimer, D. M. (2016). Investigating an alternate form of the Cognitive Reflection Test. *Judgment and Decision Making*, 11(1), 99–113. <http://journal.sjdm.org/15/151029/jdm151029.html>

KONŠTRUKTOVÁ VALIDITA DOTAZNÍKA SITUAČNO-MOTIVAČNÝCH FAKTOROV ALKOHOLOVÉHO SPRÁVANIA

CONSTRUCT VALIDITY OF QUESTIONNAIRE ON SITUATION- MOTIVATIONAL ALCOHOL BEHAVIOUR FACTORS

Marta Vavrová

Katedra psychológie, Filozofická fakulta UCM v Trnave

marta.vavrova@ucm.sk

Abstrakt

Dotazník situačno-motivačných faktorov alkoholového správania (SMF) predstavuje pôvodnú slovenskú verziu (Rojková, 2016) nástroja zameraného na meranie situačných a motivačných faktorov pitia, pričom rozlišuje dve formy: pravidelné pitie a experimentovanie s alkoholom. Aktuálne ako súčasť projektu VEGA prebieha štandardizácia metodiky pre slovenskú populáciu spolu s vytvorením noriem. V rámci overenia psychometrických vlastností predkladaná štúdia skúma konštruktovú validitu SMF prostredníctvom teoreticky podobného konštruktu – Dotazník motívov pitia – revidovaná forma (Drinking Motives Questionnaire Revised – DMQ-R, Kuntsche & Kuntsche, 2009) na vzorke 651 adolescentov, ktorí experimentovali s pitím a 508 adolescentov, ktorí udali pravidelné pitie alkoholu. DMQ-R zachytáva 4 motívy k pitiu (Sociálny motív, Motív konformity, Motív povzbudenie a Motív zvládania záťaže). Korelačná analýza faktorov oboch dotazníkov upresňuje vymedzenie konštruktu SMF experimentovania a pravidelného pitia v kontexte v zahraničí používaného a overeného konštruktu merajúceho motívy k pitiu (DMQ-R).

Kľúčové slová: validita, motívy pitia, adolescenti

Abstract

The Questionnaire on situation-motivational alcohol behaviour factors (SMF) presents the original Slovak version (Rojková, 2016) of a tool focused on measuring situational and motivational factors of drinking, distinguishing between two forms: regular drinking and experimentation with alcohol. Currently, as part of the VEGA project, the standardization of the method for the Slovak population is in progress together with the creation of standards. As part of the psychometric properties verification, the present study examines the construct validity of SMF using a theoretically similar construct – Drinking Motives Questionnaire Revised (Kuntsche & Kuntsche, 2009) on a sample of 651 adolescents who experimented with alcohol and 508 adolescents who reported regular alcohol use. DMQ-R captures 4 motives for drinking (Social, Conformity, Enhancement and Coping). The correlation analysis of both questionnaires factors specifies the definition of the construct of SMF of experimentation and

SMF of regular drinking in the context of the used and verified construct measuring drinking motives (DMQ-R).

Key words: validity, motives for drinking, adolescents

Grantová podpora

Príspevok vznikol s podporou projektu VEGA č. 1/0203/20: Vývoj a štandardizácia skríningovej metodiky na identifikáciu výskytu a rizika problémového užívania legálnych drog u adolescentov.

Úvod

Alkohol a tabak patria k dvom najčastejšie užívaným drogám u adolescentov na Slovensku (Rojková, 2016; Rojková & Vavrová, 2017; Rojková & Gálová, 2016, Rojková & Vavrová, 2020) preto konzumácia alkoholu v období adolescencie predstavuje neustále alarmujúcu tému. V roku 2020 sme realizovali (Vavrová & Rojková) prieskum užívania drog na vzorke 2459 adolescentov. Až 90,5 % 16 ročných a 77 % 14 ročných experimentovalo s alkoholom. Obdobiu dospievania je vlastné práve vytváranie si identity, budovanie si hraníc, vytváranie nových rolí a v spolupôsobení fyziologických zmien vedú často k experimentovaniu pre adolescenciu v nových oblastiach, ako je užívanie alkoholu, fajčenie, drogy či sexuálne správanie. Rizikom experimentovania s alkoholom v tomto veku je možnosť osvojenia si alkoholového správania i do neskoršieho obdobia v podobe pravidelného užívania, zvlášť ak motívom adolescenta k užitiu alkoholu bola i regulácia negatívneho prežívania.

Základom preventívneho pôsobenia užívania alkoholu je poznanie jeho motívov. Problematika skúmania motívov alkoholového správania predstavuje v zahraničí široko rozpracovanú oblasť. Práca Kuntscheho a kol. (Kuntsche, Knibbe, Gmel & Engels, 2005) sa venovala metaanalýze 82 štúdií zaoberajúcich sa dôvodmi a motívmi konzumácie alkoholu adolescentov publikovaných od r. 1989. Výskumy potvrdili, že najčastejší dôvod konzumácie alkoholu u adolescentov je možné zahrnúť pod sociálne motívy, ďalej povzbudzujúce motívy, a iba v ojedinelých prípadoch motívy zvládania záťaže. Pri analýze štúdií bola zistená veľká heterogenita meracích nástrojov, napríklad v počte položiek, kedy 10 až 40 položiek bolo rozdelených do 2 až 10 dimenzií, pričom niekedy rovnaké položky sýtili rôzne dimenzie. V 54 štúdiách, v ktorých bola použitá dotazníková metóda, bolo použitých až 25 rôznych meracích nástrojov. Celkovo je možné rozlíšiť v rámci štúdií dve základné kategórie/dimenzie, a to pitie zo sociálnych dôvodov, pre zábavu, zlepšenie nálady a pitie z dôvodu regulácie negatívneho prežívania ako forma úteku od negatívnych pocitov (Rojková & Vavrová, 2017).

Kuntsche a Kuntsche (2009) neskôr vytvorili vlastný merací nástroj – Drinking Motive Questionnaire Revised Short Form (DMQ-R SF) vychádzajúc zo 4 faktorového konceptu, pričom ide o skrátenú verziu dotazníka na meranie (DMQ) vyvinutého Cooperovou (Cooper, 1994). Skrátená forma obsahuje 12 položiek, ktoré sýtia Sociálny motív, Motív konformity, Motív povzbudenia a Motív zvládania záťaže. Jednotlivé meracie nástroje však neodlišujú situáciu experimentovania s alkoholom a pravidelné užívanie, preto sme vytvorili vlastnú metodiku merania situačno-motivačných faktorov (a súvisiacich faktorov) alkoholového správania pre adolescentov – Dotazník situačno-motivačných faktorov (SMF) alkoholového správania (Rojková & Vavrová, 2017). Dotazník zachytáva 4 motívy v situácii experimentovania: Vplyv skupiny, Vplyv rodiny, Zvedavosť, Únik z problémov a 3 motívy pri pravidelnom pití: Vplyv skupiny, Túžba po účinku, Únik z problémov. Zisťuje taktiež informácie o aktuálnom užívaní alkoholu ako frekvenciu pitia za posledných 30 dní a počet štandardných pohárikov pri jednej príležitosti. Ich súčinom vzniká premenná Intenzita pitia. Metodika aktuálne prechádza procesom overovania psychometrických charakteristík a štandardizáciou na slovenskej populácii. S cieľom overenia vytvorenej metodiky SMF, sme realizovali preklad a psychometrické overenie meracieho nástroja DMQ-R. Vzájomná korelácia jednotlivých motívov poukáže na validitu nami vytvoreného dotazníka SMF, čo je predmetom predkladanej štúdie. Výskumným problémom je overenie vzťahov medzi motívmi dotazníka DMQ-R a SMF, ktoré spolu obsahovo súvisia.

Výskumná otázka 1: Existuje závislosť medzi motívmi SMF experimentovania a motívmi dotazníka DMQ-R?

Výskumná otázka 2: Existuje závislosť medzi motívmi SMF pravidelného pitia a motívmi dotazníka DMQ-R?

METÓDY

Výskumný súbor tvorilo 651 adolescentov vo veku od 14 do 20 rokov (priemerný vek 16,49) z toho 230 (35,3 %) chlapcov, 395 (60,7 %) dievčat a 26 (4,0 %) adolescentov neuviedlo pohlavie. Údaje boli zbierané prostredníctvom dotazníkovej batérie, ktorá pozostávala z Dotazníka situačno-motivačných faktorov alkoholového správania (Rojková & Vavrová, 2017) a Dotazníka motívov pitia – revidovaná forma (Drinking Motives Questionnaire Revised – DMQ-R, Kuntsche & Kuntsche, 2009).

Dotazník situačno-motivačných faktorov alkoholového správania vznikol v roku 2017 s cieľom identifikácie motívov alkoholového správania. Rozlišuje dve situácie:

experimentovanie s alkoholom, v rámci ktorej položky tvoria 4 motívy: Vplyv skupiny, Vplyv rodiny, Zvedavosť a Únik z problémov a 3 motívy pre situáciu pravidelného pitia: Vplyv skupiny, Túžba po účinku a Únik z problémov. Prvotné overenie psychometrických vlastností prebehlo na vzorke 682 adolescentov. Cronbachova alfa škál sa pohybuje v rozmedzí od 0,729 až po 0,817 (Rojková, Vavrová, 2017).

Dotazníka motívov pitia – revidovaná forma (Drinking Motives Questionnaire Revised – DMQ-R) obsahuje 12 položiek, ktoré sýtia motívy: Sociálny motív, Motív konformity, Motív povzbudenia a Motív zvládania záťaže. Ide o skrátenú formu vytvorenú Kuntsche & Kuntsche v roku 2009 revíziou pôvodnej verzie DMQ autorky Cooperovej z roku 1994. Cronbachova alfa škál sa pohybuje medzi 0,85 až 0,88.

VÝSLEDKY

Pre vyhodnotenie získaných dát bol použitý neparametrický Spearmanov koeficient poradovej korelácie, keďže sa nepreukázalo normálne rozloženie skúmaných premenných.

Výskumná otázka 1: Existuje závislosť medzi motívmi SMF experimentovania a motívmi dotazníka DMQ-R?

Tabuľka 1 obsahuje korelačné koeficienty pre všetky skúmané premenné. Analýza poukázala na štatisticky významne vzťahy medzi všetkými motívmi SMF experimentovanie a motívmi DMQ-R okrem Motívu konformity DMQ-R vo vzťahu k SMF motívu Vplyv rodiny, kde sa významný vzťah nepreukázal. Zistili sme negatívny vzťah medzi motívom SMF experimentovanie Vplyv rodiny a motívmi DMQ-R: sociálny, konformity a zvládanie záťaže. Ostatné významné vzťahy nadobudli pozitívnu závislosť. Vzhľadom na silu vzťahu sme u významných korelácií zistili stredne silné vzťahy, okrem premenných DMQ-R Motív zvládanie záťaže a SMF experimentovanie Únik z problémov, kde analýza poukázala na silný korelačný vzťah.

Tabuľka 1

Korelácia motívov experimentovania SMF a motívov DMQ-R (N=651).

		Motív sociálny	Motív konformity	Motív povzbudenia	Motív zvládania záťaže
Vplyv rovesníkov	r	0,405	0,379	0,334	0,322
	p	< 0,001	< 0,001	< 0,001	< 0,001
Zvedavosť	r	0,437	0,360	0,485	0,453
	p	< 0,001	< 0,001	< 0,001	< 0,001
Vplyv rodiny	r	-0,145	-0,075	-0,173	-0,138
	p	< 0,001	0,077	< 0,001	< 0,001
Únik z problémov	r	0,302	0,352	0,313	0,571
	p	< 0,001	< 0,001	< 0,001	< 0,001

Výskumná otázka 2: Existuje závislosť medzi motívmi SMF pravidelného pitia a motívmi dotazníka DMQ-R?

Analýza poukázala na štatisticky významné pozitívne vzťahy medzi všetkými skúmanými motívmi DMQ-R a SMF pravidelné užívanie (Tabuľka 2). Zistili sme slabý korelačný vzťah medzi premennými Motív konformity a Túžba po účinku, stredne silný korelačný vzťah medzi premennými Motív konformity, Motív povzbudenia a Motív zvládania záťaže DMQ-R a SMF pravidelné pitie Vplyv skupiny, a taktiež medzi premennými Sociálny motív a Motív konformity DMQ-R a SMF pravidelné pitie Únik z problémov. V ostatných skúmaných premenných sme zistili silné korelačné vzťahy.

Tabuľka 2

Korelácia motívov pravidelného pitia SMF a motívov DMQ-R (N=548).

		Motív sociálny	Motív konformity	Motív povzbudenia	Motív zvládania záťaže
Vplyv skupiny	r	0,508	0,402	0,477	0,44
	p	< 0,001	< 0,001	< 0,001	< 0,001
Túžba po	r	0,654	0,264	0,691	0,61
	p	< 0,001	< 0,001	< 0,001	< 0,001
Únik z problémov	r	0,353	0,304	0,418	0,666
	p	< 0,001	< 0,001	< 0,001	< 0,001

DISKUSIA

Pri tvorbe Dotazníka situačno-motivačných faktorov alkoholového správania – SMF sme upriamili pozornosť na situačné a motivačné aspekty drogového správania, ktorých empirické skúmanie sa nám javilo ako nedostatočné (Rojková & Vavrová, 2017). V zahraničí sa motivačnými faktormi zaoberal najmä Kuntsche a kol., prostredníctvom Dotazníka motívov pitia (Kuntsche, Knibbe, Gmel, & Engels, 2005; Kuntsche & Kuntsche, 2009), ktorý nadväzoval na pôvodnú verziu Cooperovej z roku 1994, ktorá pracovala so 4 motívmi alkoholového správania: Sociálny motív, Motív konformity, Motív povzbudenia a Motív zvládania záťaže. Nedostatok výskumov v danej oblasti z dôvodu chýbajúcej metodiky viedol k vytvoreniu Dotazníka SMF, pritom koncepcia bola doplnená práve o rozlíšenie foriem alkoholového správania, a to experimentovanie s alkoholom a pravidelné užívanie. Koncepcia bola doplnená i o hodnotenie frekvencie pitia a množstva užitého alkoholu, pričom súčinom týchto dvoch hodnôt získavame ukazovateľ intenzity pitia. Rozlíšenie medzi týmito dvoma formami užívania alkoholu vymedzuje koncept SMF od iných konceptov, ako napr. DMQ. SMF koncept vychádza z predpokladu, že v situácii experimentovania pôsobia na adolescenta iné situačné a motivačné faktory ako pri pravidelnom pití (Rojková, 2016). K prvému experimentovaniu s alkoholom vedú adolescenta motívy vplyvu rovesníkov či vplyv rodiny, ktorý súvisí s výskytom alkoholového správania v rodine, zvedavosť resp. túžba po novosti a únik z problémov. V situácii pravidelného pitia už pôsobia činitele odlišne. Pretrváva vplyv skupiny, zvedavosť resp. túžba po novosti sa mení na túžbu už po spoznanom účinku drogy/alkoholu, a rovnako zostáva motív úniku z problémov, ktorý už v tejto fáze môže predstavovať fixovaný spôsob redukcie negatívneho prežívania. V zahraničnej literatúre sa stretávame s rôznym zadelením do faktorov, ako napríklad sociálna facilitácia, rovesnícke prijatie (O'Hare, 1977 In: Kuntsche et al., 2005), Negatívne prežívanie, Sociálny tlak, Pôžitok (Carpeneter and Hasin, 19988 In: Kuntsche et al., 2005), Sociálne spoločenstvá, Povzbudenie nálady a redukcia napätia (Cronin, 1997 In: Kuntsche et al., 2005) alebo rodinné pitie, emočná bolesť, sociálna facilitácia, rovesnícke prijatie (Thombs et al., 1993 In Kuntsche et al., 2005) a ďalšie.

V rámci overovania psychomotorických charakteristík slovenskej verzie, ktoré prebiehalo od roku 2016 (Rojková, 2016; Rojková & Vavrová, 2017), bol dotazník overený z hľadiska validity i reliability. V rámci doplnenia dôkazov o validite konštruktu, sme preložili a overili pre slovenskú populáciu dotazník DMQ-R a zisťovali vzťah medzi jeho motívmi a motívmi SMF experimentovania i pravidelného pitia. Analýza poukázala na významné

vzťahy v očakávanom smere. Nezistili sme významný vzťah medzi Motívom konformity DMQ-R a motívom Vplyv rodiny SMF experimentovania. Zistenie poukazuje na správnu konceptualizáciu faktora, keďže motív Vplyv rodiny zachytáva drogové správanie rodičov ako environmentálny faktor vedúci k experimentovaniu adolescenta s alkoholom (rodičovský postoj k alkoholu, konzumácia alkoholu v rodine), kým Motív konformity naopak zachytáva tie faktory, ktoré súvisia s vplyvom sociálneho prostredia v zmysle tlaku zo strany rovesníkov, snaha zapadnúť, vyhovieť skupine atď. Zistili sme taktiež slabé negatívne vzťahy medzi motívom SMF experimentovanie Vplyv rodiny a ostatnými motívmi DMQ-R – Sociálny motív, Motív povzbudenia a Motív zvládania záťaže. Zdá sa, že čím je vyššie pôsobenie uvedených faktorov, tým menej je významné pôsobenie vplyvu rodiny pri experimentovaní adolescenta s alkoholom.

V prípade pravidelného pitia, sme zistili pozitívne vzťahy medzi motívmi SMF a DMQ-R v rôznej sile. Motív zvládania záťaže DMQ-R silno koreloval s motívom SMF pravidelné užívanie Únik z problémov. Motív Únik z problémov patrí k tzv. negatívnym vnútorným motivačným faktorom, kde alkohol predstavuje útek od vonkajších problémových-závažových situácií. Túžba po účinku SMF dosahovala silný vzťah jednak so sociálnym motívom DMQ-R, kde usudzujeme na potrebu zapadnúť do spoločnosti, kde ostatní pijú a sú pod vplyvom účinku alkoholu, ako i s Motívom povzbudenia DMQ-R, ktorý práve súvisí rovnako ako motív Túžby po účinku SMF pravidelné pitie s vnútorným motívom jedinec prežívať účinky alkoholu, ktoré spoznal v rámci experimentovania.

Korelačná analýza faktorov oboch dotazníkov poukázala na správne vymedzenie konštruktu SMF a motívov experimentovania a pravidelného pitia pri použití v zahraničí overeného a používaného meracieho nástroja.

ZÁVER

Predkladaná štúdia je súčasťou overovania psychometrických vlastností Dotazníka situačno-motivačných faktorov alkoholového správania – SMF a procesu štandardizácie pre slovenskú adolescentnú populáciu. Skúmali sme konštruktovú validitu SMF prostredníctvom teoreticky podobného konštruktu – Dotazník motívov pitia – revidovaná forma (Drinking Motives Questionnaire Revised – DMQ-R, Kuntsche & Kuntsche, 2009) na vzorke 651 adolescentov. Vychádzali sme z predpokladu, že vzťah medzi jednotlivými motívmi SMF a DMQ-R – nástroja dlhodobo a široko v zahraničí používaného v rôznych krajinách, poukáže na správnu konceptualizáciu motívov situačno-motivačného alkoholového správania a vymedzenie samotného konštruktu. Analýza predpoklady podporila a prispela k procesu

validizácie nového meracieho nástroja so širokým uplatnením pri prevencii i zisťovaní alkoholového správania adolescentov.

LITERATÚRA

- Kuntsche, E., Knibbe, R., Gmel, G., Engels, R. (2005). Why do young people drink? A review of drinking motives. *Clinical Psychology Review* (25), 841–861.
- Kuntsche, E., & Kuntsche, S. (2009). Development and Validation of the Drinking Motive Questionnaire Revised Short Form (DMQ–R SF). *Journal of Clinical Child & Adolescent Psychology*, 38(6), 899–908.
- Rojková Z. (2016). Situačno-motivačné faktory alkoholového správania. Koncept – meranie – overovanie. Trnava, UCM.
- Rojková Z., & Gálová, L. (2017). Situačno-motivačné faktory experimentovania s fajčením. Kondášove dni 2015: zborník príspevkov. Trnava: Filozofická fakulta UCM, 128–139.
- Rojková, Z., & Vavrová, M. (2017). Situačno-motivačné faktory alkoholového správania: metodológia merania a aplikácia v praxi. Trnava: Filozofická fakulta UCM.
- Rojková, Z., & Vavrová, M. (2020). A description of drug use among adolescents in Slovakia in different age and gender groups. *Technium social sciences journal*, 344–357.
- Vavrová, M., & Mydlová, K. (2019). Analýza rizikových faktorov nárazového pitia a intímnych vzťahov adolescentov s dôrazom na ich rizikové sexuálne správanie. *Kondášove dni 2018: zborník vedeckých recenzovaných príspevkov z konferencie: zborník vedeckých recenzovaných príspevkov z konferencie*. Trnava: Filozofická fakulta UCM, 138–147.

OBRAZ PSYCHICKÉ PŘÍPRAVY U KRASOBRUSLAŘŮ

AN IMAGE OF PSYCHOLOGICAL PREPARATION IN FIGURE SKATERS

Dominika Veselá

Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Psychologický ústav

471927@mail.muni.cz

Abstrakt

Cílem studie bylo zmapovat nejužívanější strategie pro zvládání zátěže v krasobruslařském prostředí a četnost jejich výskytu. Výzkumný soubor tvořilo 20 krasobruslařů ve věku 15–26 let (průměr = 17,5; medián = 16). Výsledky zjišťované prostřednictvím jednorázového dotazníkového šetření za využití metody Test of Performance Strategies (TOPS) prokázaly vztah mezi všemi zkoumanými strategiemi, jež jsou v tomto sportu využívány pro zmírnění působení psychické zátěže spojené s extrémními nároky na fyzický i psychický výkon. Různé míry sportovní úrovně vykazaly různé četnosti využívání strategií pro zvládání zátěže. K nejčastěji využívaným strategiím patřilo nastavení si cílů (goal-setting), dále imaginace (imagery) a mluvení sám se sebou (self-talk). Naopak nejméně často využívanou strategií byla relaxace. Ačkoli byly dle získaných výsledků všechny strategie zvládání zátěže na střední úrovni závodů méně často používané než na nejvyšší úrovni, na nejnížší závodní úrovni byly v průměru využívanější všechny strategie pro zvládání zátěže než u obou předchozích úrovní. Dané zjištění má významný aplikační přesah. Výsledky přináší zmapování nových empirických poznatků, které umožňují další zkoumání dané problematiky.

Klíčová slova: krasobruslení, sportovní zátěž, strategie pro zvládání zátěže, psychická příprava

Abstract

The study was focused to map the coping strategies in the figure skating environment and their frequency. The research group consisted of 20 figure skaters aged 15–26 years (average = 17.5, median = 16). The results of a one-off questionnaire survey using the Test of Performance Strategies method (TOPS) showed a relationship between all examined strategies, which are used in this sport to alleviate the mental strain associated with extreme demands on physical and mental performance. Different levels of sports showed different frequencies of the average use of coping strategies. The most frequently used coping strategies included goal-setting, imagery and self-talk. On the contrary, the least frequently used strategy was relaxation. Although according to the obtained results, all coping strategies were less frequently used at the intermediate level of the competition than at the highest level, all coping strategies were used more at the lowest competition level than at the two previous levels. The finding has a significant application overlap. The results mapped new empirical findings that allow further investigation of the issue.

Key words: figure skating, sports load, coping strategies, mental preparation

Grantová podpora

MUNI/A/1270/2019

Úvod

Krasobruslení je velmi náročný sport spojující atletický výkon s uměleckým. Závodní krasobruslení je spojeno především s vysokými fyzickými i psychickými nároky na jedince. Kvůli těmto požadavkům krasobruslař absolvuje desítky hodin tréninků měsíčně, přičemž tyto tréninky zahrnují jak vysokou fyzickou, tak psychickou sílu, výdrž a odolnost. Velké množství tréninků, krátce časově vymezená doba pro předvedení všeho, co krasobruslař umí a vysoké fyzické nároky na výkon tohoto specifického sportu mohou zapříčinit značnou psychickou zátěž. V tomto kontextu hraje sledování průběhu psychické přípravy krasobruslařů a mapování způsobů zvládání uvedených psychických nároků významnou roli, poněvadž se může jednat o významné protektivní faktory vzniku a rozvoje syndromu přetrénování, či vzniku únavových zranění.

Mezi techniky zvládání zátěže, neboli copingové strategie, které jsou využívány ve sportu, patří relaxace, nastavení si cílů, mluvení sám se sebou (self-talk), imaginace a mentální příprava. Mezi nejvíce využívané techniky zvládání stresu patří relaxace (Hardy et al., 1996). Tu ve výrazně větší míře využívají sportovci, kteří se účastní závodů, zejména na vrcholové úrovni, na rozdíl od těch rekreačních (Kudláčková et al., 2013). Stanovení cílů se jeví jako nedílná součást samoregulace, jež se podílí na úspěchu sportovce. Také přispívá k organizaci a optimalizaci činnosti a aktivuje procesy spojené se sebekontrolou či sebereflexí (Sagova & Shaiafetdinova, 2019). Mluvení sám se sebou představuje situaci, kdy sportovec mluví sám k sobě nahlas či v duchu. Skládá se z verbalizací či prohlášení směřovaných k vlastnímu já (self) (Hardy, 2006). Využívání mluvení k sobě samému může pomoci sportovci zaměřit pozornost na své schopnosti a strategii, řídit výši nabuzení (arousal) a zvýšit motivaci (Hardy, 2006). Imaginace (imagery) je vnitřní zkušenost napodobující skutečnost reálnou (White & Hardy, 1998). Hardy et al. (1996) zastávají názor, že představování si dokonalého výkonu může zvýšit aktivaci příslušných motorických programů, jež jsou potřebné pro vykonání příslušné činnosti. Short et al. (2005), avšak zdůrazňují, že je imaginace účinná pouze u jedinců, kteří mají dobrou představivost. Naopak ti, již ji nemají, i přes stejné instrukce, nedokáží dosáhnout kýženého výsledku.

METODA

Cílem realizované studie bylo za využití jednorázového dotazníkového šetření zmapovat strategie užívané pro zvládání zátěže v krasobruslařském prostředí i četnost jejich výskytu a současně prozkoumat, zda se užívání těchto strategií u závodníků liší dle úrovně soutěže.

Výzkumu se zúčastnilo celkem 20 závodně aktivních krasobruslařů (95 % žen, 15–26 let) z České republiky. Jelikož pouze zlomek krasobruslařů závodí ve věku nad 15 let, je velice těžké získat probandy. Sólovému krasobruslení se věnovalo 90 % respondentů, tanečním párům 15 % a synchronizovanému bruslení také 15 %. Většina respondentů (90 %) trénovala nejméně 7 hodin týdně (udávané hodnoty se pohybovaly v rozmezí 7–35; průměrná doba sportovní přípravy tedy byla 12,47 hodin týdně). Na nejnižší závodní úrovni se krasobruslení věnovalo 10 % respondentů, 70 % respondentů se věnovalo krasobruslení na střední závodní úrovni a 20 % respondentů se věnovalo krasobruslení na nejvyšší závodní úrovni.

Dotazník byl konstruován jako baterie, jež obsahovala demografické údaje respondentů a Test výkonových strategií (Test of Performance Strategies; TOPS, Thomas, Murphy, & Hardy, 1999), jež je založen na sledování úrovně psychologických procesů spojených se sportovním výkonem. Byly abstrahovány následující škály: mluvení sám se sebou (self-talk), emocionální kontrola, automaticnost, nastavení si cílů (goal-setting), imaginace (imagery), aktivace, relaxace, negativní myšlení a kontrola pozornosti. Ty byly rozděleny do dvou kategorií: používané během tréninku (zde chybí negativní myšlenky) a používané během závodů (zde chybí kontrola pozornosti). Respondenti vybírají, jak často u sebe dané jevy pozorují na pětibodové Likertově škále. Z důvodu nedostatečného limitu samotné škály pro závodní podmínky byly analyzovány všechny faktory bez ohledu na rozdělení do tréninkové a závodní škály. Celková Cronbachova α testu byla 0,87.

VÝSLEDKY

Ve výzkumu byla pozornost zaměřena pouze na výsledky strategií pro zvládání zátěže dle Hardyho et al. (1996). Z tabulky 1 je zřejmé, že všechny tyto položky mezi sebou vykazovaly signifikantní korelaci $p < 0,01$.

Tabulka 1

Korelace mezi strategiemi pro zvládání zátěže

	Nastavení si cílů	Mluvení sám se sebou	Imaginace	Relaxace
Nastavení si cílů	1,00			
Mluvení sám se sebou	0,75**	1,00		
Imaginace	0,69**	0,86**	1,00	
Relaxace	0,67**	0,65**	0,74**	1,00

Na základě výsledků průměrného využívání strategií lze potvrdit, že výše zmíněné techniky pro zvládání zátěže dle Hardyho et al. (1996) jsou využívány všechny čtyři strategie: nastavení si cílů (3,66), mluvení sám se sebou (3,56), imaginace (3,64) a relaxace (2,49), jelikož se jejich průměr pohybuje ve vyšších hodnotách než mezi 1 a 2, což by odpovídalo slovnímu tvrzení „nikdy“ a „zřídka“.

Tabulka 2

Frekvence užití strategií zvládání zátěže

	Průměr	Medián	SD
Nastavení si cílů	3,66	3,88	0,85
Mluvení sám se sebou	3,56	3,31	0,89
Imaginace	3,64	3,63	0,97
Relaxace	2,49	2,31	0,60

Dále bylo zjišťováno průměrné využívání strategií pro zvládání zátěže podle závodních úrovní respondentů (viz tabulka 3). Ačkoli jsou dle získaných výsledků všechny strategie zvládání zátěže na střední úrovni závodů (Českého pohár) méně často používané, než na nejvyšší úrovni (mezinárodní závody), na nejnižší závodní úrovni (Pohár ČKS) jsou v průměru využívanější všechny strategie pro zvládání zátěže než u obou předchozích úrovní.

Tabulka 3

Užívání strategií pro zvládání zátěže podle závodních úrovní

		N	Průměr	SD
Nastavení si cílů	Nejnižší závodní úroveň	2	4,75	0,35
	Střední závodní úroveň	14	3,49	0,84
	Nejvyšší závodní úroveň	4	3,69	0,8
Mluvení sám se sebou	Nejnižší závodní úroveň	2	4,88	0,18
	Střední závodní úroveň	14	3,29	0,75
	Nejvyšší závodní úroveň	4	3,82	1,03
Imaginace	Nejnižší závodní úroveň	2	4,75	0,35
	Střední závodní úroveň	14	3,36	0,93
	Nejvyšší závodní úroveň	4	3,97	0,66
Relaxace	Nejnižší závodní úroveň	2	3,38	0,53
	Střední závodní úroveň	14	2,3	0,44
	Nejvyšší závodní úroveň	4	2,69	0,86

DISKUZE

Cílem výzkumu bylo zmapování využívaných strategií pro zmírnění působení psychické zátěže spojené s extrémními nároky na fyzický i psychický výkon sportovní činnosti v krasobruslení, prozkoumání míry, v jaké jsou krasobruslaři využívány s přihlédnutím k úrovni soutěže, do které v kontextu svého sportovního výkonu spadají. Pro zmapování výskytu těchto strategií byl použit kvantitativní výzkumný design realizovaný prostřednictvím jednorázového dotazníkového šetření pomocí testové metody Test of Performance Strategies (TOPS, Thomas, Murphy, & Hardy, 1999). Výzkumný soubor zahrnoval 20 krasobruslařů ve věku od 15 do 26 let na různých sportovních a závodních úrovních v různých krasobruslařských disciplínách.

Krasobruslaři v souboru tohoto výzkumu dosáhli celkového průměru všech strategií dohromady 3,45 a mediánu 3,32, což odpovídá slovnímu tvrzení týkajícímu se frekvence používání daných faktorů „příležitostně“ a „často“. Průměrná úroveň v nastavení si cílů (goal-setting) byla 3,66, v mluvení sám se sebou (self-talk) 3,56, v imaginaci (imagery) 3,64 a v relaxaci 2,49. Tyto hodnoty naznačují, že jsou využívány všechny ze strategií pro zvládání zátěže, jelikož vykazují průměrné hodnoty vyšší než 1–2, které odpovídají slovnímu tvrzení „nikdy“ a „zřídka“.

Dále bylo zjištěno, že mezi relativně často využívané techniky pro zvládání zátěže patří nastavení si cílů (goal-setting), mluvení sám se sebou (self-talk) a imaginace (imagery), jejichž průměrné hodnoty dosahovaly rozpětí mezi 3 a 4, což odpovídá slovnímu tvrzení „příležitostně“ a „často“ a zároveň byly vyšší než 3,5, takže se více přibližovaly slovnímu tvrzení „často“. Je zajímavé, že druhou průměrně nejvíce využívanou technikou je imaginace, u které bylo zjištěno, že má vysoké účinky, pokud sportovec disponuje vysokou mírou představivosti a naopak vykazuje účinky malé, pokud jimi sportovec nedisponuje (Short et al., 2005). Málo využívanou strategií se ukázala relaxace, která vykazovala průměrnou hodnotu 2,49, jež je bližší slovnímu hodnocení „řídka“.

Na závěr byly porovnány rozdíly mezi různými závodními úrovněmi a četnostmi využívání strategií pro zvládání zátěže. Vyšší průměrnou míru využívání všech zmíněných strategií pro zvládání zátěže vykazovala úroveň mezinárodních závodů (jež je nejvyšší úroveň) nad úrovní závodů Českého poháru (která je střední úroveň). Tohle zjištění je v souladu s výsledky studie Kudláčkové et al. (2013), která zjistila, že míra užívání relaxace je vázaná na sportovcovu závodní úroveň, přičemž na čím vyšší úrovni se sportovec pohybuje, tím více relaxační techniky využívá. Avšak byl nalezen rozpor ve výsledcích nejnižší závodní úrovně Poháru ČKS, která vykazovala nejvyšší míru užívání všech zmíněných strategií pro zvládání zátěže. Tento rozpor však lze vysvětlit velmi nízkým počtem respondentů v dané kategorii.

Za limity této práce lze považovat nízký počet respondentů a s ním související nerovnoměrné genderové zastoupení. Tato skutečnost se odvíjela od nízkého počtu respondentů věnujících se sportu na nejvyšší a nejnižší závodní úrovni a nízké variability v zastoupených krasobruslařských disciplínách, přičemž zastoupení disciplíny sportovních dvojic zcela chybí. Dalším stěžejním limitem je sama použitá metoda, jež vykazuje rozporuplnou vnitřní konzistenci představovanou nedostačující hodnotou Cronbachovy α , která se v nízké míře vyskytuje u různých měřených faktorů (Lane et al., 2004; Hardy et al., 2010). Mezi poslední limity patří různé podmínky, například prostředí, ve kterém respondenti vyplňovali testovou baterii, respektive samotná podstata on-line testování.

ZÁVĚR

V současné době se neustále zvyšují nároky kladené na krasobruslaře a to nejen na vrcholové úrovni. To může zvyšovat tlak kladený na krasobruslaře a vyústit v přetrénování či burnout syndrom (Sharma & Cooper, 2017), což může zapříčinit ukončení sportovní kariéry (Gustafsson, Kenttä, & Hassmén, 2011). Proto se strategie pro zvládání zátěže jeví jako nezbytnou součástí sportovní přípravy (Hardy et al., 1996).

Cílem této studie bylo zmapovat, jestli jsou v krasobruslařském prostředí používány strategie pro zvládání zátěže, které z nich a v jaké míře. Výsledky ukázaly, že v krasobruslení jsou používány všechny čtyři strategie pro zvládání zátěže dle Hardyho et al. (1996). Tato zjištění ukazují, že jsou součástí krasobruslařského prostředí, avšak je zřejmé, že je možné jejich využívání zvýšit. To může přispět k redukci nežádoucích jevů, které jsou spojeny s vysokou zátěží přítomnou v krasobruslení a tím zamezit předčasnému ukončení kariéry, zraněním spojených s přetrénováním, burnout syndromu či přispět k zlepšení sportovního výkonu.

LITERATURA

- Gustafsson, H., Kenttä, G., & Hassmén, P. (2011). Athlete burnout: an integrated model and future research directions. *International Review of Sport & Exercise Psychology*, 4(1), 3.
- Hardy, J. (2006). Speaking clearly: A critical review of the self-talk literature. *Psychology of Sport & Exercise*, 7(1), 81–97. <https://doi-org.ezproxy.muni.cz/10.1016/j.psychsport.2005.04.002>
- Hardy, L., Jones, J. G., & Gould, D. (1996). *Understanding psychological preparation for sport : theory and practice of elite performers*. J. Wiley.
- Kudláčková, K., Eccles, D. W., & Dieffenbach, K. (2013). Use of relaxation skills in differentially skilled athletes. *Psychology of Sport & Exercise*, 14(4), 468–475. <https://doi-org.ezproxy.muni.cz/10.1016/j.psychsport.2013.01.007>
- Lane, A. M., Harwood, C., Terry, P. C., & Karageorghis, C. I. (2004). Confirmatory factor analysis of the Test of Performance Strategies (TOPS) among adolescent athletes. *Journal of Sports Sciences*, 22(9), 803.
- Sagova, Z., A., & Shaiafetdinova, R., R. (2019). Goal setting as a method of self-regulation in curler athletes with different levels of pre-competition anxiety. *Nacional'nyj Psihologičeskij Žurnal*, 3(35), 113–124. <https://doi.org/10.11621/npj.2019.0312>
- Sharma, R. R., & Cooper, C. (2017). *Executive Burnout : Eastern and Western Concepts, Models and Approaches for Mitigation: Vol. First edition*. Emerald Group Publishing Limited.
- Short, S. E., Tenute, A., & Feltz, D. L. (2005). Imagery use in sport: Mediatonal effects for efficacy. *Journal of Sports Sciences*, 23(9), 951.
- Thomas, P. R., Murphy, S. M., & Hardy, L. (1999). Test of performances strategies: development and preliminary validation of a comprehensive measure of athletes' psychological skills. *Journal of Sports Sciences*, 17(9), 697–711.
- White, A., & Hardy, L. (1998). An In-Depth Analysis of the Uses of Imagery by High-Level Slalom Canoeists and Artistic Gymnasts. *Sport Psychologist*, 12(4), 387.

STRES A COPINGOVÉ STRATÉGIE U ZDRAVOTNÍCKYCH PRACOVNÍKOV POČAS PRVEJ VLNY PANDÉMIE KORONAVÍRUSU

STRESS AND COPING IN HEALTHCARE PROFESSIONALS DURING THE FIRST WAVE OF THE CORONAVIRUS PANDEMIC

Simona Vytykáčová, Jakub Rajčáni, Petra Soláriková, Igor Brezina

Univerzita Komenského v Bratislave, Filozofická fakulta, Katedra psychológie

vytykacova2@uniba.sk, jakub.rajcani@uniba.sk, petra.solarikova@uniba.sk, igor.brezina@uniba.sk

Abstrakt

Stres spojený s pandémiou koronavírusu ovplyvnil zdravotníckych pracovníkov v mnohých aspektoch. Cieľom nášho výskumu bolo zmonitorovať pociťovanú zmenu záťaže/stresu a copingové stratégie u zdravotníkov počas 3 mesiacov od vypuknutia nákazy na Slovensku. Pomocou online formulára sme sa pýtali na konkrétne aspekty záťaže/stresu a využívané copingové stratégie pomocou dotazníku Brief Cope v súvislosti s COVID-19. Výskumu sa zúčastnilo 693 zdravotníkov. Viac ako 75 % zdravotníkov súhlasilo s tvrdením, že pociťuje zvýšený stres na pracovisku. Participantov sme ďalej pri analýze rozdelili na dve skupiny podľa vyššej alebo nižšej pravdepodobnosti styku s nákazou. Získané dáta podporili náš predpoklad silnejšie prežívaného stresu u zdravotníckych pracovníkov s vyšším rizikom nákazy.

Kľúčová slová: COVID-19; zdravotnícki pracovníci; stres; coping

Abstract

The stress associated with the coronavirus pandemic has affected healthcare professionals in many ways. The aim of our research was to monitor the perceived change in load and coping strategies in healthcare professionals during the 3 months after the outbreak in Slovakia. Using the online form, we asked about specific aspects of load/stress and the coping strategies used using the Brief Cope questionnaire in connection with COVID-19. The study involved 693 health professionals. More than 75% of health professionals agreed with the statement that they feel increased stress in the workplace. In the analysis, we further divided the participants into two groups according to the higher or lower probability of contact with the infection. The data obtained supported our assumption of stronger experienced stress in health care workers with a higher risk of infection.

Key words: COVID-19; healthcare professionals; stress; coping

Grantová podpora

Štúdia bola podporená grantmi APVV-17-0451, VEGA 1/0739/17, a VEGA 1/0757/19.

Úvod

Pandémie sú charakterizované obrovským geografickým rozsahom a počtom infikovaných, či mŕtvych. Od 5. marca 2020 evidujeme na Slovensku prvý prípad COVID-19. 15. marca začal v nemocniciach platiť núdzový režim. Táto mimoriadna situácia spôsobila zvýšené zaťaženie zdravotného personálu. Aktuálna pandémia koronavírusu (COVID-19) predstavuje okrem vážneho ohrozenia fyzického zdravia aj výrazný zdroj psychickej záťaže a potenciálne riziko pre duševné zdravie (Rajkumar, 2020). Z hľadiska dôsledkov stresu, patria k najzraniteľnejším skupinám aj zdravotnícki pracovníci (Kar et al., 2021), pričom mnohí z nich sú dlhodobo pod zvýšenou pracovnou záťažou, a tiež sú vystavení potenciálne vyššiemu riziku nákazy. V dôsledku stresu sú zdravotnícki pracovníci náchylnejší na psychické problémy ako sú syndróm vyhorenia, úzkosť, strach z prenosu infekcie, depresia, zvýšené užívanie návykových látok, PTSD a nespavosť (Dubey et al., 2020; Spoorthy et al., 2020).

Nedávna metaanalýza (Kisely et al., 2020) zistila, že zdravotnícki pracovníci, ktorí boli v kontakte s nakazenými pacientmi vykazovali vyššie hladiny akútneho a post-traumatického stresu a psychického distresu v porovnaní so zdravotníkmi s nízkym rizikom kontaktu. Podľa Lai et al. (2020) pociťovalo na začiatku prvej vlny viac ako 70 % zdravotníckych pracovníkov distres. Jeho najvýraznejšie prejavy sa vyskytovali najmä u zdravotných sestier, žien a u profesionálov, ktorí pracovali s infekčnými pacientmi v prvej línii.

Vzhľadom na narastajúcu záťaž kladenú na zdravotníkov je potrebné porozumenie ich potrebám pri zvládaní situácie. Za dôležité tiež považujeme zmapovanie copingových stratégií, ktoré zdravotnícki pracovníci používajú v snahe o zvládanie nadmernej záťaže. Coping môžeme chápať ako úsilie o predídenie alebo zníženie nebezpečenstva, škody alebo straty (Carver & Connor, 2010). Carver (1997) rozdeľuje copingové stratégie do 2 štýlov: štýl zameraný na vyhýbanie sa (avoidant) a štýl zameraný na riešenie problému (approach).

Podľa štúdie autorov Kar et al. (2021) participanti, ktorí sa vyhýbali myšlienkam o pandémii, neboli si istí copingovými stratégiami alebo sa im vyhýbali, pociťovali výrazne vyššiu úzkosť a depresiu. Medzi najčastejšie používané copingové stratégie patrili dúfanie v najlepšie, zamestnávanie sa inými aktivitami, riešenie problémov, zdieľanie pocitov a rozprávanie sa s inými.

VÝSKUMNÝ CIEĽ

Táto štúdia bola súčasťou výskumu dlhotrvajúceho stresu a záťaže u zdravotníckych pracovníkov na Slovensku počas prvej vlny pandémie COVID-19. Zamerali sme sa na

konkrétne stresové faktory spojené s pandemiou COVID-19 meraných prostredníctvom súhlasu/nesúhlasu s výrokmi vo formulári a využívané *copingové stratégie* pomocou dotazníku Brief Cope (Carver, 1997). Cieľom bolo zistiť úroveň záťaže/distresu zdravotníckych pracovníkov a zmonitorovať ich využívané copingové stratégie počas prvej vlny pandémie.

METÓDY

VÝSKUMNÝ SÚBOR

Distribúcia online formuláru obsahujúceho všeobecné otázky a dotazníky prebiehala od 11. mája do 5. júna 2020. Formulár bol uverejnený na sociálnych sieťach v skupinách určených pre zdravotníckych pracovníkov. Rovnako bol distribuovaný prostredníctvom mailovej databázy Slovenskej komory sestier a pôrodných asistentiek. Výskumu sa zúčastnilo 693 participantov z toho 658 žien a 35 mužov. 633 pracovalo ako zdravotná sestra/zdravotný brat, 22 ako lekár/lekárka a 38 na iných zdravotníckych pozíciách z celého Slovenska. Participanti boli rozdelení do dvoch skupín rizika kontaktu s COVID-19 pozitívnymi pacientmi. Rozdelenie bolo uskutočnené podľa štyroch možných odpovedí vo formulári: 1) pracujem priamo s nakazenými, 2) vysoká šanca kontaktu s nakazenými, 3) nízka šanca kontaktu s nakazenými a 4) takmer žiadna pravdepodobnosť kontaktu s nakazenými. Prvé dve a posledné možnosti boli následne zlúčené do kategórii vysokého ($n = 345$) a nízkeho rizika kontaktu ($n = 348$).

FORMULÁR

Formulár obsahoval informovaný súhlas s podrobnosťami o výskumnom ciele, procedúre, analýze a anonymizácii dát. Na záver participanti poskytli svoj súhlas s odoslaním vzoriek vlasov. Protokol výskumu bol schválený Etickou komisiou Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave pod číslom EK07/2020.

Online formulár pozostával z častí: demografické údaje, údaje o praxi zdravotníkov; informácie o práci s nakazenými pacientmi; otázky týkajúcich sa stresových faktorov súvisiacich s COVID-19 a zmien v práci na 7-bodovej škále od veľmi silno súhlasím až po veľmi silno nesúhlasím (znenie položiek sa nachádza v Grafe 1).

Nasledovali štandardizované dotazníky. Pre tento článok sa zaoberáme iba dotazníkom Brief Cope (Carver, 1997). Dotazník obsahuje 28 položiek, ktorými sa vyhodnocuje typ a frekvencia stratégií zvládania problémov. Škála je určená na meranie efektívnych a neefektívnych spôsobov zvládania stresujúcej životnej udalosti. Coping je všeobecne

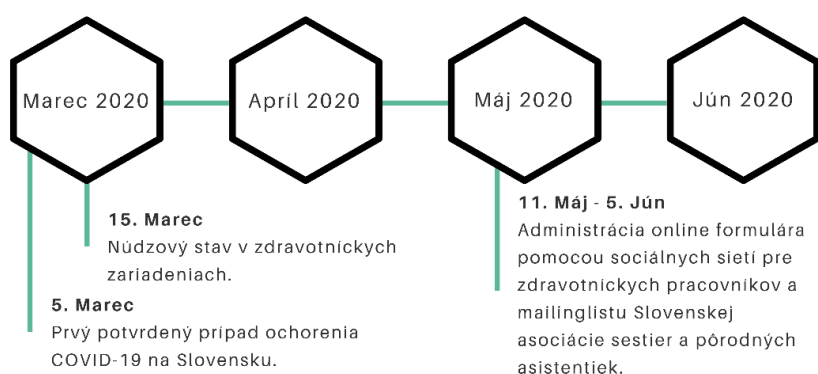
definovaný ako úsilie vynaložené na minimalizáciu utrpenia spojeného s negatívnymi životnými skúsenosťami. Položky sa hodnotia na 4-bodovej škále od 1 (nikdy) do 4 (veľmi často) a možno ich zoskupiť do 2 copingových štýlov: 1) štýl zameraný na vyhýbanie sa (avoidant coping), 2) štýl zameraný na riešenie problému (approach coping).

1) Vyhýbavý štýl je charakterizovaný subškálami popretia, užívania návykových látok, ventilovania, behaviorálneho uvoľnenia, sebarozptýlenia a sebaobviňovania. Tento štýl je menej efektívny pri zvládaní úzkosti ako štýl zameraný na riešenie. 2) Štýl zameraný na riešenie problému je charakterizovaný subškálami aktívneho zvládania, pozitívneho prerámcovania, plánovania, akceptácie, využívania emočnej podpory a využívania inštrumentálnej podpory. Štýl je spájaný s užitočnejšími reakciami na nepriaznivé situácie vrátane lepšieho dopadu na fyzické zdravie a stabilnejších emocionálnych reakcií. Vyššie dosiahnuté skóre naznačuje častejšie používanie konkrétnej copingovej stratégie.

Ďalej sme sa zaoberali analýzou vlasového kortizolu, Škály vnímaného stresu (PSS) (Cohen et al. 1994), Multidimenzionálnej škály vnímanej sociálnej podpory (MSPSS) (Zimet et al., 1988) a Pittsburghského indexu kvality spánku (PSQI) (Buysse et al., 1989), ktoré nie sú súčasťou tohto článku.

ŠTATISTICKÁ ANALÝZA

Štatistická analýza dát bola vykonaná pomocou softvéru JASP (JASP Team, 2020) a SPSS 21 (SPSS, Inc., Chicago, IL, USA). V tomto článku uvádzame iba časť výsledkov jednotlivých dotazníkov, hlavne deskriptívnu štatistiku. Na porovnávanie skupín v miere pociťovaného stresu sme použili Mann-Whitney U test. Tiež používame 95% CI pri skóre copingových stratégií.



Obrázok 1

Časový diagram zobrazujúci priebeh výskumu.

VÝSLEDKY

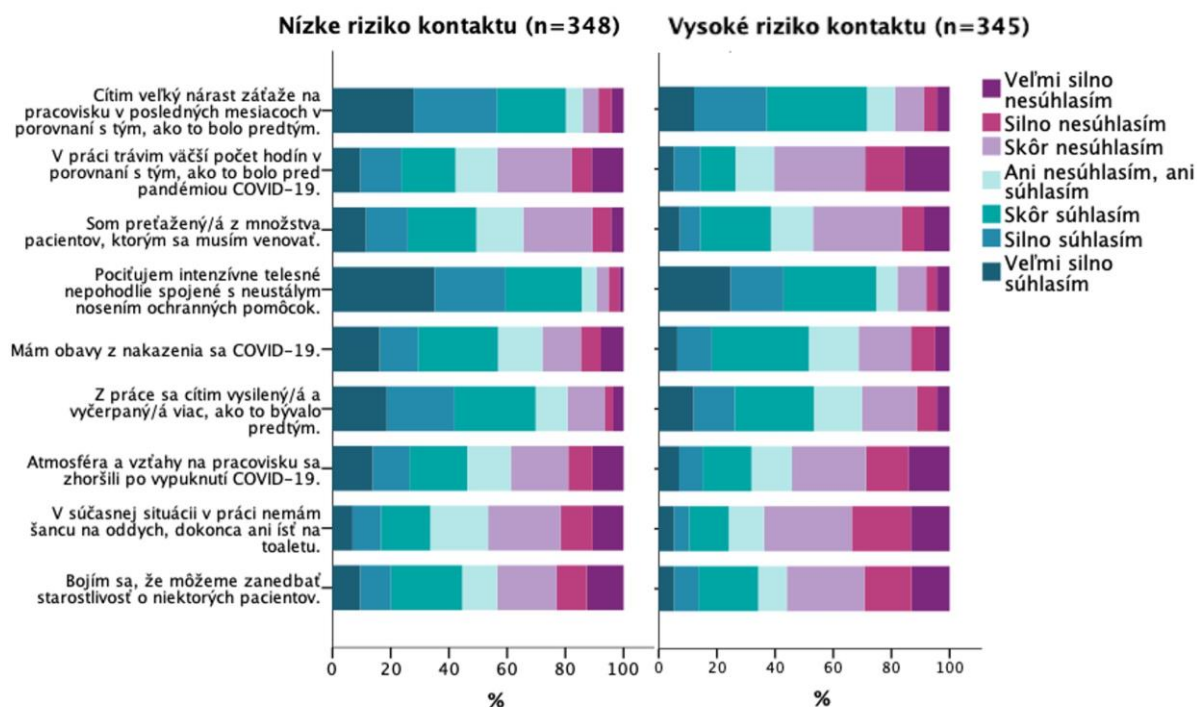
Viac ako 75 % *zdravotníkov* súhlasilo, že *pocituje zvýšený stres* na pracovisku (na úrovni veľmi silno súhlasím, silno súhlasím alebo skôr súhlasím). Miera súhlasu so všetkými položkami je uvedená v Grafe 1. Skupina s nízkym rizikom a vyšším rizikom kontaktu sa pri použití Mann-Whitney U testu od seba líšili vo všetkých položkách štatisticky významne na úrovni $p < 0,05$ (viď Tabuľka 1).

Tabuľka 7

Výsledky Mann-Whitney U testu.

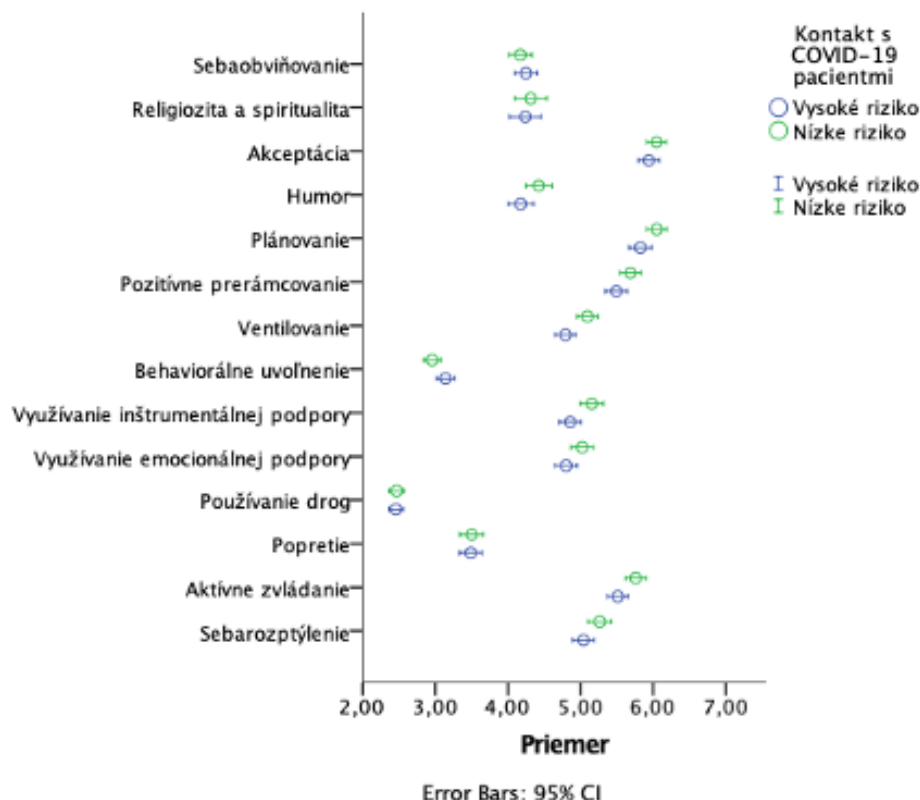
	W	p	r_b
Pocit nárastu záťaže na pracovisku v posledných mesiacoch.	46719,500	< ,001	-0,222
Výrazné predĺženie pracovnej doby.	47703,500	< ,001	-0,205
Preťaženie z nárastu počtu pacientov.	49789,500	< ,001	-0,171
Stres z pociťovania intenzívneho telesného nepohodlia spojeného s nosením ochranných pomôcok.	48522,500	< ,001	-0,192
Obavy z nakazenia sa COVID-19.	54074,000	0,021	-0,099
Pocity vyčerpania a vysilenia	47539,500	< ,001	-0,208
Zhoršenie atmosféry a vzťahov na pracovisku.	48460,500	< ,001	-0,193
Nedostatok času na oddych a osobnú hygienu.	49165,500	< ,001	-0,181
Strach zo zanedbania starostlivosti o niektorých pacientov.	52222,000	0,003	-0,130

Priemerne dosiahnutá hodnota pre *vyhýbavé copingové stratégie* bola 23,32, 95%CI[22,97;23,67] a pre *stratégie zamerané na problém* 33,08; 95%CI[32,64;33,51]. Najčastejšie využívané copingové stratégie boli: *akceptácia, plánovanie, aktívne zvládanie a pozitívne prerámcovanie*. Priemerné hodnoty subškál dotazníka Brief Cope (Carver, 1997) pre obe skupiny rozdelené podľa rizika kontaktu sú uvedené v grafe 2.



Graf 1

Zobrazenie porovnania subjektívnych vyjadrení medzi skupinami s nízkym a vysokým rizikom kontaktu s pacientmi nakazenými COVID-19.



Graf 2

Priemerné hodnoty subškál dotazníka Brief Cope pre skupiny s vysokým a nízkym rizikom kontaktu s COVID-19 pacientmi.

DISKUSIA

Aj keď sa prvá vlna pandémie COVID-19 nevyznačovala nadmernými počtami úmrtí (28 ľudí, 0,12 % z celkových úmrtí na Slovensku) (Zavarská, 2020) a nakazených (1528) (Koronavírus na Slovensku v číslach, 2020) bolo toto obdobie náročné z hľadiska zaťaženia zdravotných pracovníkov, ktorí sa museli vyrovnat' s mimoriadnou situáciou, charakteristickou svojou novosťou a nepredvídateľnosťou. K záťaži prispievali aj viaceré negatívne predikcie vývoja situácie prezentované v médiách.

Ako ukázali naše dáta, viac ako 75 % zdravotníckych pracovníkov pociťovalo zvýšený stres v súvislosti COVID-19 situáciou. Tieto výsledky sú v súlade so zisteniami nedávnych svetových výskumov zameraných na stres u zdravotníckeho personálu počas pandémie (Dubey et al., 2020; Kisely et al., 2020; Lai et al., 2020; Spoorthy et al., 2020). Rovnako sme zistili, že zdravotníci, ktorí uviedli zvýšenú šancu kontaktu s pozitívnym pacientom pociťovali väčší stres ako tí, ktorí uviedli nižšiu pravdepodobnosť kontaktu.

Výsledky štúdie zisťujúcej vplyv COVID-19 pandémie na chirurgov v Brazílii priniesli takmer rovnaké zistenia frekvencie používania copingových štýlov ako v našom výskume. Copingový štýl zameraný na riešenie problému bol využívaný častejšie ako vyhýbavý štýl s najčastejšími stratégiami akceptácia, pozitívne prerámcovanie, plánovanie a aktívne zvládanie. Najčastejšou vyhýbavou stratégiou bolo rovnako sebarozptýlenie (Malgor et al., 2020).

80 % amerických zdravotníckych pracovníkov uviedlo, že využívajú aspoň jeden typ copingového správania pri zvládaní stresu. Najčastejšie išlo o fyzickú aktivitu (59 %), psychoterapiu (26 %), jogu (25 %), náboženstvo alebo duchovnosť a meditácia (23 %) a online podporné skupiny (16 %). Zdravotníci, ktorí prežívali akútny stres, využívali copingové stratégie viac ako tí, ktorí nepociťovali stres (Shechter et al., 2020).

Za limit výskumu považujeme samotný online zber dát, ktoré zachytávajú iba prvú vlnu pandémie. Zároveň nedisponujeme dátami, ktorými by sme mohli porovnať záťaž zdravotníkov pred výskumom. Chýbajú nám normatívne dáta pre Brief Cope, ktoré by určovali pre zdravotníkov aké stratégie používajú mimo pandemickej situácie. Naš výskum však momentálne naďalej pokračuje zberom dát z druhej vlny.

Výskumy z prvej vlny ukazujú, že zdravotníci v prvej línii čelia nie len riziku nákazy, ale aj psychickým nástrahám krízovej situácie. Viac ako 75 % zdravotníkov pociťovalo zvýšený stres na pracovisku. Zdravotnícky personál s vyšším rizikom práce s infikovanými pacientmi, pociťoval väčší stres v porovnaní s nižším rizikom. Vyše 80 % participantov okrem iných

stresorov zažívalo intenzívne nepohodlie spojené s neustálym nosením ochranných pomôcok. V skupine s vysokým rizikom pociťovalo intenzívne telesné nepohodlie až takmer 86 %. Zhoršené pracovné prostredie, zvýšená záťaž, stres a mnoho iných faktorov vplýva negatívne na fyzické i psychické zdravie zdravotníckych pracovníkov. Pandemická situácia nám umožňuje skúmať neobvyklý zdroj dlhotrvajúceho stresu. Považujeme za veľmi dôležité sledovať psychické zdravie zdravotníkov, ktorí pracujú v prvej línii pri záchrane životov nás všetkých. Poznatky získané výskumami v oblasti duševného zdravia počas pandémie, by mali pomôcť osobám s rozhodovacími právomocami v zdravotníctve a zdravotníckej komunite pri podpore pripravenosti na ochranu pracovníkov pri prekonávaní tejto a budúcich kríz (Shechter et al., 2020).

LITERATÚRA

- Buyse, D. J., Reynolds, C. F., Monk, T. H., Berman, S. R., & Kupfer, D. J. (1989). The Pittsburgh Sleep Quality Index: A new instrument for psychiatric practice and research. *Psychiatry Research*, 28(2), 193–213. [https://doi.org/10.1016/0165-1781\(89\)90047-4](https://doi.org/10.1016/0165-1781(89)90047-4)
- Carver, C. S. (1997). You want to measure coping but your protocol's too long: Consider the Brief COPE. *International Journal of Behavioral Medicine*, 4, 92–100.
- Carver, C. S., & Connor-Smith, J. (2009). Personality and Coping. *Annual Review of Psychology*, 61(1), 679–704. <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.093008.100352>
- Cohen, S., Kamarck, T., & Mermelstein, R. (1994). Perceived stress scale. *Measuring Stress: A Guide for Health and Social Scientists*.
- Dubey, S., Biswas, P., Ghosh, R., Chatterjee, S., Dubey, M. J., Chatterjee, S., Lahiri, D., & Lavie, C. J. (2020). Psychosocial impact of COVID-19. *Diabetes and Metabolic Syndrome: Clinical Research and Reviews*, 14(5), 779–788. Scopus. <https://doi.org/10.1016/j.dsx.2020.05.035>
- Kar, N., Kar, B., & Kar, S. (2021). Stress and coping during COVID-19 pandemic: Result of an online survey. *Psychiatry Research*, 295, 113598. <https://doi.org/10.1016/j.psychres.2020.113598>
- Kisely, S., Warren, N., McMahon, L., Dalais, C., Henry, I., & Siskind, D. (2020). Occurrence, prevention, and management of the psychological effects of emerging virus outbreaks on healthcare workers: Rapid review and meta-analysis. *BMJ (Clinical Research Ed.)*, 369, m1642. <https://doi.org/10.1136/bmj.m1642>
- Koronavírus na Slovensku v číslach. (2020). Koronavírus a Slovensko. Cit 21. december 2020, z <https://korona.gov.sk/koronavirus-na-slovensku-v-cislach/>
- Krystal, J. H., & McNeil, R. L. (2020). Responding to the hidden pandemic for healthcare workers: Stress. *Nature Medicine*, 26(5), 639–639. <https://doi.org/10.1038/s41591-020-0878-4>
- Lai, J., Ma, S., Wang, Y., Cai, Z., Hu, J., Wei, N., Wu, J., Du, H., Chen, T., Li, R., Tan, H., Kang, L., Yao, L., Huang, M., Wang, H., Wang, G., Liu, Z., & Hu, S. (2020). Factors Associated With Mental Health Outcomes Among Health Care Workers Exposed to Coronavirus Disease 2019. *JAMA Network Open*, 3(3), e203976. <https://doi.org/10.1001/jamanetworkopen.2020.3976>
- Malgor, R. D., Sobreira, M. L., Mouawad, N. J., Johnson, A. P., Wohlaue, M. V., Coogan, S. M., Cuff, R. F., Coleman, D. M., Sheahan, M. G., Woo, K., & Shalhub, S. (2020). Brazilian vascular surgeons experience during the coronavirus (COVID-19) pandemic. *Vascular*, 1708538120954961. <https://doi.org/10.1177/1708538120954961>
- Rajkumar, R. P. (2020). COVID-19 and mental health: A review of the existing literature. *Asian Journal of Psychiatry*, 52, 102066. <https://doi.org/10.1016/j.ajp.2020.102066>
- Shechter, A., Diaz, F., Moise, N., Anstey, D. E., Ye, S., Agarwal, S., Birk, J. L., Brodie, D., Cannone, D. E., Chang, B., Claassen, J., Cornelius, T., Derby, L., Dong, M., Givens, R. C., Hochman, B., Homma, S., Kronish, I. M., Lee, S. A. J., ... Abdalla, M. (2020). Psychological distress, coping behaviors, and preferences for support among New York healthcare workers during the COVID-19 pandemic. *General Hospital Psychiatry*, 66, 1–8. <https://doi.org/10.1016/j.genhosppsych.2020.06.007>

- Spoorthy, M. S., Pratapa, S. K., & Mahant, S. (2020). Mental health problems faced by healthcare workers due to the COVID-19 pandemic—A review. *Asian Journal of Psychiatry*, 51, 102119. <https://doi.org/10.1016/j.ajp.2020.102119>
- Zavarská, Z. (2020). *Úmrtia v čase pandémie. Monitorovanie nadmerných úmrtí použitím surveillance v R*. Inštitút pre stratégie a analýzy Úrad vlády SR.
- Zimet, G. D., Dahlem, N. W., Zimet, S. G., & Farley, G. K. (1988). The Multidimensional Scale of Perceived Social Support. *Journal of Personality Assessment*, 52(1), 30–41. <https://doi.org/10.1207/s15327752jpa5201>

VYBRANÉ PSYCHOLOGICKÉ ASPEKTY PRACOVNÍ ANGAŽOVANOSTI U STŘEDOŠKOLSKÝCH UČITELŮ

SPECIFIC PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF WORK ENGAGEMENT AMONG SECONDARY SCHOOL TEACHERS

Kateřina Wolfová, David Lacko, Zuzana Slováčková

Psychologický ústav FF MU, Brno

433906@mail.muni.cz

Abstrakt

Cílem výzkumu bylo zjistit míru pracovní angažovanosti a její vztah s vybranými psychologickými aspekty (pracovní smysluplností, syndromem vyhoření a celkovou životní spokojeností). Výzkumný soubor zahrnoval 662 středoškolských učitelů. Angažovanost byla měřena dotazníkem Utrecht Work Engagement Scale (UWES-9) a dotazníkem Engaged Teachers Scale (ETS). Výsledky potvrdily pozitivní statisticky významný vztah mezi pracovní angažovaností a pracovní smysluplností (WAMI), celkovou životní spokojeností (SWLS) a osobní úspěšností (MBI-ES) a negativní statisticky významný vztah mezi dvěma zbývajících dimenzemi dotazníku vyhoření (MBI-ES), emocionálním vyčerpáním a depersonalizací. Součástí výzkumu bylo také srovnání psychometrických vlastností obou dotazníků zjišťujících učitelskou angažovanost. Výsledky naznačují, že ETS je vhodnějším nástrojem k měření angažovanosti u učitelů.

Klíčová slova: učitelská angažovanost; pracovní smysluplnost; vyhoření; spokojenost

Abstract

The research aimed to determine the level of work engagement and its relationship with selected psychological aspects (work meaningfulness, burnout syndrome, and overall life satisfaction). The research sample included 662 high school teachers. Engagement was measured by the Utrecht Work Engagement Scale (UWES-9) and the Engaged Teachers Scale (ETS). The results confirmed a positive statistically significant relationship between work engagement and work meaningfulness (WAMI) overall life satisfaction (SWLS) and personal accomplishment (MBI-ES) and the negative statistically significant relationship between the two remaining dimensions of the burnout questionnaire (MBI-ES), emotional exhaustion and depersonalization. Part of the research was also a comparison of psychometric properties of both questionnaires determining teachers' engagement. The results suggest that the ETS is a more appropriate tool for measuring teachers' engagement.

Key words: teachers' engagement; work meaningfulness; burnout; satisfaction

Úvod

Angažovanost je oblíbená jak u akademiků, tak v tzv. korporátní sféře. Mezi těmito skupinami často nepanuje shoda, jak na tento fenomén nahlížet (Macey & Schneider, 2008; Shuck & Wollard, 2010). Zatímco akademici se soustředí na well-being jedince (Guest, 2014), korporátní sféru zajímají především výhody pro organizaci, které z angažovanosti zaměstnance plynou (Schaufeli, 2017). Schaufeli (2013) navíc upozorňuje na nejednoznačnost v pojmenování tohoto fenoménu, např. „work engagement“, které odkazuje na vztah zaměstnance k práci a „employee engagement“, který může navíc odrážet vztah zaměstnance k organizaci. V této studii budeme užívat termín pracovní angažovanost, který odpovídá anglickému „work engagement“.

Shuck (2011) ve své přehledové studii identifikoval čtyři teoretické koncepce. První z nich je *přístup orientovaný na potřeby* zaměstnance (Kahn, 1990). K angažovanosti zaměstnance dochází při naplnění tří psychologických potřeb – smysluplnosti, bezpečí a dostupnosti. Saturace těchto potřeb se projevuje na úrovni fyzické, kognitivní a emocionální (Kahn, 1990; May et al., 2004). Dále *angažovanost jako na opak vyhoření* (Maslach et al., 2001), kdy se angažovanost projevuje vysokou mírou energičnosti, aktivním zapojením do práce a zažívaným pocitem vlastní účinnosti (opačnými projevy než vyhoření). Předposlední přístup, *spokojenost-angažovanost*, poukazuje na skutečnost, že některé koncepce mezi angažovaností a spokojeností nerozlišují a nahlíží na angažovanost jako na pracovní entusiasmus (Harter et al., 2002). Poslední přístup apeluje na *multidimenzionální* povahu angažovanosti. Inspirovali se jím mj. také tvůrci dotazníku Engaged Teachers Scale (ETS; Klassen et al., 2013) či Utrecht Work Engagement Scale (UWES; Schaufeli & Bakker, 2004). Schaufeli a Bakker (2004) těží také z koncepce Maslachové et al. (2001) z hlediska vymezení komponent angažovanosti (energie, oddanost a pohlčení). Nicméně zdůrazňují, že angažovanost nemusí být opačným stavem k vyhoření, a proto by měla být chápána a měřena jako samostatný konstrukt. Vysoká míra energie odráží ochotu zaměstnance investovat úsilí do pracovní role, oddanost je spojena s entuziasmem a odhodláním plnit pracovní roli co nejlépe a pohlčení odkazuje na stav úplné koncentrace a připoutání zaměstnance k práci. Multidimenzionalita se váže k předpokladu, že na angažovanosti participuje více komponent, například kognitivní, emocionální a behaviorální (Saks, 2006). Příkladem může být již zmíněný dotazník ETS (Klassen et al., 2013), kde kognitivní komponenta odráží míru pozornosti, kterou učitel své práci věnuje. Emocionální komponenta reflektuje míru zažívání pozitivních emocí v práci. Poslední komponenta se vztahuje k chování učitele vůči studentům/žákům a kolegům

a nese název sociální angažovanost. Řada současných studií zjišťuje pracovní angažovanost, aniž by na tuto komponentu kladla důraz, přičemž výzkumy naznačují, že pracovní kolektiv angažovanost významně ovlivňuje (např. Bakker & Schaufeli, 2015; Harter et al., 2002).

Skrze teorii JD-R lze kategorizovat proměnné na zdroje (resources) a nároky (demands), přičemž zdroje facilitují zaměstnancovu angažovanost a nadměrné pracovní nároky mohou vést k jeho vyhoření (Bakker et al., 2014).

V našem výzkumu jsme mezi zdroje zařadili osobní úspěšnost, zažívanou pracovní smysluplnost a subjektivně vnímanou životní spokojenost a předpokládáme u nich pozitivní vztah s pracovní angažovaností. Nároky jsou reprezentovány vysokou mírou zažívaného emocionálního vyčerpání a depersonalizací učitele. Zde předpokládáme negativní korelaci s pracovní angažovaností.

METODA

VÝZKUMNÝ SOUBOR

Výzkumný soubor zahrnoval celkem 662 středoškolských učitelů z celé ČR, z toho 69,9 % žen (n = 463) a 30,1 % mužů (n = 199). Nejvíce učitelů (n = 162) udávalo jako místo výkonu práce Jihomoravský kraj, nejméně zastoupeným krajem byl Královéhradecký (n = 13). Největší zastoupení měla věková kategorie 50–59 let 35,3 % (n = 234), nejméně respondentů měla věková skupina 20–29 let 4,5 % (n = 30). Z hlediska délky praxe nejvíce učitelů (n = 254) udávalo praxi 25 a více let, nejméně zastoupenou skupinou byli učitelé s délkou praxe do jednoho roku (n = 15).

POUŽITÉ METODY

Dotazníková baterie byla administrována online a kromě níže uvedených dotazníků obsahovala také položky zjišťující základní demografické údaje (pohlaví, věk, délka praxe, kraj, zřizovatel školy).

Pracovní angažovanost byla zjišťována pomocí dvou dotazníků, Utrecht Work Engagement Scale (UWES-9; Schaufeli et al., 2006) a Engaged Teachers Scale (ETS; Klassen et al., 2013). Devítipoložkový dotazník UWES-9 rozlišuje tři aspekty angažovanosti – energii, nadšení a pohlčení. Šestnáctipoložkový dotazník ETS zohledňuje přímo učitelskou angažovanost a obsahuje 4 komponenty – kognitivní angažovanost (CE), emocionální angažovanost (EE), sociální angažovanost ve vztahu ke kolegům (SEC) a sociální

angažovanost ve vztahu ke studentům/žákům (SES). V obou případech respondent posuzuje míru souhlasu s daným výrokiem na sedmibodové likertově škále (0 – nikdy až 6 – vždy).

Desetipoložkový inventář The Work and Meaning Inventory (WAMI; Steger et al., 2012) byl uplatněn k posouzení *pracovní smysluplnosti*. Respondent udává míru souhlasu s danými výroky na pětibodové likertově škále (1 – zcela nepravdivé až 5 naprosto pravdivé). Tato metoda rozlišuje tři facety subjektivně vnímané pracovní smysluplnosti – pozitivní smysl (PS), smysl vznikající v práci (SVP), motivace k vyššímu dobru (MKVD). Podle autorů jednotlivé dimenze vykazují velmi dobrou míru vnitřní konzistence ($\alpha = ,82\text{--},89$).

K posouzení *celkové životní spokojenosti* jsme využili pětipoložkový dotazník Satisfaction with Life Scale (SWLS; Diener et al., 1985). Respondent vyjadřuje míru souhlasu na sedmibodové likertově škále (1 – zcela nesouhlasím až 7 – naprosto souhlasím). Autoři SWLS reportují vysokou míru vnitřní konzistence ($\alpha = ,87$).

Syndrom vyhoření byl měřen pomocí Maslach Burnout Inventory – Educators Survey (MBI-ES; Maslach et al., 1986). Inventář čítá 22 položek a zahrnuje tři škály – emocionální vyčerpání (EV), depersonalizaci (DE) a osobní úspěšnost (OU). Jednotlivé výroky respondent posuzuje na osmibodové likertově škále, která reflektuje intenzitu zažívaného pocitu (0 – vůbec až 7 – velmi silně).

VÝSLEDKY

Statistická analýza byla provedena v *R* (v 3.6.2), v balíčcích *lavaan* (v0.6-6; Rosseel, 2012), *semTools* (v0.5-2; Jorgensen et al., 2018), a v *JASP* (v0.11.1.0) a *IBM SPSS* (v25). Nejvyšší průměr byl nalezen u dimenze kognitivní angažovanost, nejnižší pak u celkové angažovanosti posuzované dotazníkem UWES (viz Tabulka 1).

Tabulka 1

Deskriptivní statistika dotazníku UWES-9 a ETS.

	UWES	ETS_SEC	ETS_SES	ETS_CE	ETS_EE
Průměr	4,23	4,8	4,75	5,04	4,48
Std. odchylka	0,04	0,03	0,03	0,03	0,04
Medián	4,33	5	4,75	5	4,75
IQR	1,22	1,25	1	0,75	1,5

Pomocí konfirmační faktorové analýzy (tabulka 2) s estimátorem MLR vhodným pro neparametrická data jsme zjistili, že dotazník ETS fituje s výhradami (u RMSEA přesahuje

hodnotu 0,08 a u CFI je pod hodnotou 0,95). Oproti tomu dotazník UWES-9 vykazuje nedostatečný fit modelu, zejména u indikátoru RMSEA.

Tabulka 2

Konfirmační faktorová analýza pro dotazník ETS a UWES

	Chí-kvadrát	p-hodnota	RMSEA	SRMR	CFI	TLI
ETS	$\chi^2(120) = 4312,717$	< 0,001	0,081	0,051	0,930	0,914
UWES-9	$\chi^2(36) = 2625,955$	< 0,001	0,158	0,067	0,886	0,848
ETS (orig.)	$\chi^2(98) = 292,67$	< 0,05	0,08	-	0,97	-
UWES-9 (orig.)	$\chi^2(27) = 173,78$	-	0,10	-	0,89	-

Odhad vnitřní konzistence pro jednotlivé dimenze jsme provedli pomocí koeficientu Cronbachova alfa, přičemž u všech dimenzí byla tato hodnota větší než 0,7. Pomocí Spearmanovy korelace (tabulka 3) jsme provedli statistickou analýzu k identifikaci těsnosti vztahu mezi pracovní angažovaností (UWES-9 a ETS) a vybranými proměnnými (WAMI, SWLS, MBI – ES).

Tabulka 3

Korelace vybraných proměnných s celkovou angažovaností (UWES-9) a jednotlivými komponentami učitelské angažovanosti (ETS).

	UWES-9	ETS_CE	ETS_EE	ETS_SES	ETS_SEC
WAMI_PS	0,628*	0,502*	0,683*	0,439*	0,304*
WAMI_SVP	0,514*	0,387*	0,523*	0,376*	0,200*
WAMI_MKVD	0,463*	0,347*	0,419*	0,334*	0,210*
SWLS	0,386*	0,227*	0,410*	0,262*	0,213*
MBI_EV	-0,466*	-0,216*	-0,489*	-0,257*	-0,150*
MBI_DE	-0,331*	-0,366*	-0,403*	-0,539*	-0,314*
MBI_OU	0,658*	0,521*	0,670*	0,602*	0,283*

Pozn. * Korelace je signifikantní na 1% hladině významnosti ($p < 0,001$).

DISKUZE A ZÁVĚR

Cílem výzkumu bylo zjistit míru angažovanosti českých středoškolských učitelů a její vztah s vybranými psychologickými aspekty. Míru angažovanosti posuzovanou dotazníkem UWES-9 lze hodnotit jako průměrnou (Schaufeli & Bakker, 2004). Nejsilnější pozitivní statisticky významný vztah byl nalezen mezi dimenzemi emocionální angažovanost a pozitivní

smysl ve vztahu k práci, což je v souladu s předchozími výzkumy (Kahn, 1990; May et al. 2004; Paulík, 2017). Nejsilnější negativní statisticky významný vztah byl identifikován mezi sociální angažovaností ve vztahu ke studentům a depersonalizací. Tato skutečnost naznačuje, že nedostatek empatie a ochoty učitele pomoci svým žákům, může souviset s jeho zažívaným pocitem odosobnění.

Dále jsem se zaměřili na komparaci psychometrických vlastností obou dotazníků angažovanosti. Naše výsledky jsme porovnali s originálními fit indikátory (Klassen et al., 2013; Schaufeli & Bakker, 2004). Dotazník UWES-9 vykazuje nedostatečný fit modelu s daty (především u hodnoty RMSEA). Výhodou dotazníku ETS je, že zohledňuje specifický kontext pedagogického prostředí a vztahy vůči kolegům a žákům, na rozdíl od dotazníku UWES, jehož položky reflektují vztah zaměstnance k práci v obecné rovině (Klassen et al., 2013). Zejména pak emocionální podpora ze strany učitele významně ovlivňuje angažovanost žáků (Havik & Westergård, 2020; Klem & Connell, 2004), což rovněž dokládá vhodnost nástroje ETS, v němž je sociální i emocionální rovina zohledněna.

Na výsledky výzkumu je třeba nahlížet v kontextu jeho limitů (např. nereprezentativní výzkumný soubor, online sběr dat). I navzdory těmto omezením vnímáme jako zásadní zjištění, že dotazník ETS je validní a reliabilní metoda k posuzování učitelské angažovanosti, kterou doporučujeme využívat v dalších výzkumech.

LITERATURA

- Bakker, A. B., & Bal, M. P. (2010). Weekly work engagement and performance: A study among starting teachers. *Journal of occupational and organizational psychology*, 83(1), 189–206.
- Bakker, A. B., Demerouti, E., & Sanz-Vergel, A. I., (2014). Burnout and work engagement: The JD–R approach. *The Annual Review of Organizational Psychology and Organizational Behavior*, 1, 389–411.
- Bakker, A. B., & Schaufeli, W. B. (2015). Work engagement. *Wiley Encyclopedia of Management*, 1–5.
- Diener, E., Emmons, R. A., Larsen, R. J., & Griffin, S. (1985). The Satisfaction With Life Scale. *Journal of Personality Assessment*, 49(1), 71–75.
- Guest, D. (2014). Employee engagement: a sceptical analysis. *Journal of Organizational Effectiveness: People and Performance*, 1(2), 141–156.
- Harter, J. K., Schmidt, F. L., & Hayes, T. L. (2002). Business-unit-level relationship between employee satisfaction, employee engagement, and business outcomes: a meta-analysis. *Journal of applied psychology*, 87(2), 268–279.
- Havik, T., & Westergård, E. (2020). Do teachers matter? Students' perceptions of classroom interactions and student engagement. *Scandinavian Journal of Educational Research*, 64(4), 488–507.
- Jorgensen, T. D., Pornprasertmanit, S., Schoemann, A. M., & Rosseel, Y. (2018). semTools: Useful tools for structural equation modeling. R package version 0.5–2.
- Kahn, W. (1990). Psychological Conditions of Personal Engagement and Disengagement at Work. *The Academy of Management Journal*, 33(4), 692–724.
- Klassen, R. M., Yerdelen, S., & Durksen, T. L. (2013). Measuring Teacher Engagement: Development of the Engaged Teachers Scale (ETS). *Frontline Learning Research*, 1(2), 33–52.
- Klem, A. M., & Connell, J. P. (2004). Relationships matter: Linking teacher support to student engagement and achievement. *Journal of School Health*, 74, 262–273.

- Macey, W., & Schneider, B. (2008). The Meaning of Employee Engagement. *Industrial and Organizational Psychology*, 1(1), 3–30.
- Maslach, C., Schaufeli, W. B., & Leiter, M. P. (2001). Job burnout. *Annual Review of Psychology*, 52, 397–422.
- Maslach, C., Jackson, S. E., Leiter, M. P., Schaufeli, W. B., & Schwab, R. L. (1986). Maslach burnout inventory. (Vol. 21, pp. 3463–3464). Palo Alto, CA: Consulting psychologists press.
- May, D. R., Gilson, R. L., & Harter, L. M. (2004). The psychological conditions of meaningfulness, safety and availability and the engagement of the human spirit at work. *Journal of occupational and organizational psychology*, 77(1), 11–37.
- Paulík, K. (2017). Některé psychologické souvislosti hodnocení smyslu vlastní práce učitelů. *Studia pedagogica*, 22(3), 9–24.
- Rosseel, Y. (2012). lavaan: An R Package for Structural Equation Modeling. *Journal of Statistical Software*, 48(2), 1–36.
- Saks, A. (2006). "Antecedents and consequences of employee engagement". *Journal of Managerial Psychology*, 21(7), 600–619.
- Schaufeli, W. B. (2017). Applying the job demands-resources model. *Organizational Dynamics*, 2(46), 120–132.
- Schaufeli, W. B., Bakker, A. B., & Salanova, M. (2006). The measurement of work engagement with a short questionnaire: A cross-national study. *Educational and psychological measurement*, 66(4), 701–716.
- Schaufeli, W. B., & Bakker, A. B. (2004). UWES Utrecht Work Engagement Scale Preliminary Manual. Occupational Health Psychology Unit Utrecht University, Utrecht.
- Shuck, B. (2011). Integrative literature review: Four emerging perspectives of employee engagement: An integrative literature review. *Human Resource Development Review*, 10(3), 304–328.
- Shuck, B., & Wollard, K. (2010). Employee Engagement and HRD: A Seminal Review of the Foundations. *Human Resource Development Review*, 9(1), 89–110.
- Steger, M. F., Dik, B. J., & Duffy, R. D. (2012). Measuring meaningful work: The Work and Meaning Inventory (WAMI). *Journal of Career Assessment*, 20(3), 322–337.

ORGANIZAČNÍ KLIMA, SOUPEŘÍCÍ HODNOTY A WELL-BEING V PRÁCI

ORGANIZATIONAL CLIMATE, COMPETING VALUES AND EMPLOYEE WELL-BEING

Kateřina Zábrodská¹, Jiří Mudrák¹, Kateřina Machovcová², Kateřina Cidlinská²

¹*Filozofická fakulta, Univerzita Karlova*, ²*Psychologický ústav Akademie věd ČR, v.v.i.*

katerina.zabrodskaa@ff.cuni.cz, jiri.mudrak@ff.cuni.cz, machovcova@praha.psu.cas.cz, cidlinska.katerina@gmail.com

Abstrakt

Organizační klima představuje koncept umožňující lépe porozumět vztahu mezi pracovním prostředím a „well-being“ zaměstnanců. V příspěvku prezentujeme výzkumný projekt, který se zaměřoval na organizační klima na akademických pracovištích a jeho vztah s pracovním „well-being.“ Ve výzkumu jsme vycházeli z „modelu soupeřících hodnot“ a použili smíšený výzkumný design zahrnující rozsáhlou dotazníkovou studii a hloubkové rozhovory. V kvantitativní části jsme na základě shlukové k-means analýzy identifikovali čtyři typy organizačního klimatu („sebe-aktualizující“, „kolegiální“, „výkonové“, „fraternitní“) lokalizované v dimenzích „modelu soupeřících hodnot“ (flexibilita-kontrola a externí-interní zaměření). Ty se významně lišily v tom, jak odpovídající účastníci vnímali své pracovní prostředí a „well-being“. Na základě hloubkových rozhovorů diskutujeme některé psychosociální procesy, prostřednictvím kterých se mohou odlišné typy klimatu podílet na utváření pracovního „well-being“.

Klíčová slova: pracovní prostředí; vysoké školství; pracovní spokojenost; organizační kultura

Abstract

The concept of organizational climate may facilitate an understanding of relationships between work environment and employee well-being. In the paper, we present a research project focusing on organizational climates at academic workplaces and their relationship with employee well-being. We implemented the Competing Values model as the theoretical framework and a mixed-methods research design including large-scale questionnaire study and in-depth interviews. Based on k-means cluster analysis of the questionnaire data, we identified four types of organizational climate (“self-actualizing”, “collegial”, “performance”, “fraternity”) localized in the dimensions of the Competing Values model (flexibility-control, internal-external focus). We found significant differences between the ways in which members of these types perceived their work environment and well-being. Based on the interviews we discuss some psychosocial processes taking place between different organizational climates and employee well-being.

Key words: work environment; higher education; job satisfaction; organizational culture

Grantová podpora

Tato práce vznikla za podpory projektu „Kreativita a adaptabilita jako předpoklad úspěchu Evropy v propojeném světě“, reg. č.: CZ.02.1.01/0.0/0.0/16_019/0000734, financovaného z Evropského fondu pro regionální rozvoj.

Úvod

Organizační klima a kultura představují koncepty umožňující lépe porozumět vztahu mezi pracovním prostředím a „well-being“ zaměstnanců. V příspěvku prezentujeme výzkumný projekt, který se zaměřoval na organizační kultury na českých akademických pracovištích a jejich vztah s pracovním „well-being“. Ve výzkumu jsme vycházeli z „modelu soupeřících hodnot“ (Cameron & Quinn, 2011), který dělí organizační kultury do čtyř typů na základě dimenzí flexibilita-kontrola a vnitřní-vnější orientace. Tyto typy jsou označovány jako „klanová kultura“ (vnitřní orientace/flexibilita), „hierarchická kultura (vnitřní orientace/kontrola), „adhokracie“ (vnější orientace/flexibilita) a „tržní kultura („vnější orientace/kontrola). V rámci klanové kultury je kladen důraz na vztahy a spolupráci, zaměstnanci mají vysokou míru autonomie a jsou zapojováni do organizačních procesů. V hierarchické kultuře je kladen důraz na formalizaci a tradici, což se projevuje byrokratickým stylem řízení. Adhokracie zdůrazňuje inovaci, kreativitu a další rozvoj organizace. Tržní kultura klade důraz na soutěž, efektivitu a dosahování výkonových cílů.

Předpokládali jsme, že organizační kultury na akademických pracovištích částečně vznikají jako reakce na systém akademického řízení, který je používán v daném národním kontextu (Dobbins, 2011). Dobbins (2011) diskutuje tři hlavní systémy akademického řízení na základě toho, kteří aktéři zastávají v daném systému dominantní roli. Systém akademické samosprávy vychází z Humboldtových principů svobodného bádání a studia a vyznačuje se nízkou kontrolou ze strany managementu i ze strany průmyslu či politických vlivů. Jeho hlavní prioritou je „hledat pravdu, bez ohledu na její užitečnost, aplikovatelnost, ekonomický benefit či politickou výhodnost“ (Dobbins, 2011, str. 671). Naopak tržní model klade důraz především na produktivitu a efektivitu vysokého školství a vysoké školy jsou v tomto rámci považovány za ekonomické podniky, které soutěží o studenty a externí zdroje a zároveň nabízí své produkty ve formě výuky a výsledků výzkumu na volném trhu. V modelu státní kontroly představují vysoké školy státem řízené instituce, jejichž cílem je především naplňovat státní priority (Dobbins, 2011).

Cíle studie

České vysoké školství představuje zvláště zajímavé prostředí pro studium různých dopadů systémů akademického vládnutí, neboť v posledních několika desetiletích se v něm objevovaly prvky všech těchto tří systémů akademického vládnutí (Dobbins, 2011). Domníváme se, že dopad těchto odlišných systémů akademického vládnutí se projevuje v organizačních kulturách přítomných na českých akademických pracovištích. V rámci modelu soupeřících hodnot předpokládáme, že systém akademické samosprávy podporuje vznik klanové kultury, tržní model podporuje vznik tržní kultury a model státní kontroly vytváří podmínky pro hierarchickou kulturu. Vzhledem k probíhající transformaci českého vysokého školství také předpokládáme, že se zde objevuje také kultura adhokracie kladoucí důraz na rozvoj a přejímající aspekty modelu akademické samosprávy i tržního modelu. Prvním cílem našeho výzkumu tedy bylo prozkoumat prevalenci různých typů organizačních kultur na českých akademických pracovištích v kontextu měnícího se českého systému akademického vládnutí. Druhým cílem naší studie bylo prozkoumat, jak akademici zaměstnaní na pracovištích s různými organizačními kulturami vnímají své pracovní prostředí a well-being. Na základě teorie pracovních nároků-zdrojů (Bakker & Demerouti, 2014) jsme předpokládali, že příslušnost ke čtyřem typům organizační kultury souvisí s pracovním well-being a vnímaným pracovním prostředím, přičemž hlavní efekt jsme očekávali především v dimenzi kontroly.

DESIGN VÝZKUMU

Byl použit smíšený výzkumný design zahrnující rozsáhlou dotazníkovou studii (n=2229) a hloubkové rozhovory s akademickými pracovníky českých veřejných VŠ (n=120). Dotazníková data použitá v tomto výzkumu byla získána v rámci výzkumného projektu zaměřujícího se na pracovní prostředí v českém vysokém školství. Prostřednictvím veřejně dostupných kontaktních informací jsme kontaktovali téměř všechny akademické zaměstnance českých veřejných vysokých škol (cca 20000 kontaktů), z nichž 2229 se účastnilo naší studie. Podrobný popis výzkumu i průběhu sběru dat jsme již popisovali v předchozích publikacích (např. Machovcová a kol., 2019; Mudrák a kol., 2018, 2020; Záborská a kol., 2020).

POUŽITÉ NÁSTROJE

Ve výzkumu jsme použili Organizational Climate Measure měří 4 dimenze modelu soupeřících hodnot (Cameron & Quinn, 2011; Patterson et al., 2005) a Copenhagen

Psychosocial Questionnaire II (COPSOQ II, Kristensen et al., 2005) měřící hlavní aspekty pracovního prostředí.

VÝZKUMNÝ VZOREK

Studie se účastnilo přibližně 10 % akademických pracovníků českých vysokých škol. Hlavní charakteristiky výzkumného vzorku jsou uvedeny v Tabulce 1. 120 akademických pracovníků se účastnilo také semi-strukturovaných rozhovorů.

Tabulka 1.

Charakteristika výzkumného vzorku (n=2229)

Pohlaví	Muži	57,1 %
	Ženy	42,9 %
Obor	Humanitní/Sociální	44,3 %
	Přírodní	31,8 %
	Technické	23,8 %
Pozice	Ph.D./postdoc	17,0 %
	Odborný as.	59,0 %
	Doc./ prof.	24,0 %

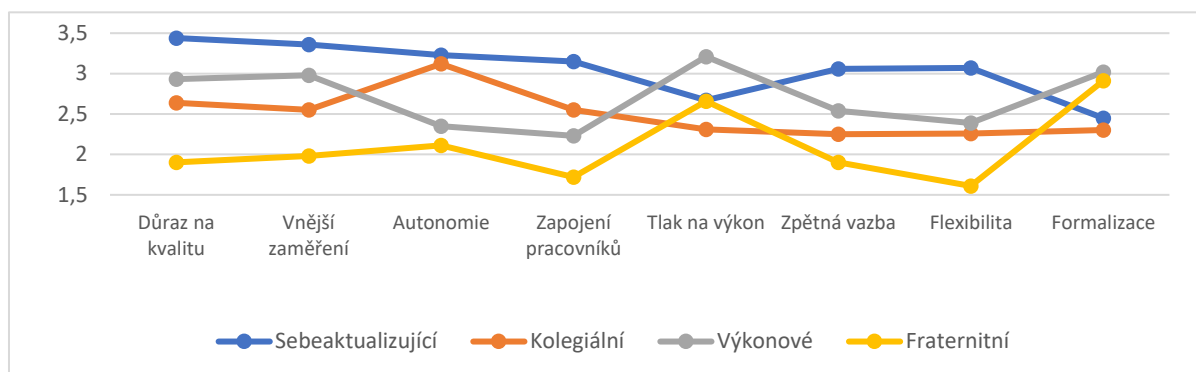
ANALÝZA

Výsledky získané prostřednictvím Organization Climate Measure byla analyzována pomocí k-means shlukové analýzy a získané klastry byly následně srovnány prostřednictvím jednocestné ANOVA v tom, jak akademici spadající do jednotlivých klastrů vnímali různé aspekty pracovního prostředí a well-being. Rozhovory byly analyzovány prostřednictvím tematické analýzy s cílem získat podrobnější vhled do toho, jak mohou různé akademické kultury souviset s pracovními podmínkami a well-being akademických zaměstnanců zaměstnaných v rámci těchto kultur.

VÝSLEDKY A DISKUSE

K-means klastrová analýza ukázala, že akademické pracovníky je možno rozdělit do čtyř klastrů, které jsme označili jako „sebeaktualizující“ (39 % vzorku), „kolegiální“ (26 %), „výkonový“ (18 %) a „fraternitní“ (17 %) (viz Obrázek 1). Tyto čtyři klastry bylo možno klasifikovat v rámci modelu soupeřících hodnot (Cameron & Quinn, 2011) v dimenzích vnitřní/vnější orientace a flexibilita/ kontrola. „Sebeaktualizující“ klastr zahrnoval akademiky, kteří vnímali klima na jejich pracovišti jako zahrnující prvky vnitřní a vnější orientace a nízkou kontrolu. V kontextu modelu soupeřících hodnot tak tento klastr reprezentuje mix „klanové kultury“ a „adhokracie“. Participanti v tomto klastru tak popisovali své pracoviště jako

poskytující vysokou míru autonomie a zapojující své zaměstnance a zároveň mající vysokou míru flexibility a vnější zaměření. „Kolegiální“ klastr vykazoval nejnížší úroveň proměnných spojených s kontrolou, jako je tlak na výkon a formalizace. Naopak „výkonový“ klastr dosahoval v proměnných spojených s dimenzí kontroly nejvyšších hodnot. „Fraternitní“ klastr dosahoval nejnižších hodnot spojených s flexibilitou a vnější orientací.



Obrázek 1.

Výsledky klastrové analýzy: čtyři typy organizačního klimatu na českých veřejných VŠ

S ohledem na „well-being“ v práci a vnímané pracovní prostředí jsme pozorovali nejvyšší rozdíly především v dimenzi kontroly (viz Tabulka 2). Nejpozitivnější akademické kultury (sebeaktualizující a kolegiální) zahrnovaly aspekty vnitřní a vnější orientace a vysoké flexibility. Předpokládáme, že tyto kultury vycházející z modelu akademické samosprávy a objevujícího se market modelu. Výkonová kultura souvisela s nejvyššími pracovními nároky a fraternitní kultura vykazovala nejnížší hodnoty v ostatních proměnných pracovního prostředí a well-being. Předpokládáme, že výkonová kultura reflektuje objevující se prvky tržního systému akademického vládnutí a fraternitní kultura navazuje na post/komunistický systém akademického vládnutí.

Mezi jednotlivými organizačními kulturami nejvíce rozlišovaly proměnné spojené s akademickým vedením, což naznačuje, že akademické vedené představuje jeden z klíčových problémů českého vysokého školství. Domníváme se, že snaha o transformaci akademických pracovišť by měla brát v úvahu proměny akademických kultur, jejich vztah s akademickým vedením a jejich dopady na well-being akademických pracovníků.

Tabulka 2.

Srovnání vnímaného pracovního prostředí a pracovního well-being mezi jednotlivými klastry

	SA (39 %)	KOL (26 %)	VÝK (18 %)	FRA (17 %)	η^2
Pracovní spokojenost	3,04 ²³⁴	2,71 ¹³⁴	2,63 ¹²⁴	2,30 ²³⁴	,23
Stres	2,41 ²³⁴	2,61 ¹³⁴	2,95 ¹²	2,97 ¹²	,09
Prac. zaujetí	5,32 ²³⁴	4,83 ¹⁴	4,78 ¹⁴	4,53 ¹²³	,09
Pracovní zátěž	2,82 ³⁴	2,99 ³⁴	3,28 ¹²⁴	3,07 ¹²³	,05
Konflikt práce-rodina	2,69 ³⁴	2,67 ³⁴	3,14 ¹²⁴	2,92 ¹²³	,05
Konflikty	1,59 ²³⁴	1,83 ¹³⁴	2,02 ¹²⁴	2,25 ¹²³	,08
Vliv na práci	3,73 ²³⁴	3,46 ¹³⁴	3,1 ¹²	3,00 ¹²	,14
Kvalita vedení	3,70 ²³⁴	2,9 ¹⁴	2,79 ¹⁴	2,05 ¹²³	,35
Podpora vedoucího	3,72 ²³⁴	3,04 ¹⁴	2,95 ¹⁴	2,24 ¹²³	,27
Uznání	3,72 ²³⁴	3,15 ¹³⁴	2,90 ¹²⁴	2,32 ¹²³	,33
Jasnost role	4,22 ²³⁴	3,71 ¹⁴	3,69 ¹⁴	3,34 ¹²³	,17
Pracovní komunita	4,25 ²³⁴	3,76 ¹⁴	3,76 ¹⁴	3,2 ¹²³	,20

Podrobnější vhled do jednotlivých typů organizační kultury na akademických pracovištích poskytly výsledky tematické analýzy. Účastníci rozhovorů tématizovali především různá kritéria akademického výkonu a náplně akademické práce uplatňovaná na jejich pracovištích a s tím související přístup a praktiky vedoucích a seniorních pracovníků (viz Obr. 2).

**Obrázek 2.**

Výsledky tematické analýzy: hlavní charakteristiky organizačních kultur na akademických pracovištích z pohledu akademických pracovníků

ZÁVĚR

V příspěvku jsme aplikovali model soupeřících hodnot (Cameron & Quinn, 2011) při analýze organizačních kultur na českých akademických pracovištích. Naše výsledky ukazují, že tento model je užitečným nástrojem, který umožňuje rozlišit mezi různými typy akademických organizačních kultur a analyzovat některé možné dopady těchto kultur i jejich zdroje vycházející ze systémů akademického vládnutí. V tomto ohledu se jeví jako zvláště významná dimenze kontroly. Zdá se, že vnitřní či vnější orientace organizačních kultur souvisí spíše se zaměřením pracoviště na odlišný typ problémů, zatímco míra kontroly souvisí se schopností pracovníků tyto problémy úspěšně řešit. V tomto ohledu se jako klíčový faktor jeví akademické vedení, které hraje klíčovou roli v utváření a udržování různých typů organizační kultury na akademických pracovištích.

LITERATURA

- Bakker, A. B., & Demerouti, E. (2014). Job demands–resources theory. In Cooper, C. & Chen, P. *Wellbeing. A Complete Reference Guide*. (pp.37–64). Chichester, UK: Wiley-Blackwell.
- Cameron, K. S., & Quinn, R. E. (2011). *Diagnosing and changing organizational culture: Based on the competing values framework*. San Francisco: Wiley.
- Dobbins, M. (2011). *Higher education policies in Central and Eastern Europe: Convergence towards a common model?*. New York: Palgrave Macmillan.
- Kristensen, T. S., Hannerz, H., Høgh, A., & Borg, V. (2005). The Copenhagen Psychosocial Questionnaire – a tool for the assessment and improvement of the psychosocial work environment. *Scandinavian Journal of Work, Environment & Health*, 31(6), 438–449.
- Machovcová, K., Zábrodská, K., & Mudrák, J. (2019). Department heads negotiating emerging managerialism: The Central Eastern European context. *Educational Management Administration & Leadership*, 47(5), 712–729.
- Mudrák, J., Zábrodská, K., Kveton, P., Jelinek, M., Blatný, M., Solcova, I., & Machovcova, K. (2018). Occupational well-being among university faculty: A job demands-resources model. *Research in Higher Education*, 59(3), 325–348.
- Mudrák, J., Zábrodská, K., & Machovcová, K. (2020). A self-determined profession? Perceived work conditions and the satisfaction paradox among Czech Academic Faculty. *Sociologický časopis. Czech Sociological Review*, 3(56), 387–418.
- Patterson, M. G., West, M. A., Shackleton, V. J., Dawson, J. F., Lawthom, R., Maitlis, S., ... & Wallace, A. M. (2005). Validating the organizational climate measure: links to managerial practices, productivity and innovation. *Journal of organizational behavior*, 26(4), 379–408.
- Zábrodská, K., Mudrák, J., Šolcová, I., Květon, P., Blatný, M., & Machovcová, K. (2018). Burnout among university faculty: The central role of work–family conflict. *Educational Psychology*, 38(6), 800–819.

SOCIÁLNÍ PROCESY A OSOBNOST 2020

Sborník příspěvků

Editori:

Marek Blatný, Petr Květon, Martin Jelínek

Vydala Masarykova univerzita, Žerotínovo nám. 617/9, 601 77 Brno

1., elektronické vydání, 2021

ISBN 978-80-210-9912-8